EVGUÉNI VARGA

Kapitalizmin Ekonomi Politiği Üstüne Denemeler

KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ ÜSTÜNE DENEMELER E. VARGA

330.122
VARk

AŞAK
AYINLAR

Evguéni Varga

KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ ÜSTÜNE DENEMELER

Çeviren:
Kerem Kurtgözü

BAŞAK YAYINLAR
Fevzi Çakmak Sokak
36/13 Tel: 229 99 11
Demirtepe / ANKARA

KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ ÜSTÜNE DENEMELER
Evguéni Varga'nın Essais Sur L'économie Politique Du Capitalisme (Editions du progrés Moscou, 1967) adlı yapıtından Kerem Kurtgözü tarafından dilimize çevrilen bu kitap, Başak Yayınlar tarafından Nisan 1988'de Şafak Matbaasında bastırılmıştır.(Birinci Baskı)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7
ÖNSÖZ 18
MARKSİZM ve KAPİTALİZMİN TEMEL EKONOMİK YASASI SORUNU 21
BURJUVA DEVLET SORUNU 43
TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN SORUNLARI 57
TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN İÇ ÇELİŞKİLERİ 57
TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN EŞİTSİZ GELİŞMESİ 64
TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİ VE PROLETARYA ... 69
HÜKÜMETLERÜSTÜ TEKELCİ DEVLET KURULUŞLARI 72
EMPERYALİST DEVLETLERARASI ÇELİŞKİLER VE SAVAŞ 78
SÖMÜRGELER HALKLARININ ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİNDE BURJUVAZİNİN ROLÜ SORUNU 88
PROLETARYANIN NİSPİ YOKSULLAŞMASI SORUNU 104
MUTLAK YOKSULLAŞMA SORUNU 114
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA İŞÇİ ARİSTOKRASİSİ 127
KÂR ORANININ EŞİTLENMESİ İLE ORANTILI OLARAK SERMAYE TRANSFERİ SORUNU 142
TEKELCİ KAPİTALİZMDE KÂR ORANI 142
KAPİTALİST PAZARIN HACMİ SORUNU 162
FİYATLARIN OLUŞMASI ENFLASYON VE ALTIN SORUNLARI 173

FİYATLARIN OLUŞUMUNUN BAŞLICI AŞAMALARI ... 173
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA YENİDEN ÜRETİMİN DEVRESEL GELİŞMESİNDE DEĞİŞMELER ... 206
SAVAŞ SONRASINDAKİ İLK DEVRENİN ÖZELLİKLERİ ... 215
SAVAŞ SONRASINDAKİ İKİNCİ DEVRENİN ÖZELLİKLERİ ... 226
TARIMSAL BUNALIMLAR SORUNU ... 238
XIX. YÜZYILDA TARIMSAL BUNALIM ... 241
XX. YÜZYILIN BAŞINDA TARIMSAL BUNALIMIN OLMAYİŞI ... 248
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA TARIMSAL BUNALIM ... 249
XX. YÜZYILIN TARIMSAL BUNALIMINI XIX. YÜZYILDAKİ TARIMSAL BUNALIMLA KARŞILAŞTIRMA ... 254
ORTAK PAZAR EKONOMİSİNİN KURAMSAL SORUNLARI ... 280
KEYNES'İN KURAMLARINA KARŞI YAYGIN İLGİNİN NEDENLERİ ... 297
ASYA ÜRETİM BİÇİMİ HAKKINDA ... 321
DİPNOTLAR ... 341

GİRİŞ

Marksizmin gelişiminin ilk döneminde bile proletaryanın devrimci kuramını cansız bir dogma haline getirmek isteyenlere karşı tutkuyla mücadele eden Engels, "Komünizm bir doktrin değildir, bir harekettir. O, ilkelerden değil, gerçeklerden esinlenir."[1] diye yazıyordu. Eski bir bilginin, Akademi üyesi Varga'nın son yapıtında Marksizmin yaşayan ruhu baskın çıkmaktadır. Alçak gönüllüce, *Kapitalizmin Ekonomi Politiği Üstüne Denemeler* adı verilen bu kitap, yaratıcı Marksizmin gelişmesinin bir kanıtıdır ve kapitalist ülkelerde olagelen süreçler hakkında bilgiyi derinleştirmek isteyen Sovyet bilginleri arasındaki tartışmaları yansıtmaktadır.

Yapıt, bilginin uzun ve verimli çalışmasını adeta taçlandırmaktadır. Çoğu, bugünün gerçekliği ile doğrudan ilişkili olan geçmiş yıllardaki tartışmaları anımsatır. Yazar, bi-

limsel bir çözüm bekleyipduran güncel olaylara ilişkin kimi kuramsal sorunları ortaya koyar. Bu, ekonomi politiğin tartışmalı sorunlarına ayrılmış bir kitap, mücadeleci bir yapıttır.

Gerçek bir bilim adamı olarak yazar, bilimin, araştırdığı ve keşfettiği için, yeni sorunlara hazırlop yanıtı olmadığı için bilim olduğu gerçeğinden hareket eder. Varga, yaşam tarafından doğrulanmayan, geçmişte kendi imzasını taşıyan tezleri de acımasızca eleştirir, öte yandan, daha önce kaleme alınan tezleri belirginleştirir. Ekonomistlerce tartışılan birçok soruna yanıt getirmeye çalışır. Onun, ekonomi politiğin önemli sorunları hakkındaki çözümlemeleri düşünmeye, eleştiriye, tartışmaya götürür. Bu konuda Varga' nın değeri zaten büyüktür.

Kitabın başlıca amacı, dogmatikler ve revizyonistlerce hâlâ sıkıştırılan kuramsal toprağın kimi kesimlerini kabartıp yumuşatmaktır. Varga'nın deyişine göre, şu son zamanlara kadar kapitalizmin ekonomisi ve politikası hakkındaki çalışmalarda hâlâ çok geniş ölçüde yaygın bulunan düşüncesiz dogmatizme ciddi bir darbe indirilmiştir. Yazar, dogmatiklerle savaşmak için, "somut bir durumun somut çözümlemesi"ni öğütlemekte ve eski kalıplar içine girmeyen yeni olayları nasıl çözümlemek, bugünkü kapitalizmin tipik görüngülerini (fenomen) nasıl incelemek gerektiğini birçok durumda kendisi göstermektedir.

Kitap, Marx'ın başlıca kuramsal ilkelerini reddeden ve Marksizmin temellerini gözden geçirmeyi, hatta Marksist kuramı bir kenara atmayı öneren revizyonizme de bir darbe indirmektedir. Varga'nın bütün yapıtı, gelişme halindeki toplumun süreçlerinin ancak Marksizm-Leninizme dayanarak öğrenilebileceğini gösterir.

Yabancı okur, büyük Sovyet iktisatçısı, Akademi üyesi Varga'nın çalışmalarını bilir. Varga büyük ününü, Marksist-Leninist ekonomi bilimnin saygın temsilcisi sıfa-

tına borçludur. Onun son özgün araştırması, çağdaş kapitalizmin büyük sorunlarının incelenmesine önemli bir katkı getirmektedir.

Çözümlenen sorunlar dizisi çok geniştir. Ve yazar, okura düşüncelerini cömertçe sunar.

Tekelci devlet kapitalizmi çözümlemesi, yapıtta büyük bir yer kaplar. Bugünkü kapitalizmi bilimsel olarak inceleme, bu kapitalizm içinde olagelen süreçleri doğru değerlendirme, tekelci sermayenin ideolojisine karşı ilerleme güçlerinin mücadelesinin başarısının zorunlu koşuludur. Bu mücadele, dün olduğu gibi bugün de, işçilerin sınıfsal çıkarlarına yabancı etkilerin ajanı olan revizyonizmi açığa vurmayı içerir. Somut tarihsel sürecin, dünyanın içinde geliştiği koşulların verimli çözümlemesini engelleyen dogmatizme karşı mücadele de böyle bir mücadeledir.

Yazarın olanca tartışma arzusu, basmakalıp ve basitci düşünceye karşı, bugünkü kapitalizmi dogmatik kavrayışın anlatımı olan devletin tekelci sermayeye tek yönlü "bağımlılığı" yandaşlarına karşı yönelmiştir. Dogmatikler, ne olursa olsun, her devlet ekonomik yaşama karıştığı, burjuvazinin politikası da her zaman devletin ekonomiye karışması politikası olduğu için, tekelci devlet kapitalizminin yeni bir olgu olmadığını iddia ederler. Günümüzde devletin ekonomik yaşama bu karışmasının bambaşka bir özellik gösterdiğini, bu karışma olmaksızın kapitalist yeniden üretim sürecinin artık mümkün olmadığını görmezler.

Revizyonistlere gelince onlara göre, artan devlet müdahalesi kapitalizmin kendi niteliğini değiştirir: kapitalizm, kapitalizm olmaktan çıkar. Revizyonistler, devletin, kapitalist toplumun gelişimiyle, gitgide özel sermayeden bağımsız bir rol kazandığını, sermayenin üstünde yer aldığını iddia ederler. Sorunun dogmatik kavranışına ve de onun revizyonist yorumuna karşı çıkan Varga, haklı olarak, tekelci devlet kapitalizmini şu iki gücün birliği, bağlaşması olarak düşü-

nür: tekeller ve devlet.

Yapıt, 1947'de Sovyetler Birliği'nde tartışılan sorunları, yani tekelci sermaye döneminde, devletin politikasının tüm burjuvazinin çıkarlarına mı (O dönemde yazarın görüşü böyleydi.), yoksa sadece tekelci burjuvazinin, mali oligarşinin çıkarlarına mı uygun olduğu konusunu yeniden ele alır. Varga, somut tarihsel duruma göre her iki tezin de doğru ya da yanlış olduklarını söyleyerek daha önce kendisince dile getirilen tezleri değiştirmeyi gerekli görmüştür. Ona göre, "olağan" koşullarda, yani kapitalist rejim gerçekten tehdit edilmediği zaman, devlet, tekelci burjuvazinin devletidir. Ama eğer kapitalist rejim doğrudan tehdit edilirse, yani "olağanüstü" koşullarda, devlet, tüm burjuvazinin çıkarlarının anlatımıdır.

Bu görüş, çekici yalınlığına karşın, yine de doğal olarak sorulan şu soruyu karşılıksız bırakır: Bu dönüşüm nasıl meydana gelir? Zaten yazarın kendisi de, kapitalizmin genel bunalımının derinleşmesiyle kapitalist rejimi tehdit eden tehlikenin sürekli olduğunu, öyle ki, tekelci sermayenin devleti için kapitalist rejimi koruma işlevinin gitgide kesinleştiğini yazdığı zaman sorun hakkındaki "çifte" görüşünü bırakmış gibidir.

Ve bir ayrıntı daha. Sorunu böyle koymakla, tekelci ve tekelci olmayan burjuvazi arasındaki çelişkiler sorusu akla gelir. Bu çelişkiler, "olağanüstü" koşullarda belirgin bir biçimde keskinleşir ve tekelci sermayenin mevzilerini zayıflatırlar. Bize göre, burada tartışmalı konu yoktur. "Olağanüstü" koşullarda olduğu gibi "olağan" koşullarda da, tekelci kapitalizmin devleti, doğası gereği, burjuva devlettir, ama bu devlette tekelci burjuvazi ağır basar. Ve bu bakımdan denilebilir ki, emperyalist ülkelerde devlet, tekelci oligarşinin örgütlediği ve bir noktada topladığı şiddettir. Burjuvazinin ekonomide egemen olan bölüğü, politikada da hüküm süren bölüğüdür.

Batıda, tekelci olmayan burjuvazinin temsilcileri de içinde olmak üzere, çeşitli sınıflara bağlı öğelerden oluşan bir antitekelci güçbirliği kurulmakta iken, sorunu çözümlemede Varga'nın gösterdiği şematizm üzerinde durmayacağız. Böyle bir güçbirliğinin zaferi, tekelci burjuvazinin elinden ekonomik ve politik iktidarı alacaktır.

Yazar, tekelci devlet kapitalizmi sorununu çözümlerken son derece ilginç düşünceler sergilemekten geri kalmaz. Örneğin, tekelci burjuvazinin kimi sorunlarda birlik olduğunu, kimilerinde ise görüşlerinin köklü bir biçimde ayrıldığını yazar. Varga, tekelci burjuvazinin şu iki ana amacı arasında var olan temel çelişkiyi belirtir: Kapitalist rejimi koqrumak ve ulusal geliri (devlet aracılığıyla) tekelci sermaye yararına yeniden dağıtmak.

Yazar, emperyalist devletler arasında çelişkiler ve savaş sorununu keskin bir politik kavrayışla çözümler. Emperyalist çelişkiler varlıklarını sürdürdükçe emperyalistlerarası savaşlar tehlikesinin bulunduğunu, ama bunun küçük bir olasılık olduğunu inandırıcı bir biçimde gösterir. Varga'nın öne sürdüğü kanıtlara, çok önemli olan şu kanıtı da eklemek gerekir: Sovyetler Birliğinin dış politikası, yani halklar arasında barış politikası, emperyalistlerin planlarını yürütmez; bu planları sonuna dek, yani emperyalistlerarası savaşa dek götürmeyi engeller, bu planları yırtan giderek yoğunlaşan çelişkilerdir.

Ulusal kurtuluş hareketine özgü denemede, yazar şu haklı yargıya varır: Kurtulan ülkeler için sosyalist kalkınma yolu mu, yoksa kapitalist kalkınma yolu mu sorununun yaşamsal önemi vardır ve izlenecek yolun seçimi için mücadele, genellikle dış politikanın yönü, bu politikanın kapitalist dünyaya mı, yoksa sosyalist dünyaya mı yönelmesi sorununa bağlıdır. Bununla birlikte, biz dış politikanın yöneliminden değil (çünkü bağımsızlığına kavuşan ülkelerden çoğu olumlu yansızlık konumunda bulunmakta ve askeri-siyasi

bloklara girmemektedirler.), dünyada var olan iki toplumsal sistemden, kapitalist ya da sosyalist sistemlerden birine yönelimden sözetmeyi yeğleriz.

Varga, Marksist yazında görülen kapitalizmin temel ekonomik yasasının tanımlarını eleştirir. Kendi formülünü (daha doğrusu, "bütün olarak kapitalizmin temel yasası" ile "emperyalizmin kendine özgü kuralsallığı"na ilişkin iki yasanın formülünü) okurun dikkatine sunar. Kapitalizmin temel ekonomik yasasının tanımı, kapitalist üretim biçimi ile onun emperyalist evresinin özünün kısa bir ayırıcı özelliğidir. Okur, "Temel Yasa"nın bu kitapta bulunması ne demektir? Kapitalizm ve emperyalizmin, orda geçen süreçlerin özünün tanımı, neden, yazar tarafından "Temel Yasa" diye nitelenmiştir? diye sorabilir.

Okur, şunu da sorabilir: Çatışan sınıflar birliği olan kapitalist oluşumun, genel olarak bir temel yasası var mıdır? Bu soru haklı olarak sorulabilir. Çünkü yapıtın kendi içinde de şu satırları okuruz: "Temel Yasalar, akla uygun bir soyutlama olmalıdırlar. Bu soyutlama gerçekten ortak olanı ortaya koyar ve genel olanın böylece belirtilmesinin elverişliliği ve yararlılığı bizi tekrarlardan korur, ama daha fazla bir şeye yaramaz: Temel ekonomik yasalar yeni hiçbir şey vermezler, vermemelidirler."

Kapitalizmde mutlak yoksullaşma sorunu XX. Kongreden beri Marksist yazında doğru olarak aydınlatılmış, Marksizm-Leninizmin klasik tezleri yeniden onurlandırılmıştır. Yine de, bugüne dek mutlak yoksullaşmanın sürekli bir süreç olduğunu düşünenlere karşı Varga'nın yönelttiği ateşli polemik çok yararlıdır. Bu alandaki dogmatizm, Marksist kuramı özünden saptırdığı için uluslararası komünist harekete çok zararlı olmuştur.

Proletaryanın mutlak yoksullaşması sorununun kabasaba ele alınmasına karşı mücadelenin tarihi vardır. Engels, 1891'de, Alman sosyal demokrasisinin Erfurt Programının,

proleterlerin sefaletinin giderek arttığına ilişkin tezini eleştirdi. Engels şöyle yazıyordu: "Bu kadar mutlak bir biçimde öne sürülen bu tez doğru değildir. İşçilerin örgütlenmesi ve sürekli artan direnişlerinin *sefaletin* artışına belli bir set çekmesi mümkündür. Kesin olarak artan bir şey varsa, bu yaşamın belirsizliğidir."[2]

Lenin, Kautsky'nin, *Bernstein ve Sosyal Demokrat Program* adlı kitabının eleştirisinde "sefalet teorisi"ne karşı çıktı. "Marx, sefaletin artmasından, düşkünleşmeden, vb.-den söz etmiştir" diye yazar Lenin, "ama hep karşıt eğilimi ve buna yolaçmaya tek yetenekli somut toplumsal güçleri de belirtmiştir"[3]

İşçi aristokrasisinin, onun bileşiminin, ayrıcalıklı durumunun kaynaklarının kapitalizmin gelişmesiyle, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra çok değiştiğini söylediği zaman, Varga ile birlik olmamak mümkün değildir. Yapıtta belirtilen verilerden de anlaşıldığı gibi, işçi aristokrasisinin durumu iki bakımdan zayıflamıştır: Nitelikli işçilerin görece önemi azalmış, ücret farklılığı küçülmüştür.

Yine de açıklığa kavuşturulacak bir sorun vardır: Nitelikli el emeği işçilerinden değil de, yüksek bir teknik nitelik kazanmış işçilerden gelen ayrıcalıklı öğelerle yeni bir işçi aristokrasisi oluşmakta olamaz mı? Bu soru özel bir inceleme ister. Varga, birçok kez, kendisinin daha önce açıkladığı düşünceye döner. Bu düşünceye göre, işçi bürokrasisi, işçi aristokrasisinin şu işlevlerini yerine getirmek üzere, gittikçe artan bir biçimde ona katılır ve onun yerini alır: Kapitalist rejimi korumak, işçi sınıfı içinde burjuva ideolojisini yaymak, onun devrimci bir yola girmesini engellemek. Varga, sosyal demokrat partiler, sendikalar ve kooperatifler bürokrasisini birinci sıraya koyar.

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden üretimin devresel gelişmesi konusunda Marksistler arasında tartışma vardır. Varga'nın görüşü şudur: 1-Büyük sa-

vaş süresi devre içine alınmamalıdır; 2-1947 yılı, savaş sonrası devresinin başlangıcı sayılmalıdır; 3-Savaş sonrasının ilk devresi, bir aşırı üretim bunalımının patlak verdiği tarih olan 1957-1958'e kadar sürmüştür; 4-Savaş sonrasının ikinci devresi bunalımdan sonra başlamıştır. Gelecekte devrenin nasıl olacağı sorusuna gelince, Varga'nın düşüncesi şudur: Kapitalizmin bütünü için er geç yerleşecek olan tek devre, savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'de görülen, yani İkinci Dünya Savaşı öncesindekinden daha kısa süreli olan devre tipine benzeyecektir.

Varga, bize göre haklı olarak, devletçe alınan "karşı-bunalım" önlemlerinin değerini büyütmemek gerektiğini, bunalımsız bir kapitalist yeniden üretim olamayacağını, ama devletin etkinliğinin, gelecekteki devrelerin yükseliş evresinin yoğunluğu ile süresini, bunalım evresinin ağırlığı ile süresini azaltacak olan etkenleri güçlendirebildiğini düşünür.

Savaş sonrasında kapitalizmin gelişmesi hakkında çok şey söylenmiş, çok tartışmalar olmuştur, ama bu sorun her bakımdan gündemde durmaktadır; çünkü savaş sonrası devresinin özellikleri hakkında kuramlar öne süren anti-Marksistler, Marksizmi "çürütme"ye çalışmaktadırlar. Varga, bu özellikler hakkında ilginç düşünceler öne sürer, özellikle bunalımlarla ilgili olan bu düşünceler, çağdaş kapitalizmi inceleyen araştırmacılarca yeniden ele alınacaklardır. Dikkat, özellikle bugünkü yeniden üretim ve devre hareketinin niteliği üzerinde toplanacaktır.

Yazar, XX.yüzyıldaki tarım bunalımının niteliği hakkında "öteden beri" tartışmalı olan sorunu da incelemektedir. Kimi ekonomistler, bu bunalımı devresel, geçici bir süreç sayarlar, kimileri ise (Akademi üyesi Varga bunlardandır) burada süreğen bir olayın, kapitalizmin genel bunalımının bir öğesinin sözkonusu olduğunu düşünürler. Tarım bunalımlarına ayrılan sayfalar, kanıtların gücü nedeniyle, yapıtın en ilginç sayfaları arasındadır.

Varga, yepyeni bir başka sorunu, özellikle Ortak Pazar sorununu çözümler. Kendisinin de açıkça belirttiği gibi, sorunu kuramsal ve soyut planda düşünür. Vardığı sonuç şöyledir: "...Tam birlik; tek bir para, tek bir bütçe, tek bir devlet anlamına gelir. Yani siyasal "bütünleşme", topluluğa üye ülkelerin bağımsızlığının bırakılmasını tamamlar. Biz bunu olanaksız görüyoruz. "Ortak Pazar'ın bunalımıyla birlikte görülen olaylar, bütünleşme girişimi nedeniyle ortaya çıkan çelişkiler hakkında Akademi üyesi Varga'nın görüşünün doğruluğunu pekiştirmektedir.

Yapıt, Keynes'in düşüncelerinin burjuva ve sosyal demokrat çevrelerde tutulmasının nedenlerini göz önüne sermektedir. Varga'ya göre bu beğenilmenin nedeni, İngiliz ekonomistinin kapitalizmin savunucusu olması değil, Keynes'in, bu savunmayı, kapitalizmin yumuşak bir eleştirisiyle, sınıfların üstünde yer alan sözde bilimsel bir kuram arkasında gizlemesidir.

Keynes konusundaki deneme, yapıtın en güzel denemelerinden biridir. Bununla birlikte, bize öyle geliyor ki, kapitalizm için öğütler hazırlamakta Keynesciliğin rolünü bütünüyle yadsıyan ve Keynes'in sadece tekelci kapitalizmin politikasına sözde bilimsel bir kanıt getirdiğini düşünen Varga, burjuva bilimi ile politikası arasında gerçekte var olan ilişkileri basitleştirmektedir.

Yapıt, Asya üretim biçimine ayrılan bir denemeyle biter. Bu denemede, Akademi Üyesi Varga, bu üretim biçiminin varlığı konusunda Marx ve Engels'in düşüncelerini savunur ve bu kavramın Sovyet Marksist yazınında gözden kaybolması olayına karşı çıkar. Bu sorun, tarihsel yönden olduğu kadar güncel bakımdan da önem taşır, çünkü bu biçimin kalıntılarının, günümüzde kimi Doğu ülkelerinde gelişen süreçler üzerinde yaptığı etkiyi aydınlığa kavuşturur. Bu nedenle Varga'nın yaptığı, Asya üretim biçimi hakkındaki tartışmayı yeniden başlatma önerisini akılda tut-

mak gerekir.

★★★

Akademi üyesi Varga'nın yapıtı, Sovyetler Birliği'nde canlı bir ilgiyle karşılandı. Kısa bir zaman dilimi içinde kitap iki baskı yaptı. Bilimsel çevrelerde canlı tartışmalar yarattı ve yaratmaktadır. Yapıtın kendisi ve uyandırdığı tartışmalar, bilimsel yaşamın Sovyetler ülkesinde dorukta olduğunun, geniş bilimsel tartışmalar açıldığının, güncel sorunlar hakkında verimli görüş alışverişleri olduğunun kesin bir kanıtıdır.

Kapitalizmin ekonomi politiğinin sorunları hakkındaki bu denemeler kitabı, çağdaş ekonomik düşüncenin dikkate değer bir olayıdır. Kitapta ortaya atılan bir dizi sorun tartışılabilir, tartışılması gerekir; birçok sorun çözüm bekler, ama kabul edilmelidir ki, Varga, düşüncenin dogmatik ve revizyonist kösteklerini büyük bir başarıyla kırmaktadır. Onun büyük değeri buradadır.

ÖNSÖZ

Bu yapıt, kapitalizmin Marksist-Leninist ekonomi politiğini ciddi olarak incelemek isteyen okur için yazıldı. Bu okurun, Marksizm-Leninizmin genel ilkelerini öğrenmeye daha önce başlamış olduğu varsayılmıştır.

Bu yapıtta toplanan ve üzerlerinde yazarın uzun yıllar çalıştığı denemeler, çoğunlukla Marksizmin tartışılan sorunlarına ilişkindir. Bu sorunlara belli bir açıklık getirdiğimizi, ya da hiç değilse, okura düşünme, eleştirme, tartışma konusu sağladığımızı umuyoruz.

Bu yapıt, kapitalizmin ekonomisine ve politikasına ilişkin çalışmaların, şu son zamanlara kadar bulanmış oldukları düşünceden yoksun dogmatizmine karşı çıkan bir tartış-ma yapıtıdır.

Peki, dogmatizm ne demektir?

Dogmatizm, her şeyden önce, Marksizmin özünün, yani tarihsel olayların somut bilimsel çözümlenmesinin yadsınmasıdır; Lenin'in, Marksizmin "yaşayan ruhu" diye nitelediği şeyin yadsınmasıdır. Dogmatizm, Marksist araştırma yöntemi yerine, Marx'ın belli tarihsel koşullar içinde varmış

bulunduğu hazırlop yargıları koyar. Bu, şu demektir: Dogmatikler, Marx tarafından keşfedilen kapitalizmin gelişme yasalarının sadece günümüze kadar geçerli oluşlarından değil, aynı zamanda bütün gerçeklerin Marx'ın ya da Lenin'in zamanının gerçekleri ile aynı olmaları gerektiğinden yola çıkarlar. Bundan dolayı, gerçekleri Marksizmin kimi vargılarına uydurmak, şema içine girmeyen yeni gerçekleri kabul etmemek üzere dogmatiklere artık atılacak yalnız bir adım kalır; bu gerçekleri incelemek, bugünkü kapitalizmin tipik yeni olaylarını çözümlemek bir yana bırakılır. Dogmatikler, *tipik olmayan tek tek gerçeklerle* Marx' ın tüm tezlerinin değişmezliğini göstermek isteyeceklerdir. Lenin'in dediği gibi, kapitalist toplumun karmaşık yapısı içinde herhangi bir kuramı kanıtlamak için *tek tek gerçekler* bulmak mümkündür.

Dogmatik, kendisini "ortodoks" bir Marksist sayar. Gerçekte ise o, haklarında, Marx'ın kendi kişiliğiyle şakalaşarak "artık Marksist olmadığı" nı söylediği kişiler türünden bir "Marksist"tir.

Bu yapıtın amacı, kapitalizmin ekonomi politiği konusunda revizyonizmin eleştirisini yapmak değildir: Sovyetler Birliğinde açık revizyonizm yoktur. Revizyonist düşüncelerin yansımaları, ancak örtülü olarak, bazan ekonometri yandaşları arasında görülebilmektedir.

"Ekonomi politik" terimi, tarafımızdan geniş bir anlamda kullanılmıştır, yani politika ile ekonomi arasında kesin bir sınırlama yapılmamıştır. Bu nedenle bazen ekonomik sorunlardan çok politik sorunları inceliyoruz. Bu tutum Lenin'in çalışmalarının özüne uygundur. Bilindiği gibi, Lenin politikayı "ekonominin yoğunlaşmış anlatımı" olarak nitelemiştir.

Yeni bir eleştirel incelemenin ele almaya çalıştığı kapitalizmin ekonomi politiğinin sorunları bu kitapla hiç de tükenmiş değildir. Bu düşünceyle bir dizi başka soruna işaret

edeceğiz. Örneğin, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde proletarya devriminin stratejisi sorunu, ekonometri hakkında ayrıntılı bir Marksist çözümleme ve eleştiri gerekliliği, düzensiz bir gelişme gösteren kapitalist üretim biçimini çözümlemede matematiğin uygulanmasının sınırları sorunu; sonra başka bir sorun olan, bireyin düşünce ve davranışı sadece onun toplumsal varlığıyla mı, yoksa biyolojik, genetik vb. gibi başka tür etkenlerle de mi belirlenir sorusunun incelenmesi bunlar arasındadır. Başka bir deyişle, Marx'ın, insan bilincinin onun toplumsal varlığına bağlı olduğu yolundaki tezi sınıflara mı, yoksa ayrı ayrı ele alınan her bireye mi ilişkindir?

Ne yazık ki, bu sorunları çözümlemeye girişmek için yeterli gücüm yok. Umarım, bu işi benden genç araştırmacılar yaparlar.

Son olarak elyazmasını yeniden okuyan ve değerli uyarılar yapan E. Kmelnitskaya ile yapıtı basıma hazırlamakta yardımı dokunan S.Drabkina'ya minnettarlığımı belirtmek isterim.

Moskova,1963 E.Varga

MARKSİZM VE KAPİTALİZMİN TEMEL EKONOMİK YASASI SORUNU

J.Stalin'in *S.S.C.B.'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı yapıtının çıkışından sonra "temel ekonomik yasa" sözü, Sovyetler Birliğinde yayımlanan elkitapları ve ekonomik yazında geniş ölçüde kullanıldı. Buna karşılık, şu son zamanlarda, kimileri bu terimi kullanma olanağını genel olarak yadsımak istediler. Bu denemede, temel ekonomik yasanın Marksizmde tuttuğu yeri belirlemek istiyoruz. O halde her şeyden önce, okura genel olarak yasalar ile doğa ve toplum yasaları arasında var olan farklılık konularındaki Marksist kuramı hatırlatacağız.

Bir yasa nedir?

Marx'ın kendisi, hiçbir yerde "yasa" sözcüğünün tanımını vermez. O, burjuva ekonomistlerinin tersine, somut olayları çözümlemeyi ve bu çözümlemeye dayanarak yasalar kaleme almayı yeğleyecektir.

Çözümlemelerinde diyalektik materyalizmden esinlenenler, haklı olarak, Engels'in verdiği şu tanımı dikkate alırlar: "Yasalar, doğada ve toplumda oluşan nesnel süreçlerin yansısıdırlar". Yasaların nesnel niteliğinin tanınması diyalektik materyalizmi, genel olarak yasaların sadece doğanın dağınık süreçlerini sistemleştirmek, onun kavranmasını kolaylaştırmak için bilginlerce düşlenen varsayımlar oldukları yolundaki gerçek dışı tezden yola çıkan idealist sistemlerden açık bir biçimde ayırır.

"Öznel düşüncemiz ile nesnel dünyanın aynı yasalara bağlı bulundukları ve dolayısıyla, sonuçları bakımından, her ikisinin de sonunda birbiriyle çelişik olamayacakları, ister istemez uyuş-

maları gerektiği gerçeği bizim kuramsal düşüncemize kesinlikle egemendir. Bu gerçek, kuramsal düşüncemizin bilinçsiz ve mutlak koşuludur."[1]

Yasalar gerçekte meydana gelen süreçlerin yansıları olduğuna göre, bu durum onlara özellikle iki bakımdan nesnel bir nitelik verir: Yasalar insanların *istencinden* bağımsızdırlar ve insanlarca ister *bilinsin* ister *bilinmesinler* vardırlar. Birinci tez iyi bilinir, oysa ikincisine pek dikkat edilmez. Bununla birlikte, doğa yasalarının, insan onları keşfetmeden önce de var oldukları; henüz keşfedilmemiş ama işini gören[2] bir yığın doğa yasası bulunduğu apaçıktır. Çünkü başka türlü doğal bilimlerin ilerlemesi genel olarak olanaksız olurdu.

En büyük burjuva doğabilimcileri, idealizm ile pragmatizmi her zaman reddettiler. Max Planck, düşünce yönünden tutucu ve imanlı bir kişi olmasına karşın, *Wissenschaftliche Selbstbiographie* (Bilimsel Özyaşamöyküsü) adlı yapıtında şöyle yazıyordu: "Dış dünyanın bizden bağımsız bir şeyi, karşımızda duran bir mutlağı temsil etmesi temel bir önem taşır. Bu mutlağa ilişkin yasaları araştırmanın, bir bilginin yaşamının en güzel işi olduğunu düşünüyorum." A.Einstein şöyle yazıyordu: "Dış dünyanın, onun hakkında yargı veren kişiden bağımsız varlığı inancı, doğayla ilgili her doktrinin temelidir."[3]

İnsanlar onları ister bilsinler, ister bilmesinler doğa yasaları vardır. Artı değeri sahiplenme, onun, girişimcinin kârı, geliri, faiz ve rant haline dönüşmesi yasaları da Marx bunları incelemeden ve kaleme almadan çok önce vardılar.

Engels, doğada ve toplumda meydana gelen nesnel süreçlerin yansısı olarak yasaya ilişkin baştaki tanımını şu iki önemli saknınmla tamamlar:

a) Ancak nesnelerin kendi özünde geçen süreçlerin yansısı yasa olabilir;

b) *kopuk* süreç yansısı bir yasa değildir; ancak doğada ve toplumda *düzenli olarak tekrarlanan* süreçlerin *eksiksiz* yansısı yasadır.

Yasa bir görüngüyü değil, doğada ve toplumda meydana

gelen sürecin özünü yansıtır. Bu, son derece önemlidir. Görüngü ve öz, ne doğada, ne de kapitalist toplumda çakışırlar.[4] Bilimsel iş görmek, "görünen, sadece dışa vuran hareketi gerçek iç harekete indirgemek"[5] demektir.

Görünme biçimi ile nesnelerin özü birbiriyle çakışsaydı, diye yazar Marx, her türlü bilim gereksiz olurdu. Güneş her gün doğar ve batar, görünen budur; gerçekte ise Dünya kendi ekseni çevresinde döner. İşçinin, ona "ekmek parası kazandıran" kapitalist sayesinde var olduğu sanılır. Gerçekte işçiler sayesinde, onların katma emekleri sayesinde var olan kapitalistlerdir. Artı değeri sahiplenmek insanı kapitalist yapar.

Demek oluyor ki, doğanın ve toplumun özünü yansıtan süreçler yasaların temelidirler.

Yasalar gerçekte meydana gelen süreçleri yansıtırlar, ama bu süreçlerin basit ve mekanik kopyaları değildirler. Yasalar tek başına bir sürece değil, aynı koşullarda düzenli olarak yeniden meydana gelen süreçlere dayalıdırlar.Bir yasa kaleme almak için büyük bir düşünsel çalışma yapmak gerekir: rastlantıya bağlı ve tek başına olanı ayırmak, ikincil olan her şeyi ayıklamak, özü bulmak ve onu süreçlerin çokluğundan kurtarmak.

Doğa yasalarını ortaya koymadan önce genellikle bir varsayım gelir. Engels bu konuda şöyle der: "Doğa biliminin gelişme biçimi, bu bilimin düşünmesi ölçüsünde *varsayım*dır. Gözlem, aynı gruba bağlı olayların eski açıklama biçimini geçersiz kılan yeni bir olay ortaya koyar. Bu andan başlayarak, önce sınırlı sayıda olay ve gözlemlere dayanan yeni açıklama biçimleri gereksinimi doğar. Buna katılan deney malzemesi bu varsayımları geliştirir, kimilerini bir yana atar, kimilerini düzeltir, ta ki ensonu arı biçimiyle yasa hazırlanmış olsun. Eğer yasa için gereken malzemeler *arı* olasıya kadar beklenmek istenseydi, bunun anlamı, o zamana kadar düşün araştırmalarını askıya almak olurdu ve bu yasanın hiçbir zaman öne sürülmemesi için yeterli bir neden olurdu"[6]

Varsayım, ekonomi politikte önemsiz bir rol oynar, çünkü doğa bilimleri örneğinde olduğu gibi, eski açıklama yöntemini geçersiz kılacak yeni olaylar aynı üretim biçimi içinde çok sayılı-

dır. Örneğin, serbest rekabet kapitalizminin emperyalizm haline dönüşmesi kapitalizmin yasalarını *değiştirir*. Kapitalizmin genel bunalımı hakkında da aynı şey söylenebilir.

Ama kapitalizmin yasalarında değişmeleri keşfetmek için varsayımlar zorunlu değildirler (Varsayımlar, ancak devresel kapitalist yeniden üretimin akış halinde incelenmesine ilişkin görece sınırlı bir alanda bazan gereklidirler). Kapitalizmin ekonomik yaşamının gerçekleri bilinir; bilim, işin özünü, genel anlatımı, yasaları bulmakla görevlidir. Örneğin, kapitalizmde günde bir milyon alım satım işlemi yapılır. Para milyonlarca kez elden ele geçer. Marx'ın bulduğu para dolaşımı yasaları, bütün tek tek işlemlerde tekrarlanan şeyi, alım satıma ilişkin milyonlarca tek tek eyleme özgü başlıca noktayı yansıtırlar.

Doğanın ve toplumun çeşitli yasaları birbirlerinden ayrı alanlarda işgörürler. Yasaların genelliklerine, çevreledikleri doğa ve toplum alanının önemine göre bir çeşit sıradüzenli bölümlenme vardır. *Diyalektiğin temel yasaları en genel yasalardır.*

Engels şöyle yazar: "Demek oluyor ki, diyalektiğin yasaları doğanın tarihi ile insan toplumunun tarihinden soyutlanmıştır. Bu yasalar, açıkça tarihsel gelişme ve düşüncenin kendisinin bu iki evresinin en genel yasalarından başka bir şey değildirler. Bu yasalar temelde aşağıdaki üç yasaya indirgenirler:

Nicelikten niteliğe geçiş ve tersi yasası;

Karşıtların içiçeliği yasası;

Yadsımanın yadsınması yasası"[7]

Bu konuda Stalin'in *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm* adlı yapıtında yer alan diyalektik yöntemin betimlenmesinde bulanık bir noktaya işaret etmek isteriz.

Marksizmin klasikleri, bizim öznel düşüncemizle nesnel dünyanın diyalektiğin aynı yasalarına bağlı bulundukları gerçeğini temel olarak alırlar. Biz de nesnel diyalektik dünyanın bir parçası olduğumuz için, diyalektik olarak düşünebiliriz. Bu dünyayı tanıyor, anlıyor, yansıtıyoruz. Antikitenin filozoflarında (Heraclite) diyalektik tohumları, Hegel'de ve Marksizme karşı olduklarını söylemelerine karşın, çağdaşımız olan yabancı bazı büyük doğabilimcilerinde (materyalist olmayan) diyalektiği bu ne-

denle buluyoruz. Doğanın diyalektiği, onları diyalektik olarak düşünmeye zorluyor.

Marksizmin kurucularınca düşünme sistemi olarak diyalektik materyalizmin keşfi, doğanın ve hele toplumun özünün incelenmesinde dev adımıyla bir ilerleme demektir. Ama unutmamak gerekir ki, doğanın ve toplumun incelenmesinde kullanılan diyalektik yöntem, ancak doğanın ve toplumun kendisi de diyalektiğin yasalarına göre geliştikleri için doğrudur.

Bu durum, Stalin'in diyalektik materyalizm hakkında yaptığı açıklamada yeterince dikkate alınmamıştır. Stalin sürekli olarak öznel yönü, insanın, doğanın ve toplumun görüngülerini ele aldığı diyalektik biçimi belirtmekte, nesnel yön, yani diyalektiğin bizzat doğada, toplumda olduğu konusu karanlıkta kalmaktadır. Stalin şöyle yazmıştır: "Diyalektik materyalizm Marksist-Leninist partinin genel kuramıdır. Diyalektik materyalizm, doğa görüngülerini ele alma biçimi, araştırma ve kavrama yöntemi diyalektik olduğu için böyle adlandırılır"[8] Bu söylenenler elbette kendi başına doğrudur, ama nesnel yönü belirtmeksizin, yanlış olarak şöyle sanılabilir: Biz diyalektik olarak düşünüyorsak, bu doğanın kendisi- dolayısıyla doğanın parçası olarak bizim düşüncemiz - diyalektik olduğu için değildir, ama bizim "düşünme biçimi"mizbizim yöntemimiz- diyalektik olduğu için doğa bize diyalektik gibi gelir.

Biz, hiçbir biçimde diyalektik yöntemin önemini azaltmak niyetinde değiliz; bu yöntem olmasaydı bilimin gelişmesi çok daha cılız ve çok daha yavaş olurdu. Bizim altını çizmek istediğimiz konu, doğanın ve toplumun diyalektiği ile diyalektik yöntemin yalnızca bir bütün oluşturduğudur.

Stalin'den farklı olarak, Lenin diyalektiğin nesnel yönünü belirtir: "Özgün anlamıyla diyalektik, nesnelerin kendi özündeki çelişkilerin incelenmesidir."[9]

Bu, okurlarımızdan kimilerine bilgiçlik gibi görünebilir. Ama hiç de öyle değildir. Lenin, diyalektik materyalizm anlayışının, bu anlayışın her türlü öznelciliğe karşıtlığının her türlü anlaşmazlığı, her türlü yanlış yorumu önlemek için en büyük açıklıkla kaleme alınmasına her zaman çok büyük önem vermiştir.

Öznel yöntem konusunda Stalin tarafından yapılan tek yönlü açıklama yanlış yorumlara yol açmıştır.

Diyalektik gelişimlerinin aynı olmasına karşın, doğa yasaları ile toplum yasaları birbirleninden temelli bir biçimde ayrılırlar. Stalin bellibaşlı farklılığı, toplum yasaları ancak tek bir toplumsal oluşum çerçevesinde etkili olduklarına göre bunlardan çoğunun "kalıcı olmadıkları" olgusunda görüyordu. Bize gelince, bellibaşlı farklılığın bu noktada olmadığını düşünüyoruz. Üretimle ilgili ekonomik yasalar (insanlık, üretimin ilkel durumunu, yani insanın doğada bulduğu besini almak için ellerinden başka bir şeyi bulunmadığı dönemi aştığından bu yana) insanlığın kendisi kadar kalıcıdırlar. Kalıcı ekonomik yasaların örneklerini daha ileride anacağız. Geçici ekonomik yasalar, sınıflı toplumla ilgili çeşitli ekonomik oluşumlara özgüdürler. Dünya komünizmi de kendi ekonomik yasalarına sahip olacak. Komünizm insan toplumunun sonsal biçimi olduğundan, onun yasaları ""sonsuzluğa dek", yani insanlık dünyada var oldukça etkili olacak.

Bize göre en önemli farklılıklar şunlar: Doğa yasalarının geçerliliği, soyutlamadan sonra, bilimsel gözlem yoluyla arı biçimiyle kavranabilir. Marx şöyle yazar: "Fizikçi, doğadaki süreçleri anlamak için görüngüleri ya en belirgin ve bozucu etkiler altında en az gölgelenmiş biçimde göründükleri zaman inceler, ya da olabildiğince elverişli koşullar içinde bunların gelişme düzenliliğini dener."[10]

Doğa görüngüleri aynı koşullarda meydana geldiğinden (ya da bunların değişimleri saptanabildiğinden), yasalar da bütünüyle aynı türdendir[11]

Ekonomik yasalar başka türlü işlerler. Bunlar sürekli olarak değişen koşullarda etkili olurlar. Ekonomi politik bu nedenle tarihsel bir bilimdir, çünkü "tarihsel, yani sürekli değişen bir malzemeyi inceler"[12]

Bu durum tüm toplumsal bilimlerle ilgilidir. *Toplum yasaları, bu nedenle bir takım eğilimlerdir,* bunların etkinliği karşıt eğilimlerin etkisiyle sürekli karışmış, değişmiş, yumuşamıştır. Yasayla eğilim arasında fark yoktur, baskın olan en güçlü eğilim yasadır. *Kapital*'in birinci cildinin önsözünde Marx şöyle yazar:

"Sarsılmaz bir zorunlulukla kendilerini gösteren ve gerçekleşen işte bu yasalar, eğilimler" sözkonusudur.[13]

Marx, kapitalizmin yasalarını çözümlediği zaman bu kesin anlatımı sürekli olarak tekrarlar. Özellikle şöyle yazar: "Artı değer oranının artışı ... artı değer kitlesini ve giderek kâr oranını belirleyen etkenlerden biridir. Bu, genel yasayı ortadan kaldırmaz. Ama onu *daha çok bir eğilim*, yani onu engelleyen birtakım nedenler yüzünden tam olarak gerçekleşmesi durdurulmuş, hızı kesilmiş, zayıflatılmış bir *yasa* haline getirme sonucunu doğurur."[14] Daha ileride de şunu yazar: "Demek oluyor ki, *yasa* (kâr oranının düşmesi hakkındaki. -E.V.) ancak, etkisi yalnız belirli koşullarda ve uzun dönemde çarpıcı bir biçimde görünen *eğilim biçiminde iş görür.*"[15]

Marx, kapitalin merkezleşmesi konusunda şöyle yazar:: "Bu merkezcil güç yanında, karşıt eğilimler durmadan merkezkaççı bir etki yapmamış olsaydı, bu süreç kapitalist üretimi yıkıma sürüklemekte gecikmeyecekti."[16]

Marx, mutlak ya da temel diye adlandırdığı bir yasa ayırt ettiği seyrek durumlarda bile karşıt eğilimlerin etkinliğini belirtir. Sermaye birikimi ve sanayi yedeğinin ortaya çıkması hakkındaki yasalarla ilgili incelemesini özetleyen Marx şöyle yazar: "...Bu yedek ordu büyüdükçe... temelli aşırı nüfus büyür... En sonu ücretli sınıfın bu Lazare'lar katmanı* arttıkça, resmi sürekli yoksulluk da artar. *İşte bu, kapitalist birikimin mutlak, genel yasasıdır*. Tıpkı başkası gibi, bu yasanın etkinliği de doğallıkla, özel koşullara bağlı olarak değişiklik gösterir."[17]

Süreçlerin doğada ve toplumda farklı gerçekleşme biçiminden de şu önemli özellik ortaya çıkar: Doğa yasaları (astronomi ve jeoloji dışında) deneyler yoluyla arı biçimde temsil edilebilir ve her an tanıtlanabilirler, oysa toplumsal bilimlerde deneyler olanaksız ya da son derece sınırlıdırlar.

(*): Lazare'lar katmanı: Tevratta en yoksul kişi olarak gösterilen Lazare'ın adından Marx'ın türettiği bu deyim yedek sanayi ordusu ya da nispi artı-nüfusun en dipteki üçüncü katmanıdır. Ç.N.

Deney ne demektir? Deney bir görüngüyü, bir süreci, bir hareketi insan tarafından önceden öngörülen belli koşullarda yeniden üretme demektir. Koşullar aynı olduğundan, hareket, yasaya uygun olarak hep aynı biçimde meydana gelir. Tüm süreç önceden hesap edilebilir; yasanın doğruluğunu gösterecek ya da deneylerin sonuçlarına göre, yasa hakkında bilgilerimizi değiştirecek şey budur.

Kimi deneyler, öğretim amaçlarıyla, sürekli olarak okullarda yapılır. Üretim için yararlı kimi deneyler ise, bir süre sonra teknik donatım hazinesini zenginleştirirler. Doğa bilimlerinde, doğanın şu ya da bu sürecini açıklayan formüller deneyler yoluyla denetlenebilir, böylece yeni yasaların keşfine götüren yolu kısaltırlar.[18] Bu olanak toplumsal bilimlerde yoktur, ya da hemen hemen yoktur. "Deney " terimi ekonomide de kullanılır . Kapitalist, yeni bir sabun türü, yeni bir otomobil markası çıkardığı zaman bir "deney"e girişir ve piyasayı yoklar; bu yeni ürünün yeterli alıcısı varsa, kapitalist onun üretimini sürdürür; yoksa, üretimi durdurur.

S.S.C.B.'de büyük fabrikalar kurmadan önce, makina ve aygıt üretiminin yeni yolunun olası hatalarını görmek üzere küçük deneysel işletmeler kurulur. Ama bu deneyler doğa bilimleri alanında yapılan deneylerden köklü bir biçimde ayrılırlar. Bunların salt pratik bir amacı vardır. Böylesi deneyler, toplumda sürekli olarak meydana gelen değişmeler nedeniyle, toplumsal bilimler alanında olanaksızdırlar.

Doğa yasaları ile toplum yasaları arasında var olan farkı iki örnekle belirtmek isteriz. Sovyetler Birliği bilgin ve teknisyenleri Aya bir uydu göndermeyi başardılar. Bu uydu, Ayın insan tarafından görünmeyen yüzünün fotoğrafını çekti ve fotoğrafları dünyaya iletti. Bu işlem, Ayın hareketi, füzenin hızı, yerçekimi güçlerinin onun üzerinde yaptığı etki, ve bunun dışında atmosferde sürtünme güçlerinin etkisi, hava sıcaklığı vb. konusunda son derece karmaşık hesapları gerektirdi. Yalnızca füzeyi iyi hesaplamak değil, bordaya yerleştirilen karmaşık aygıtlar dahil, onu tam bir titizlikle inşa etmek gerekti. Bunların çalışmasını önceden hesaplamak ve belirlemek gerekti. Fizik hareketin tüm yasaları tam olarak bilindiği için bunda başarıya ulaşıldı.

Karşılaştırmak için, kapitalist dünyada her gün meydana gelen bir olayı alalım. Bir sendika ücretlerde artış sağlamak için grev yapmaya karar veriyor; savaşımı kazanacağını umuyor. Aya bir füze fırlatmakla karşılaştırıldığında, bu çok basit bir şey gibi görünse de, sendika daha önce yapılan onbinlerce grev deneyimine sahip bulunsa da, bu grevin sonucunu kesin olarak önceden bildirmek olanaksızdır. Kapitalistlerin grev kırıcıları bulup bulamayacaklarını, bulacaklarsa ne kadar bulacaklarını, grevcilerin grevin gerektirdiği maddi özverilere katlanmaya ne ölçüde hazır olduklarını, yine kapitalistlerin de kazanç kaybını kabule ne ölçüde hazır olduklarını, kapitalistlerle öteki kesimlerin işçilerinin, hele grevdeki işkoluyla yakından ilişkili kesimlerin işçilerinin nasıl davranacaklarını, kamuoyunun tepkisinin ne olacağını, hükümet ve hükümet organlarının tutumunun ne olacağını kimse bilmez. Bütün bu etkenlerin nasıl etkili olacaklarını önceden bilmek olanaksızdır. Oysa, Ayın çevresinde bir füzenin uçuşunu belirleme sözkonusu olduğunda bu olanaklıdır.

Bu farklılığın nedenleri açıktır. Sınıflar savaşımının, tüm çelişkili toplumların genel yasası olduğunu biliyoruz. Bu savaşımın, kaçınılmaz biçimde kapitalistlerin iktidarının yıkılması ve bütün dünyada proletaryanın sonsal zaferiyle biteceğini biliyoruz. Ama kapitalist toplum içerisindeki sınıf savaşımı, tek tek her durumda, sürekli değişen farklı koşullarda geçer. Bu koşulların değişmeleri ise, doğada olabildiği gibi, önceden tam olarak görülemez.

Toplumun yasalarını (hele de kapitalist toplumunkileri), aşağıdaki nedenlerle doğa yasaları kadar eksiksiz bilemeyiz:

İnsan, tartışılmaz bir biçimde, en azından gezegenimiz üzerinde (şu anda başka gezegenlerde hangi canlı varlıkların yaşayabildiklerini bilmiyoruz), doğanın evriminin en karmaşık ürünüdür. Çağdaş insan, uzun bir tarihin ürünü, tarihin en farklılaşmış ürünüdür: kültür düzeyi, doğal koşullar, deri rengi, tarih, sınıfsal bağlılık, bireysel eğitim, deneyim, vb. bakımlardan farklılaşmış bir ürün.

Her toplumsal hareket ve dolayısıyla tüm toplum yasaları, insan etkinliğinin sonucu, doğanın ve toplumun en karmaşık ve en farklılaşmış ürünüdür. Bu hiç de, diyalektik materyalizmin şu

temel tezinin tersini söylemek değildir: Tüm toplum yasalarının insanların istencinden ayrı, nesnel bir gücü vardır. İnsanlar, onların üretimdeki etkinlikleri, gruplar ve sınıflar, sınıflar savaşımı olmaksızın, tarihin de insan toplumunun yasalarının da olamayacağı açıktır. *Toplum yasaları insanların etkinliğinden doğar, onların bilinçli istencinden değil.* Kapitalistler büyük kârlara susamışlardır, bu nedenle üretimi genişletirler; ama kapitalizmin nesnel yasaları gereğince onların etkinliklerinin sonuçları, özellikle aşırı üretim, geçici kâr kaybı konusunda olduğu gibi, dilediklerinden bütünüyle farklıdır.

Toplumsal yasaların insanın *etkinliğ*inden kaynaklandıkları, ama onun istencinden ayrı ve nesnel hareket ettikleri yolundaki bu iki görüş her türlü yanlış anlamayı önlemek için iyi kavranmalıdır. Örneğin, Stalin tarafından kullanılan "Zorunlu denge konusundaki ekonomik yasa ... uzun zamandan beri kapitalist ülkelerde kendine yol açmaktadır" sözü ancak imge işi görebilir; gerçekte, kapitalizmi devirmeyi amaçlayan proletaryının sınıf savaşımı tarihin asıl motorudur. "Kendine yol açan", yasa değil (bu tür anlatım, diyalektik materyalizmin, yasaların hareketin yansısı olduklarını söyleyen temel tezine terstir), "kendine yol açan" savaşım içindeki proletaryadır. Ve ancak zaferinin önkoşulları varsa yenebilir. Elbette, proletaryanın sınıf savaşımının gücü ve canlılığı, Marksist-Leninist devrimci bir partinin varlığı onun zaferinin belirleyici tarihsel önkoşullarından biridir.

Demek ki, şöyle söyleyebiliriz: Doğanın (özellikle canlı olmayan doğanın) yasaları açık ve belirlidir; bunlar matematik formülleriyle açıklanabilirler, çünkü yansıttıkları süreçler, sıklıkları ne olursa olsun, aynı koşullar içinde, aynı biçimde yeniden meydana gelirler. Toplum yasaları, sürekli değişen tarihsel bir durum içinde insanların etkinliğinden doğarlar; bu yüzden, bunları kesin matematik formülleriyle açıklamak olanaksızdır; somut durumlarda olayların nasıl gelişeceklerini önceden tam olarak görmek de olanaksızdır.

★★★

Şimdi, Marksizm-Leninizmin temeli olarak ekonomi politiğin yasalarının sınıflandırılması hakkında çeşitli yapıtlarda açık-

lanan Marx ve Engels'in düşüncelerini derlemeye ve genelleştirmeye çalışalım. Engels'in şu tanımı hareket noktası olabilir: "En geniş anlamda ekonomi politik, insan toplumunda maddi yaşam araçlarının üretimini ve değişimini düzenleyen yasaların bilimidir."[19]

Ekonomi politik, yasaların bilimidir; bu yasalar üretim ve değişim alanlarını ilgilendirirler, oylumları değişiktir.

a) *Tüm üretim biçimlerine ilişkin genel yasalar*. Bu yasalar genellikle üretimle ilgilidirler ve dolayısıyla, ne olursa olsun, somut bir tarihsel dönemi açıklamaya yarayamazlar. Marx şöyle yazar: "...Üretimin tüm aşamaları için ortak tanımlar vardır ve düşünce bunları genel olarak saptar; ama her üretimin *genel koşulları* adı verilen bu şeyler, soyut momentlerden başka bir şey değildirler, üretimin gerçek tarihsel aşamalarından hiçbiri bunlar aracılığıyla anlaşılamazlar."[20]

Burjuva ekonomistlerinin bunları "çalışmalar"ında bu kadar büyütmüş olmalarının nedeni işte budur. Ara sıra bizde de, kapitalizmde "her şey"in farklı olduğu, hiçbir şeyin bizdeki gibi olmadığı ileri sürüldüğü için her şeyden önce bunları belirtiyoruz. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz*'de, birçok kez de *Kapital*'de, Marx, bütün üretim biçimleri için çok sayıda ortak yasa anar. Bize göre, bunlardan günümüze dek geçerli olan kimileri şunlardır:

Emek, insan yaşamının zorunlu koşuludur. "Emek, kullanım değerleri ürettiği, yararlı olduğu sürece her türlü toplum biçiminden bağımsız olarak insan yaşamının vazgeçilmez koşulu, ilksiz ve sonsuz bir zorunluluk, insanla doğa arasındaki maddi alışverişin aracısıdır."[21]

Emek ürünü her zaman bir tüketim nesnesidir. "Emek ürünü herhangi bir toplumsal durumda, kullanım değeri ya da yarar nesnesidir; ama toplumun tarihsel gelişimi içinde, genel olarak, emek ürününü meta haline dönüştüren ancak bir belirli dönem vardır"[22]

İşbölümü yasası: "Toplumsal işbölümü, mal değişimi olsun ya da olmasın, en değişik toplumların ekonomik yapılarında

vardır..."[23]

Geçim araçları fonu her zaman işçilerce üretilir. "O halde değişen sermaye, olası tüm üretim sistemlerinde her zaman emekçinin kendisinin üretmek ve yeniden üretmek zorunda olduğu sözde *emeğin bakım fonu*'nun özel tarihsel bir biçiminden başka bir şey değildir."[24]

Üretimi yönetme zorunluluğu: Oldukça büyük bir ölçeğe ulaşan her türlü toplumsal ya da ortak iş, bireysel çalışmaları uyumlu kılmak için bir yönetim ister..."[25]

Tüm üretim biçimlerine özgü çok sayıda yasalar arasından ikisini daha belirtmek isteriz.

Üretim araçları üretiminin tüketim malları üretimine oranla daha hızlı artışı yasası: Her toplumsal rejimde, toplum durgunluk halinde değilse, yani nüfus arttığı zaman, üretim araçları üretiminin tüketim malları üretiminden daha hızlı artması gerekir. Toplumsal rejim ne olursa olsun, üretici işe başlayan genç kuşağa özgü üretim araçlarının (ne kadar ilkel olurlarsa olsunlar) her şeyden önce eski kuşak tarafından üretilmeleri gerekir. Özetle denilebilir ki, toplumsal rejim ne olursa olsun, tüketim malları üretiminin genişlemesi ancak üretim araçları üretiminin önceden arttırılmasıyla olanaklıdır.

Marx şöyle der: "Ekonomik bakımdan en farklı toplumlarda yalnız basit yeniden üretim değil, gerçekten, çok değişik derecelerde olmak üzere artan bir ölçekte yeniden üretim de bulunur"[26]

Bir yasa daha vardır. Bu yasaya göre, *tüketim hiçbir zaman uzun süre üretimden fazla olamaz.* Bu tez, anlamsız bir yineleme gibidir. Ama bu tezin, proletarya diktatörlüğünün ilk evresinde büyük bir siyasal anlamı vardır.

Proletarya kendi devletinden, maddi durumunun hemen ve önemli ölçüde düzeltilmesini bekler. Gerçekten, proletarya diktatörlüğü, hemen, işçilerden yana ve burjuvazi ile büyük toprak sahipleri zararına, *para olarak*, yeniden köklü bir ulusal gelir dağılımı yapar. Daha önce egemen sınıfların olan özel yiyecek, giyecek stoklarını işçiler emrine verebilir. Evciklerde oturan işçiler

zenginlerin konaklarına yerleştirilebilirler. Ama bu diktatörlük bütün işçilere, hemen, her türlü tüketim mallarından daha fazla veremez.

Proletarya diktatörlüğünün başlarında, devrimci dönüşümler döneminde, var olan işletmelerde üretim genel olarak düşer: En iyi işçiler, devrimci orduya ve yeni sosyalist devletin öteki organlarına katılırlar; burjuvazinin sınıfsal egemenliğinin belirlediği eski çalışma disiplini yıkılır; yeni çalışma disiplininin (sosyalist) doğması için zaman gerekir. Emekçilerin gerçek gelirinin artmasını sağlamak için zorunlu olan hızla yükselme yerine, üretimin geçici yavaşlaması görülebilir. Ayrıca, proletarya diktatörlüğünün burjuvaziden miras olarak aldığı üretim aygıtı burjuva toplumunun gelir dağılımına ayarlıdır. Bu durumda, bu aygıt, emekçilerin yaşam düzeyini yükseltmek için zorunlu olan ek tüketim malları miktarlarını hemen üretemez. Burjuvaziye değil, proletaryaya gerekli tüketim malları üretimine geçilmelidir. Çoğu zaman, proletaryanın tüketimi için artan gereksinmeleri karşılamak amacıyla üretim potansiyelini arttırmak gerekir. Oysa bu iş zaman ister.

Tarım ve gıda maddeleri üretimi alanında başka birtakım etkenler de işe karışır. Proletarya diktatörlüğünün kurulması, tarım devrimine, büyük toprak sahiplerinin topraklarının tarım işçilerine, yoksul ve orta köylülere dağıtılmak üzere zoralımına bağlıdır. Bu, devrimden önce toprak sahiplerince el konulan toprak rantının artık köyde çalışan katmanlara gitmesi demektir. Bu katmanlar daha iyi beslenecekler, ama kentler bir süre daha az ürün alacaklardır. Gıda maddeleri üretimi artıncaya kadar kentler halkı daha az beslenecektir.[27]

İşçi sınıfının düşmanları, hele de sağcı sendika önderleri, bu ilk dönemde ve geçici olarak kentlerdeki işçilerin durumunun kötüleşmesinden proletarya diktatörlüğüne karşı hoşnutsuzluk tohumları ekmek için yararlanırlar.

b) *Bir toplumsal rejimden ötekine devrimci geçiş yasası*: Stalin, Marksizmin bu yasasını yeni bir biçimde dile getirmiştir: "Üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin niteliği arasında *zorunlu uyuma* ilişkin... yasa"[28] Bu yasa daha sonra çıkan tüm elkitaplarına bu biçimde alındı. Kimi dalkavuklar bu konuda bunun ku-

ramsal bir keşif olduğunu söylediler. Bize gelince, Stalin'in formülünün çok kötü olduğunu düşünüyoruz; çünkü bu formül, Marx tarafından kaleme alınan yasanın tarihsel ve devrimci içeriğini gölgelemektedir.

Tanım yeterince açık ve belirgin değildir. Uyumun her zaman olup olmadığı anlaşılmaz.[29] Her zaman yoksa, uyum hangi anda ve hangi koşullarda kendisini gösterir? Marx'ta bu yasa somut olarak, tarihsel ve devrimci bir anlayış içinde kaleme alınmıştır.

"Toplumun maddi üretim güçleri, gelişmelerinin belli bir evresinde, o zamana kadar içinde devinmiş oldukları... var olan üretim ilişkileri ile çelişmeğe başlarlar. Üretim güçlerinin aldıkları gelişme biçimine göre bu ilişkiler onların köstekleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim dönemi başlar"[30]

Demek oluyor ki, "zorunlu uyum" değil, "toplumsal devrim dönemi" sözkonusudur. Üstelik Marx, "toplumsal devrim dönemi"nin, her zaman zorunlu olarak "üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin niteliği arasında uyum" sağlanmasıyla bitmesi gerekmediğini de kabul eder. Başarısızlığa uğrayan nice devrimci girişimler örneğinde bu durum gözlenebilir. Savaşım, çatışan sınıfların genel yok oluşuyla bitebilir.

Komünist Parti Manifestosu'nun başında şöyle denilir: "Sürekli çatışma halinde olan ezenler ve ezilenler bazen açık, bazen örtülü kesintisiz bir savaş, her zaman ya bütün toplumun devrimci bir dönüşümüyle, ya *savaşım halindeki iki sınıfın* yok oluşuyla biten bir savaş sürdürdüler"[31] Tarih, hele de arkeoloji geçmişte yüzlerce devlet ve uygarlığın var oluşu ve yok oluşu hakkında bol belge verir. Sonuçsuz sınıf savaşımlarının o zaman oynadıkları rolü bilmiyoruz. Yine de apaçıktır ki, yengi kazanamamış olmalarına karşın, uzun süren köle ayaklanmaları Roma İmparatorluğunun yıkılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

c) *Birçok toplumsal oluşuma özgü yasalar*: Sömürülenler kitlesince yaratılan *artı emeğin karşılıksız sahiplenilmesi* yasası tüm karşıt sınıflı toplumlara özgüdür. Marx şöyle yazar: "Artı emeği hiç de sermaye icat etmedi. Toplumun bir bölüğünün üre-

tim araçlarının tekeline sahip olduğu her yerde emekçi, özgür olsun olmasın, kendi bakımı için gerekli emek süresine üretim araçları sahibinin geçimini sağlamaya özgü bir artık eklemek zorundadır..."[32]

Sahiplenmenin biçimi değişir: köleci toplumda artı emeğin doğrudan sahiplenilmesi, kapitalizmde artı değerin sahiplenilmesi. Bu son biçim hakkında Marx şunu yazar: "Artı değer üretmek, bu üretim biçiminin *mutlak* yasası budur"[33]

d) *Yalnız bir toplumsal oluşuma özgü yasalar:* Kimi yasalar yalnız kapitalizmde geçerlidir; örneğin, ortalama kâr oranı yasası, kapitalist toprak rantı yasaları, vb. Sosyalizmin birçok ekonomik yasaları da yalnızca sosyalist topluma özgüdürler.

★★★

Gerçekte toplumsal gelişmenin nesnel yasaları olmayan "yasalar" üzerinde de kısaca durmak isteriz.

1) *Devletçe yayımlanan yasalar*: Bu yasalar hiç de insanların istencinden bağımsız, nesnel olaylarla ilgili yasalar değildirler. Bunlar yaptırım tehdidi (ölüm cezası dahil) altında halktan belirli bir tutum isteyen egemen sınıf yönergeleridirler. (Nesnel yasalar "istemezler", yaparlar). Bu yasalar sömürü taplumlarında, sözümona ahlak ilkelerine dayanan ikiyüzlü "yasal sistem"i oluştururlar.

"...Sizin hukukunuz", denilir Komünist Parti Manifestosu' nda,"ancak yasayla yükseltilen sınıfınızın istencidir, bu istencin özü sınıfınızın maddi yaşam koşullarıyla belirlenir."

Kapitalist devletin yasalarının ikiyüzlü niteliği, örneğin şu olgularda kendisini gösterir: tek tek bireylerin zenginleşmek için yaptıkları soygunculuk eylemleri ölüme mahkûmiyete kadar varan cezalara çarptırılır; emperyalist devletlerin ordularının kapitalistleri zenginleştirmek için sömürgelerde giriştikleri toplu soygunculuk yüceltilir, kınanacak bir şey değildir.

Yasalar ekonomik ilişkilerle şiddetli çatışma halinde olmadıkça, egemen sınıf bunları halka, devlet yasaları olarak dayatabi-

lir. Marx şöyle yazar: "Yasalar, herhangi bir üretim aracını, örneğin toprağı kimi ailelerin ellerinde tutabilirler. Bu yasaların ancak, örneğin İngiltere'de olduğu gibi, büyük toprak mülkiyeti toplumsal üretimle uyum halinde olduğu zaman ekonomik önemi vardır. Fransa, büyük toprak mülkiyetinin varlığına karşın, küçük tarım ülkesiydi, bu nedenle büyük toprak mülkiyeti Devrim tarafından ezildi"[34]

Kısacası, ekonomik yasalar egemen sınıfların siyasal iktidarından daha güçlü olarak ortaya çıkarlar.

2) *Örf ve adet hukuku* : Bütün toplumsal ve ekonomik oluşumlarda insanlar arasındaki önemli ilişkileri örf ve adete göre düzenleyen yasalar işgörür (örneğin bir orman ya da çayırın, yolların ya da bir kuyunun kullanımı). Bunlar, gelişmenin belli bir derecesinde devlet yasaları biçimine bürünürler, ya da toprak sahipleri ile köylüler arasındaki savaşımın sonunda yürürlükten kaldırılırlar. Örf ve adet hukukunun kalıntıları, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde bile günümüze kadar saklanmıştır. Örneğin, İngilterede toprak sahibi yıllarca toprağını yaya ya da arabayla geçmeğe izin vermiştir. ama yolu kapatma hakkını yitirmektedir.

3) *Kilise yasaları*, tıpkı devlet yasaları gibi, müminlerin belli bir davranış çizgisi izlemelerini isterler. Kilise, aykırı davranış halinde, günahkârlar hakkında yaptırımlar uygular.

Kilise hemen her zaman egemen sınıflara sıkı sıkıya bağlıdır. Sınıflar devletini Tanrı adına destekler ve onun korumasından yararlanır.

Bu "yasalar" doğanın ve toplumun nesnel yasalarından kesin olarak ayırt edilmelidir. Devletin yasaları ile Kilisenin yasaları halktan belirli bir davranış isterler, bu da insanların başka türlü hareket edebileceklerini varsayar.

Stalin, temel ekonomik yasanın birini ve öbürünü "istediği" ni öne sürdüğü zaman, bir Marksist açısından tuhaf bir yanlışlık yapıyordu. Nesnel yasa, nesnelerin özünü oluşturan olayların yansısı değil midir? Yansı olan şey nasıl "isteye"bilir? Nesnel yasalar vardır ve insanların istencinden bağımsız olarak etki yaparlar, bu durumda istemeleri gerekmez.[35]

★★★

Genel olarak ekonomik yasaların özü sorununu açıkladıktan sonra, temel ekonomik yasaların niteliği ve önemi konusuna geçebiliriz.

Yanlışım yoksa, Marx, bu ifadenin önemini belirtmek amacıyla, onu *Kapital*, de iki kez kullanır. Ama o, "temel yasa" yı özel ve öteki yasalarınkinden farklı bir anlamda görmez. Öte yandan, "mutlak yasa" ifadesini kullanır. Ama hiçbir zaman kapitalizmin yasalarını genelleştirmeye, bunlardan tek bir yasa meydana getirmeye çalışmamıştır. Lenin de emperyalizmin temel yasasından söz etmemiş, sadece birbiri ardına emperyalizmin başta gelen göstergelerini saymıştır. Temel yasalar konusunun önemini yalnız Stalin ön plana çıkardı. Onun *S.S.C.B'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı yapıtının yayımlanmasından sonra, ekonomistlerimiz tüm toplumsal oluşumlar için temel ekonomik yasalar hazırlamaya koyuldular. Hatta "temelli" yasadan, daha az temelli başka yasalar çıkarmaya çalıştılar, elbette yanlış bir işti bu.

Peki, eğer Marksizmin klasikleri çeşitli toplumsal oluşumlar için temel ekonomik yasalar belirtmemişlerse, bunları bulmak istemek Marksizme aykırı mı olur? Hayır. Marx'ın temel ekonomik yasalar konusunda açık açık konuşmamasına karşın, onun görüşü yine de kavranabilir. Şöyle yazar: "Üretim genel olarak bir soyutlama, ama usa yatkın bir soyutlamadır, çünkü o genel olanı ayırt eder, onu saptar ve bu nedenle bizi tekrarlardan korur"[36]

Demek oluyor ki, temel ekonomik yasa tekrarları ortadan kaldıracak, belirli bir toplumsal oluşuma ilişkin ekonominin başta gelen düzenliliklerini içerecek ve bu nedenle öğretici planda yarar-lı ve usa yatkın bir soyutlama olacaktır.

Bununla birlikte, hiçbir temel ekonomik yasa ilgili üretim biçiminin tüm süreç ve görüngülerini içine alma durumunda değildir.

1) Kapitalizmin "temel yasa"sı, doğal olarak, zaten keşfedilmiş olandan fazla bir şey içermez.

2) Hiçbir temel yasa her şeyi içeremediği gibi, kapitalizmin tüm önemli yasalarını da içeremez. Basit ve genişletilmiş yeniden üretim, kapitalist yeniden üretimin devresel gelişimi yasaları, artı değerin sahiplenilmesi, kâr haline dönüşmesi ve dağılımı yasaları, ödünç sermaye ile toprak rantının hareketinin yasaları, işgüçü pazarı ile ücretin oluşumu yasaları gibi *Kapital*'de çözümlenen tüm yasaların bileşimi nasıl sağlanabilir? Bu, kesinlikle olanaksızdır: Stalin'in, temel yasanın, kapitalizmin bellibaşlı *bütün* yönlerini ve bellibaşlı *bütün* süreçlerini belirlediği yolundaki açıklaması kesinlikle temelsizdir.

Ülkemizde sık sık yapıldığı gibi, *herhangi bir temel yasadan daha az genel olan öteki yasaları çıkarma konusundaki her türlü girişim Marksizme aykırıdır.* Marksizmin ruhuna da aykırıdır bu, çünkü Marksizm tarihsel olaylardan genelleştirme yoluyla yasalar çıkarmak amacıyla bunların somut bir çözümlemesini ister.

Marx şöyle yazar: "Araştırmada, gerçek hareketi tüm ayrıntılarıyla kendine maletmek, onun değişik gelişme biçimlerini çözümlemek ve iç bağlarını bulmak. İşte bu iş yapılınca ve yalnız o zaman gerçek hareket bütünüyle açıklanabilir. Eğer bu iş, maddenin yaşamı, onun düşünsel yeniden üretimine yansıyacak biçimde başarılırsa, bu serap önsel bir yapı için inandırıcı olabilir"[37] Bir genel yasadan, daha somut yasalar çıkarma girişimi anti-Marksist bir girişim olur.

Şimdi, Stalin tarafından kaleme alınan *güncel* kapitalizmin temel ekonomik yasasının,

a) bu toplumsal rejimin en önemli süreçlerini;

b) bu toplumsal rejime özgü ve onu ötekilerden ayırt eden süreçleri açıklayıp açıklamadığını görelim.

Stalin tarafından kaleme alınan temel ekonomik yasa bu durumlara elverişli değildir. *Stalin, kapitalizmde geçen tüm süreçlerin kesin son bilançosu olan, kapitalist toplumsal rejimin proletarya devrimiyle kaçınılmaz yıkılışının öncülerinin yaratılışı ortaya koymaz.*

Stalin'in kaleme aldığı biçimiyle, kapitalizmin temel ekonomik yasası yalnızca "halkın...sömürülmesine, yıkımına ve yok-

sullaşmasına" değinir, ama kapitalizmin kendisinin, Marksizm-Leninizmin klasiklerince açıklanan düşüncelerin her zaman temeli olan şeyi, yani kitleleri kökünden değiştirmesini açıklamaz. Formülün kendisi de çok belirsizdir. "Güncel kapitalizm"den çağdaş sanayi kapitalizmi, yani manifaktür döneminin kinden farklı olan sanayi devrimi sonrasının kapitalizmi anlaşılabilir; bu ifadeden, serbest rekabetçi kapitalizmden farklı olarak tekelci kapitalizm; ya da genel bunalımı döneminde kapitalizm; ya da en sonu, kapitalizmin savaş sonrası güncel dönemi anlaşılabilir. Stalin'in söylediklerine bakılırsa, onun güncel kapitalizm derken emperyalizmi düşündüğü varsayılabilir. Ama onun ifadesinde açıklık yoktur.

Üstelik, Stalin'in, temel yasasında andığı tüm belirtiler, yalnızca güncel kapitalizme değil, genel olarak kapitalizme ilişkindirler. Stalin'in kişisel katkısına, yani en çok kâr kuramına gelince, bu, bütünüyle belirsizdir.

Kapitalistler en çok kârı sağlama *arzusunu* her zaman gösterdiler. Örneğin, Marx *Kapital*'de şu anlamlı tabloyu verir: "Kâr elverişli olmayagörsün, sermaye yüreklenir: % 10 sağlam kârla her yerde kullanılabilir; % 20 ile kızışır; % 50 ile çılgın bir ataklığı vardır; %100'e ulaşınca tüm insani kuralları ayaklar altına alır; %300 oldu mu, darağacını bile göze alarak, işlemeyeceği cinayet yoktur"[38]

Toplumsal açıdan en çok kâr, kapitalist toplumda üretilen artı değerin toplamıdır (Bu anlamda, bütün olarak ele alındıklarında kapitalistler her zaman ençok kâr sağladılar). Eğer bu tekelci sermayenin ya da alabildiğine güçlü *bir tek* tekelin tüm artıdeğeri sahiplendiği anlamına gelirse, bütünüyle gerçek dışıdır, çünkü herhangi bir kapitalist ülkenin istatistiğinden de anlaşıldığı gibi, bugüne dek, artı değerin, kârın aşağı yukarı yarısı kapitalist olma-yan sermayeye gider. Demek oluyor ki, Lenin'in de belirttiği gibi, "arı" durumda tekelci sermaye yoktur ve olamaz. Kimi yazarlarca harcanan çabalar ne olursa olsun, en çok kâr kavramından tutunacak hiçbir şey çıkarılamaz.

Bir kapitalist ülke içerisinde ya da onun sınırları dışında "halkın çoğunluğunun sömürülmesi, yıkımı ve yoksullaşması"na gelince, bu tez doğrudur, ama Marx ve Engels'in çalışmaları bu sürecin bir yüzyıl önce olanca gücüyle meydana geldiğini gösterir

ve güncel kapitalizmin bir özelliğini göstermez.

Geriye, güncel kapitalizmde kârı sahiplenmenin özel yöntemi olarak "savaşlar ve askerileşme" kalmaktadır. Bu tez de yanlıştır. Kapitalizmin tekelcilik öncesinde de sermaye savaşlar sayesinde zenginleşmiştir. Kuşkusuz, yaklaşık yüzyıl önce askeri gereksinmelere ayrılan paralar, günümüzde, gülünç denecek ölçüde önemsiz görünürler. Ama para biriminin satınalma gününün o zaman çok daha yüksek olduğunu, emeğin üretkenliğinin (dolayısıyla bir yılda üretilen artı değerin oranlarının) de günümüzdekine göre çok düşük bulunduğunu göz önünde tutmak gerekir. Bugünkü askeri bütçelerle karşılaştırıldığında mutlak rakam olarak pek önemli olmayan savaş harcamalarının yükü çok ağır bir biçimde duyulurdu. Askeri konularda otorite olan Engels 80 yıl önce şöyle yazıyordu: "Ordu, devletin temel amacı haline gelmiş, kendinde amaç olmuştur; bu devlette halklar artık yalnızca asker sağlamak ve onları beslemek için vardır. Militarizm Avrupaya egemen olmakta ve onu tüketmektedir"[39] O dönemde ve hatta Roma İmparatorluğu zamanında bile, savaş gereçleri büyük kâr kayna-ğıydılar.

Öte yandan, Stalin'in kaleme aldığı temel ekonomik yasa, Lenin'in emperyalizme ilişkin yapıtında işaret ettiği bugünkü tekelci kapitalizmin şu özgün yasalarına değinmez: artan merkezileşme yasası, eşitsiz gelişme yasası,vb.

Özet olarak, Stalin'in güncel kapitalizmin temel ekonomik yasası konusundaki tezlerinin, bu yasanın gerçekten ayırt edici olan özel niteliklerine hiçbir biçimde uygun olmadıkları söylenebilir.

Ekonomi politik elkitabında verilen, kapitalizmin temel ekonomik yasası hakkındaki şu formülü de doğru kabul edemeyiz: "...artı değer üretimi, kapitalizmin temel ekonomik yasasıdır."

Artı değer üretimi, gerçekten, kapitalizmin en önemli süreçlerinden biridir. Onsuz kapitalizm olmaz. Bu nedenle Marx, artı değer üretiminin kapitalizmin mutlak yasası olduğunu söyler. Ama bunun temel yasa olduğunu söylemez. Gerçekten, artı değer yalnızca üretilmez, aynı zamanda *burjuvazi tarafından sahipleni-*

lir. Bu süreç artı değerin üretimi kadar önemlidir.

Formül eğer yalnızca artı değer üretimine değiniyor, başka bir şey söylemiyorsa, bu üretimin, yani kapitalizmin sürekli olarak var olabileceği sanılabilir. *Burada da, tıpkı Stalin'de olduğu gibi, Marksizmin ekonomik yasaları bütününün özü, hele de kapitalizmin ekonomik yasalarının işleyişinin, burjuvazinin iktidarının devrimle yıkılışının öncüllerini yaratarak kapitalizmi zorunlu olarak yok olmaya götürmesi olgusu eksiktir.*

Şimdi, emperyalist evre dahil, bütün olarak kapitalizmin temel ekonomik yasasını belirlemeye çalışalım. Bu çaba bütünüyle yerindedir, çünkü kimi özelliklerin tekelci kapitalizmi tekelcilik öncesi sermayeden ayırmasına karşın o, ikincisiyle aynı üretim biçimini, aynı toplumsal yapıyı oluşturur.

Marx'ın düşüncesine göre, temel yasaların, *gerçekten ortak olanı öne çıkaran usa yatkın bir soyutlama* olması gerektiğini ve genel olanın böylece belirtilmesinin yerindeliği ve yararlılığının bizi tekrarlardan uzaklaştırdığını, başka bir işlevi olmadığını okura bir kez daha hatırlatırız: Temel ekonomik yasalar yeni bir şey veremezler, vermemelidirler.

Marksizmin devrimci ruhuna uygun olan kapitalizmin temel ekonomik yasası, ana çizgileriyle, şöyle ifade edilebilir:

Sermaye, işçilerce üretilen artıdeğeri sahiplenme, onu biriktirme ve yoğunlaştırma yoluyla üretimi merkezileştirir ve toplumsallaştırır, sosyalizmin maddi öncüllerini yaratır, üretimin toplumsal niteliği ile özel sahiplenme arasındaki çelişkiyi, aşırı üretim bunalımlarıyla geçici olarak çözülen çelişkiyi, sermayenin iktidarını tüm dünya emekçileri için gittikçe çekilmez kılan ve kapitalizmi proletarya devrimiyle kaçınılmaz yok oluşuna götüren çelişkiyi sürekli ağırlaştırır.

Bize öyle geliyor ki, kapitalizmin temel ekonomik yasasının bu tanımı tüm evreleriyle kapitalizmde geçen bellibaşlı süreçlerin bireşimini oluşturur ve Marksist kuramın bütününün devrimci doğrultusuna uygun düşer.[40]

Özel olarak emperyalizmi düzenleyen yasalara gelince, bunların tanımını, onu genellikle kapitalizmden ayırt eden ve Lenin tarafından tanımlanmış olan göstergelere dayanmak gerekir.

Örtülü olarak kapitalizmin temel yasasının bütününün bilgisini de dile getiren emperyalizmin özgün yasası, ana çizgileriyle şöyle düzenlenebilir:

Tekelci sermaye serbest rekabeti yok ederek, pazarların paylaşımını sağlayarak, devlet'le bütünleşerek aşırı kârı gerçekleştirir kapitalist dünyanın tümünü egemenlik altına alır; zengin emperyalist ülkelerle az gelişmiş ülkeler ve ayrıca mali oligarşi ile emekçi kitleler arasında açılan uçurumu derinleştirir, halkın giderek artan bir bölümünü ücretliler, kapitalizmi ise can çekişen kapitalizm haline getirir, bu, kapitalizmi proletarya devrimine götürür.

Kapitalizm temel ekonomik yasasının Stalin tarafından ifade edilen biçimiyle bizimki arasındaki başlıca farklılık şudur: Stalin'in formülü durağandır, kapitalizmin hareketinin dinamiğini açıklamaz, oysa bizimki dinamiktir ve kapitalizmin kaçınılmaz sonunu açıklar.

BURJUVA DEVLET SORUNU

Marksist - Leninist devlet kuramı çok tanınmıştır. Lenin, bu kuramın sentezini *Devlet* ve *İhtilal*'de yapmıştır. Kuramın özü şudur:

Devlet, yalnızca sınıflı toplumda vardır. Egemen sınıfın aracıdır ve bu egemenliği sağlamlaştırmaya (ya da genişletmeye) yarar. Karşıt sınıflardan oluşan toplumda, kullanılan başlıca araç, devletin baskı aygıtıdır: Ordu, polis, jandarma, mahkemeler, hapishane. Tarihsel olarak belirlenen ideolojik araçlarca da büyük bir rol oynanır: din, şovenizm, toplumsal demagoji,vb. Komünist toplumda sınıf egemenliği son bulduğundan devlet, gereksiz olur ve aşamalı olarak eriyip gider.

Marksist-Leninist devlet kuramının doğruluğu o kadar açıktır ki, ona ancak, gerçek dışı bir biçimde, sınıflar üstünde bir devletin var olduğunu ileri süren fermanlı demagoglar karşı çıkabilir.

Bu kuramı uygularken, elbette, *çeşitli ülkelerde ve kimi dönemlerde devletin rolünün somut tarihsel çözümlemesinden* geçeriz, bu kuramın da, Marksizmin bütün tezleri gibi, bilimsel bir soyutlama olduğunu unutmamak gerekir: bu kuram, sınıflı toplumda bütün devletlerde ortak olan özellikleri gösterir; ama doğal olarak, çeşitliliği içinde çok daha zengin olan her somut gerçekliği yansıtmaz. Somut bir çözümlemeye girişirken, her zaman, bu kuramın özünü gözönünde bulundurmalıyız. Bununla birlikte, bizde oldukça sık yapıldığı gibi, kuramın düpedüz tekran gerçekliğin somut çözümlemesinin yerini dolduramaz.

Fransa'da geçen olaylar hakkında *Louis Bonaparte'in 18.*

Brumaire'i içinde yapılan parlak çözümleme ancak, Marx'ın kendisinin de bu görüşte olduğunu gösterir. Marx, olayların, burjuvazinin egemen olduğu bir tarihsel dönemde geçmiş olmalarına karşın, burjuvazinin proletarya ve küçük burjuvaziden korkusunun, sınıflar savaşımının sonucu hakkında açıklık olmayışının, bir maceracının, kokuşmuş bir orduya dayanarak, iktidarı ele geçirmesine olanak sağladıklarını göstermektedir. "Bütün sınıflar diz çöktüklerinden, hem de aciz ve sessiz kaldıklarından, savaşım yatışmış gibi göründü... Devlet bütünüyle bağımsız olmuş gibidir..."[1] "Böylece, sanayi burjuvazisi, 2 Aralık Hükümet darbesini, parlamentonun kaldırılmasını, *kendi egemenliğinin* yıkılışını, Bonaparte'ın diktatörlüğünü kölece alkışladı."[2]

Ama her devletin sınıfsal bir temeli olmalıdır. Marx şöyle yazdı: "Ama devlet iktidarı havada durmaz. Bonaparte çok belirgin bir sınıfı ve hatta Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, yani *küçük köylüleri* temsil eder."[3]

Çözümlemesini sürdüren Marx, aynı düşünceyi geliştirir.

"Bonaparte hanedanı devrimci köylüleri değil, tutucu köylüleri; parselin temsil ettiği toplumsal varoluş koşullarından kurtulmak isteyen köylüleri değil, tersine, onları güçlendirmek isteyen köylüleri; kendi gücüyle, kentlerle sıkı işbirliği halinde, eski toplumu devirmek isteyen köyler halkını değil, tersine, sıkı sıkıya bu eski rejime kapanıp kalmış, hem kendisinin, hem de parselinin, İmparatorluk hayaleti tarafından kurtarılmasını ve kayırılmasını isteyen köylüleri temsil eder."[4]

Bu örnek, Marx'ın, somut tarihsel çözümlemesiyle genel devlet kuramını hazırladığını ve zenginleştirdiğini göstermektedir. Devlet aygıtı ve silahlı kuvvetler dışında, Fransız köylülerine dayanan III.Napoleon'un saltanatı yaklaşık yirmi yıl sürdü. Fransız büyük burjuvazisi, 1848'den önce, "kral-burjuva" saltanatı döneminde olduğu gibi, doğrudan ve açık sınıfsal egemenliğini, Prusyalı işgal kuvvetlerinin de yardımıyla, ancak Paris Komünü'nün yenilgisinden sonra yeniden kurabildi..

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inin yazılışından bu yana bir yüzyıldan çok zaman geçmiş olmasına ve şimdiki tarihsel durumun o döneminkinden ayrı olmasına karşın, bu yapıtın ola-

ğanüstü bir güncelliği vardır!

★★★

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde sözü edilen iktidar için mücadele eden güçlerin uyumsuzluğunun, daha ilerde söylendiği gibi[5] ortak bir temeli vardır: somut gerçeklik içinde "saf" halde üretim biçimi yoktur. Kapitalist dünyanın bütününde mali oligarşinin genel egemenliğine karşın, bugüne dek ne çok gelişmiş ülkelerde, ne feodal ilişkilerin hâlâ ağır bastığı bölgelerde, ne de devlet iktadarı olmaksızın henüz ilkel bir politik örgütlenmenin var olduğu yerlerde, örneğin, Güney Amerika'nın yitik yörelerinde ya da Afrika'nın ücra bölgelerinde "saf" halde üretim biçimi yoktur. Ayrıca, üretim biçimleri sürekli olarak ağır ya da devrimci değişikliklerle karşı karşıyadır. Ağır basan üretim biçimi daha önceki sistemlerin kalıntılarıyla birlikte var olduğu gibi, aynı zamanda yeni üretim biçimlerinin tohumları belirmektedir. Sosyalist üretim biçimi, doğal olarak, istisnadır: Kapitalist toplum içinde yalnız sosyalizmin *öncülleri* olgunlaşır.

Bu söylediklerimiz, tek tek ele alındığında, birtakım ülkelere de uygun düşer. Örneğin İtalya, bütün olarak, tartışılmaz bir biçimde büyük burjuvazinin egemenliğinde bir tekelci kapitalizm ülkesidir. Ama İtalya'nın güneyinde, hemen hemen feodalizme kadar giden öğeler varlıklarını sürdürürler: köylülerden ürün alarak rant alan latifundialar, vb. görülür. En güçlü emperyalist devlette, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde kapitalizm öncesi üretim biçiminden önemli kalıntılar varlıklarını sürdürür.

Bütün bunlar, bu devletlerin kendi özünü, mali oligarşinin egemenliğine ilişkin özü hiçbir biçimde değiştirmez. Ama bu öğelerin somut bir tarihsel çözümlemede dikkate alınmaları gerekir. Şu bir gerçektir ki, 1961-1962'de, beyazlarla siyahların birlikte eğitim görmesi hakkındaki yasanın uygulanmasını zorla engellemek isteyen yerel polisi devreden çıkarmak için, kimi Güney Devletlerine federal askeri birliklerin gönderilmesi gerekmiştir.

Günümüzde, sosyalizmin güçlendiği ve kapitalizmin derin bir bunalım halinde bulunduğu sırada, emperyalizmin politik ege-

menliğinin sömürgelerde çöküşüyle karşı karşıya bulunduğumuz her yıl yeni bağımsız devletlerin ortaya çıktığı ve bunlardan kimilerinin gelişimleri için kapitalist yol ile sosyalist yol arasında seçim yapmakta duraksadıkları sırada -olaylar hakkında bilgimizin yetersizliği nedeniyle- kimi devletlerin niteliği, bu devletlerde ağır basan sınıflar hakkında bazen kuşkular ortaya çıkmaktadır.

★★★

Kapitalizmin aynı gelişme derecesine-emperyalizme-ulaştığı ülkelerde devletin rolü ve niteliği büyük değişikliklere uğrayabilir. Bu tezi XX.yüzyıl Almanyası örneği üzerinde işleyeceğiz. Bütün bu dönem boyunca büyük burjuvazinin egemen sınıf olmasına karşın, devletin niteliği çok değişti. 1918'e kadar, Kayzer İmparatorluğunda, büyük burjuvazi ekonomik planda egemen sınıftı, ama bu sınıf, tarihsel nedenlerle siyasal iktidarı Kayzer'e ve Jünkerlere bırakmak zorunda kalmıştı. Bu sınıfın ekonomik gücü, siyasal iktidarı soylu toprak sahiplerinden koparmak için yeterli değildi. Ordu, donanma, hükümet Kayzerin kişisel denetimi altında bulunuyordu: Bakanlar Kurulu yalnız ona karşı sorumluydu, hükümet Kayzerin güvenine sahip bulundukça, parlamentonun güvensizlik oyu hükümeti istifaya götürmüyordu. Devlet aygıtı soyluların, jünkerlerin ellerindeydi; bütün bakanlar, diplomatlar ve generaller soylulardandı. II.Guillaume, burjuva Dernburg'u sömürgeler Bakanlığına atadığı zaman, bu, olay oldu. Ama bütün olarak, devletin ekonomik politikası büyük burjuvaların çıkarlarına göre düzenlenmişti,[6] soyluların toplumsal ve siyasal ayrıcalıkları bunların onurunu yaralıyor, ama servetlerine dokunmuyordu.

Birinci Dünya Savaşının sonunda Almanya'da patlak veren devrim, Kayzerin iktidarını ve soyluların ayrıcalıklarını ortadan kaldırdı, bir süre burjuvazinin egemenliğini sarstı (Bavyerada Sovyetler iktidarının kurulması, Rhur'da Kızıl Ordu'nun örgütlenmesi). Ama Weimar Cumhuriyeti döneminde, sendika şefleri ve sağ sosyal demokratların yardımıyla, generaller ve ücretli askerlerle ittifak yapan burjuvazi, devrimi ezip iktidarını pekişti-

rebildi.

Weimar Cumhuriyeti, burjuvazinin egemenliğini korumuş olmasına karşın, birçok bakımlardan Kayzer Almanyasından ayrılıyordu. Cumhuriyetin gerçekten tehdit edildiği dönemde, sağcı sosyal-demokratlar, yani Noske ve arkadaşları, bu egemenliği gizlemek için hükümette idiler. Sosyalist reformlardan çok söz edildi, ama hiçbir şey yapılmadı. Burjuvazi mevzilerini güçlendirdikçe, hükümet aygıtının başındaki sosyal-demokratlar yavaş yavaş büyük burjuvazinin temsilcileri olan Rathenan, Stresemann ve öteki politikacılarla değiştirildiler. İktidar açıkca burjuvazinin ellerine geçti.

1929-1933 yıllarındaki şiddetli ekonomik bunalım, büyük bankaların çöküşü, kitlesel işsizlik, halkın genel hoşnutsuzluğu, kitlelerin partisi haline gelen Alman Komünist Partisi, bütün bunlar Alman büyük burjuvazisinin egemenliğini yeniden sarstı. Büyük burjuvazi, varlığını sürdürmek için gittikçe faşizme yönelir. 1933'te, Hitler iktidara gelir.

Burjuvazi egemen sınıf olarak kalmasına karşın, faşist devlet de Weimar Cumhuriyetinden birçok bakımlardan ayrılır. Maceracılar, Hitler türünde eski polis muhbirleri, Goering gibi devlet mallarını çalmış olan hırsızlar, Goebbels gibi bir numaralı demagoglar devletin başına geçerler. Ama bu klik, büyük burjuvazinin hükümetinin yapmayı başaramadığı işi başarır. Demagoji ve şiddete başvurarak işçi sınıfını kendi iradesine bağımlı kılar, büyük burjuvazinin iktidarını sağlamlaştırır, kapitalistler, işletmelerindeki işçi ve memurların resmi "führer"leri olurlar; askeri harcamalar yoluyla ekonominin canlanmasına katkıda bulunur, Yahudi burjuvazisinin mallarını Alman burjuvazisine teslim eder; antisemitizm, ırkcılık, şovenizm, öldürüm tutkusu gibi en bayağı içgüdüleri uyandırır, Alman burjuvazisinin eski düşünü, Urallara kadar Avrupaya egemen olmayı gerçekleştirmeden önce zemini İkinci Dünya Savaşına hazırlar.

Hitler'in yenilgisi faşist devlete son verir; batılı devletlerin işgal makamları, Batı Almanya'da burjuvazinin egemenliğini kurtarırlar.

Bugünkü Batı Almanya Devleti, mali oligarşinin egemenliğinin, kendini geniş ölçüde antikapitalist demagoji'ye veren fa-

şist devletten çok daha açık bir biçimidir.Bu egemenlik, zorunluluk gereği; Katolik Hıristiyan bir giysi altında gizlenmiştir. Komünist Partinin yasaklanması, şovenizm, militarizm gibi faşizmin kimi özellikleri korunmuştur.[7] Sosyal-demokrasi, Weimar döneminde olduğu gibi yasama meclisi seçimlerinde kazanacağı sandalyelerin sayısı nedeniyle yeniden hükümetin başına geçebilir ve daha önce yaptığı işi, büyük burjuvazinin politikasını sürdürebilir.

Bu kısa gözlem, emperyalizm döneminde devletin büyük burjuvazinin egemenliğini dile getirdiği yolundaki Marksist-Leninist ilkelerin yalnızca tekrarının, XX.yüzyılda kapitalist Almanya'da meydana gelen bir sürü siyasal değişiklikleri açıklamadığını gösterir. Bu değişikliklerin Alman proletaryasının kaderini, devrimci hareketin gelişimini çok etkilediğini göstermek pek de gerekli değildir.

Sözlerimiz yanlış anlaşılmasın. Devlet konusunda Marksist-Leninist kuramın temel ilkelerinin yalnızca tekrarının, somut tarihsel gelişmeyi açıklamak için yeterli olmadığını söylediğimiz zaman, bu temel ilkelerin doğruluğu hakkında en ufak bir kuşku beslediğimiz anlamına gelmez. Belirtilen değişiklikler devletin özünü değiştirmez. Birinci Dünya Savaşı sonundaki kısa bir devrimci bunalım dönemi ve, elbette, burjuvazinin devrilmiş bulunduğu Alman Demokratik Cumhuriyeti dışında, bütün bu değişikliklere karşın, büyük burjuvazi değişmez bir biçimde egemen olmuştur. *Yalnız ege enliğin yöntemleri, devletin aygıtı ve burjuvazinin proletaryayı devrimci yoldan saptırma girişimi olarak ideolojisi değişmiştir.*

★★★

Devlet aygıtı hakkında da söylenecek birkaç söz vardır. Bütün kapitalist ülkelerde memurların sayısı sürekli olarak artmaktadır. Bu artış tekdüze değildir. En önemli artışlar dünya savaşları dönemindedir. Bu dönemlerde, işletmelerinin çıkarlarını devlet idarelerinde savunan kapitalistler dahil, yüzbinlerce kişi bu bürolarda çalışmaya çağrılır. Barış antlaşmasının imzalanmasın-

dan sonra devlet aygıtı küçültülür, ama daha sonra yavaş yavaş büyütülür. A.B.D. ile ilgili olan aşağıdaki rakamlar, devlet idarelerinde iş verilen kişilerin sayısındaki artışları gösterir.

TARIMSAL OLMAYAN
İŞLETME VE İDARELERDE ÇALIŞTIRILAN İŞÇİ VE ÜCRETLİ MEMURLARIN
SAYISI[8]
(Milyon olarak)

	toplam	Hükümete ait işletme ve idarelerde çalışanlar
1955	50,7	6,9
1961	54,1	8,8
1962	55,3	9,2

Demek oluyor ki, tarım dışı çalışan nüfusun altıda biri devlet kurumlarında çalıştırılır. Kentlerdeki çalışan nüfus 7 yılda % 10 artarken hükümet kuruluşlarında çalıştırılan kişilerin sayısı % 30'dan çok artmıştır. Buna karşılık sanayi, yapı işleri ve taşımacılıkta çalışan kişilerin sayısı, bu dönemde, artmak şöyle dursun, hatta biraz azalabilmiştir.

Devlet aygıtı egemen sınıfın aracıdır, ona bağımlıdır. Bununla birlikte, yalnız büyük burjuvazi ile bütünleşmiş olan ve bol ücret alan yüksek düzeydeki görevlilerin çıkarları büyük burjuvazininkilerle aynı doğrultudadır. Küçük ve orta memurların ezici çoğunluğu, durumları ücretli işçilerin durumundan birçok bakımdan ayrılsa da, proletaryaya bağlıdır. Bunların çıkarları büyük burjuvazinin çıkarlarından ayrılır, ona bir ölçüde karşıdırlar. Birçok ülkede sendikaları vardır, ücret artışları talep ederler ve hatta bazen grev yaparlar.

Memurlar temelde ücretlilerden oluşmalarına karşın, sanayi proletaryası gibi birleşik değildirler. Üst düzeydeki memurların aylıkları ile küçük devlet memurlarının aylıkları arasındaki fark, işçi aristokrasisinin ücretleri ile düz işçilerin ücretleri arasındaki farktan çok daha büyüktür. Memurlar çoğu zaman biribirlerine karşı gruplar oluştururlar.

Almanya'da Prusyalılarla Batılı Almanlar; katoliklerle protestanlar arasında her zaman ayrılıklar vardır. Weimar Cumhuriyetinde, soyluluktan gelen memurlar sosyal-demokrat "zıpçıktı"-lardan nefret ediyorlardı; Hitler döneminde de şefleri durumuna geçen maceracılardan tiksiniyorlardı.

Devlet aygıtının egemen sınıfın aracı olması ve ezilen sınıfları bastırmaya yaraması son derece düzenli işler. Ama kimi tarihsel durumlarda, Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'* inde gösterdiği gibi, bir ölçüde ya da bütünüyle egemen sınıfa karşı cephe alabilir. Bu durum genellikle bir yenilgi sonrası meydana gelir.

Ama doğal olarak bundan burjuva yönetim aygıtının prolmetaryanın zaferinden sonra yıkılamayacağı sonucu çıkmaz. Biz sadece iktidarı ele geçirmeden hemen önce özgün bir propaganda yoluyla onu parçalamanın mümkün olduğuna işaret etmek istiyoruz. Bu, burjuva yönetim aygıtının yıkımını hazırlayabilir ve kolaylaştırabilir.

Marx ile Lenin "burjuva devlet aygıtının yıkımı"ndan söz ettikleri zaman bütünüyle baskı aygıtını, idari işlerle adalet işlerini düşünüyorlardı. Ama Sağlık ve Halk Eğitimi işlerini, P.T.T.'yi yıkmak saçma olurdu; bu konuda, ilk elde bunların yönetimini değiştirmek ve burjuva ideolojisini temizlemek sözkonusudur.

★★★

Bu vesileyle, savaş ekonomisinde burjuva devletin rolünü ele alan kitaplarımdan birinin eleştirisiyle ilgili olarak 1947'de yapılan büyük tartışmaya dönmek isterim.[9]

Bugün, geçen 16 yılın deneyleri ile bu konuda süregelen

incelemelerin ışığında, bu tartışmanın neden pek verimli olmadığı daha açık bir biçimde görünmektedir. Bunun başlıca nedeni Marksist yönteme ilişkin kimi temel ilkelerin hiç ya da pek dikkate alınmamış olmasıdır. Bu nedenle tartışma, tarihsel olaylar hakkında yeterli bir somut çözümleme olmaksızın geçmiştir. Şu gerçekler unutulmuştur:

a) Kapitalizmin yasaları birtakım eğilimlerdir, bu eğilimler karşısında her zaman birtakım zıt eğilimler vardır;

b) Daha önce de anıldığı gibi, tarih, "saf", "durağan" halde toplumsal oluşumlar, üretim biçimleri tanımaz; bunların ayırıcı özelliği bilimsel bir soyutlamadır, her toplumsal oluşum sürekli değişimlere uğrar ve bütün üretim biçimleri (Komünizm dışında) eski biçimlerin kalıntılarını ve sonraki üretim biçimlerinin tohumlarını içinde barındırırlar;

c) "Kendisi olarak" değişmez şeyler yoktur, her şey koşullara göre, başlangıçta ele alındığı görüş açısına göre yönünü biraz değiştirir.

Tartışılan belli başlı sorunlar şunlardı:

1- Tekelci kapitalizmde devlet, benim yapıtta öne sürdüğüm gibi bütün burjuvazinin devleti midir, yoksa bu görüşün karşısında olanların öne sürdükleri gibi, sadece tekelci burjuvazininki, mali oligarşininki midir?

Her iki tez de somut tarihsel duruma göre doğru ya da yanlıştır.

Tekelci kapitalizmin devletinin bütün burjuvazinin devleti olduğu yolundaki tez, genel olarak ele alınırsa yanlıştır: "normal" koşullarda, yani kapitalist rejim gerçek bir tehlikeyle tehdit edilmediği zaman, bu devlet tekelci burjuvazinin devletidir. Dış politika, ekonomik ve mali politika ve hatta toplumsal politika tekelci sermayenin çıkarlarına hizmet ederler, modern tekniğin gereklerine göre işçi sınıfını sömürme olanağını gerçekleştirmeyi gözetirler, aynı zamanda bu sömürüyü pekiştirmeyi amaçlarlar.

İlk bakışta işçi sınıfının çıkarlarına hizmet eden yasalar bile -örneğin zorunlu öğretimin yaygınlaşması- aslında geçmiştekinden daha nitelikli bir işçilik isteyen sermayenin çıkarına hizmet ederler. Sermayenin bu konuda o kadar diretmesi gerekmez.

Bununla birlikte, bütün burjuvazinin çıkarlarının ifadesi olarak devlet hakkındaki tezimiz, ancak *kapitalist rejimin varlığı doğrudan doğruya tehdit edildiği* zaman doğrudur.

Kapitalizmin genel bunalımının ağırlaşmasıyla, kapitalist rejimin varlığı çoğu kez tehdit edilir. Bu yüzden, kapitalist rejimin korunması giderek tekelci sermayenin devletinin başlıca görevi olur.

Soruyu şöyle soralım: Birleşik Devletler Devleti, her türlü olanakları kullanarak, kapitalist rejimi, üretim araçlarındaki özel mülkiyet sistemini ve sömürüyü savunurken salt tekelci burjuvazinin çıkarına göre mi hareket etmektedir? Kuşkusuz hayır.

Açıktır ki, gelirlerini, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak işçi sınıfının sömürülmesinden elde eden bütün sınıflar ve katmanlar kapitalizmin varoluşuyla ilgilidirler. Bunlar, tekelci burjuvaziden başka, tekelci olmayan burjuvazi ile ticaret burjuvazisi, bankacı ve spekülatörler, rantiyeler ve köy burjuvazisi (büyük çiftçiler), memurlar, yüksek ücretli sendika yöneticileri, avukatlar, vb.dir.[10]

Dolayısıyla, gerek emperyalizm döneminde devletin salt tekelci burjuvazinin çıkarlarına hizmet ettiğini ileri süren, gerekse devletin kapitalist sınıfın bütününün çıkarlarını dile getirdiğini öne süren iki tez de somut tarihsel koşullara göre doğru olabilir ya da olmayabilirler.

2. Tartışılan ikinci konu şuydu: Tekelci sermayenin Devleti belirli durumlarda, örneğin, tam bir savaş ekonomisi koşullarında, *kimi tekellerin* çıkarlarına karşı hareket edebilir mi (biz bunu onaylıyorduk), yoksa başka eleştirmenlerin ileri sürdükleri gibi, ne olursa olsun, bu olanaksız mıdır? Bu sorun, tekelci devlet kapitalizmini ele alan bir sonraki denemede çözümlenmiştir. Burada sadece şuna işaret etmek isteriz ki, kamu güçlerinin hareket olanakları somut tarihsel koşullara göre değişirler. herhangi bir ülkede kapitalist rejimin varlığını tehdit eden tehlike ne denli ağırsa, zorunlu savaş gereçlerini sağlamak amacıyla onun ekonomisi de o denli seferber edilmelidir ve *bütün tekellerin çıkarlarını* (ve aynı zamanda yenilgiyi önlemeyi) *düşünen tekelci sermayenin devleti de, bencil çıkarlarına göre davranarak savaşın yönetimine*

zarar veren tekellerin çıkarlarına karşı durmak zorundadır.

Savaşın iyi yönetimi için kimi tekellerin özel çıkarlarını tüm tekelci sermayenin çıkarına bağımlı kılma zorunluluğu, A.B.D.'de, Avrupa'nın savaşan kapitalist ülkelerinde olduğundan çok daha az duyuldu, çünkü Birleşik Devletler fazladan bir üretim potansiyeline sahipti, üstelik savaşa katılımı daha kısa süreli, silah altındaki güçleri de görece azdı. Eğer tekelci işletmelerin her türden özel çıkarları sınırlanmamış olsaydı, fiyatlar (Karaborsa fiyatlarının da gösterdiği gibi), dizginsiz bir enflasyona yol açarak akıl almaz bir biçimde yükselirdi. Çoğu durumda savaş gereci imal etmektense daha büyük kârlar sağladığından, savaşın zenginleştirdiği insanlar için lüks arabalar üretilir, villalar yapılırdı.

3. Kitabımda şöyle yazdım: "Devlet, savaş ekonomisinde belirleyici bir önem kazanmıştır."

Bunu tanıtlayan gerçeklerden kuşkulanmak pek olası değildir. Devletin, savaşmak için sanayi üretiminin hemen hemen yarısını satınaldığı, hammaddeleri ve işgücünü bölüştürdüğü, fiyatları düzenlediği, vb. bilinmektedir. Doğal olarak, devletçe alınan önlemler genellikle hiçe sayıldı, fiyatların çok daha yüksek olduğu bir karaborsa, vb. vardı. Ama bu, sorunun özünde hiçbir şeyi değiştirmez.

Buna şöyle karşı çıkılıyordu: "Savaş ekonomisinde belirleyici öğe devlet değil, tekellerdir."

Sıradan bir mantık yanlışı, bir "fikir bulanıklığı"[11]dır bu. Devletin sınıfsal nitcliği ve ekonomideki görevi bütünüyle farklı şeylerdir. İşçi sınıfı devleti ekonomide her zaman belirleyici bir rol oynadığı halde, burjuva devlet bu rolü yalnız savaş ekonomisinde oynar. Tekelci kapitalizmin devleti, sınıfların üstünde bir devlet değil, mali oligarşinin devletidir. Tekelci sermayenin devletinin savaş ekonomisinde belirleyici bir rol oynaması, ancak, savaş ekonomisi döneminde de, bütün olarak tekellerin gücünü pekiştirir. Bununla birlikte bu belirleyici rol tek tek tekellere değil, onların devletine düşer.

Bu arada çağdaş burjuva devletin tekellere "tam ve kesin bağımlılığı" hakkındaki Stalin'in formülünün özüne göre tekelle-

rin mutlak gücünden söz eden şu ekonomistlerin, bununla, partimizin yeni programında anılan olanağı, antitekelci bir halk cephesi kurma olanağını, kapitalist rejimin yıkılmasından önce kitlelerin siyasal mücadelesiyle tekellerin iktidarını sınırlama ya da ortadan kaldırma olanağını da inkar ettiklerine dikkati çekmek isteriz.

4. Ensonu da, kapitalist devlet için ekonomiyi planlama olanağı sorunudur. Bu noktada da, tartışmada, olayların somut tarihsel çözümlemesinin yerini dogmatizm almıştır. Kimileri planlı ekonomiden, kimileri ise üretimde tam bir anarşiden söz etmişlerdir.

Doğaldır ki, kapitalizmde, Marksist anlamda planlı ekonomi olanaksızdır. Sosyalist toplumda temel üretim araçları toplumsal mülkiyet konusu olduklarından, neyin, hangi fiyata üretileceğini, vb. doğrudan doğruya devlet saptar. Ulusal ekonomiyi bütünüyle planlama olanağı burdan kaynaklanır. Üretim araçlarının kapitalistlerin özel mülkü olduğu kapitalizmde ise devlet ancak, kapitalistlere şu ya da bu malı üretmeyi, vb. salık veren yasa ve kararlar yayımlayabilir. Bu yasa ve kararların kapitalistlerce ne ölçüde uygulanacağı somut tarihsel duruma bağlı olacaktır.

Ama bu, kapitalizmde her türlü "planlama"'nın olanaksız olduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz, üretimin hacmini ve niteliğini, yatırımların dağılımını, vb. etkilemeye çalışmak için kapitalist devletçe alınan tüm önlemlerin "planlama" demek olmadığını öne sürerek, sorun, sözcükler konusunda bir tartışmaya çekilebilir. Ama o zaman daha sonraki her türlü somut çözümleme olanağından yoksun kalırız.

Savaşan ülkelerin ekonomik kaynaklarının hemen tamamının harekete geçirilmesini gerektiren İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaşta üretimin büyük bir bölümünü planlama bir zorunluluk oluyordu. Genelkurmay, hükümetten, savaşı sürdürmek için ertesi yıl kendisine gerekecek pek çok top, tüfek, tank, uçak, pek çok insan vb. gibi maddi ve insani kaynaklar istiyordu. Eğer ül-kenin ekonomik kaynakları sınırsız olsaydı, devletin görevi, genelkurmayın siparişlerini tekeller arasında dağıtmaya ve bedellerini ödemeye indirgenirdi.

Oysa, en zengin kapitalist ülkenin, Birleşik Devletler'in kaynaklarının bile, genelkurmayın taleplerini, yani savaşın gerek-

sinimlerini ve özel tüketicilerin fiili talebini karşılamak için yetersiz olduğu ortaya çıktı; bunun anlamı ise üretimdeki tam anarşiyi koruyarak savaşmanın olanaksızlığıydı. Birleşik Devletler çeliği ve birtakım ham maddeleri kameye bağlamak, turistik arabalar ve zorunlu olmayan tüketim mallarının üretimini yasaklamak, insan kaynaklarını silahlı kuvvetler ile ekonomi arasında bölüştürmek, fiyatları düzenlemek zorunda kaldı.

Kaynakları A.B.D.'ninkilere göre daha sınırlı olan kapitalist ülkelerde devletin rolü çok daha önemliydi. Nazi Almanya'sında cam kırıkları bile devletin bürolarına teslim edilmeliydi, *tüm gıda maddeleri* kameye bağlanmıştı.

Doğal olarak denilebilir ki, burjuva devletin bütün bu etkinlikleri planlama değil, "dağıtım"dır. Belki de bu etkinliklerle bizim planlı ekonomimiz arasında net bir ayrım yapmak yerinde olurdu. Ama ad, olayda hiçbir şeyi değiştirmez. Oysa gerçekler İkinci Dünya Savaşında burjuva devletin etkinliklerinin, kapitalizmde üretim anarşisinin temeli olan *bilinmeyen bir pazar için üretim*'den temelde ayrılan bir duruma yol açtığını göstermektedir.

Barış dönemi olarak günümüzde de kimi burjuva devletlerinin "beş yıllık plan"ları vardır. Örneğin, Hindistan şimdiden üçüncü beş yıllık planını gerçekleştirmektedir. Bu planlar Sovyet beş yıllıklarından temelde ayrılırlar. Bununla birlikte önemlidirler. Kamu kesiminde doğrudan yatırımları, özel kesimde yatırımları etkilemeyi amaçlayan maliye politikası ile devlet, üretimin ve üretim güçlerinin gelişmesine bir ölçüde planlı bir nitelik verir. Bu, artık, üretimde tam bir anarşinin hüküm sürdüğü durum değildir.

Kapitalizmde gerçek planlamanın olamayacağını bir kez daha belirtmek isteriz. Ne var ki, altı ülkenin-Ortak Pazar'ın altıları- 12 yıllık bir dönem için ekonomik politikalarını "planlamış" olmaları ve bu planın bir ölçüde gerçekleşmiş bulunması da önemsiz değildir. Avrupa Kömür ve Çelik Birliği (C.E.C.A.) hakkında da aynı şey söylenebilir.

Üretimde tam anarşi ve *bütünüyle planlı ekonomi* şeklindeki dogmatik ayrım ne gerçek, ne Marksist, ne de doğrudur.

Ben kendimi özel olarak Sovyet ekonomisine vermemiş olmama karşın, bilgi eksikliğini bile bile, bizde bile, gerçekten planlı bir ekonomi içinde geçen onlarca yıldan sonra, yine de üretimde anarşi öğelerinin kaldığına ve planlamanın bütün olarak ekonominin tüm alanlarını kapsamadığına dikkati çekmek isterim. Kendi küçük topraklarını eken köylülerin kişisel üretimi vardır, bu üretim, kısmen de olsa, "belirsiz" bir pazara yöneliktir; kolhozlara ilişkin bir pazar vardır, bu pazarda fiyatlar, devlet ticaretinin perakende fiyatlarının etkisi altında olmalarına karşın, devlet kurumlarınca saptanmamıştır.

Kimi tüketim mallarının talebi de mutlak bir kesinlikle önceden hesaplanıp planlanamaz. Ekmek, tuz, şeker ve başka ürünlerin tüketimi oldukça kesin bir biçimde önceden hesaplanabilir. Ama planlama daireleri, gelecek yıl ne kadar takım elbise ya da televizyon satılacağını, kadınların, şu kumaştan çok bu kumaşı yeğleyeceklerini kesin olarak tahmin edemezler. Bu nedenle, tüketimin tam olarak planlanması olanaksızdır.

★★★

Sonuç olarak, o zaman, tartışmayı kesmek ve yapıtta bulunan yanlışları kabul etmek zorunda kaldığımı söylemek isterim. Bu davranışımın nedeni Sovyetler Birliği'nde bana baskı yapılmış olması değildir. Ama kapitalist basın, özellikle de Amerikan basını[12] tartışmayı burjuva tarzı bir politik sansasyon haline getirdi, "Batıya yöneldiğimi", Komünist Parti'ye muhalefet ettiğimi, vb. öne sürerek onu, antisovyetik propaganda amacıyla kullandı. Benim için şu ya da bu sorunda eleştirilerime ve bana, bizden kimin hak verdiğini bilmek o kadar önemli değildi. Ama uluslararası işçi hareketinin saflarında aşağı yukarı yarım yüzyıl savaştıktan sonra, kapitalist dünyanın karşısında, kendi partimin bir hasmı olarak gösterilmemi kabul edemezdim.

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN SORUNLARI

Şu son yıllarda, tekelci devlet kapitalizminin incelenmesinde kimi önemli başarılar elde edildi. Leninist kurama dayanan Partimizin yeni programı, tekelci devlet kapitalizminin belirgin bir özelliğini verir. En önemli ülkelerde tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi hakkında Marksist yazında bir takım monografiler çıktı.[1] Bu konuda yararlı bilimsel tartışmalar oldu. Bize göre, yine de, kimi sorunlar aydınlatılmış değildir.

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN İÇ ÇELİŞKİLERİ

Tekelci sermaye, tekelci devlet kapitalizmi hakkındaki genel kuramsal çözümlemede, Marksist kurama uygun olarak, bir *birleşik güç* sayılır, sınıf olarak, ya da kapitalist sınıfın en önemli katmanı olarak tekelci burjuvazi ortak sınıf çıkarlarına göre çözümlenir. *Devlet ve Devrim* adlı kitabında, Lenin şöyle yazar: "...eski kapitalizm, yani serbest rekabet döneminin kapitalizmi, dev tröstler, sendikalar ve kartellerin kapitalizmi haline gelmektedir (haline geliyordu.-E.V.). Bu grup kapitalist üretimi devletleştirme, kapitalizm ve devlet demek olan o dev güçleri, on milyonlarca kişinin aynı örgütün,devlet kapitalizmi örgütünün çerçevesine girdikleri tek bir mekanizmada eritme ilkesini getirdi. Ekonomi tarihi ve şu son on yılların diplomasi tarihi meydandadır, bunu kimse yadsıyamaz."[2]

İki gücün birleşmesi: tekellerin gücü ile devletin gücü tekel-

ci devlet kapitalizminin temelindedir. Bu tezler, S.B.K.P.'nin programında gelişmiş biçimlerine kavuştu. Programda şöyle denilir: "Tekelci devlet kapitalizmi, tekelleri zenginleştirmek, işçi hareketini ve ulusal kurtuluş mücadelesini ezmek, kapitalist rejimi kurtarmak, istila savaşları açmak amacıyla tekellerin gücünü devletin gücü ile tek bir mekanizma halinde birleştirir."

S.B.K.P.'nin programında olduğu gibi, Lenin'in çalışmalarında da *iki gücün* birleşmesinin konu edildiğini belirtmek isteriz. Bu demektir ki, *tekelci sermaye ile devlet bağımsız güçlerdir*, ve tekelci kapitalizm döneminde, belirli amaçlara ulaşmak için birleşirler. Bu, Stalin'in ileri sürdüğü ve dogmatizm nedeniyle, kimi Sovyet ekonomistlerinin bugüne dek tekrarladıkları gibi yalnız devletin tek yönlü "bağımlılığı" değildir.

Tekelci devlet kapitalizminin özünü aşağıdaki terimlerle biraz daha somut olarak tanımlamaya çalıştık: "Tekelci devlet kapitalizminin asıl özü, tekellerin güçleri ile burjuva devletin güçlerinin şu ikili amaçla birleşmesinde yatar: 1) İç devrimci harekete ve sosyalizm kampına karşı mücadele ederek kapitalist rejimi korumak ve 2) devlet aracılığıyla ulusal gelirin tekelci sermaye yararına yeni bir bölüşümünü gerçekleştirmek."[3]

Bu genel formülde tekelci sermaye birleşik bir güç olarak yer alır. Ama tekelci sermaye hakkında daha da somut bir çözümleme yaparsak, tekelci burjuvazinin kimi sorunlarda birlik olduğunu, kimilerinde ise köklü bir biçimde bölünmüş bulunduğunu görebiliriz. Başka türlüsü de olamazdı. Vaktiyle Marx da, burjuvazinin, işçi sınıfından en çok artı değeri sağlama arzusunda birlik olduğuna, ama kâr haline dönüşen artı değeri paylaşmak sözkonusu olduğunda bu birlikten eser kalmadığına dikkati çekiyordu. Lenin, tekelci kapitalizmde, dolayısıyla da tekelci devlet kapitalizminde rekabetin varlığını sürdürdüğüne işaret etti ki, tüm tekelci burjuvazinin tam olarak çıkar birliğini engelleyen de budur.

Bu nedenle yazınımızda sık sık rastlanabilen, her tekelci kapitalizm ülkesinde, örneğin, İngiltere'deki Britanya Sanayi Federasyonu, ya da A.B.D.deki Sanayi Kurumları Ulusal Birliği gibi, bunların çıkarlarını temsil eden ve devlet aygıtına yerine getirilmeleri zorunlu direktifler veren bir merkezin bulunduğu yolun-

daki tez gerçek dışıdır. Yanlıştır bu. Tekelci burjuvazinin kimi ortak çıkarları bulunmasına karşın, onun değişik kesimlerdeki birtakım öğelerinin, tekelci burjuvazinin bütününün çıkarlarına karşıt olan özel çıkarları vardır. Aynı daldaki tekeller arasında bile sürekli olarak çelişkiler görülmektedir. Tekelci burjuvazinin başlıca ortak çıkarları kanımızca şunlardır:

a) *Kapitalist rejimi korumak.* Bu, istisnasız, tekelci burjuvazinin tümünün kesin olarak ortak amacıdır.

b) *Ücretleri mümkün olan en düşük düzeyde tutmak.* Tüm tekelci burjuvazi, bu konuyla aynı ölçüde ilgilidir.[4]

c) Sermayeye ilişkin *vergileri azaltmak* ve mali yükümlülükleri halkın öteki sınıf ve katmanlarının üzerine atmak.

Öteki konularda tekelci burjuvazinin farklı öğelerinin çıkarları uyuşmaz, birbirine karşıttırlar. Tekelci burjuvazinin tümünün, yüksek tekel fiyatları saptanmasından memnun olmalarına karşın, bunların çıkarları, bu önlemin somut uygulamasında ayrılır. Metalürji endüstrisindeki tekeller çeliğin, alüminyumun, bakırın vb., en yüksek satış fiyatlarını getirmeye çalışırlar. Bu ürünleri satınalan tekellerin ise (otomobil ve makina yapım endüstrileri, vb. gibi), bu fiyatların en düşük düzeyde olmasında çıkarları vardır. *Tüm* tekellerin, yüksek gümrük vergilerinin, sanayi ürünleri ithalatına karşı onları korumasında çıkarları bulunmaktadır. Kimi özel dallardaki tekeller, *kendi* malları için yüksek koruyucu vergiler sağlamaya çalışırlar; ama üretimlerine yarayan maddeleri ağır yükümler altında bırakan vergiler yüzünden bunların çıkarları büyük ölçüde zedelenir.

Benzeri birçok örnek verebilirdik, ama şimdi andıklarımız, tekelci burjuvazinin bütününün çıkarlarının ancak, yalnızca bazı konularda çakıştığını açıkca göstermektedirler: Kapitalist rejimi koruma, işçileri yüksek bir sömürme derecesi, mali yükümleri başka sınıflar üzerine atma. Tüm öteki konularda, çeşitli dallardaki tekelci burjuvazinin, ortak çıkarlardan başka, kendilerine özgü zıt çıkarları vardır.[5]

Aynı daldaki çeşitli tekeller arasında, ortak çıkarlar dışında, keskin çelişkiler vardır. Rekabet, çoğu zaman en zayıf olanı yıkıma sürükler. Aynı daldaki tekellerin hepsi, yüksek kârlar sağ-

layan devlet siparişleri almakla ilgilidirler; ama bu siparişlerden yararlanmak için birbirlerine karşı mücadele ederler ve yasal ya da yasadışı araçlar kullanırlar.

Çeşitli dallardaki tekeller, hatta çoğu zaman aynı daldakiler arasında, kapsamı sınırlı pazarlara sokulacak ürün payları ya da aynı şey demek olan, kâr payları için sürekli mücadele vardır. Üretim gücü ile pazarın hacmi arasındaki fark gittikçe büyüdüğüne göre, bu mücadele (devresel hareketlerden yapılan soyutlama) bir ağırlaşma eğilimi gösterir.

Aynı daldaki tekeller arasında savaş siparişleri almak amacıyla yapılan mücadele özellikle şiddetlidir. 1963 Mart'ında A.B.D. Savaş Bakanı McNamara A.B.D. tarihinin gördüğü en büyük uçak siparişini verdi. Bu siparişlerden en önemlisi 6,5 milyar dolarlık "T.F.X." savaş uçakları siparişiydi. Bakan, bu siparişi Dynamics Corporation'a yapmak istedi. Siparişin rakip bir şirkete, Boeing Corporation'a verilmesi için senato'da mücadele oldu.[6]

Herhangi bir daldaki tekellerin ya da ayrı ayrı tekelci girişimlerin çıkarları ile tekelci sermayenin bütününün çıkarları arasında bazen var olan çelişkiler, devlet ile çeşitli dallardaki tekelci sermaye ya da tekelci girişimler arasında görülen çatışmaları açıklarlar. Okura, örneğin, Amerikan çelik endüstrisi ile Başkan Kenndy arasında 1961'de patlak veren ciddi çatışmayı, o zaman tekellerin, devlet baskısıyla, çelik fiyatını artırmaktan vazgeçmek zorunda kaldıklarını, ya da Federal Almanya'nın Ekonomi Bakanı Erhard ile, arabaların fiyatını yükseltmekten vazgeçmek istemeyen Volkswagen arasındaki çatışmayı hatırlatalım. Devlet, bu sonuncu çatışmada, otomobil ithalatından alınan vergiyi büyük ölçüde düşürerek karşılık verdi.

Bu tür çatışmalar, *tekelci devlet kapitalizminde devletin, tekelci sermayenin ortak çıkarlarını temsil etmesi* olayı ile açıklanır. Tekelci sermayenin ortak çıkarları ise kimi tekeller ya da tekelci grupların çıkarları ile çelişme halinde olabilirler. Bu nedenle, örneğin, Stalin'in görüşlerine dayanan tekelci devlet kapitalizmine ilişkin formül de ("Tekelci devlet kapitalizmi, devlet aygıtını kapitalist tekellere bağımlı kılmaya dayanır...")[7] bu biçimiyle yanlıştır.

Sorunun özü tekyönlü "bağımlılık" da değil, güçlerin "birleşmesi"ndedir. Bu güçler, bu birliğe karşın, bir ölçüde bağımsızlıklarını korumuşlardır. Bu hiç de yönetim aygıtının tek tek tekellere, ya da ne olurlarsa olsunlar, dal tekellerine bağımlılığı demek değildir. O zaman devlet ile tekeller arasında çatışmalar mümkün olmazdı. Dogmatikler, Marksist felsefenin, kapitalizmin *tüm* yasalarının ancak, her zaman zıt eğilimlerle birlikte bulunan bir takım eğilimler oldukları yolundaki temel ilkesini unutmaktadırlar.

Tekelci sermaye ile devlet arasındaki ilişkiler, tekelci kapitalizmin ülkelerinde yürürlükte olan parlamenter yönetim biçimi nedeniyle karmaşıktır (burjuvazinin faşist diktatörlüğü döneminde durum böyle değildir). Dar anlamda devlet aygıtı, yani memurlar topluluğu, baskı aygıtı, vb., değişmez bir etkendir.[8] Buna karşılık, devlet aygıtının üst sırası olan hükümet ve yasama meclisinin üyeleri seçimlerden sonra devre devre değişirler.[9] Parlamentoda yeni bir çoğunluk ve bir hükümet değişikliği, elbette, tekelci sermaye ile devlet arasında var olan ilişkilerde büyük bir değişiklik demek değildir. Hükümet, İşçi Partisi ya da İsveç Sosyal-Demokrat Partisi tarafından kurulmuş olsa bile durum böyledir.[10]

Ama bu demek değildir ki, parlamenter sistemin, bir partinin seçimleri kazanma arzusunun *hiçbir önemi yoktur.* Bu durumda, eğer yalnızca tekellerin elinde olsaydı, İngiltere'nin hep muhafazakâr bir hükümeti olurdu. Ama durum her zaman böyle değildir. Bunun nedeni nedir?

Bunun nedeni, tekelci devlet kapitalizminin ülkelerinde, işçilerle emekçi ve memurların, halkın ve seçmenlerin ezici bir çoğunluğunu oluşturmalarıdır. Burjuva partileri ve hükümetleri, tekelci sermayenin egemenliğini yadsır, gizler ve süslerken bunu hesaba katmak zorundadırlar. Kimi durumlarda bu bir hükümet politikası değişikliğine yol açar. Serveti yüz milyonlarca dolar olarak sayılan bir milyonerin oğlu olan Kennedy, kuşkusuz tekelci sermayenin bir düşmanı değildir. Ama işçilerle emekçiler özellikle Demokrat Parti'ye oy verdiklerinden, O, iki partinin tekelci burjuvazisi tarafından, 1962'de oybirliği ile kararlaştırılan talebi, tekelci sermaye üzerindeki verginin hemen azaltılması isteğini geri

çevirdi. Demokrat Partinin 1962 sonbahar seçimlerindeki şan-sını azaltmamak için, vergi indirimi 1963'e ertelendi. Görüyoruz ki, gerçeklik içinde ve tekelci burjuvazi ile devlet güçlerinin sü-rekli birliğine karşın, bu güçler arasındaki ilişkiler, kuramsal bir çözümlemeye girildiği zaman göründüğünden çok daha karmaşık ve çelişkilidir.

Tekelci devlet kapitalizmi tek bir devlette yayılır (tekelci devlet kapitalizminin hükümetler üstü bir örgütlenmesinin başlangıcından daha ilerde söz edilecektir). Bu demektir ki, çeşitli devletlerin tekellerinin çıkarları arasında var olan çelişkiler, sözü geçen devletler arasında çelişki ve çatışmalar doğurur. Emperyalizm döneminde hep böyle olmuştur. Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi, bu konuda hiçbir değişiklik getirmemiştir.

★★★

Tekelci burjuvazinin şu iki temel amacı arasında var olan *temel çelişkiyi* bir kez daha belirtmek isterdik: Kapitalist rejimi koruma ve ulusal geliri, devletin yardımıyla tekelci sermaye yararına yeniden dağıtma. İlk temel amaç, yani kapitalist rejimi korumak için mücadelede, tekeller, gelirlerini bütünüyle ya da bir ölçüde emeğin sömürülmesinden sağlayan kapitalist toplumun çeşitli katmanlarının desteğinden yararlanırlar. Bu katmanlar şunlardır: Tekelci olmayan burjuvazi, büyük toprak sahipleri, kulaklar, küçük burjuvazi ve yüksek ücretli memur ve görevliler, kokuşmuş işçi bürokrasisi ve aristokrasisi. Bu destekçiler, kısaca, sosyalist bir dönüşümü istemeyen tüm öğelerdir. Tekeller, ikinci temel amaçlarını, yani ulusal geliri, devletin yardımıyla tekelci sermaye yararına yeniden dağıtma işini gerçekleştirirlerken, tekelci sermaye birinci amacını gerçekleştirdiği sırada onu destekleyen kapitalist toplumun katmanlarına zarar verirler. Bu öğeler tekellerin düşmanları haline gelirler ve bu tekellerce zarar verilen burjuvazinin katmanları ile emekçilerin geniş bir cephesini, yani tekelci sermayenin egemenliğine karşı çıkan cepheyi oluşturmak mümkün olur.

Tekelci burjuvazinin, devletin yardımıyla, tekelci olmayan

sömürücü sınıfların çıkarlarını nasıl zedelediğini göstermek için İngiltere'de güncel olaylardan alınan bir tek örnekle yetineceğiz: 27 Mayıs 1962'de, Muhafazakâr Parti milletvekili Osborn, İngiltere'de kimyevi gübreler üretimini tekelinde bulunduran Imperial Chemical İndustry (I.C.I.) tarafından saptanan yüksek amonyum sülfat fiyatları hakkında Ticaret Bakanından açıklama istiyordu. Osborn şunları anlattı: İthal edilen amonyum sülfata yirmi yıldan beri ton başına 4 sterlin vergi konulmuştur. 3 Mayıs 1962'de, bu vergi ton başına 7 sterline çıkarıldı. Bu durumdan yararlanan I.C.I., amonyum sülfatın tonunu İngiliz çiftçilerine 20 sterlinden satmaktadır. Oysa aynı şirket, dışarıya tonu 12 sterlinden büyük miktarlarda gübre ihraç etmekte, yabancı şirketler de bu ürünü İngiltere'ye aynı fiyattan vermeyi kabul etmektedir. Osborn, Bakanın amonyum sülfattaki korumacı vergiyi kaldırmasını istiyordu. Ticaret Bakanı gerçekleri inkâr etmedi, ama bu ürünün dışarıya daha düşük fiyatla satışının daha geniş bir üretim potansiyeline olanak sağladığını ve üretim masraflarını azalttığını ileri sürerek bu korumacı vergiyi kaldırmayı reddetti. Bu bahane, uzun zamandan beri, tekelci sermayenin aşırı kârını temize çıkarmaya yaramaktadır.

Ama hepsi bu kadar değil. Tartışmalar sırasında, devletin İngiliz çiftçilerine satın aldıkları her ton süperfosfat için 8,75 sterlinlik bir sübvansiyon ödediği ortaya çıktı. Mineral gübre kullanımını arttırarak sözde tarımsal üretimi arttırmaya yönelik bu sübvansiyon, yüksek tekel fiyatları biçiminde hemen bütünüyle I.C.I. tarafından sahiplenilir. Ticaret Bakanı bu önlemi de savundu; öyleki, İşçi Partisi milletvekili Jay'in şu karşılığını haketti: "Hükümet, genel olarak, I.C.I.'nın çevirdiği işler ne olursa olsun kınamaya cesaret eder mi?"[11]

Açıktır ki, büyük toprak sahipleri ile İngiliz çiftçileri, kapitalist toplumu savunma sözkonusu olduğunda tekelci sermayeyi desteklerler ise de, gelirleri paylaşma sözkonusu olduğunda onun karşısındadırlar. En varlıklı toprak sahiplerinin çeşitli biçimlerde tekelci sermayeyle senli benli olmaları yüzünden çelişkiler hafiftir.

Bu örnek, ulusal gelirin tekelci sermaye yararına yeniden dağılımının hangi karmaşık yollarla yapıldığını da göstermekte-

dir. İngilitere'de devlet, işçiler dahil tüm yurttaşlarca ödenen vergileri toplar. Bu parayla çiftçilere sübvansiyonlar öder, ama I.C.I., çiftçilere, dünya pazarı fiyatı olan 7 sterlini aşan bir fiyatla süper fosfat satarak bu sübvansiyonları çiftçilerden geri alır. Kapitalistlerin sömürüsüne kâtlanan İngiliz işçilerinin gelirleri, bu karmaşık yoldan tekellerin kasalarına akıp gider. Devlet güçleri ile tekelci sermayenin gücünün birleşmesinin, somut bir çözümlemenin ortaya çıkardığı birçok çelişkiler arasında, diyalektik olarak meydana geldiğini görüyoruz.

Stalin'in, devletin tekellere "bağımlılığı"na ilişkin formülü, somut çözümleme yoluyla gerçekliğin kavranmasını engellemektedir.

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN EŞİTSİZ GELİŞMESİ

Emperyalizmde meydana gelen bütün öteki süreçler gibi tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi de zaman içinde ve ülkelere göre eşitsizdir. Tekelci devlet kapitalizminin kimi görünüşlerini Birinci Dünya Savaşı öncesinde de buluyoruz. Örneğin, Alman Kimya endüstrisi kurumu ile Japonya tekstil şirketleri arasında yapılan, bu sonunculara boya sağlanmasına ilişkin özel anlaşma, savaştan önce Almanya ile Japonya tarafından imzalanan ticaret anlaşmasının bir hükmü olarak görünüyordu. Ama tekelci devlet kapitalizmine kesin geçiş, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında başladı.

Lenin şöyle yazıyordu: "Geçen yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında, serbest rekabete dayanan bir ilerleme gücü olan ve XX. yüzyılın başında *tekelci* bir kapitalizm, yani emperyalizm haline gelen dünya kapitalizmi, savaş sırasında, yalnızca mali sermayenin daha da yoğunlaşması yönünde değil, aynı zamanda bir *devlet kapitalizmine* dönüşmesi yönünde önemli bir *ileri* adım attı."[12]

O zamandan beri tekelci devlet kapitalizminin inişli çıkışlı gelişmesine tanık oluyoruz. Birinci Dünya Savaşının bitişinden sonra zayıflamış görünüyor, sonra o çok ağır 1929-1933 ekonomik bunalımı döneminde yeniden güçlenme var; daha sonra bu-

nalımdan çıkışta yeni geri çekiliş; İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni ve ani şiddetlenme; savaşların bitişinden sonra biraz hafifleme ve günümüzde *nitelik yönünden* yeni yükseliş: hükümetler üstü tekelci kurumların kurulması, hükümetler üstü bir tekelci kapitalizm oluşturma girişimleri.

Gelişmenin inişli çıkışlı niteliği zaman zaman üstün gelen güçlü zıt eğilimlerin tekelci devlet kapitalizminin güçlenme eğilimine karşı çıkmasından ileri gelir. Ama yalnızca zaman zaman; kısacası, üstün gelen tekelci devlet kapitalizminin güçlenme eğilimidir. Eğer benzer tarihsel dönemler, örneğin Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının ardından gelen on yıllar karşılaştırılırsa, tekelci devlet kapitalizminin her zayıflama sürecinin çıkış yerinde onun düzeyi, karşılığı olan eski dönemde olduğundan çok yüksektir.

Bu inişli çıkışlı gelişmenin nedenleri çok açıktır. Tekelci burjuvazi bütün olarak, elbette, tekelci devlet kapitalizminin, kapitalist rejimi korumak ve de ulusal geliri kendi yararına yeniden dağıtmak olan temel amacı gerçekleştirme amacını güder. Ama o, *ilke olarak* devletin ekonomiye "burnunu sokma"sına, toplumsal mevzuata karşıdır. Onun ideali bugüne dek şudur: "Kendi evinde efendi olmak". Tekelci burjuvazinin, tekelci devlet kapitalizmi konusunda bu çelişkili davranışı, onun, kapitalist rejimin varlığı gerçekten tehdit edildiği zaman sıçrayışlarla büyüdüğünü, tehlike geçtiği zaman da kısmen geri çekildiğini açıklar. Lenin şöyle yazıyordu: "Savaş ve savaşın içerdiği sıkıntılar, tüm ülkeleri tekel kapitalizminden tekellerin devlet kapitalizmine geçmeğe zorladı. Nesnel durum budur."[13] Benzeri bir saptamayı S.B.K.P.'nin propramında buluruz: "Dünya savaşları ve ekonomik bunalımlar, militarizm ve siyasal çalkantılar, tekelci kapitalizmin tekelci devlet kapitalizmine dönüşmesini hızlandırdılar."[14]

Tarihsel açıdan tekelci devlet kapitalizminin güçleneceği açıktır. Kapitalizmin iç çelişkileri sürekli olarak derinleşmektedir: Kapitalizmle yarışta sosyalizm üstün geliyor, sömürge egemenliği sistemi hızla kesin yıkılışına yaklaşıyor, eski sömürge halkları emperyalizme düşman oluyor ve gittikçe daha sık olarak sosyalizm yoluna girmeye çalışıyorlar. Sosyalizm, gittikçe tarihsel gelişmenin kesin etmeni oluyor. Bunun anlamı, kapitalist rejimin

gittikçe daha çok tehdit edilmesidir. Tekelci burjuvazinin, kapitalist rejimin korunmasını sağlamak için tekelci devlet kapitalizmini gittikçe güçlendirmekten başka bir çıkış yolu yoktur.

Bize göre, bu gelişmenin niteliği hakkında en açık formülü veren O. Kuusinen'dir: "Başlangıçta, savaş zamanlarında, son derece ciddi ekonomik ve politik bunalımlarda "olağanüstü" bir önlem olarak kendisini gösterdi. Bugün ise emperyalist burjuvazi, görece olağan dönemde bile, tekelci devlet kapitalizmi olmaksızın egemenliğini sürdürmekten acizdir. Kapitalist sistemin genel bunalımının derinleşmesinin, kapitalizmin gittikçe artan kokuşmasının, onun iç güçlerinin hem ekonomik, hem de politik ve ideolojik bakımdan zayıflamasının sonucudur bu."[15]

Ama tekelci burjuvazi, mali oligarşi tarihsel bakımdan kaçınılmaz olan bu yolu, bugüne kadar, duraklarla ve egemenliğinin birazcık olsun pekiştiği kanısına varır varmaz, devletin tekelci üst yapısını sınırlayarak, tutarsız bir biçimde izlemektedir. Son yıllarda Batı Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de daha önce ulusallaştırılmış olan işletmelerin büyük bir bölümü, uygun koşullarla özel sermayeye geri verilmiştir. Batı Almanya'da yalnız, örneğin Volkswagenwerk (bu işletme işçilere ucuz binek arabası temin edileceği sözü verilerek onların parasıyla kurulmuştur) gibi, Hitler zamanında kurulan devlet işletmeleri değil, daha XIX. yüzyılda Prusya Devletine ait olan mülkler bile özel sermayeye teslim edilmiştir. Aynı anda, İtalya'da, mal sahiplerine elbette tazminat ödenerek, tüm enerji tesislerinin millileştirilmesi anlamlıdır. Bu olgular, eşitsiz gelişmeyi aydınlatmaya yarayabilir. Batı Almanya'da kimi devlet girişimlerinin özelleştirilmesine karşın, bu devlet 1962'de, her biri 100 milyon marktan fazla toplumsal sermayeli, toplam 20,2 milyar marklık bir sermayeyi oluşturan 74 sanayi kurumunu elinde tutuyordu. *Bu rakamdan, 5,8 milyar marklık bir toplumsal sermayeyi toplayan 22 kurum, devletin tekelci işletmeleriydi.*[16] Öte yandan, eğer devlet gelirleri dikkate alınırsa, özelleştirmenin, devlet mülkiyetinin özgül ağırlığını şimdiye kadar hissedilir ölçüde değiştirmediğini görürüz.

Amerika Birleşik Devletleri burjuvazisi, iktidarının görece oturmuş olduğunu düşünerek, devletin kendi işlerine "burnunu sokması"na karşı çıkar. Bu konuda faşist berşistler hareketini

destekleyen Cumhuriyetçi Parti'nin aşırı sağ kanadının istekleri anlamlıdır. Bunlar, başkanlık seçimlerinde gerici senatör Goldwater'u aday gösterdiler. Programları özellikle, 1932'den beri resmen ilan edilen toplumsal ve ekonomik yasaların kaldırılmasını, sendika haklarının sınırlanmasını, "Çalışma hakkına ilişkin yasalar"[17]'ın kabulünü, devletin konut yapmasına karşı savaşımı, gelir vergisinin kaldırılmasını öngörür; bunlar garantili ya da garantisiz silahsızlanma anlaşmaları imzalamamayı öğütlerler.[18]

Bu faşist çete, Amerikan tekelci burjuvazisinin düşlediği şeyi açıkça dile getirir: Bütün vergilerin büyük tüketici kitlesi tarafından ödenmesi gerekir. Emeğin sömürülmesinde yasal ya da sendikal hiçbir sınırlama tanımadığı gibi, silahlanma yarışında da sınırlama istemez.

Silahsızlanma hakkında edilen sözler ne olursa olsun, tekelci burjuvazinin, savaş siparişleri alma olanağından vazgeçmek istemediği açıktır. Bu siparişlerin getirdiği kârlar, tüm öteki kârların çok üstündedir. Çok sık olmamakla birlikte, arada bir birtakım bilgiler elde edilir. Senatör McLelan'ın yönetiminde, hükümete 2,5 milyar dolara mal olan "Nike" füzeleri donanımları hakkında yapılan soruşturma şu gerçekleri ortaya koydu: Sipariş Western Electric Company'ye verildi ve bu şirket siparişin %40'ını Douglas Aircraft CO'ye bıraktı. O da işi taşeronlara yaptırdı. Sonunda şu kârlar ortaya çıktı: Consolidated Steel, 9 milyon dolarlık bir kâr koyarak, 146 milyon dolar tutarındaki malları Douglas şirketine teslim etti. Douglas kendi kârı olarak buna 10 milyon dolar ekledi ve ürününü Western Electric'e sattı. Western Electric buna kendi kârı olan 9,8 milyon doları ekledi. Üretimi 146 milyon dolara mal olan mallar, üretime katılan üç şirkete 28,8 milyon dolar, yani aşağı yukarı %29'luk bir kâr getirdi.[19]

Tekelci devlet kapitalizminde, kimi tekelcilerin, devletin "karışmasına" ilkesel muhalefeti ve kendi aralarında devlet adamlarına yüklenmeleri söz konusu olsa da, tekeller, tekelci devlet kapitalizminin önemli öğesi olan devlet siparişlerinden vazgeçmek istemezler.

Aşağıdaki görüş, büyük kapitalistlerin devlet içinde en yüksek görevleri yapan kişiler hakkında ne düşündükleri konusunda bir fikir verir: Otomobil Endüstrisi yöneticilerinin toplan-

dıkları, Detroit'le, Athletic Club'ün büyük ve sessiz salonlarında bu yöneticiler eski bir özdeyişe yeni bir yorum kazandırdılar: *"Roosevelt göstermiştir ki, başkanlık makamı değişmez olabilir; Truman göstermiştir ki, kim olursa olsun başkan olabilir; Ike göstermiştir ki, en sonu başkandan vazgeçilebilir; Kennedy göstermiştir ki, bir başkana sahip olmak tehlikeli bir şey olabilir."*[20]

Olayların akışını belirleyen mali oligarşi öğeleri, hiç değilse bu oligarşinin bir bölüğü politik bakımdan gerçekçidirler ve hayallere kapılmazlar. Sosyalist ülkeler, sendikaların gücünü hesaba katmak zorundadırlar. Bunun için, politik nedenlerle devletin tekellere karşı koyduğu izlenimini yaratmak isteyeceklerdi. A.B.D.'de devlet, bu gibi propaganda amaçlarıyla, yasayla yasaklanan(!) kartellere karşı "mücadele eder". 1961-1962'de, hükümet General Electric Co. ile elektroteknik endüstrisinden 28 başka şirketi, aralarında anlaşarak devlete yüksek fiyatlarla ağır elektro teknik donanımı satmakla suçladı. Resmi makamlar, özel şirketlere karşı benzeri 1600 suçlama kaleme aldılar.

Devletin General Electric'e karşı mücadelesi idari bir çözümle kapandı: Şirket Devlete 7,47 milyon dolarlık bir tazminat ödüyor. Hükümet, bütün öteki davalarda, hukuk dışı bir yöntemle aynı şekilde hareket edeceğini umuyor, bu da, Londra'daki *Economist*'in tahminlerine göre devlete yaklaşık olarak 50 milyon dolar sağlayacak. Önemli bir para gibi görünüyor bu, ama bu şirketlerce 1961'de elde edilen kârların ancak % 20'sini oluşturuyor! Yutturmaca şurada ki, eğer Uluslararası Gelir Dairesi "zararın vergilendirilebilir geliri azaltacağına" karar verirse - bu da çok olasıdır - ... "kayıplar gerçekten hükümetçe yüklenilmiş olacaktır."[21]

Devletin şirkete sol eliyle verdiğini, şirket ondan sağ eliyle geri almaktadır.

Somut gerçeklikte, tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi çok karmaşık ve çelişkilidir. Kısacası, bundan her zaman kâr sağlayanlar en büyük tekellerdir. Ama bu noktaya götüren yollar karmaşık, örtülü, çelişkilidir.

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİ VE PROLETARYA

Tekelci devlet kapitalizminin sürekli gelişmesi nesnel bir süreçtir. Tekelci devlet kapitalizmi, tarihsel planda emperyalizmin son evresini, sosyalizme hazırlık basamağını temsil eder. Lenin'in şu cümlesi çok tanınmıştır: "... Tekelci devlet kapitalizmi, sosyalizmin eksiksiz *maddi* hazırlığı, sosyalizmin *bekleme odası*, onu sosyalizmden *başka hiçbir aracı evrenin ayırmadığı* tarih evresidir."[22]

İlk bakışta bundan, sağ Sosyal-demokratların ileri sürdükleri gibi, proletaryanın, tekelci devlet kapitalizmini güçlendirmeğe yönelik *tüm* önlemleri ayrımsız desteklemesi gerektiği sonucunu çıkarmak gerekirdi. Hatta bunlar, devlet kapitalizminin daha şimdiden sosyalizm olduğunu öne sürerler ki, bu, burjuvazinin egemenliğini sürdürmesi bakımından ancak salt aldatmacadır. Demin yukarıda gösterdiğimiz gibi, tekelci devlet kapitalizmi konusunda burjuvazinin davranışı çelişkili ve kararsızdır. Bu davranış onun belirli bir andaki egemenliğinin sağlamlık ya da zayıflık derecesine göre değişir.

Niteliklerine bakılmaksızın devletin tekelci önlemleri hakkında proletaryanın tutumu her zaman olumlu olabilir mi?

Elbette olamaz! Tekelci devlet kapitalizmi birtakım diyalektik çelişkiler içerir: O, bir yandan, maddi ve örgütsel planda sosyalizmin hazırlanması demektir; öte yandan da, kapitalist sistemi ve devletin yardımıyla proletaryanın daha da sömürülmesini bir anlık sağlamlaştırma aracıdır. Bu nedenle proletarya, devletin tekelci önlemlerini, bunların somut tarihsel içeriklerine bakmaksızın ne destekleyebilir, ne de reddedebilir.

Açıklamak için aynı tarihsel döneme ilişkin iki örnek verelim. Roosevelt'in New Deal politikası gereğince kabul edilen yasalar, bütünüyle, 1929-1933 yıllarındaki o müthiş aşırı üretim bunalımının ardından ekonomik yönden çöküş tehlikesiyle karşılaşan Amerikan emperyalizmini kurtarmayı amaçlıyordu. Ama öte yandan, sendikaların tanınması ve özgürlüğü, iş süresinin sınırlanması, vb. tartışılmaz bir biçimde Amerikan proletaryasının çıkarlarına uygundu. Amerikan burjuvazisinin iktidarını yıkma ko-

şulları henüz olgunlaşmamış olduğuna göre, Amerikan proletaryasının, New Deal politikasına ve hele Roosevelt'in aldığı toplumsal ve siyasal önlemlere karşı çıkması saçma olurdu.

Hitler tarafından alınan devlet tekelci önlemleri konusunda ise durum bütünüyle farklıydı. Bu koşullarda tekelci devlet kapitalizmini geliştirmeğe ilişkin önlemleri desteklemek, proletaryanın davasına ihanet etmek demek olurdu. Bilindiği gibi, sosyal demokratlarla sağcı sendika militanları bu ihaneti yaptılar.

Somut tarihsel bir durumda, hangi hükümet tarafından olursa olsun, devletin tekelci niteliğine ilişkin alınan önlemler hakkında proletaryanın tutumu her şeyden önce şuna bağlıdır: Sosyalist devrimin koşulları ne ölçüde olgunlaşmıştır? Eğer iktidar için savaşım söz konusuysa, hükümetin kapitalist rejimi güçlendirmeye yönelik önlemlerini ne olursa olsun desteklemek bir saçmalık olurdu. Ama eğer devrimci durum yoksa ve burjuvazinin iktidarı belli bir süre için sağlamlaşmış gibiyse, tekelci sermayenin keyfi yönetimini sınırlama, ekonominin önemli kesimlerini demokratik bir biçimde ulusallaştırma için savaşım, kitleleri harekete geçirmenin iyi bir aracı olabilir.

Ulusallaştırmanın kendisine gelince, bunun, somut koşullara göre burjuvazi için ve proletarya için anlamı farklıdır. Burjuvazi ilke olarak ulusallaştırmaya karşıdır. O, Lenin'in dediği gibi, elbette iyi bir tazminat almak koşuluyla, zararına çalışan ekonomi kesimlerinde ulusallaştırmadan yanadır. Siyasal durum gerektirdiği zaman kârlı dallarda ulusallaştırmayı da hoşgörür ve siyasal durum izin verir vermez bunları kapitalistlere geri vermeye çalışır.

1945 seçimlerinde İşçi Partisinin, 1951'de de Muhafazakârların zaferinden sonra İngiltere'de ulusallaştırmalar ve özelleştirmeler tarihi bunun bir örneğidir.

Tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi, İkinci Dünya Savaşı da İngiliz işçi sınıfının geniş katmanlarında kapitalist rejime karşı büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı, bu, İşçi Partisinin seçim zaferi ile dile geldi. İşçi Partisinin sağ kanadı yöneticileri, işçileri yatıştırma yolunu geniş bir ulusallaştırmada görüyorlardı. Burjuvazi de aynı görüşteydi. Ulusallaştırmalar yapıldı ve kapitalistler bir tazminat aldılar.

Ama ulusallaştırılan dalların yazgısı çok önemlidir. Yalnız İngiltere'de değil, başka yerlerde de sürekli bir bunalımdan geçen kömür endüstrisi,[23] bugüne kadar ulusallaştırılmış olarak kalmıştır. İngiliz burjuvazisi, muhafazakâr hükümet zamanında bile, bu endüstrinin özelleştirilmesini hiçbir zaman istemedi. Anlaşılır bir şeydir bu. Madenlerin eski sahipleri tazminat almakta, devlet de kömürü kapitalist endüstriye zararına satmaktadır. Zararlar vergi yükümlüleri tarafından karşılanmaktadır.[24] Maden işçilerince üretilen artıdeğer bütün sanayi burjuvazisi tarafından doğrudan doğruya sahiplenilmektedir. Benzeri bir durum demir yollarında da vardır.

Buna karşılık, çelik endüstrisi ve otomobil taşımacılığı gibi, İşçi Partisi hükümetince ulusallaştırılan kârlı işletmeler, Muhafazakâr Parti hükümeti tarafından, tekellere uygun koşullarla özelleştirildiler. Bu işletmelerden yalnızca küçük bir bölümü 1962 ortalarında hâlâ devlet mülkiyetindeydi.

Proletarya, ilke olarak, tekellerin egemen olduğu ekonomi dallarının ulusallaştırılmasından yanadır. Yalnız, ulusallaştırmayı sosyalizmin maddi ve örgütsel hazırlığına doğru atılmış önemli bir adım sayan komünistlerin değil, ekonomik mücadele nedeniyle, partisiz işçilerin de tutumu budur.

Tekelci kapitalizmin devletinin, başta tekelci sermayenin çıkarlarını savunmasına karşın, bir tekele ait olan özel bir işletmede ve bir devlet işletmesinde ücret talepleri için savaşım koşullarında büyük bir farklılık vardır. Bu savaşım tekelci burjuvazinin kârlarının bir bölümünü tehdit eder. İşletmelerin şefleri çatışmanın çözümüyle doğrudan doğruya ve maddi olarak ilgilidirler. Oysa devlet işletmelerinde, işçilerle memurların karşısında yöneticiler, bakanlar, vb. vardır. Bunlar, savaşımın çözümüyle ne maddi olarak, ne de doğrudan doğruya ilgilidirler. Bu nedenle, bunların proletaryanın taleplerine direnmeleri, genel olarak, tekelci burjuvazi tarafından gösterilen direniş kadar inatçı değildir. Faşizmin egemen olduğu ülkeler bunun istisnasıdır. Parlamenter devletlerde siyasi nedenler de buna eklenir. Tekelci devlet kapitalizminin çok geliştiği ülkelerde işçilerle memurlar seçmenlerin büyük çoğunluğunu oluştururlar. Bu nedenle, seçim taktiği olarak, hükümetteki parti, işçilerle memurların ücret taleplerini kesin

olarak reddetmeyi uygun bulmaz. Son olarak, dünya sosyalist sisteminin varlığı yüzünden, soğuk savaşa arka çıkılması ve daha önce yukarda gördüğümüz gibi, işçileri kışkırtmalarla çilederi çıkarmama onları komünizme itmeme arzusu nedeniyle de büyük bir rol oynanır.

Devrimci Proletarya için herşeyden önemlisi *ulusallaştırma için savaşımdır*. Böylece, tekellere karşı savaşım içine yalnızca işçilerle memurlar değil, tekellerce ezilen köylülüğün ve kentlerin küçük burjuvazisinin geniş katmanları da çekilebilir; ulusallaştırılan işletmelerde, demokratik bir yönetim emekçilerin durumunu kolaylaştırabilir.

HÜKÜMETLERÜSTÜ TEKELCİ DEVLET KURULUŞLARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekelci devlet kapitalizminin gelişmesinde birçok ülkeyi bir araya getiren tekelci devlet kuruluşlarının hızla artması önemli ve yeni bir olaydır. Bu kuruluşların sayısı daha şimdiden yüzlercedir.[25]

Toplumun evrimine ilişkin bütün olgular gibi, hükümetlerüstü kuruluşların da daha İkinci Dünya Savaşı'ndan öne birtakım öncelleri olmuştur. Bunun çok bilinen bir örneği, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya tarafından borçlanılan tazminatı tasfiye ile görevli Bazel Uluslararası Tasfiye Bankasıdır. Bu banka, hepsi de devlet kurumları ya da karma kurumlar olan emisyon kuruluşlarının bankası olmuştur. Banka, İkinci Dünya Savaşı içinde bile iş gördü. Bu bankanın yönetim kurulunun toplantıları savaşan ülkelerin tekellerinin yansız bir ülkede toplanmalarına ve sorunlarını (uluslararası tröst ve kartellerin sorunları, ödeme anlaşmaları, vb) çözümlemelerine olanak sağladı. Daha İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, ilgili devletlerin yardım ve katılımıyla uluslararası karteller kurulmuştu. Demiryolu ulaşımı, posta ve telgraf haberleşmeleri, vb. konularda hükümetlerarası anlaşmalar yapılmıştı. Ama o dönemde bu bir *istisna* idi, oysa şimdi kural olmaktadır.

Hükümetlerüstü hale gelen tekelci devlet kapitalizminin nedenleri ve amaçları, genel olarak, ulusal sınırlar içerisindeki tekel-

ci devlet kapitalizmininkilerle aynıdır. Üretimin dev işletmelerde durmadan artan yoğunlaşması, tekelci sermayenin gereksinimleri için her devletin iç pazarını daraltmaktadır. Bunun kadar, dünya pazarının İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu olarak keyfice oluşturulan para bölgelerine bölünmesi, ihracat kotaları, sermaye ithalatı ve ihracatı konusunda devlet denetimi, yüksek gümrük vergileri, vb. de tekellerin işlerini güçleştirdi. Hükümetlerüstü önlemlerin bunların işlerini kolaylaştırması gerekir.

Hükümetlerüstü kuruluşların amaçları, bir tek ülke çerçevesinde tekelci devlet kapitalizminin, özellikle kapitalist rejimi korumak ve tekellere büyük kârlar sağlamak olan amaçlarıyla özdeştirler.

Askeri ve politik örgütler, ekonomik kuruluşlar aynı sıfatla kapitalist rejimi korumayı sağlamaya yararlar. Aralarındaki fark önemsizdir: Hükümetlerüstü bütün ekonomik kuruluşların ayrıca bir politik karakterleri vardır. Hükümetlerüstü ekonomik kuruluşlar arasında, milyonlarca doları elinde tutan Uluslararası Para Fonu, ödemeler dengesi açık verdiği zaman, ilk elde emperyalist ülkelerin parası olmak üzere paranın istikrarını sağlamaya çalışır. Dünya Bankasının (ve ona bağlı mali kurumların) azgelişmiş ülkeleri her şeyden önce emperyalist devletlerin tekelci sermayesi için elverişli bir yola yöneltmesi ve onların bu devletlere bağımlılıklarını koruması gerekir. Bugüne dek Birleşik Devletler, sermayenin en büyük payını sağlamış olduğundan, her iki kuruluşta egemen durumundadır.

Devletlerarası kimi kurumlar ve anlaşmalar (buğday, kahve, vb. konusunda yapılan uluslararası anlaşmalar) tarımda hemen hemen bütün dallarda görülen aşırı üretim bunalımından ileri gelen fiyat düşüklüğünü önlemeye yönelmişlerdir. Bu anlaşmaların bir başka amacı, özel mülkiyetin en kalabalık yandaşları olan zengin köylüleri desteklemektir.

Üretim alanında, şu anda, yalnızca hükümetlerüstü tekelci kuruluşların ilk öğeleri görülmektedir: Altı Batı Avrupa ülkesinin güçlü birliği (C.E.C.A.),[26] Euratom gibi, kömür ve çelik endüstrisini de bir araya getirir. Bunların sayısı daha sonra kuşkusuz artacaktır. Karşılıklı sermaye yatırımları nedeniyle, emperyalist ülkelerin tekellerinin gittikçe sıklaşan işbirliği bu gelişmeye yol açar.

Çeşitli ülkelerin istatistiği büyük farklar gösterdiğinden, sermayelerin iç içe geçmesinin eksiksiz ve gerçek bir tablosunu çıkarmak mümkün değildir. Banka mevduatları, borsada spekülasyona yönelik sermayeler gibi kısa vadeli sürekli sermaye göçü nedeniyle durumun şekli değişir.

Şu örnek, sermayelerin iç içe geçişini gösterir: A.B.D. Ticaret Bakanlığının verilerine göre, yabancı ülkelerdeki uzun vadeli özel yatırımlar, 1961'de 49 milyar dolara ulaşıyordu; A.B.D.'deki uzun vadeli yabancı yatırımları ise, 21 milyar dolardı.

Batı Almanya Federal İstatistik yönetiminin, 1960 sonunda saptanan verilerine göre, 261 yabancı ortak, 2537 hisseli şirkette ortaklık sermayesinin % 53'ünü, yani bu ülkenin hisseli sermayesinin % 17'sini ellerinde tutuyorlardı. İngiliz ortakların sermayeleri 932 milyon mark, Hollandalı ortaklarınki 422 milyon, Fransız ortaklarınki de 215 milyon mark tutuyordu. Buna, miktarı bilinmeyen Amerikan, İngiliz, Belçikalı ve Batı Almanya'da kurulu öteki ülkelerden şirketlerin şubelerinin sermayelerini de eklemek gerekmektedir.

Öte yandan, 1961 yılı başında, Batı Almanya şirketlerinin yabancı ülkelerdeki yatırımları 2750 milyon marka ulaşmış, bunun 963 milyonu Batı Avrupa'da yatırılmıştı.

1960 sonunda İtalya'daki uzun vadeli dış yatırımlar 3 milyar doları aşıyordu (I.R.I. Sanayi Birliği verileri), dış ülkelerde yatırılan İtalyan sermayesi ise 2 milyar doları buluyordu.

Bundan başka, uluslararası kuruluşlara (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası) katılım, patent ve lisans kullanımı, vb. gibi başka birçok ilişki biçimleri vardır.

Ama sermayelerin bu iç içe geçişi ne kadar önemli olursa olsun, *bunun önemini abartmamak gerekir: Ulusal* tekelci sermaye, geçmişte olduğu gibi, çok gelişmiş her ülkenin ekonomi ve politikasında belirleyici etken olarak durur.

NATO, CENTO, vb. gibi hükümetlerüstü kuruluşların amacı, askeri ve politik yönden kapitalist rejimi korumaktır. Bunlar, eski dönemin özgün askeri ve politik ittifaklarından, daha sağlam bir örgüt yapısıyla ayrılırlar: Silahlı kuvvetlerin bir bölüğünün ortak komuta altına alınması, özellikle sosyalist ülkeler ya-

kınında olmak üzere başka ülkelerde NATO birliklerinin bulunması, ortak manevralar, donatımın bir bölümünü standartlaştırma, vb. Daha uzun süreli oluşlarıyla da farklıdırlar. Bu kümelenmelerin karşılaştıkları bunalımlara[27] karşın, NATO ve çok gelişmiş kapitalist ülkelerin öteki askeri ve politik ittifakları, görünüşe göre, sosyalist dünyaya karşı mücadele aracı olarak kapitalizmin kesin yıkılışına kadar, şu ya da bu biçimde var olmayı sürdüreceklerdir.

Ortak Pazar, tekelci devlet kapitalizminin hükümetlerüstü gelişmesinde önemli bir yeni olgudur. Sovyet basını ve yazını Ortak Pazarın tüm yönlerini çözümlemişlerdir. O halde, bu sorunu ayrıntılı olarak ele almaya gerek yoktur.

Bu konuda şu noktaya işaret etmek isteriz: Ortak Pazar sadece *yeni* bir şey değil, birçok bakımlardan geçmişe, Birinci Dünya Savaşı öncesi duruma dönüştür. Ortak Pazar aynı zamanda, 6 ülkenin pazarlarını birleştirerek dünya pazarının dağılmasını önleme girişimidir. Bu girişim, en çok kayırılan ülkenin koşulunu ticaret anlaşmalarına yaygın olarak sokma, sermayelerin serbest dolaşımı, altın-oranının istikrarı, vb. yoluyla eşit rekabet koşullarını yeniden sağlamayı amaçlar. Rekabet koşullarında eşitlik, karşılıklı olarak gümrük vergilerini kaldırmak suretiyle genişletilecektir. Bu önlemler, her şeyden önce büyük tekellerin çıkarınadır.[28] Ortak Pazar aynı zamanda, sömürgelerin siyasal kurtuluşundan sonra, Batı Avrupalı emperyalist devletlerin, A.B.D.'ye karşı rekabet savaşımında güçlerini bir araya getirme ve canlı bir biçimde yeni-sömürgeci bir politikayı gerçekleştirme girişimidir.

Ortak Pazar *siyasal* planda, emperyalizmin kaçınılmaz iççelişkilerini çözme, dünya sosyalist sistemine emperyalist devletlerin birleşik, ya da en azından görünüşte birleşik cephesi ile karşılık verme konusunda umutsuz bir girişimdir. Emperyalist ülkelerin De Gaulle, Hallstein, Churchill ve başkaları gibi devlet adamları, Ortak Pazarın kurulması sırasında politikanın ekonomiye baskın olduğunu kabul etmektedirler.[29]

Avrupalı emperyalist devletlerin birleşmesi A.B.D.'nin siyasal ve ekonomik etkisini daha da gerletecek bir şey olmasına

karşın, A.B.D.'yi, Batı Avrupa ülkelerinde -Ortak Pazar'ın kurulmasını desteklemeye ve bu ortaklığa katılması için İngiltere' ye baskı yapmaya iten de işte bu politik düşüncelerdir.

Ortak Pazar ülkeleri, A.B.D.'ye bağımlı olmayan bir ekonomi politikası uygulamak isterler. Bu bakımdan bu tutumu izleyen olay anlamlıdır. Başkan Kennedy, ilgili tekellerin baskısıyla, 1962 Mayısında, cam ve halılardaki gümrük vergilerini arttırmıştı. Bu, başta, Belçikanın A.B.D.'ye cam ihracatını etkiledi. Ortak Pazar ülkeleri, misilleme olarak kimi yapay lifler, kumaşlar ve konfeksiyondan alınan vergiyi % 20'den % 40'a çıkardılar.[30]

Ortak Pazar'ın üyeleri arasında da ciddi çelişkiler vardır. Örneğin, Batı Almanya ile Fransa, şimdiye kadar gıda maddeleri fiyatları konusunda anlaşmayı başaramadılar. İtalyan yapımcılar, Fransa'ya buzdolaplarını Fransız iç pazarı fiyatlarından % 25 düşük fiyatlarla satarlar; bu yapımcılar, 1963 yılının ilk yarısında Fransa'ya 140.000 buzdolabı sürmeyi başardılar. Fransız hükümeti, karşılık olarak bir kararname yayınladı. Bu kararname gereğince, İtalyan yapımı buzdolapları ancak özel bakanlık izni alınmak suretiyle satılabilmektedir.

1963 Haziranında, Dusseldorf'ta toplanan Demir ve Çelik Birliği Kongresinde, Ortak Pazar'ın Batı Almanya çelik sanayiine verdiği zarara karşı yakınmalar duyulabildi. Bu toplantının başkanı olan *Soul*, raporunda şunu açıkladı: "Diğer ülkeler (büyük çelik üreticileri) gümrük ve vergi korumasıyla, ellerinde değişmez fiyatlı bir iç pazar tutarlarken, Batı Almanya çelik pazarı dünyanın bütün ülkelerinin ihracat alanı olmuştur. 1957-1958'de, frankın değerinin yaklaşık % 30 düşürülmesi sonucu Fransız çeliği Batı Almanya'da ulusal üretimden daha ucuz hale gelmiştir. Öte yandan, Fransız hükümetince çelik fiyatlarının dondurulması, fiyatlardaki bu uyumsuzluğu Batı Almanya'nın zararına daha arttırdı. Belçikalı ve Lüksemburglu metalürji kurumları, Batı Almanya pazarı fiyatları üzerine güçlü bir baskı yapmaktadırlar."[31] Kongrede, özellikle Belçikalıların yüksek iç fiyatlara dayanan rezervleri sayesinde Ortak Pazar içerisinde yer tutmayı başardıkları açıklandı.

Politik çelişkiler de o kadar ciddidir. De Gaulle, politik nedenlerle İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesini engelledi, çünkü o, bu ülkenin Batı Avrupa'da Amerikan etkisinin aracı olduğunu

düşünmektedir. Belçika ve Hollanda'ya gelince, bu ülkeler, İngiltere'nin üyeliğini istemektedirler. Burada da, Federal Alman Cumhuriyetinin Batı Avrupa'da siyasal egemenlik tehdidini dengelemek üzere yine politik nedenler vardır.

Öte yandan, aynı ülkenin devlet adamları arasında bile, Ortak Pazar'ın gelişimiyle ilgili ciddi çelişkiler bulunmaktadır. Brüksel'deki Ortak Pazar merkez organının başkanı Hallstern, Altıların ekonomisini sıkı sıkıya birleştirmek istemekte ve ortak bir ekonomi politikası hazırlamak amacını gütmektedir. Bu eğilime yalnız De Gaulle tarafından değil, Erhard tarafından bile şiddetle karşı çıkılmaktadır. Örneğin, Altıların Bakanlar ve Büyükelçiler toplantısında, Erhard, "merkezi bir Avrupa Devletini hiç istemediğini, ama çeşitli ülkelerin ve halkların kendi ülkülerine göre kendi yaşamlarını sürdürebilecekleri bir federe Avrupa istediğini" açıklamıştır. "Altıların ekonomik yönden birleşmesi politik kararlardan sonra gerçekleştirilmiştir ama, ekonomi politikası konusunda merkezleşme isteğinin Avrupa'nın gelecekteki politik yapısını önceden belirlemesi gerekmez."[32] Erhard, özellikle, üyelerinin birleşik ekonomi politikasına ilişkin Ortak Pazar Komisyonu önerisine karşı uyarıda bulunmuştur.

Emperyalist devletler arasındaki çelişkileri yok etmek olanaksızdır. A.B.D.'nin tekelci sermayesi, ortaklık ülkelerinin iç pazarından atılmamak amacıyla, Batı Avrupa'da, giderek artan bir hızla, sınai kurumlarının şubelerini kurmaktadır. Ve Ortak Pazar'ın üye sayısı arttıkça, bunların iç çelişkileri de çeşitlenecektir.

S.B.K.P. programının belirttiği gibi, "Tekelci devlet kapitalizminin diyalektiği öyledir ki, burjuvazinin umduğu gibi kapitalist sistemi güçlendirmek yerine, kapitalizmin çelişkilerini daha da arttırır, onu temeline dek sarsar."[33]

EMPERYALİST DEVLETLER ARASI ÇELİŞKİLER VE SAVAŞ

1951 yılı sonbaharında, bir ekonomi politik elkitabı taslağının incelenmesi sırasında şu soruyu soruyorduk: Sosyalist ve kapitalist olmak üzere iki dünyanın var olduğu bugünkü koşullarda, soğuk savaş ile termonükleer bir savaş tehdidi koşullarında *emperyalist devletler arasında savaşın kaçınılmazlığı* hakkındaki Lenin'in tezi doğru mudur?

Toplantıya katılanların hemen hemen tümü, Lenin'in bu tezinin bugünkü koşullarda da geçerli bulunduğunu dile getirdiler.

Konferans, bütün öteki tartışmalı konularda olduğu gibi, bu soruya kesinkes olumlu cevap veren Konferansın baş yargıcı Stalin'e boyun eğdi. Stalin kesin olarak, emperyalist devletler arası savaşların kaçınılmazlığını inkâr edenlerin yanıldıklarını söylüyordu. Bunların ancak yüzeysel olguları gördüklerini, ama olayların akışını daha az belirlemeyecek olan gizli güçleri görmediklerini yazıyordu.

O zamandan beri on iki yıl geçti. Bu, olayların hızlı bir gelişim gösterdikleri çağımızda oldukça büyük bir zaman dilimidir. Yine de emperyalist devletler arasında bir savaş olanağı 1951'de olduğunda daha az olasıdır.

Kimi dogmatikler günümüzde bile, emperyalist devletler arasında savaşların kaçınılmaz olduğunu öne sürmeye devam etmektedirler. Bunlar çok yanılıyorlar: O zamandan beri dünyada olagelen derin değişimleri dikkate almıyorlar.

S.B.K.P.'nin XX. Kongresi, savaşların kaçınılmazlığı konusundaki yanlış kesinlemelere son verdi. Kongre kararları şunu kaydetmektedir: "...Lenin'in, emperyalizm varoldukça sa-

vaşların ekonomik temelinin de varolduğu yolundaki tezi geçerliğini korumaktadır. Bu nedenle, en büyük uyanıklığı göstermemiz gerekir..., ama savaşlar artık ille de sakınılmaz değildirler."[1]

Sorun kesin olarak çözülmüş sayılabilir. Bununla birlikte, kimileri savaşlann kaçınılmazlığını yadsımanın ancak emperyalist kamp ile sosyalist kamp arasındaki savaşlara ilişkin olduğunu, oysa emperyalist devletler arasında savaşların kaçınılmaz olduğu yolundaki tezin her zaman geçerli olacağını düşünmektedirler. Bugün, kimi dogmatikler, Stalin'in bu yanlış tezini tekrar ediyorlar. Bu nedenle, Stalin'in kanıtlanna dönmeyi gerekli görüyoruz.

Stalin, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki kuramsal çelişkilerin kapitalist ülkeleri bölen çelişkilerden daha güçlü olduğunu kabul ediyordu. Daha İkinci Dünya Savaşı öncesinden beri bunun böyle olduğuna dikkati çekiyordu; ama buna karşın, Hitler Sovyetler Birliğine saldırdığı zaman, İngiliz-Fransız-Amerikan bloku "Hitler Almanyası ile birleşmek şöyle dursun, tersine, Hitler Almanyasına karşı S.S.C.B ile güçbirliğine gitmek zorunda kaldı."

Bu kanıtlama, Lenin'in *Marksizmin yaşayan ruhu, asıl özü* adını verdiği *somut bir durumun somut bir çözümlemesinden*[2] yoksundur.

İkinci Dünya Savaşı içinde olduğu gibi, öncesinde de S.S.C.B. tek sosyalist ülkeydi. Burjuva dünyasında, Rusya'da sosyalizmin zafer kazanmasının "rastlantı"ya bağlı olduğunu, bu zaferin Çarlık döneminde demokrasinin yokluğu yüzünden sağlandığını sananlar çoktu. Bu çevreler S.S.C.B.'de sosyalizmi dış güçlerin ya da iç güçlüklerin darbeleriyle yıkılacak geçici bir tarihsel olay sayıyorlardı.

Günümüzde ise, güçlü bir sosyalist kamp vardır. Kapitalistleri en çok ürküten, emperyalizmin boyunduruğundan kurtulan kimi ülkelerin sosyalizmi seçmeleri, *sosyalizmin savaş olmaksızın da yayılmasıdır*. Bugün kapitalist dünyada, S.S.C.B.'de sosyalizmin geçici bir olay olduğunu kimse düşünmediği gibi, sosyalizmin yalnızca savaş yoluyla yayılabileceğini öne sürenler de çok azdır. Kapitalizmin avukatları bugün başka mevzilere çekilmişlerdir: Sosyalizmin gelişmiş ve zengin kapitalist ülkelerde değil, azgelişmiş ülkelerde kurulabileceğini öne sürmektedirler.

Açıktır ki, bugünkü tarihsel durum, İkinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman var olan durumdan köklü bir biçimde farklıdır. Sosyalizm, dünya tarihinin belirleyici bir etkeni olmuştur. Bu, elbette, sosyalist dünyanın kendi isteğini kapitalist dünyaya zorla kabul ettirebileceği anlamına gelmez. Ama bu, her emperyalist devletin dış politika, iç politika alanında atacağı her adımda bu eylemin, sosyalizmle kapitalizm arasındaki ilişkilerde meydana getirebileceği yansımayı özenle tartmak zorunda olduğu anlamına gelir. Tarihsel planda durum, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasındakine oranla bütünüyle yenidir.

Bu yeni tarihsel durumda, sosyalizmle kapitalizm arasında var olan çelişkilere karşın, İngiliz-Fransız-Amerikan blokunun Hitler Almanyası'na karşı S.S.C.B. ile güçbirliği etmek zorunda kaldığı yolundaki kanıt da geçerli değildir. Bu ülkeler, emperyalist devletlerarası savaş başlatılınadan *önce* Sovyetler Birliği ile güçbirliği etmediler. İngiliz ve Fransız askeri heyetlerinin 1939' da, Moskova'daki tutumu, İngiliz emperyalizminin savaşın patladığı güne dek S.S.C.B. ile bir askeri ittifak yapmayı ciddi olarak düşünmediğini açık bir biçimde gösterdi. Batılı emperyalistler, ancak, Hitler'in saldırısına uğradıkları zaman, Hitler Fransız ordusunu bozguna uğrattığı ve hemen hemen bütün Batı Avrupa'yı istilâ ettiği, savaşı İngiltere'ye taşırma ve Avrupa diktatörü olma tehdidinde bulunduğu zaman S.S.C.B. ile ittifak yaptılar. S.S.C.B.'yi korumak için değil, her şeyden önce Hitler kadar Sovyetler Birliğini de zayıflatmak için güçbirliği ettiler[3]. İkinci cephenin açılmasındaki gecikme açıkca bu amacı güdüyordu. Churchill ile Batılı öteki devlet adamlarının anıları, bunların, Sovyet askeri birliklerinin Batı Avrupa'ya girmesini engellemek istediklerini açık açık göstermektedirler. İkinci Dünya Savaşı'nın somut durmunun kanıtı, bütünüyle farklı bir tarihsel duruma uygulanamaz.

Bugünkü tarihsel durum, başka bir açıdan, emperyalizmin daha önceki herhangi bir evresinde kaydedilen bütün olgulardan büyük ölçüde ayrılır. Eskiden, hep birbirleriyle çatışan *emperyalist devletler ortaklıkları* vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Üçlü İttifak ile Fransız-Rus İttifakı böyleydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Almanya-İtalya-Japonya grubu ile İngiliz-Fransız

Amerikan grubu böyleydi. Günümüzde ise, sosyalist dünyanın varlığı ve hızla büyümesi nedeniyle, *tüm Batılı emperyalist devletler* onları birbirlerinden ayıran ciddi çelişkilere karşın, *tek bir askeri ittifak kuruyorlar:* NATO. İkinci Dünya Savaşı öncesindekine göre durumun başlıca farklılıklarından biri bu noktada. Amerikan, İngiliz ve Fransız askeri birlikleri şimdi Batı Almanya'da konaklıyorlar; karada, denizde ve havada ortak manevralar yapılıyor; termonükleer silah dışındaki silahlar artan ölçüde standartlaştırılıyor.

NATO, kuşkusuz, sağlam bir askeri ittifak değildir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Üçlü İttifakın durumunda görüldüğü gibi, ciddi bir askeri sınamaya dayanamaması olasıdır. NATO içerisinde bunalımlar birbirini izlemektedir. Ama bu bunalımlar, şu ya da bu biçimde uzlaşma ya da çatışma yoluyla çözülüyor. Ortak Pazarın ve Batı Avrupayı "bütünleştirme"nin amacı Amerika Birleşik Devletlerinin dünya hegemonyası emellerini engellemek için Avrupa kıtasının emperyalist devletleri arasındaki ekonomik ve siyasal çelişkileri gidermek ve çözmekle görevli bir örgüt hazırlamaktır. NATO'nun üyeleri olan büyük devletler arasındaki çelişkilerin zorunlu olarak askeri çatışmalara götürecekleri yolundaki Stalin'in savı bilimsel bakımdan temelsizdir.

Her türlü yanlış anlaşılmayı önlemek isteriz: NATO, Ortak Pazar ve öteki emperyalist ittifakların varolması, hiçbir durumda kapitalizmin politikasının oturması demek değildir. 1962'de, kapitalist dünyada meydana gelen şu olayları hatırlamamız yeterlidir: Cezayir savaşı, Cezayir'de ve Fransa'da O.A.S.'nin tedhişçi eylemleri, Fransa'da politik bunalım; Batı Almanya'da Adenauer rejiminin bunalımı; bir yandan, Yemen ile B.A.C.'yi, öte yandan, Suudi Arabistan ile Ürdün'ü birbirine katan savaş; gerçekte Kongo halkına karşı bir savaş, aynı zamanda Çombe'yi destekleyen ve Yukarı Katanga Maden Birliği'nin çıkarlarını savunan İngiltere ve Belçika'ya karşı Birleşmiş Milletler Örgütünün bayrağı altında yürütülen bir mücadele olan Kongo savaşı; Rodezya'da bunalım; Portekiz ile onun Afrika'daki kolonisi Angola arasındaki savaş; Güney Afrika'daki sessiz iç savaş; Hindistan ile Pakistan arasındaki yarı savaş durumu; Latin Amerika'daki ayaklanmalar ve askeri başkaldırılar. 1964 yılı başında buna Kıbrıs Adası'ndaki "savaş"; Malezya ile Endonezya arasındaki çatış-

ma; Panama ile A.B.D., Somali ile Etyopya arasındaki çatışma eklendi. Yıllardan beri de Güney Vietnam halkının A.B.D. ile onun uşaklarına karşı savaşı sürmektedir.

Kapitalizmin politik istikrarı yoktur. Ama bu hiç de emperyalist devletler arasında savaşların kaçınılmaz olduğu anlamına gelmez.

Emperyalist devletlerin sosyalist dünyaya karşı tutumlarındaki dayanışma, Çin ile Hindistan arasındaki sınır çatışması sırasında açıkça görülmüştür.

Son on iki yılın olayları, Stalin'in emperyalistler arası savaşların kaçınılmazlığı kuramına temel yaptığı görüşünü bütünüyle çürüttü. Onun görüşü A.B.D.'nin ekonomik üstünlüğünün sürekli olacağına ve İngiltere, Fransa, Batı Almanya ve Japonya'nın, "A.B.D.'nin kollarından kendilerini kurtarmak ve onunla bir çatışmaya girmek zorunda kalacakları"na dayanıyordu... "Bu ülkelerin kalkınmaya, A.B.D.'nin "rejimi"ni parçalamaya çalışmayacaklarına inanmak... mucizeye inanmak demektir."[4]

Stalin, Lenin'in, emparyalizm döneminde eşitsiz gelişme yasasını bütünüyle unutmuştur. Yenilen emperyalist ülkeler savaşa başvurmaksızın A.B.D.'nin ekonomik egemenliğinden kendilerini kurtarabilmişlerdir. Eşitsiz gelişme bu egemenliği savaş olmaksızın yok etti. Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya ekonomilerini hızla geliştirdiler, A.B.D. ise gerileme gösterdi: Dünya sanayi üretimindeki özgül ağırlığı % 40'a düştü, dış ticarette payı daha da azaldı; A.B.D., altın rezervlerinin en azından üçte birini kaybetti, bu rezervler 1962 yılı sonunda, İkinci Dünya Savaşı öncesi rezervlerinden bile düşüktü. A.B.D.'nin, kapitalist dünyanın savunucusu olarak, dış ülkelere yaptığı büyük harcamaların sonucu olan kronik ödemeler dengesi açığı, doların istikrarı için sürekli bir tehdittir. Amerika Birleşik Devletleri, doların istikrarını korumak için Batı Almanya, Fransa ve İtalya'dan kendisine yardımcı olmalarını; ellerindeki dolarları altınla değiştirmemelerini, borçlarını vadelerinden önce ödemelerini, A.B.D.'den daha çok silah satın almalarını, kapitalist dünyayı korumak için yapılan harcamalardan daha büyük bir payı üstlenmelerini, vb, istemek zorunda kaldı.

A.B.D., savaş sonunda olduğu gibi, ekonomik planda artık zora başvurmuyor. Doların korunmasını sağlamak için Batılı müttefiklerinden yardım istemek zorunda kalıyor. Bu durum savaşsız meydana geldi. Ortak Pazarın kurulması Avrupa kıtasındaki emperyalist devletlerin A.B.D. karşısındaki ekonomik mevzilerini daha da güçlendirecektir.

Öteki emperyalist devletlerin, ekonomik gelişmelerini sağlamak için A.B.D. ile savaşmaya hiç gereksinimleri yoktur, *bunlar, şu sırada zaten böyle bir işe girişecek durumda değildirler.*

Genel olarak, A.B.D.'nin silahlanma konusunda öteki kapitalist ülkelere olan bu üstünlüğü, yalnızca onun askeri ve teknik üstünlüğü nedeniyle değil, salt ekonomik türden nedenler yüzünden kolayca aşılamayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, 1962/63 bütçe yılında savaş için yaklaşık 60 milyar dolar harcamayı tasarlamıştı (bu miktar atom enerjisi, çeşitli ülkelere askeri yardım, vb. harcamaları içermektedir). Oysa belli başlı Batı Avrupa Devletlerinin ulusal geliri 1960 yılında şöylece ortaya çıkmıştır (milyar dolar olarak) [5]:

Batı Almanya	Fransa	İtalya	İngiltere	Toplam
54	44	25	56	179

Elbette bu rakamlarda kesinlik yoktur. Bununla birlikte ne Batı Almanya'nın, ne de Fransa'nın *tek başlarına* A.B.D. ile silahlanma konusunda rekabet edemeyecekleri açıktır. Bu dört devlet A.B.D.'ye karşı birleşseler bile, barış döneminde silahlanma için ulusal gelirlerin yaklaşık üçte birini harcamak zorunda kalacaklardır ki, bu da iç politika nedenleriyle pek olası değildir.

★★★

1951'de, bu konudaki tartışmalarda, her şeyden önce emperyalist devletlerin yöneticileri tarihten ders aldıkları için emperyalistler arası yeni bir savaşın kaçınılmaz olmadığını savunduk.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Rusya'da, burjuvazi ile büyük toprak sahiplerinin iktidarı ortadan kaldırıldı; İkinci Dünya Savaşı, Orta ve Güneydoğu Avrupa'da, Çin'de ve Kuzey Kore' de kapitalizmin yıkılmasına yol açtı. Üçüncü bir dünya savaşının kapitalist sistemin tümü için ölümcül olacağı, emperyalist devletlerin yöneticileri için açık olmalıdır.

Stalin bu kanıtı da reddetti. Şöyle yazıyordu: "Kapitalizm için sosyalizmin ülkesi olan S.S.C.B.'ye karşı savaş, kapitalist ülkeler arasındaki savaştan daha tehlikelidir. Çünkü kapitalist ülkeler arasındaki savaş, yalnızca filanca kapitalist ülkelerin falancalar üzerinde egemenliği sorununu gündeme getirirse, S.S.C.B.'ye karşı savaş, zorunlu olarak, kapitalizmin kendi varlığı sorununu gündeme getirecektir"[6].

Emperyalistler arası savaşlar konusunda Stalin'in tezinin doğru olmadığı görüşündeyiz. Stalin şu durumu dikkate almamaktadır: Emperyalist devletler arasında büyük bir modern savaşta yenilgi, başta yenilen ülkelerde olmak üzere, kapitalizmin varlığını da gündeme getirecektir. Ne olursa olsun, bir savaştaki yenilgi, egemen sınıfı, onun hükümetini ve toplumsal rejimini gözden düşürür, emperyalist ülkelerde meslekten subaylar dışında, çoğunlukla işçiler ve emekçilerden, yani kapitalist rejimin varolmasında nesnel olarak çıkarları olmayan öğelerden oluşturulan orduda disiplini yıkar; ordunun içinde ve dışında burjuvazinin iktidarını devirecek sınıfsal güçleri harekete geçirir. XX. yüzyılın tarihi Rusya, Macaristan, vb. gibi gelişkin ülkelerde, bu ülkelerin burjuvazisi tarafından uğranılan askeri yenilginin ardından kapitalist rejimin yıkıldığını doğrular.

Yenen emperyalist ülkeler grubunun, kapitalist rejimi korumak amacıyla yenilen ülkelerin tüm topraklarını ordularıyla işgal etmesi olasıdır. Amerikan ve İngiliz askeri birlikleri 1944'te, Fransa ve İtalya'da, kapitalizmi korumak için partizan ordularını silahsızlandırdılar. Ama sosyalist dünyanın katılmadığı, emperyalistler arası olağandışı bir büyük savaşta, tarihsel durum 1944'te olduğundan bütünüyle farklı olacaktır. Emperyalist dünya bütün olarak çok zayıflayacak, sosyalist dünya ise görece çok daha güçlü olacaktır. Bu durumda, sosyalist dünya uluslararası görevini kolayca yerine getirebilecek ve kapitalizmin boyunduruğunu sil-

kip atacak halkları savunabilecektir.

Sosyalist dünya yansız olmak üzere, emperyalist devletler arasındaki üçüncü bir dünya savaşının, kapitalist rejim için, kapitalizmle sosyalizm arasındaki bir savaştan daha az tehlikeli olmadığı açıktır.

Bu nedenle, emperyalist devletler arasında savaşların ekonomik temellerinin varolmasına, hammadde kaynakları ve pazarlar, sermaye ihracatı konusunda emperyalist devletler arasındaki mücadelenin İkinci Dünya Savaşı öncesindekinden daha az sert olmamasına karşın, birinci ve ikinci dünya savaşları deneyimini, yani bu savaşlar sonunda kapitalizmin, dünya nüfusunun üçte biri üzerinde iktidarını yitirdiğini dikkate alan burjuva ülkelerin devlet adamlarının, emperyalist devletler arasında yeni bir savaşın sınıfları için getireceği tehlikenin bütünüyle farkında olduklarını ve bu savaşı çıkarmaktan sakınacaklarını düşünüyoruz.

Emperyalist devletler arasında yeni bir büyük savaş, yalnızca böyle bir tutuşmanın sınıfsal riskleri ile ekonomik risklerinin çok artmış olması nedeniyle değil, *tekelci sermayenin böyle bir savaştan bir yarar sağlayabilmesi* olasılığının da çok az olması nedeniyle zaten daha güçleşmiştr. Tekelci sermayenin bir savaşta kazanabileceği tek şey, savaş gereçleri üretiminin artması olacaktır.

Vaktiyle emperyalist devletler arasındaki savaşların amacı, her şeyden önce, sömürgeler fethetme ve yeniden paylaşımdı. Lenin, Birinci Dünya Savaşı hakkında şöyle yazmıştır: "Avrupa-dışı sömürgelerin kaderi Avrupa'nın savaş alanlarında çizilmek-tedir." Almanya ile Japonya, "Avrupa'da yeni düzen" ve "Asya Asyalılarındır" diye söylevler çekerek amaçlarını gizlemek istemelerine karşın, Avrupa ile Asya'yı egemenlikleri altına almak ve bunları sömürgeler gibi sömürmek için İkinci Dünya Savaşı'nı çıkardılar.

Bugünkü koşullarda, sömürge fethinden yana emperyalist ülke pek bulunmayacaktır. Emperyalizmin sömürge sistemi, İkinci Dünya Savaşından bu yana gözlerimizin önünde parçalanmadı mı? Eski sömürge imparatorluklarından yalnızca birkaç kalıntı yaşamaktadır, ama bunlar da tarih tarafından mahkûm edilmişlerdir. Tekelci sermaye bu duruma uyum sağlayabilmiştir ve burju-

vazi de, kalan eski sömürgeleri kendi siyasal egemenliği altında tutmaksızın, yeni sömürgecilik yöntemleriyle sömürmektedir.

Genel olarak teknikteki, özel olarak da askeri teknikteki gelişmenin çağımızda büyük bir önemi vardır. Bugün en modern gereç sayılan şey, bir iki yıl sonra çoktan geçerliğini yitirmiş olmaktadır. Yeni bir güdümlü mermi, bazan, ayarlanmadan önce bile geçerliğini yitirmektedir. Yapımı yüzlerce milyon sterlini yutan İngiliz balistik füzesi "Blue Strike"in hali budur. Bu füze daha fabrikadan çıkmadan önce geçerliğini yitirdiği için İngiltere ondan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Bu, büyük tekelci sermayenin, savaş olmaksızın, yıldan yıla daha çok savaş siparişleri alması demektir. 1950'den beri bütün emperyalist ülkelerin askeri bütçelerinin yıldan yıla arttığı iyi bilinmektedir. Bu bakımdan da savaş, emperyalist ülkelerin dış politikasını belirleyen tekelci sermayeye yararsız görünmektedir.

Öte yandan, emperyalist ülkelerin egemen sınıfları İkinci Dünya Savaşı'nın, *savaşan ülkelerin ulusal zenginliğinin büyük ölçüde azalmasını* beraberinde getirdiğini çok iyi biliyorlar. Askeri harekâta sahne olmayan Amerika Birleşik Devletleri'nde bile özel kesim mallarının toplam hacmi İkinci Dünya Savaşı sonunda azalmıştır (S. Kuznets'in araştırmalarına göre)[7]; yalnız devlet mallarının tutarı birazcık artmıştır. Kimi büyük tekeller, belli başlı savaş gereçleri üreticileri, spekülatörler elbette zenginleşmiş, ama hiç kuşkusuz İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Japonya'nın egemen sınıfları İkinci Dünya Savaşı yüzünden ağır kayıplara uğramışlardır. Zenginleşmek için, savaşın artık büyük ölçüde anlamı yoktur.

Emperyalist devletleri birbirine katan bir savaşta bunların kullanacakları silahlar hakkında tahminlere girişmemeliyiz. Askeri tekniğin cehennemi gelişme hızı nedeniyle, bunu tahmin etmek olanaksızdır. Bu, güçlü termonükleer araçlarıyla Amerika Birleşik Devletlerinin katılımına bağlı olacaktır. A.B.D. katılmasa bile, emperyalist devletler arasındaki bir savaşın İkinci Dünya Savaşı'ndan daha yıkıcı bir savaş olacağı da açıktır. Savaş gereçleri değişmiştir. Bugün, birçok devletler, belli bir "taktik" termonükleer silah stokuna sahiptirler, bombardıman uçakları şimdi daha güçlü, yangın bombaları daha etkili, tanklar daha büyük, tüfekler

daha iyi, vb.'dir. Savaşların geçeceği ülkelerde ulusal zenginlikte yıkımlar, İkinci Dünya Savaşı içinde olduğundan çok daha büyük olacaktır.

Bütün dünyanın bilginleri, geniş aydın çevreleri ve halklar, nükleer savaşın, sınıf ayrımı gözetmeksizin, insanlık için yaratacağı ölümcül sonuçları daha açık görmektedirler. Kanserin kimsenin gözünün yaşına bakmaması ve sınıf ayrımı gözetmeksizin herkesi öldürmesi gibi, en zengin kişiler de esirgenmiş olmayacaktır. Ortak tehlike bilinci, savaşa karşı çıkan güçlü bir etkendir.

Az önce söylenenleri özetleyelim: Emperyalist çelişkiler vardır, bununla birlikte emperyalist devletler arası savaşlar tehlikesi de vardır. Ama emperyalist devletler arasında üçüncü bir dünya savaşının patlaması olasılığı çok düşüktür. Böyle bir savaş hiçbir ülkeye yarar sağlamayacaktır. Yıkımlar, hiç kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşı'nda olduğundan daha büyük olacaktır; yenilgiye uğrayan ülkelerde kapitalizmin sona ermesi kaçınılmaz olacaktır; termonükleer bir savaşın sonuçları tüm insanlık için ölümcül olacaktır. Emperyalist devletler arasında yeni bir savaş gündemden çıkmış değildir. Ama savaş ve barış sorunu eğer Hitler türünde bir maceracı tarafından değil de, *böyle bir savaşın kapitalist rejim için taşıdığı tehlikenin bilincinde olan burjuva devlet adamları tarafından* kararlaştırılırsa, *bu savaş olmayacaktır.*

SÖMÜRGELER HALKLARININ ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİNDE BURJUVAZİNİN ROLÜ SORUNU

Sömürgeler halklarının kurtuluş mücadelesinde burjuvazinin rolü, Marksist yazında, uzun süre şöyle ele alındı:

a) Sömürgeler burjuvazisi, gerici bir burjuvazi olmuştur: Kurtuluş mücadelesine ancak kitlelerin baskısıyla katılır. Bu burjuvazi, hareketi varolan toplumsal rejim çerçevesinde tutmak için onun başına geçmeye çalışır;

b) Bu burjuvazi, ülke emekçilerinin aleyhine, emperyalist burjuvazi ile her zaman anlaşmaya hazırdır;

c) Sömürgeler halklarının ulusal kurtuluş mücadelesi, ancak, işçi sınıfı, komünist partinin yönetiminde öncülük ederse başarılı olabilir.

Bu üç tezden birincisi ve ikincisi bazen doğru, bazen yanlıştır; sömürge ülkelerin burjuvazisi kendi girişkenliğiyle, somut tarihsel koşullara göre, emperyalizme karşı kararlı bir mücadele verir, ya da bir uzlaşmaya gider. Üçüncü teze gelince, son on yılın deneyimi bu tezin dayanaksız olduğunu gösterir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana elliden çok sömürge ve yarı sömürge ülke siyasal bağımsızlığa kavuştu. Proletarya Çin'de, Kuzey Vietnam'da, Kuzey Kore'de ve Küba'da olmak üzere sadece dört ülkede ulusal kurtuluş hareketinin başında bulunmak

durumundadır. Bütün öteki ülkelerde, Hindistan, Pakistan, Birmanya, Endonezya, Seylan, Mısır, Sudan, vb.'de proletarya hareketin başında değildi, burjuvazi, ya da hatta (ulusal burjuvazileri olmadığı ya da hemen hemen olmadığı için Sudan'da ya da Gana'da olduğu gibi) başta aydınlar olmak üzere, öteki öğeler hareketin başındaydı.[1]

Sömürgelerin ulusal kurtuluş hareketinin, proletarya ve komünist partinin yönetiminde mi, yoksa burjuvazinin ve burjuva partilerinin yönetiminde mi zafere ulaştığının bizim için taşıdığı önemi elbette, hiçbir biçimde inkâr etmiyoruz. Birinci durumda antiemperyalist devrim, burjuva demokratik devrimin tüm görevlerini (feodal rejimin ortadan kaldırılması, köklü toprak reformu) yerine getiriyor ve hemen sosyalizmin inşasını başlatıyordu.

İkinci durumda, feodal rejim, az çok kademeli olarak ortadan kaldırılır, ama köklü bir toprak reformu yoktur[2] ve ülke eski toplumsal rejimi korur. Bu durum, bu ülkelerde, siyasal bağımsızlık için antiemperyalist mücadelenin, proleter olmayan sınıflar yönetiminde başarılı olarak tamamlandığı gerçeğini değiştirmez. Türkiye'de mücadelenin sonucu böyle oldu. Demek oluyor ki, olgular, antiemperyalist siyasal kurtuluş mücadelesinin zaferinin ancak işçi sınıfı ve komünist partinin yönetiminde mümkün olduğu yolundaki tezin yanlış niteliğini göstermektedir.

★★★

Sömürgeler ve bağımlı ülkeler burjuvazisinin her zaman gerici niteliği, burjuvazinin yönetiminde ulusal kurtuluş mücadelesinin zaferinin olanaksızlığı hakkındaki yanlış doktrin, Komintern'in II. ve özellikle VI. Kongresine kadar uzanmaktadır. Kuo-min-tang'ın ihaneti, haksız olarak, her sömürge burjuvazisine mal edilmiştir.

Lenin, II. Kongreye sunulan karar tasarısında, komünistlerin sömürgelerdeki her türlü burjuva demokratik hareketi desteklemekle görevli olduklarını belirtmekle yetinmeyi önermişti. Geri kalmış ülkelerde halkın temel kitlesi köylülerden oluştuğundan, Lenin, sömürgelerdeki ulusal hareketin ancak burjuva demokratik bir niteliğe sahip olabileceğini belirtiyordu. Lenin, tartışmalar sırasında, "burjuva demokratik" sözcüklerini "ulusal

devrimci hareket" ile değiştirmeyi kabul etti, çünkü kimi delegeler, sömürge ülkeler burjuvazisinin, sömürgelerde devrimci harekete karşı şimdiden emperyalistlerle anlaştığı olgusunda diretmişlerdi[3]. Lenin, "daha radikal" ek tezleri de kabul etti. Çünkü görüşme ve kararların asıl amacı, "geri kalmış" halklar içinde sömürgecilerin "eğitici" rolü hakkındaki burjuva sosyal-demokrat kuramın hâlâ sağlam bir biçimde kök salmış bulunduğu emperyalist ülkelerin komünist partilerinin delegelerini, ödevlerinin "kendi" burjuvazilerine bağımlı sömürgelerdeki antiemperyalist harekete yardım etmek olduğuna inandırmaktı. Lenin, "sol" değişiklik önerilerini kabul etmemiş olsaydı, antikolonyalist karar konusunda bir çoğunluk toplamak herhalde olanaksız olurdu.

Komintern'in VI. Kongresi de sömürge sorunu konusunda ayrıntılı bir karar aldı. Bu kongre, Çin'de Kuo-min-tang'ın ihaneti ve Hindistan'da "işbirliği etmeme ve direnmeme" hareketi ile ilgili yanlış değerlendirmenin güçlü etkisi altında toplandı. Bu nedenle, ulusal burjuvazinin emperyalistlerle uzlaşma eğilimi fazla tek yönlü bir biçimde belirtilmişti; bu harekete ulusal reformcu adı verildi.

Savaş sonrasının deneyimi, emperyalizmin genel olarak zayıflaması ve kapitalist ülkelerden daha hızlı gelişen dünya sosyalist sisteminin kurulmasıyla beliren bugünkü tarihsel koşullarda, sömürge ve bağımlı ülkeler burjuvazisinin ulusal kurtuluş hareketini zafere götürmeye genellikle hazır ve yetenekli bulunduğunu gösterdi.

Burjuvazinin yönetimindeki kurtuluş mücadelesi, doğal olarak, her şeyden önce ancak *siyasal* bağımsızlıkla sonuçlandı. Emperyalizme karşı *tam ve tutarlı ekonomik bağımsızlık* ancak kapitalist olmayan gelişme yoluyla gerçekleştirilebilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana geçen on yıllar, kurtuluş hareketleri biçimleri bakımından zengindir. Öte yandan, bu biçimler aynı ülke içinde bile çoğu zaman değişebil-mektedir. Bu durumda, bu çeşitliliği katı formüllerle açıklamak olanaksızdır.

★★★

Sömürgeler halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinde bur-

juvazinin rolünü çözümlemeye çalışalım.

Sömürge ve yarı sömürge ülkelerin burjuvazisinin ikili bir niteliği vardır. *Burjuvazi* olarak, emperyalist burjuvazinin çıkarlarıyla ortak çıkarlara sahiptir: kapitalist rejimi korumak; bu burjuvazi, kapitalizmin savunucusu olarak *gerici* bir rol oynar. Sömürge burjuvazisi olarak ise, çıkarları, emperyalist burjuvazinin çıkarlarına şiddetle karşıdır, bu nedenle de sömürge ve yarı sömürge emekçilerinin emperyalizme karşı mücadelesini yönetmeye hazırdır. O zaman bu burjuvazi, tarihsel planda bir *ilerleme* öğesidir.

Sömürgeler burjuvazisinin politik duraksamaları bu ikili niteliğinden ileri gelir. Genel olarak emperyalizme karşı çıkarken, belirli durumlarda emperyalizmle uzlaşır. Ama savaş sonrasının deneyimi, bu uzlaşmaların geçici bir niteliği olduğunu, mücadelenin sonra yeniden başladığını ve tam siyasal bağımsızlığın kazanılmasına kadar sürdüğünü gösterir.

Eski sömürge ve yarı sömürge ülkelerin, içerisinde önemli bir rol oynadıkları dünya sosyalist sisteminin varoluşunun, sömürgelerin ulusal kurtuluş hareketinde büyük bir önemi vardır. Burjuvazi de dahil, sömürge halkları, eski sömürgelerin emperyalizme karşı mücadelede kazanmış oldukları zaferlerden, onların ekonomik alandaki başarılarından gurur duyarlar ve inançlarını, onların verdikleri mücadelenin başarısından alırlar. Sömürgelerin halkları, bugün sosyalist ülkeler haline gelen eski sömürgelerin dostluk duygularına karşılık verirler. Vaktiyle Çarlığın baskı altında tuttuğu halklar, bugün, S.S.C.B.'de, eşit haklardan yararlanmakta, bu da bütün dünyadaki ezilen halkların S.S.C.B.'ye karşı sevgisini uyandırmaktadır. Sosyalist ülkeler ortaklığının varlığı da, emperyalizme karşı mücadelede sömürge halklarının mevzilerini güçlendirmektedir.

Dünya sosyalist sistemi ülkeleri ile emperyalizmden kurtulan ülkelerin barışı korumakta, emperyalist saldırıya karşı kazanımlarını savunmakta ortak olan çıkarları, aralarında kurulan dostluk ilişkilerinin temelidir. Eski sömürgeler ve bunları yöneten burjuvazi, Pakistan, Türkiye ve öteki birkaç ülke dışında emperyalistlerle her türlü askeri ittifakı reddettikleri için, oldukça önemli ilerleme etmenleridirler. *Bütün olarak sosyalist dünya sisteminin varlığı, sömürge burjuvazisinin ilerici rolünü güçlendirir, ge-*

rici rolünü ise azaltır. Öte yandan, Hindistan ve Irak örneğinin gösterdiği gibi, ekonomik çıkarları bakımından emperyalist ülkelerin kapitalistlerine bağlı en zengin katmanların gerici özlemleri kabarır.

Kimi ülkelerin ulusal kurtuluş mücadelesinde burjuvazinin rolünün çözümlenmesi, yalnız bu burjuvazinin ikili yönü nedeniyle değil, türdeş olmayan niteliği nedeniyle de güçleşir.

Kuşkusuz, emperyalist ülkelerin burjuvazisi de türdeş değildir. Tekelci burjuvaziden başka tekelci olmayan burjuvazi, köy burjuvazisi, vb. vardır. Ama emperyalizmde burjuvazinin tümünün politikası, yani devlet iktidarının politikası tekelci burjuvazi tarafından, mali oligarşi tarafından belirlenir. Tekelci burjuvazinin saflarında, ekonominin çeşitli kesimlerini temsil eden gruplar arasında elbette mücadele vardır. Ama tekelci burjuvazi, toplumsal planda, ekonomideki rolü bakımından türdeştir.

Sömürge ve yarı sömürge ülkelerin burjuvazisi, aynı zamanda, bazen birbirine karışan çeşitli katmanlardan oluştuğundan bundan farklıdır. Ama onun içerisinde burjuvazinin politikasını tek başına belirleyen, emperyalist ülkelerin mali oligarşisine benzeyen katman yoktur.

Burjuvazinin çeşitli katmanlarının niteliği ve siyasal tutumunun, sömürgelerin ekonomik gelişme düzeyi ve şu ya da bu ülkenin emperyalizmin egemenliği altına girme dönemine göre (ülkenin, Çin'de olduğu gibi, kendi hükümetine ve ordusuna sahip bir yarı sömürge, ya da Endonezya'da olduğu gibi, emperyalistlerce yönetilen bir ülke olup olmadığına, Hindistan'da olduğu gibi, ülkenin bir bölümünün emperyalistlerce, bir başka bölümünün ise yerel prenslerce yönetilip yönetilmediğine göre) değişmesi nedeniyle işler daha da güçleşir. Kolonların, burjuvazinin (sanayiciler, büyük tarım işletmecileri) ve yüksek memurların yalnızca küçük bir bölümünü mü, yoksa tersine, ülkenin belli başlı kaynaklarına, Güney Afrika ya da Cezayir'de olduğu gibi verimli topraklara sahip olan, halkın oldukça büyük bir bölümünü mü oluşturduklarını bilmek de önemlidir. Bütün sömürge ve yarı sömürgelerin, sömürgecilerin egemenliği altında bulunmalarına ve bunlar tarafından sömürülmelerine karşın, sömürge ülkelerin burjuvazisinin siyasal durumu ve tutumu büyük ölçüde

değişir. Sömürge ülkele-rin burjuvazisi ve bu burjuvazinin politikası konusunda genel bir değerlendirme yapmak, bu koşullarda, bütünüyle yetersiz bir iştir.

Sömürgeler ve yarı sömürgeler burjuvazisinin belli başlı katmanları şunlardır:

Kompradorlar. Burjuazinin bu öğeleri emperyalistlere çok sıkı bir biçimde bağlıdırlar. Emperyalistlerin hizmetindedirler, onların hesabına hammaddeler satın alır, ülke içinde onların mallarını satar, yerli halk arasında kredi işlemleri yaparlar. Kompradorlar geri düşüncelidirler, politik bakımdan hemen tümüyle emperyalistlerin yanında, kendi halklarına karşı saf tutarlar. Bunlar, Çin'de halk demokrasisinin zaferinden sonra bile halka düşman kalmış ve ülkenin sosyalist dönüşümünden sonra işlevlerini yitirerek sınıf olarak ortadan kaldırılmışlardır.

Sanayi burjuvazisinden sayıca az, ama etkili birtakım öğeler, örneğin Hindistan'da, karma sermayeli şirketlerde İngiliz burjuvazisi ile sıkı işbirliği yaparlar, ama bunlar ekonomik planda, özellikle de politik planda bağımsızdırlar, kompradorlarla ülkenin sanayi burjuvazisi arasında bir ara katman oluştururlar.

Ulusal sanayi burjuazisi[4]. Bu burjuvazi kimi ülkelerde, örneğin Hindistan'da ekonomik politikanın önemli bir etkenidir[5]. Birçok eski sömürgede, örneğin Afrika'nın bağımsızlığına kavuşan ülkelerinin çoğunda ya da Birmanya'da yerli sanayi burjuvazisi hemen hemen yoktur.

Eski sömürge ve yarı sömürgelerin sanayi burjuvazisinin politikası ikircimliydi, şimdi de öyledir. Bu burjuvazi, genel olarak, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadelesine katıldı, çoğunlukla bu mücadelenin içinde bulundu. Şanslı olan emperyalist burjuvazinin rekabeti, ekonomik durumunu eğreti kılıyordu. Bilindiği gibi, yabancı sermaye, ülkenin siyasal bağımsızlığa kavuşmasından sonra bile, ülke kapitalist olarak kaldığı zaman sağlam ekonomik mevzilerini korumaktadır. Bu nedenle, yerli sanayi burjuvazisinin yabancı sermayeye karşı mücadelesi eski sömürge ya da yarı sömürgenin kurtuluşundan sonra bile devam etmektedir.

Öte yandan, sömürge ve yarı sömürge ülkelerin burjuva-

zisi, kurtuluş mücadelesi tarımda devrime dönüştüğü ya da bu mücadele ülkenin politikasında proletaryanın önemini ve rolünü arttırdığı zaman, genellikle, bu mücadeleye ihanet eder (örneğin, 1927'de Kuo-min-tang). Eski sömürgeler burjuvazisinin bütün katmanlarının, gelirlerinin oldukça önemli ve ağır basan bölümünü, eski tarım ilişkilerinin korunması sayesinde (doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak) köylülerin sömürülmesinden elde ettiklerini belirtmek gerekir. Açık bir durumdur bu, çünkü en gelişkin eski sömürge ve yarı sömürgelerde bile, sanayi işçileri köylülere oranla küçük bir azınlık oluştururlar.

Bu durum, eski sömürgelerin sanayi burjuvazisinin konumu ve politikasında çelişkilere yol açar. Burjuvazinin, sanayi tüketim maddeleri üreticisi olarak (eski sömürgelerde iş araçları üretimi hemen hemen yoktur), tarımda dönüşümler yoluyla iç pazarı genişletmekte çıkarı vardır. Ama köklü bir tarım reformu, eski sömürgelerde ücretlerin son derece düşük düzeyinin temeli ve ulusal sanayi burjuvazisi ile emperyalistler için yararlı olan tarımdaki aşırı nüfusa son verecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sanayi burjuvazisinin çoğunluğu, temel gelirlerini tefecilik, ticaret yoluyla, bazen de toprak sahibi olarak köylüleri sömürmekten elde eder. Bu nedenlerle, burjuvazi köklü toprak reformlarını desteklemez ve ulusal kurtuluş mücadelesi tarımda devrime dönüşme tehlikesi taşıdığı zaman bu mücadeleden vazgeçmeye yönelir. Bununla birlikte, savaş sonrasında, bağımsızlığına kavuşan sömürge ülkelerden çoğunun sanayi burjuvazisi bütün olarak ilerici bir etkendi.

Köy burjuvazisi: Kulaklar ile toprağı kendileri işleyen feodal olmayan büyük toprak sahipleri, sömürgeler ve bağımsızlığına kavuşan ülkeler burjuvazisinin en kalabalık, ama en etkili olmayan öğesidirler. Bu burjuvazi, toprağın henüz özel mülkiyet konusu olmadığı ve kabile rejiminin hüküm sürdüğü Afrika ve Güney Amerika'nın en az gelişmiş ülkeleri dışında, tüm ülkelerde vardır.

Köy burjuvazisi, bir yandan, bütün halkla birlikte sömürgecilere ve hatta belli bir noktaya kadar, kendisini hor gören, buyrukları altında tutan ve çeşitli biçimlerde kullanan feodallere karşı koyar. Ama kulaklarla büyük toprak sahipleri, tarımsal dö-

nüşümlere, hatta çoğu zaman tarım reformlarına karşı çıkarlar. Kimileyin geçici olarak antiemperyalist mücadeleye katılırlar, ama bu mücadele bir tarım hareketi haline gelmeye yönelir yönelmez onu terk ederler. Burjuvazinin bu katmanı bütün olarak gerici bir rol oynar.

Feodallerle, toprağı ikinci elden kiraya veren büyük ortakçıları köy burjuvazisi içinde saymıyoruz. Bunlar, vaktiyle emperyalistlerin sömürgelerdeki temel toplumsal desteği olan, kesin olarak asalak ve gerici bir katmandırlar. Bu öğeler yalnızca tarım devrimine değil, genellikle antiemperyalist harekete de düşmandırlar. Ancak emperyalizmin koruması altında sınıf olarak var olabileceklerinin bilincindedirler.

Genellikle bir ve aynı kişilik olan köy satıcı ve tefecileri, hem ekonomik, hem de politik bakımlardan sıkı sıkıya burjuvaziye bağlıdırlar.

Entelijansiya özel bir sınıf değildir. Ama sömürge toplumunun politik yaşamında, genellikle olumlu olmak üzere, büyük bir rol oynar. Aydınlar, hele üniversite öğrencileri, genellikle, emperyalizme karşı mücadelede geniş emekçi katmanlarının sözcüsüdürler.

Emperyalist ülkelerde olduğu gibi, bizde de sık sık, sömürgeler ve bağımsızlığına kavuşan ülkeler aydınlarının yalnızca hali vakti yerinde sınıflardan geldikleri düşünülür[6]. Durum bütünüyle böyle değildir. Örneğin, biliyoruz ki, Arap ülkelerinin çeşitli okullarındaki öğrencilerin bir bölüğü çok sıradan ailelerden gelmedir ve antiemperyalist mücadeleye etkin olarak katılır. Devrim öncesinin Çin'inde, bütün köylerin ya da çok sayıda yoksul ailelerin, köylerinden ya da ailelerinden bir öğrencinin yetişmesi için gerekli parayı aralarında topladıkları bilinmektedir. Bize öyle geliyor ki, bu sorun tarihsel planda, somut bir biçimde ele alınmalıdır.

Kuşkusuz, toplumsal varlığın toplumsal bilinci belirlediği yolundaki Marksist tez kesinlikle doğrudur. Ama bu, bir dogma haline getirilemez. Bu tez bütün olarak ele alınan sınıflar ve toplumsal katmanlar için kesinlikle doğrudur, ama *tek tek bireyler ele alındığında* her zaman doğru değildir.

Büyük toplumsal çalkantı dönemlerinde, güçlü sınıflardan gelen ya da bu sınıflara bağlı olan bireylerin devrimin safına geçtiklerine, *Komünist Partisi Manifestosu*'nda, Marx da dikkati çekmişti.

Gerçekten Marksizm-Leninizmin klasikleri ve ateşli devrimciler olan Marx, Engels, Lenin proletarya kökenli değildiler. Engels, yıllarca, ticaret yapan bir İngiliz burjuvası yaşamı sürdürdü. Ama yaşamını proletarya devrimine adadı. Fidel Castro, büyük toprak sahibi zengin bir aileden gelmedir. Buna karşılık, proletarya devrimine düşman birçok önemli karşı devrimci, proletarya kökenliydiler: Noske, Bevin, Meany ve ötekiler.

Tarihsel koşullar insanların politik tutumunu değiştirir. Sömürgeciler, sistemli olarak sömürgelerdeki egemen katmanları, özellikle de aydınları kendi ideolojilerine, kendi kültürlerine bağımlı kılmaya çalışmış, bunda da oldukça başarılı olmuşlardır. Hindistan'daki tüm halkların aydınları arasında İngilizce ortak dil olmuştur. Fransızca, Fransa'nın Afrika sömürgeleri aydınlarının dilidir. Racaların ve Hindistan büyük burjuvazisinin oğulları, İngilizlerin soylu okullarında öğrenim görmüşlerdir. İngiliz ve Fransız sömürgeciler, emperyalizmin sadık hizmetkârları olarak Afrikalı kabile reislerinin oğullarını kendi okullarında yetiştirmeye çaba göstermişlerdir. Ama bunlar ülkelerine döndüklerinde, genellikle, kurtuluş hareketinin şefleri haline gelmekteydiler.

Sömürgecilerle sömürgeler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesiyle birlikte, sömürge ülkelerin birçok üniversite öğrencileri antiemperyalist bir ideoloji aradılar. Ama bu ideolojiyi burjuva bilim adamlarında bulamadılar. Marksizm-Leninizme yönelince de, geçici ya da kesin olarak kendi sınıflarından ayrıldılar.

Son 20-25 yılın deneyimi göstermektedir ki, *sömürge halkının çeşitli katmalarının politik tutumlarını iyi anlamak için yalnızca ekonomik çıkarları değil, tarihsel, ulusal, kültürel ve manevi etkenleri de dikkate almak gerekir.* Bütün bu etkenler emperyalizme karşı işlerler, ekonomik sömürü oranında, başta aydınlar olmak üzere, sömürgeler ve bağımsızlığına kavuşan ülkeler halkının bütününün emperyalizme kin beslemesine yol açarlar.

Afrikalı halklar, ekonomik durumları ne olursa olsun,

Avrupalı fatihlerin Zenci ticaretine girişiklerini, atalarını Amerika'ya sürdüklerini, milliyet, kabile, tarih, din ayrımı gözetmeksizin tüm Afrika'yı aralarında paylaştıklarını, topraklarını ellerinden alıp onları çöle sürdüklerini, böylece onları açlıktan ölüme terk ettiklerini hiçbir zaman unutamazlar. Kenya'da, daha şu son günlere kadar, Kikuo halkına karşı İngiliz askerleri bir yok etme savaşı sürdürüyorlardı; Madagaskar'da, Fransız sömürgeciler, "Birinci Dünya Savaşından sonraki ayaklanma"yı bastırmak için 80.000 kişiyi (resmi rakam budur) yok ettiler. 1956 yılında, Fransa, Cezayir halkının ulusal kurtuluş mücadelesini bastırmak, zengin Fransız kolonların yurtluklarını savunmak için 400.000 asker gönderdi. Sömürgeciler, Güney Afrika'da zencilere yarı köle gibi davranmaya devam etmekte, onları çöldeki kamplara kapatmakta, aralarından yüzlercesini her gün hapse atmakta ve onları ülkelerinin kaderi üzerinde en ufak etkide bulunma olanağından yoksun bırakmaktadırlar. Rodezya'daki İngiliz sömürgelerinde beyaz işçilerin ücreti, bugün de Zencilerin ücretinden birkaç misli yüksektir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Zenciler, politik hakları bakımından bugüne dek fiilen sınırlanmışlardır, beyaz Amerikalılardan daha kötü koşullarda çalışmaktadırlar. Toplumsal durumu ne olursa olsun, bir Afrikalı bunları nasıl unutabilir?

Bir Hintli (ister burjuva, ister köylü ya da işçi olsun), İngilizlerin Hindistan'da efendi oldukları sırada kendilerine reva gördükleri aşağılamaları nasıl unutabilir? Öğrenimini İngiltere'de yapan ve İngilizlerin, İngilizceyi en iyi bilenlerden biri saydıkları Nehru'nun özyaşam öyküsü bunun parlak bir örneğidir.

Çinliler, emperyalist fatihlerin, kendilerine hiçbir zaman hiçbir kötülük etmemiş olan ülkelerine saldırdıklarını, ülkelerini "etki alanları"na ayırdıklarını, Çin kentlerinde "diplomatik dokunulmazlık" kurduklarını, parkların girişine "Çinliler ve köpekler giremez" gibi yazılar koyduklarını, kendilerini kulilere taşıttıklarını, vb.ni nasıl unutabilirler?

Sömürgecilerle sömürge halkları arasındaki ilişkilerin tarihi, emperyalizme karşı mücadelede burjuvazi ve özellikle aydınlar dahil, halkın tüm katmanlarını harekete geçiren, ekonomik olmayan güçlü bir etkendir.

Sömürgeciliğin havarileri, sömürge boyunduruğunu, kül-

türü yaygınlaştırma zorunluğu ile haklı göstermek isterler. Emperyalistlere bağımlılığın, "geri" halkların kendi yararlarına olduğunu öne sürerler. Emperyalistlere göre, başta renkli halklar olmak üzere, sömürgeler ve bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin bütün halkları, yani insanlığın üçte ikisi "eğitilmemiş", aşağı ırktandırlar ve Avrupalı, Amerikalı beyazlar tarafından yönetilmelidirler.[7]

Sömürge ülkeler halkının tüm sınıfları, özellikle de aydınlar, sömürge halklarının "kültürsüzlüğü" konusundaki emperyalist savı ağır bir saldırı sayarlar. Bu öfke elbette haklıdır.

Hint uygarlığı Avrupa uygarlığından daha eskidir ve başta sanat alanı olmak üzere, birçok alanda ondan geri kalmaz. Hint dokumaları (muslin), XIX.yüzyıla kadar Avrupalı ayrıcalıklı sınıflarca lüks bir nesne sayılırdı.

Arap uygarlığı da, birçok bakımlardan Avrupa uygarlığını arkada bırakmıştı. Ortaçağda Arap İspanyası, Avrupa'da, bilimin ciddi olarak geliştirildiği tek yerdi. İspanyadaki Arap üniversiteleri Avrupa'da ön sıradaydı. Arapların ondalık sistemi olmasaydı, matematik ve modern fizik tasarlanamazdı; cebir Arapça bir terimdir.

Beyaz sömürgecilerin henüz barbar oldukları bir çağda, örneğin, Çinliler çoktan yüksek uygarlık düzeyinde bir halktı. Çin, XVI. yüzyıla kadar, bilim ve kültür alanlarında onlardan aşağı değildi.

Peru, Meksika, vb. ülkeler yerlilerinin, Amerika'nın Avrupalılarca fethinden çok önce gelişmiş uygarlıkları, sanatları, devletleri vardı. Onlar olmaksızın beslenmeyi düşünemeyeceğimiz iki bitki, patates ile mısır, yerlilerce yetiştiriliyordu ve bunlar Avrupa'ya oradan geldi.

Emperyalistlerin her zaman kültür edinmekte yeteneksiz diye gösterdikleri "kara kıta" halklarının da sömürgecilerin istilasından önce uygarlıkları vardı. İngiliz bilgini Gluckman şöyle yazar: "Avrupalılar ilk kez Afrika'ya girdiklerinde, Doğu Afrika'ya varıncaya kadar, Rodezya'da, Transvaal'de (Güney Afrika Birliği), Angola'da çok gelişkin büyük bir uygarlığın varolduğunu unutmamalıyız. Bütün ülkede sulama kanalları vardı; 25 metre

derinlikten nikel, bakır ve altın çıkarılıyordu; çağımızdan 800 yıl önce bu metaller İran, Hindistan ve Çin'e ihraç ediliyordu."[8]

Çağdaş Avrupa uygarlığı, Çin, Hint ve Arap uygarlıklarını ancak Rönesanstan sonra yakaladı ve yalnızca sanayi devrimi mal üretimi, teknik ve Doğabilimleri konularında Avrupa'ya üstünlük getirdi.[9]

Sömürgeler halklarının ekonomik bakımdan sömürülmesi, sömürgecilerin yüzlerce yıllık baskısı, bu halkları uygar olmayan aşağı ırklar olarak gösteren karalamalar başta aydınlar olmak üzere, sömürgeler halklarının bütün sınıflarında kızgınlığa yol açtı ve bunlar arasında ulusal birlik duygusunu uyandırdı. Bu durum, burjuvazinin ve aydınların, belirli koşullarda emperyalistlere karşı mücadelenin başına geçmelerine ve Hindistan'da olduğu gibi, bu mücadeleyi başarıyla yönetmelerine olanak sağladı.[10]

Sömürge halklarının ulusal coşkusu, Fas Kralı ve dinsel şefinin bile, Fas halkının ulusal kurtuluş hareketinde bir ara ilerici bir rol oynayabildiği bir durum yarattı.

Ama emperyalistler, özellikle de Amerika Birleşik Devletlerinin emperyalistleri, sömürge halkları ile bağımsızlığına kavuşan uluslardaki ulusal duygunun anlamını kavrayamamaktadırlar. Amerikan politikacıları, dergi ve gazeteleri, A.B.D.'nin sevilmemesine, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının neden kendilerine güvenmediğine, Amerika Birleşik Devletlerinin çok daha fazlasını kâr biçiminde sızdırmış olsa da, onlara "yardım" olarak milyarlarca dolar vermiş olmasına karşın, bu halkların ondan tiksinmelerine oysa yine bu halkların, Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerden A.B.D.'nin verdiğinden daha az para yardımı almalarına karşın, bu ülkelere karşı dostça bir tutum içinde olmalarına çok hayret etmektedirler.

Bunlar, halkların sevgisini kazanmak için dolarların yeterli olmadığını anlamamaktadırlar. Sovyetler Birliğinin, büyük olsun, küçük olsun, bağımsızlığına kavuşmuş ya da hâlâ emperyalizmin boyunduruğu altında bulunan sarı, esmer, kızıl ya da kara renkli tüm halkları eşit saydığını; S.S.C.B.'nin yardımını, eşitler arası ilişkilerde çıkar gütmeyen dostluk eylemi olarak, ne olursa olsun ekonomik ve politik koşullar öne sürmeksizin verdiğini anlama-

maktadırlar. Birleşik Arap Cumhuriyeti ile öteki ülkelerin halkl bu farklılığı uzun süreden beri çok iyi anlıyor, Amerikan "yardım"ından kendilerini kurtarmaya, sosyalist ülkelerle daha sıkı ilişki kurmaya çalışıyorlar.

Eski sömürgelerin birçok burjuva liderleri, öğrenimlerini emperyalist ülkelerin üniversitelerinde yapmışlardır. Bu liderler, A.B.D.'nin tekelci sermayesinin, eski sömürgelerin üretim güçlerini geliştirmek, bu ülkeleri sanayileştirmek istemediğini, oysa es-ki sömürgelerin bu sayede emperyalistler karşısında ekonomik yönden bağımsız olacaklarını anlamaktadırlar.

Sovyetler Birliği ile öteki sosyalist ülkeler ise, gelişme yolundaki ülkeler halklarının üretim güçlerini alabildiğine geliştirmeyi, onları sanayileştirmeyi, ekonomilerinin hızla sağlamlaşmasını ve emperyalistler karşısında bağımsız olmalarını isterler. Bu halklar da bunu iyi bilirler. Bu nedenle, bu ülkelerin tavırlarının Sovyetler Birliğine karşı dostça olması, A.B.D.'ye karşı ise güvensiz ve olumsuz bir tavır almaları anlaşılır.

Emperyalist ülkelerin burjuvazisi ve aydınları, çoğu zaman ulusal burjuvazi de içinde olmak üzere, eski sömürge ülkeler halklarının sosyalist ülkelere karşı iyicil bir tavır almalarına, eski sömürgelerin sosyalizme yönelmesi olanağını çok uygun bulmalarına şaşarlar.

Bu durum tarihsel açıdan kavranılır.

Kapitalizm, Batı Avrupa'da yüzyıllardan beri vardır. Kapitalizm, vaktiyle ilerici bir öğe idi: Feodalizmi ve de bilmesinlerciliği ortadan kaldırdı; üretim güçlerini geliştirdi, ulusal eğitimi, bilim ve tekniği üst bir düzeye çıkardı. Bilinçli devrimci işçiler dışında, halkın bütün katmanları kapitalist ideolojiye bağlandı.

Sömürgeler halklarına gelince, bunlar ilkin, kapitalizmin olumsuz etkisini duydular. Sömürgeci kapitalistler sömürgelerdeki çürümüş feodalizmi yok etmediler, onu korudular. Kapitalist sömürü feodal sömürünün yerini almadı, gelip ona eklendi. Kapitalizm, sömürgelerde üretim güçlerini geliştirmedi; sömürgeyi, hammadde ve tarımsal ürün kaynağı haline getirdi; tarımda büyük bir aşırı nüfus ve kitlesel işsizlik yarattı. emperyalist burjuvazinin yaptığı rekabet yüzünden, yerli burjuvazi gelişemedi.

Aydınlar devlet hizmetine giremediler, vb.

Bu koşullarda, paranın mutlak gücü demek olan kapitalizmin ideolojisi sömürge halklarını daha az etkiledi ve bütünüyle, kapitalizm öncesi döneme kadar uzanan eski ideolojinin yerini alamadı. Burjuvazi dahil, eski sömürgeler halkının hali vakti yerinde katmanları, bu nedenle, eski kapitalist ülkelerdeki aynı toplumsal katmanların sosyalizme karşı gösterdikleri paniği göstermezler.

Demek oluyor ki, ancak kitlelerin baskısıyla antiemperyalist mücadeleye katılan, her an ihanet etmeye hazır, *temelde gerici güç olarak sömürge burjuvazisi kavramı* yanlıştır. Aynı şekilde, antiemperyalist mücadelenin ancak proletaryanın yönetiminde başarılı olabileceği yolandaki kuram da yanlıştır. Savaş sonrası yılları deneyiminin gösterdiği gibi, ulusal burjuvazi, dünya sosyalist sisteminin, güçlü antiemperyalist kampın varlığı ve emperyalizmin zayıflaması nedeniyle ulusal kurtuluş hareketinin başına geçmeye ve *siyasal* bağımsızlığın fethine çıkmaya hazır ve yeteneklidir.

Bu, elbette, sömürge burjuvazisinin iki yönlü niteliğinin yok olduğu, bu burjuvazinin artık kararsız olmadığı anlamına gelmez. Burjuvazi, genel olarak, antiemperyalist mücadele yararına tarım alanındaki köklü dönüşümlere razı olmaz. Burjuvazinin yönetiminde bağımsızlığa kavuşan hiçbir büyük sömürge ülkesi henüz bu dönüşümü gerçekleştirmemiştir.[11] Burjuvazi, kendi rızasıyla iktidarı proletaryaya bırakmaya, hatta özel mülkiyet sisteminden vazgeçmeye henüz pek hazır değildir.

S.B.K.P.'nin Programında şöyle denilmektedir:

"Ama emekçilerle mülk sahibi sınıflar arasındaki çelişkiler arttıkça ve ülke içerisinde sınıflar mücadelesi şiddetlendikçe, ulusal burjuvazi giderek emperyalizm ve iç gericilikle anlaşmaya yönelir".

Buna karşın, emperyalizmin boyunduruğundan kurtulan ve burjuvazi tarafından yönetilen ülkeler, günümüzde, uluslararası politikada ilerici bir rol oynamakta ve sosyalist topluluk ülkeleri ile birlikte antiemperyalist kampı oluşturmaktadırlar.

Kapitalist kalkınma yoluna girmiş olan ya da kapitalizmle

sosyalizm arasında bir seçim yapmakta henüz duraksayan bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerde burjuvazinin rolü konusunda toplu sonuçlar çıkarmak için eski sömürgelerin kurtuluşundan bu yana henüz yeterli süre geçmemiştir.

Ayrıca, bağımsızlığa kavuşan ülkelerde burjuvazinin rolü ve önemi, kurtuluştan önce ulaşılan kapitalizmin gelişme düzeyine bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Daha kurtuluştan önce büyük işletmelere, Tata ve Birla gibi tekelci türe yakın fabrikalara sahip olan Hindistan bir olgudur. Başka bir olgu da, tohum halinde var olmasına karşın, ulusal burjuvazisi olmayan Gana ya da Mali gibi ülkelerdir. Halkların tarihsel gelişmesinin özellikleri, emperyalistlerce köleleştirilmeden önce ve sömürge dönemi içinde ulaştıkları toplumsal ve kültürel düzey de büyük bir önem taşır. Gerçekten, yeni bağımsızlığa kavuşan kimi Afrika ülkelerinde kabileler birbiriyle savaşırlar. Bengallilerin Hindistan'da ve Pakistan'da tek bir halk oluşturmalarına ve ekonomik çıkarları birliklerini gerektirmesine karşın, Hindistan ve Pakistan ,dine göre ayrılmıştır. Hindistan, Endonezya, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Yemen ve öteki ülkelerde, feodal gericilik, ilerici güçlere karşı dini kullanarak mücadele eder.

Bu koşullarda, şu anda, emperyalizmin egemenliğinden kurtulan tüm ülkeler için genelgeçer bir görüş oluşturmak mümkün değildir. Daha yüksek bir ekonomik gelişme düzeyine varmış olan bağımsızlığa kavuşmuş bütün ülkelerin bir ana gelişme çizgisi, ancak ve özellikle toplumun bütün sınıf ve katmanlarını (feodal beyler ve kompradorlar dışında) bir araya getiren amaç -emperyalizmin boyunduruğundan kurtuluş- gerçekleştirildiği zaman gösterilebilir, halk bölünmeye başlar. Yeni bir emperyalist saldırı, birliği yeniden sağlayabilir. *Ama genel olarak, ulusun genel çıkarlarını geriye iten sınıf çıkarları hep baskın çıkar, sınıflar mücadelesi şiddetlenir.*

Hindistan, bize bunun parlak bir örneğini verir. En az 30 yıldan beri Kongre Partisi'nin Programı, kurtuluştan sonra Hint toplumunun "sosyalist model"e göre gelişmesine ilişkin bir paragraf içerir. Ama Nehru hükümeti, bugüne dek sosyalizmi değil, kapitalist devlet ekonomisi kesimini geliştirmeye çalışmıştır. Ülkenin burjuvazisi ve gerici öğeleri, yansızlık ve Sovyetler Birliği

ile dostluk politikasına sürekli artan bir şiddetle karşı çıkmaktadırlar (bu politika tartışılmaz bir biçimde Hindistan halklarının yararınadır). Büyük burjuvazi, emperyalist devletlerle birlikte, Hindistan'ın iç ve dış politikasını değiştirmeye çalışmaktadır.

Demek oluyor ki, eğilim, sınıflar mücadelesinin artmasına doğrudur. Bağımsızlığa kavuşan ülkelerin sınıfları, ulusal tehlike anında, emperyalistlere karşı yeniden bir araya gelebilirler. Ama *bağımsızlığa kavuşan ülkelerin halklarını çok düşündüren, izlenecek yol -sosyalist mi, yoksa kapitalist mi- konusundaki mücadeledir.* Bu mücadele, çoğu zaman bu ülkelerin dış politikasının yönü, kapitalist dünyaya mı, yoksa sosyalist dünyaya mı yöneldiği sorunuyla içiçedir.

PROLETARYANIN NİSPİ YOKSULLAŞMASI SORUNU

Kuramsal olarak ele alınan nispi yoksullaşma basit bir sorundur. Marx, nispi yoksullaşmadan, işçi sınıfının bütününün ulusal gelirdeki payının azalmasını anlıyordu. *Kapitalist rejimde nispi yoksullaşma hemen her zaman meydana gelir*, hatta gerçek ücret arttığı zaman bile böyle olur. Marx şöyle yazıyordu: "Çalışmanın para olarak değeri olan itibari ücretle birlikte gerçek ücret de yükselse bile, nispi ücret düşebilir..."[1]

Her meta gibi işgücünün de değerine satıldığı yolundaki Marx'ın tezinden hareket edersek, açıktır ki, emeğin verimliliğinin artması, yani işçilerin tüketimine konu olan bir mal birimindeki iş süresinin azalması ile, *işçi sınıfının ulusal gelir içindeki payı giderek azalır*, burjuvazinin, egemen sınıfların payı ise artar.

Kuramsal olarak bunda hiçbir kuşku olamaz. Ama bu süreci somut olarak ölçmek, rakamlandırmak çok güçtür.

Bu rakamlar elbette tahmini rakamlardır, ama yine de bir yükselme dönemi çerçevesinde, 1929-1933 bunalımından, sonra da (kısmen 1933'te doların devalüasyonu nedeniyle) bugüne kadar aralıksız süren fiyatlar endeksinin yükselmesinden ileri gelen önemli bir düşüşü gösterirler. (Enflasyon ve devalüasyonun A.B.D. dekinden daha yüksek olduğu başka ülkelerde fiyatların yükselmesi daha da önemli olmuştur.)

İlk bakışta fiyat oluşumu genel kuramı ile çelişkili gibi görünen bu olgunun başlıca nedenleri şunlardır:

a) Kapitalizmin genel bunalımı döneminde fiyatların yükselmesinin başlıca nedeni olan paranın iç ve dış değerinin düşürülmesi;

b) tekeller, malların değerinin ya da daha doğrusu üretim fiyatlarının üzerinde fiyatlar saptarlar; bu fazlanın bir bölümü tüketim mallarını satın alanlara düşer.[2]

c) müşterilere yansıtılan dolaylı vergiler, gümrük vergileri, vb.

Marx çözümlemesinde, sağlam altın paranın ve serbest rekabetin varlığını düşünür. Bu koşullarda, (kalite aynı kalmak üzere) değerlerinin azalması nedeniyle tüketim mallarının fiyatları da mantık gereği düşecek, dolayısıyla işgücünün değeri de azalacaktır. Bu, mutlak yoksullaşma olsun olmasın, ulusal gelirde işçi sınıfının payının azalması demektir.

Ama XX. yüzyılda tüketim mallarının fiyatları düşmemiş, sürekli olarak yükselmiştir. A.B.D.'nin durumu bunun parlak bir örneğidir.

TÜKETİM MALLARI FİYATLARI ENDEKSİ[3]

(1947-1949 =100)

1913	1930	1933	1940	1950	1960	1962
42	71	55	60	103	126	128

d) Tekelci kapitalizmin devleti, çeşitli yöntemlere başvurarak fiyatları yükseltir. Bu işi bazen, örneğin, tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde tarımsal gıda maddeleri için en az fiyatlar saptayarak doğrudan doğruya, bazen gümrük vergileri, malların ithalatında kısıtlama ve yasaklamalar, malların ihracatında sübvansiyonlar, vb. yoluyla dolaylı olarak yapar.

Tüketim mallan fiyatlarının hızla yükselmesi nedeniyle, işçilerin parasal ücreti büyük ölçüde artacaktır.

Nispi yoksullaşmayı sayılarla açıklamak için bir başka yol aramak gerekir. Bu yol, sınıflar arasında ulusal gelir dağılımını çözümlemektir. Bu nispi büyüklüklerde fiyat değişiklikleri hiçbir rol oynamazlar.

Ama bu yol da basit değildir. Burjuva ulusal gelir istatistiklerine genellikle pek güvenilmez. Bunun temel nedeni, burjuvazinin bu istatistikleri çarpıtmakla, her türlü gerçeğe karşı, ulusal gelirde işçi sınıfının payının arttığını göstermekle uğraşmasıdır.

Bu nedenle, nispi yoksullaşmayı kanıtlamak için, ulusal gelir dağılımı istatistikleri temelli bir biçimde düzeltilmelidir. İşçi ve memurların gelirlerinden vergilerle sosyal sigortalar fonu paylarını düşmek, işletme yöneticileri ve benzerleri gibi, gerçekte kapitalistlerden olan yüksek "memurlar"ın gelir payını çıkarmak, işçilerin, kendi tüketimleri için değil de kapitalist için yapmak zorunda oldukları harcamaları; A.B.D.'de oldukça önemli olan iş-yerine gidiş geliş masraflarını, işçilerin iş elbisesi almadıkları yer-lerde elbise ve ayakkabıların fazladan yıpranmasını düşmek gere-kir. Öte yandan, toplam gelir içine alınmadıkları zaman, sosyal sigortalardan doğan gelirleri eklemek gerekir.

Ücretler dışında, ulusal gelirin başka bazı bölümlerine gelince, bunlar, istatistiklerde birkaç kez yer alırlar. Avukat, hekim, sanatçı, aktör, yazar vb.nin gelirleri başta burjuvazinin gelirinden, bir ölçüde de işçilerin gelirlerinden alınma paylardan kaynaklanan türev gelirlerdir.

Bütün bunlar ancak çok tahmini olarak hesaplanabilirler ve farklılıklar önemli boyutlarda olabilir. Örnek olarak aşağıda, çeşitli kişi ve kurumlar tarafından yapılan üç hesabı veriyoruz.

A.B.D.'NİN ULUSAL GELİRİNDE İŞÇİ VE MEMURLARIN PAYI

(% OLARAK)

	1889	1900	1919	1920	1929	1939	1956	1960
İ. Kouzminov[4]	70	. . .	61	. . .	47	45	40	. . .
A. Katz[5]	. . .	. . .	. . .	. . .	56,8	46,5	45,7	46,2
Resmi İstatistik	. . .	48,6	. . .	51,5	53,5	57,6	62,6	63,3

A.Katz, Amerikan resmi istatistiğinde yaptığı düzeltmeler konusunda açık bilgiler verir. Bunları hiç incelemeyeceğiz, çünkü çoğu doğrudur. Bu bilgiler, propaganda amacıyla, işçilere ve memurlara düşen ulusal gelir payının arttığına inandırma amacını güden Amerikan resmi istatistiğinin savlarını çürütürler. Bununla birlikte, yazarın hesapları işçilerin payının azaldığını göstermekten uzaktır.

Bunu sağlamak için, yazar, yeni ve özgün bir düzeltme getirir: Ücretlilerin sayısındaki artışı dikkate alır ve işçilerin payını buna göre hesaplar. A. Katz, bu yöntemle şu sonucu elde etmiştir:

1900-1956 DÖNEMİNDE ULUSAL GELİRDE İŞÇİ VE İŞÇİLEŞMİŞ NÜFUSUN PAYI, (% OLARAK)

1900	1910	1920	1929	1940	1948	1953	1956
59,7	54,3	55,0	53,5	48,8	45,1	46,2	45,7

Nispi yoksullaşmalarını tanıtlamak için işçilerin sayısını hesaplamak bütünüyle kabul edilebilir bir yöntemdir. Ama bu yöntemle işçi sınıfının (ve memurların) ulusal gelir içindeki gerçek payının değil de, ulusal gelirde varsayılan bir ortalama ücret payı değişmesinin elde edildiğini dikkate almak gerekir.

Öte yandan, yukarda anılan rakamlar, *İkinci Dünya Savaşından önce* işçilerin payının azalmasını açık bir biçimde ortaya koyar; ama *savaş sonrasındaki azalmayı* göstermez. Demek oluyor ki, yazarca kullanılan hesaplama yöntemi, bu değişiklik yapıl-madan elde edilen verilerde olduğu gibi, savaş sonrasındaki önemli nispi yoksullaşmayı da ortaya koymaz.

Ensonu şunu belirtmek isteriz: Yazarın sorunu açıklaması o kadar karmaşıktır ki, sıradan bir okur bu açıklamayı pek kavrayamaz ve bir kez daha yazarın sözüne güvenmesi gerekir. Genel olarak, istatistikle kanıtlama ne kadar karmaşıksa, bunun okur için inandırıcılığı da o kadar azdır.

Bu arada, burjuva istatistiğinin bilimde kullanılması konusunda bazı uyarılar yapmak isteriz.

Birçok yazar, Lenin'in, burjuva istatistiği verilerinin "çürütülemezliği" hakkındaki sözlerini bütünüyle unutmuştur. Bu yazarlara göre, her burjuva istatistiği çarpıtılmıştır. Bu, hiç kuşkusuz yanlıştır.

Başta, gelir ve ulusal zenginlik dağılımı istatistiği, uzun vadeli toplu sözleşmelerin imzalanmasında işçi ücretlerinin artış ya da azalışının genellikle bağlı bulunduğu en az geçim masrafları (cost of living), vb. olmak üzere, çarpıtmanın kesin olduğu alanlar vardır. Ama örneğin, üretimin, stokların hacmi, siparişlerin tutarı, sipariş listeleri, vb. konularda olduğu gibi, burjuvazinin kendisinin doğru bilgiler sağlamakta çıkarı bulunduğu alanlar da vardır.

Bize göre, burjuva istatistikleri kullanılırken, "burjuva istatistiğinin çarpık verilerine göre", "açıkca çarpık verilere göre", vb. gibi yazıların hemen eklenmesi kesin olarak kabul edilemez. Okurla alay etmek demektir bu! Yazar genel olarak çarpıtılmış olduğunu düşündüğü rakamları anmamalıdır, ya da bunun nedenini, ne yönde ve yaklaşık olarak hangi ölçüde çarpıtılmış olduklarını açıklamak zorundadır.

Kimi yazarların, burjuva istatistiği verilerinin çarpıtılmış olduklarını söyledikten sonra yine bu istatistiklere dayanarak onda birlik ve hatta yüzde birlik bir düzeltmeyle yüzdeler hesap etmeleri daha da gülünçtür.

Elbette, hiçbir istatistik "kesin", yani tam olarak gerçekliğe uygun değildir. Gerçeklikten sapma, kullanılan yöntemlere göre değişebilir. Her doğumun, her ölümün zorunlu olarak beyan edilmeleri gerektiği ülkelerde doğum oranı, ölüm oranı istatistiği hemen hemen kesindir. Genellikle ehil olmayan kişilerin tahminlerine dayanan hasat istatistiği fazlasına ya da eksiğine % 10'luk sınırlar içinde belirsiz olabilir. Ama amaç, Marx'ın dile getirdiği kapitalist toplumun gelişmesine ilişkin ekonomik yasaların doğruluğunu göstermek olduğu zaman, belirsizlik, burjuva istatistiğinin "çürütülemezliği" hakkındaki Lenin'in sözlerini geçersiz kılmaz. Bu durumda, istatistiklerin belirsizliğinin önemi yoktur.

Kısacası, kapitalist ülkelerin ekonomisi hakkında elimizde bulunan tek istatistik olan burjuva istatistiğinin, istatistiği ispatlanmak istenen şeye "uydurmak"sızın[6] (çünkü Marksizmin haklılığını kanıtlamak için böyle yöntemlere başvurmaya hiç gerek yoktur), Lenin'in her zaman yaptığı gibi, somut bir biçimde, eleştirel bir anlayışla, yani bilimsel olarak kullanılması gerekir.

★★★

Sömürü oranının artışına ilişkin hesap, proletaryanın nispi yoksullaşmasını istatistik olarak kanıtlamanın en basit yöntemidir. Bu iki süreç temelde aynıdır: Gerçekten, ulusal gelirin sınıflar arasında paylaşımının temeli, artı değeri sahiplenmedir.

A.B.D. imalat sanayiinde, ödenen ücretler toplamı, yani değişen sermaye (v), hammadde, yakıt, vb. masrafları toplamı, yani sabit sermayenin (c) dönen bölümü ve yeniden yaratılan değer tutarı (v-m)'na ilişkin yapılan sayıma dayanarak 1899-1931 dönemi için yaklaşık artı değer oranını hesapladık. Bu hesap için şöyle yazıyorduk: "Bu vesileyle, bu artı değer oranının gerçek oranın altında olduğuna bir kez daha dikkati çekmek gerekir. Çünkü bu hesaba, yine endüstride yaratılmış olan ticaret sermayesinin kâr payı dahil edilmemiştir."

"*Yukardaki hesabın, artıdeğer oranının, bütünüyle yetersiz verilere dayanan çok tahmini bir hesaplama girişimi olduğunu* belirtmeyi gerekli görüyoruz. *Bu hesap, mutlaka, gerçeğe oranla büyük bir farklılık gösterir.* Bu farklılık konusunda söylenebilecek olan bütün şey, gerçek artı değer oranını küçültmesidir".[7]

Bu hesap sonucu, sömürü oranını belirten aşağıdaki seriyi elde ettik:

1899	1909	1919	1921	1925	1929	1931
128	130	122	106	128	158	147

Kesin olmamasına karşın, bu dizi üç olguyu ortaya koyar:

a) Marx'ın, Engels ile de görüştükten sonra kabul ettiği, XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında İngiltere'de sömürü oranının % 100 olduğu yolandaki varsayım doğruydu;

b) sömürü oranı kapitalizmin gelişmesiyle artar. Bu, proletaryanın nispi yoksullaşmasının çürütülemez bir kanıtıdır;

c) sömürü oranı bunalım yıllarında düşer, refah yıllarında yükselir. Bu ilk bakışta garip görünür, ama anlaşılabilir bir şey-

dir. Bunalım sonucu üretimde çok düşüş olduğu zaman, yeni bir değer üretimine doğrudan doğruya katılmayan işçilik masrafları, yani memur, mühendis, büro işçisi, ambarcı, bekçi, vb. nin istihdamı pek az değişir, yeniden yaratılan değer kitlesi ise çok azalır. Refah dönemlerinde tersi olur, bu sırada, sermayenin kârı ve sömürü oranı en yüksektir. Bu, kapitalizmin özüne bütünüyle uygundur.

Savaş sonrası için ancak, ödenen ücretlerle yeniden yaratılan değerlerin tutarını biliyoruz.[8] Bu verilere dayanarak $\frac{m}{v}$ yani sömürü oranı hesaplanabilir. Biz aşağıdaki sömürü oranını bulduk:

1947	1950	1955	1958	
187	187	183	192	

Elbette, yine çok kesin olmayan bu rakamlar, savaş sonrasındaki sömürme derecesinin, İkinci Dünya Savaşı öncesindekine göre çok yüksek olduğunu, ağır ağır da olsa, yükselişinin devam ettiğini gösterirler. Bu demektir ki, burjuva propagandacıların, çok gelişmiş ülkelerde gelir düzeylerinin sürekli eşitleşmesi yolundaki iddialarına karşın, nispi yoksullaşma sürüp gider.

Kimi Sovyet ekonomistleri (V. Motylev, M.Smit-Falkner, A.Katz), bizim hesabımızın sömürü oranını fazla ufalttığını düşünmektedirler. Bu ekonomistler, doğru ya da yanlış birtakım düzeltmeler yaparak, daha yüksek oranlar hesaplamışlardır. Okuru, bütün bu düzeltmeleri çözümlemeden kurtaracağız. Gerçekte, nispi yoksullaşmanın artış eğilimi olayını açıklamak için önemli olan, sömürü oranının mutlak yüzdesi değil, onun hareketi, salınımlı bile olsa, zamanla yükselmesidir. Bizim dizimizle Katz'ınkini bu bakımdan karşılaştıracağız.

A.B.D.'NİN İMALAT SANAYİİNDE SÖMÜRÜ ORANININ GELİŞMESİ

	1919	1931	1958	1919 ile 1958 yılları arasında sömürünün artışı - % olarak
Bizim tahmini hesabımız	122	147	192	58
Katz'ın hesapları[9]:				
Birinci hesap	130	142	209	53
İkinci hesap	242	311	369 (1957)	51
Üçüncü tam hesap	253	344	397 (1957)	57

Dağ, doğura doğura bir fare doğurmuştur, A. Katz'ın çok karmaşık olan tüm hesapları, bizim daha kestirimli hesabımızla aynı sömürü oranı artışını (hatta biraz düşük bir rakamı) ortaya koyar.

Bu sorunu burada kestirip atabilirdik. Ama okur şunu sorabilir: Birinci hesabıyla karşılaştırıldığında, Katz'ın ikinci hesabında bu kadar büyük bir artışın (yaklaşık % 100) nedeni nedir? Yazar, ticaret sermayesinin kârı dışında, ticaret alanında çalışan işçilerin ücretini, imalat sanayii işçilerinin aldığı ücretlerden çıkardığı ve böylece elde ettiği değeri artı değere kattığı için bu sıçrama olmuştur. Bu, kesinlikle yanlıştır: Bu, ücretler bakımından düşme değildir[10], *ticaretin sağladığı hizmetlerin, müşteri tarafından kendi geliri ile ödenmesidir.*

Her şeyin iyice anlaşılması için, örneğin, *katıksız* hizmetleri ele alalım. Amerikalı işçi bir telgraf çekiyor ve bu telgrafın

bedelini ödüyor. Burada onun ücretinden bir düşme var mı? Yazarın, ticaret memurları konusunda öne sürdüğü gibi, Amerikan Telgraf ve Telefon Kurumu'nun yüzbinlerce memurunun aylıkları imalat sanayiindeki işçilerin ücretleri toplamında bir düşme midir! Kimse bunu öne süremez. Telgraf bedelini öderken, işçi, kendisine sağlanan hizmetin bedelini ödemek için gerekli miktarı ücretinden alır.

İşler, ticarette de benzeri biçimde kendilerini gösterir. Ticaret, müşterilere büyük hizmetler sağlar. Günümüzde, A.B.D.'de, ticaret hizmetleri olmaksızın yaşam düşünülemez. Müşteriler, bu hizmetlerin karşılığını fiyatların artışı biçiminde öderler. Ticarette çalışanların aylıklarının ve bir ölçüde, küçük satıcıların gelirlerinin kaynağı budur. Ticarette çalışanların ücretini artı değer olarak kabul etmek saçmadır. Bu durumda, karmaşık yöntemler kullanarak daha yüksek bir sömürü oranı gösterme isteği, nispi yoksullaşmayı daha iyi açıklamaz.

MUTLAK YOKSULLAŞMA SORUNU

Mutlak yoksullaşma sorunu, nispi yoksullaşma sorunundan çok daha karmaşıktır. Bütün Marksistler nispi yoksullaşmanın kapitalizmde sürekli bir olay olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Görüş ayrılıkları, ancak somut tanıtlama yöntemlerine ve bu yoksullaşmanın hızlarına ilişkindir. Mutlak yoksullaşma söz konusu olduğunda ise, bu ayrılıklar çok daha büyüktürler.

Kapitalizm havarileri, sağ sosyal demokratlar, birtakım dönekler (Browder) mutlak yoksullaşmayı genel olarak inkâr ederler. Bu, elbette yanlıştır: Burjuva dünyasında, işçilerin mutlak yoksullaştığı ülkeler her zaman vardı. Burada her şeyden önce, kapitalizmin girişinin eski toplumsal rejimi altüst ettiği, ama kapitalist üretim biçiminin eski yapının yerini alamadığı ülkeler söz konusudur.

Marx, yüz yıl önce, Almanya hakkında şöyle yazıyordu: "...Biz, kıta Avrupasının tüm Batısında olduğu gibi, hem kapitalist üretimin gelişmesinden, hem de bu gelişmenin eksikliğinden acı çekiyoruz. Bugünkü dönemin kötülüklerinden başka, geçmiş üretim biçimlerinin sürekli kalım gücünden ileri gelen bir dizi kalıtsal kötülükle, bu üretim biçimlerinin doğurdukları *mevsimsiz* siyasal ve toplumsal ilişkiler dizisine de katlanmak zorundayız. Yalnız yaşayanlardan değil, ölülerden de acı çekmemiz gerekiyor. "Le mort saisit le vif!"[1]

60 yıl önce, Lenin bu düşünceyi şöyle geliştiriyordu: "...Kapitalizmin "sınır bölgelerinde" (yani prekapitalist düzenle karşılaşan, kapitalizmin ancak yeni ortaya çıktığı ülkelerle ulusa ekonomi dallarında) sefaletin artması- yalnızca "toplumsal" se-

faletin değil, en korkunç fizik yoksulluğun, bundan doğan açlık ve ölümün de artması- geniş boyutlara ulaşır"[2].

Bu, günümüzde de geçerli! Stevenson gibi bir kapitalizm avukatı bile, azgelişmiş ülkelerin nüfus başına ulusal gelirinin yıldan yıla azaldığını, yani başka deyişle, mutlak yoksullaşmanın varlığını kabul etmektedir.

Brezilya'nın büyük kenti Sao Paulo'nun kenar mahallelerinde bir kulübede oturan kara derili bir kadının günlüğü[3], burada, şu sırada hüküm süren korkunç sefaletin tablosunu çizer. Aileyi geçim olanağından yoksun bırakan babanın terk ettiği üç çocuk anası (çocuklardan ikisi beyazdır) bu kadın sürekli bir iş bulamaz. Her gün, en küçük çocuğunu sırtında taşıyarak zengin mahallelerinde çöp bidonlarını karıştırır, bidonlardan, satıcılara birkaç kuruşa sattığı kağıt ve az çok kullanılabilen başka artıklar toplar. Parasızdır, çok sevdiği üç çocuğuna bakmak zorundadır, ama onları beslemeyi başaramaz. 26 Ağustos 1959 tarihli günlüğünde şöyle yazar: "Dünyada açlıktan kötü bir şey yoktur"[4]. Ama bu kadın açlıktan başka oturduğu yörede hüküm süren ayyaşlık, kavga, küfür ve çocuklarının öldüresiye dövülmeleri gerçeğinden yine korkunç biçimde acı çeker. Brezilya'nın, bu zengin ülkenin insanları işte böyle yaşarlar.

Hiç kuşku yok ki, Batı Almanya, Fransa ve İkinci Dünya Savaşına katılan Avrupalı öteki kapitalist ülkelerin proletaryası savaş sırasında ve savaş sonrasının ağır enflasyonlu yıllarında bir mutlak yoksullaşma ve gerçek ücretin mutlak azalışı dönemi geçirmiştir.

Sorun, kapitalizmde mutlak yoksullaşmanın var olup olmadığı değildir; sorun, mutlak yoksullaşmanın, gelişmiş kapitalist ülkelerde, nispi yoksullaşma gibi tersine çevrilemez bir süreç mi (bizde birçok yazar bugüne dek bunu öne sürer ve "ispatlarlar"), yoksa *değişken, tersine çevrilebilir* bir süreç mi olduğudur.

Birinci görüş, Lenin'in düşüncelerine, Lenin'in kaleme aldığı Partinin eski Programının ifadelerine aykırı olması bakımından ilginçtir. Bu görüş mutlak yoksullaşma konusunda temelde eski programın terimlerini kullanan S.B.K.P.'nin yeni

Programına da karşıdır.

1902'de, Plehanov'un yazdığı Parti Programı taslağı tartışılırken, Lenin şuna dikkat çekiyordu: "Yoksulluğun ve sefaletin mutlak artışından söz edilmesini istemiyorum..."[5]. Daha ötede şöyle diyordu: "Sefaletin bütün biçimlerinin *artması*: benim tasarımdan yapılan bu alıntı çok isabetli değildir. Ben, sefaletin *artmasından* söz etmedim. "Bütün biçimleri" deyişi "mutlak" kavramını da içerir"[6]. S.B.K.P.'nin Programı şöyle der: "Bunalımlar ve sanayide durgunluk dönemleri, küçük üreticileri daha çok yıkar, ücretli emeğin sermayeye karşı bağımlılığını arttırır ve işçi sınıfının durumunun nispi, hatta bazen mutlak kötüleşmesine daha da çabuk götürür"[7].

Görüldüğü üzere, S.B.K.P.'nin Programı, tıpkı Lenin'in belirttiği gibi, durumun mutlak kötüleşmesinin (yani mutlak yoksullaşmanın) bunalımlar sonunda "bazen" kendisini gösterdiğini dile getirir. "Bazen", "kimileyin" demektir, hiçbir halde sürekli demek değildir.

Oysa İ. Kouzminov şöyle yazar: "Marx'ın, emekçilerin yoksullaşması konusundaki tezini ancak bunalımlar sırasında anan ve yükselme döneminde bunu unutmaya yatkın bulunan, böylece Marksizm - Leninizm ilkelerini kapitalist devreye ve kapiatlist konjonktür dalgalarına bağlı tutan kuramcılar, ne yazık ki, hâlâ vardır"[8].

Bizim dogmatiklerimiz kapitalist toplumun kutuplaşması ve sermaye birikimi sonucu sefaletin artması hakkında Marx'ın yasasının dogmatik ve mekanik biçimde tekrarlanmasına karşı uyarıda bulunan Marksizmin klasiklerinin dile getirdikleri başka düşünceleri de unutuyorlar. Bu yasayı değiştiren zıt eğilimlere Marx'ın kendisi işaret etmiştir: "Başka her şey gibi bu yasanın işleyişi de, doğal olarak, özel koşullara göre değişir."[9] Proletaryanın yoksullaşmasına ilişkin yasanın işleyişini değiştiren en önemli etkenleri, Engels, daha 1891'de belirtiyordu. Alman Sosyal Demokrat Partisinin 1891'deki program taslağının, "Proleterlerin sayısı ve *sefaletleri* gittikçe artmaktadır" denilen paragrafını eleştiriyordu. Engels bu konuda şöyle yazıyordu: "Bu kadar kesin bir biçimde öne sürülen bu görüş doğru değildir.

Emekçilerin örgütlenmesi ve sürekli artan direnmelerinin, *sefaletin* artmasına belli bir engel koyması mümkündür. Kesin olarak büyüyen bir şey varsa, bu, *yaşamın belirsizliğidir*".[10] Kapitalizmin genel bunalımının bu evresinde, bu "engel", işçilerin örgütlenmesinin günümüzdekinden çok daha zayıf olduğu dönem olan 70 yıl öncesinden çok daha etkilidir.

Dogmatiklerimiz bütün bunları bilmezlikten geliyorlar. Kapitalist dünyanın bütününde mutlak yoksullaşmanın sürekli niteliği konusunda, 1947-1953 yılları arasında S.S.C.B. Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü yönetiminin (Dünya Ekonomi Enstitüsü ile birleşmesinden sonra) resmi görüşü, kapitalist ekonomi sorunlarıyla uğraşan Sovyet bilimadamlarının görüşüydü. Hatta bunlardan kimileri yoksullaşmanın sürekli artmakta olduğunu, gerçek ücretin artan oranda azaldığını savunuyorlardı. Gerçek ücret pek küçük bir artış oranıyla azalsa bile, görece kısa bir zaman dilimi içinde sıfıra yaklaşacağı (basit bir hesap bunu gösterir)[11] yolunda bizim yaptığımız itiraz hiçbir etki yapmadı.

Marx, gerçek ücret sorununa dogmatiklerin yaptıklarından daha esnek yaklaşıyordu. Marx, gerçek ücretin, yeni işçilerin yetişmesine ilişkin harcamalar dahil, emek gücünün *değerine* eşit olması gerektiğini en genel biçimiyle ortaya koydu.

Marx, gerçek ücretin değişmez bir büyüklük olduğunu ve sürekli olarak emek gücünün değerine denk düştüğünü öne sürüyor muydu? Kuşkusuz hayır. Marx sadece, kapitalistlerin her zaman, gerçek ücreti emek gücü değeri düzeyinin altına düşürmeye çalıştıklarını, bunu da sık sık başardıklarını belirtiyor, ama gerçek ücrette *bir artış olanağını da kabul ediyordu*. Örneğin, *Kapital*'de şöyle yazar: "Emeğin üretim güçlerinin gelişmesi, geçim gereçlerini ucuzlatırken çalışanların da fiyatlarını düşürür"[12], dolayısıyla *gerçek ücret arttığı zaman bile* artı değer oranı artar.

Gerçek ücretin büyüklüğünün temeli emek gücünün değeri olmasına karşın, onun fiili büyüklüğü, emekle sermaye arasındaki sınıf mücadelesinin ürünlerinden biridir. *Gerçek ücretin somut oranları*, sınıf mücadelesinin gelişimine göre, her dönemde ve *her ülkede değişirler*. Ayrıca, işçi sınıfının gerçek ücreti, kapitalist ekonominin devresel hareketi sırasında da düzenli olarak değişir.

Kendilerini koyu Marksist sayan kimileri, mutlak yoksullaşmanın sürekli bir süreç olduğunu, İngiltere ve A.B.D. gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde günümüzdeki gerçek ücretin 60 yıl öncesindekinden düşük bulunduğunu ispat etmeye devam etmektedirler.

İ. Kouzminov, demin anılan yapıtta (s.148), "İngiltere' de... gerçek ücretin... halen (1958'de-E.V.) 1938 düzeyinden düşük, dolayısıyla 1900-1901 düzeyinden düşük olduğunu" yazar. A.B.D.'ye ilişkin olarak da bunu öne sürer. Ücret düzeyinin 1920'de, "1899 düzeyinden düşük" olduğunu (s.154), İkinci Dünya Savaşı öncesi, "1899-1900 düzeyine ulaşmadığını (s. 157); gerçek ücretin, 1952'de, 1939'dakinin %85'i bulunduğunu (s.158); 1956'da, "gerçek ücretin artışının... en iyi durum olarak, ücretlerin genel düzeyini, savaş öncesi yılı olan 1939 yılı düzeyine çıkardığını" (s.160) ve 1958'de, ücretin, 1956'dakinden yaklaşık %5 düşük olduğunu, yani 1958'de, Amerikan işçilerinin gerçek ücretinin 1939 düzeyindekinden %5 düşük, bu 1939 düzeyinin de 1899-1900 yılları düzeyinden düşük bulunduğunu yazar. Demek oluyor ki, bu konuda İ. Kouzminov'a inanmak gerekirse, Amerikan işçilerinin gerçek ücreti gibi İngiliz işçilerininki de bütün bir XX. yüzyıl boyunca düşmüş, yani işçi sınıfının mutlak yoksullaşması meydana gelmiştir. Başka deyişle bu, mutlak yoksullaşmanın, S.B.K.P. Programının belirttiği gibi, bunalımlar sonunda "bazen" meydana gelmesi değil, süreğen olması demektir.

Daha sakınımlı olmakla birlikte, A.Katz da, mutlak yoksullaşmanın A.B.D.'de sürekli bir süreç olduğunu düşünür. A.Katz şöyle yazar: "Gerçek ücretin uzun bir dönem boyunca hareketini çözümlerken A.B.D. kadar gelişmiş bir ülkede proleter kitlelerin *durumundaki mutlak kötüleşme süreçlerinin* her zaman düz bir hareket niteliği taşımadıklarını hesaba katmak gerekir."[13] Bunun anlamı, açıkca, A.B.D.'de mutlak yoksullaşmanın, düz bir hereket olmasa da, sürekli olduğudur.

Bu sav doğru mudur? Çeşitli ülkelerde ve çeşitli dönemlerde kapitalizmin tarihsel gelişmesinin değişik niteliği nedeniyle, kapitalizmin yasaları her yerde aynı biçimde işleyemezler. İşçi sınıfının yoksullaşmasının bütün kapitalist ülkelerde aralıksız ve

aynı türden olduğunu öne sürmek, proletaryanın sınıf mücadelesi için önemli olan bu sorunu bilimsel olarak çözümlemeye kapıyı kapatmak demektir.

Dogmatikler şöyle söyleyebilirler: Biz, XX. yüzyılda, A.B.D. ve İngiltere işçilerinin gerçek ücretinin azaldığını istatistiklerle kanıtladık. Buna şöyle cevap vereceğiz: Bu sorun yalnız istatistiklerle çözülemez.

İstatistik kanıtlar neye dayanırlar? Bunlar ücretin para olarak değişmeleriyle en az geçim düzeyi (cost of living) değişmelerinin karşılaştırılmasına dayalıdırlar. Bu yöntem, kısa bir zaman diliminde (on yıla kadar) uygulanabilir. Ama uzun bir dönem ve hele XX. yüzyılın tamamı için kesinlikle elverişli değildir.

Gerçekten, bir işçi ailesinin tüketiminin yapısı 1899'dakine göre o kadar çok değişir ki, bu temele göre yapılan karşılaştırma geçerli olmaz. Yeni gereksinimler teknik ilerlemelere yol açarken, teknik ilerlemeler de yeni gereksinimler yarattı. Yüzyılın başında Amerikan işçilerinin bir binek otomobili, bir radyo, televizyon alıcısı satın almak, giysi yıkamak, vb. için harcamaları yoktu. Yemeklerini evlerinde yapıyor ve taze ürünler kullanıyorlardı. Günümüzde işe konserveler, hazır yemekler, vb. satın almaktadırlar. Bu koşullarda en az geçim endeksi ya da tüketici fiyatları endeksi gerçek ücretin ölçüsü olabilir mi?[14]

Aşağıdaki rakamlar, A.B.D.'de beslenme yapısının nasıl hızla değiştiğini gösterir: 1947-1949 yılları tüketimine göre, 1962 yılında nüfus başına tüketim, sığır etinde %45, tavuk etinde %60, margarinde %70, dondurulmuş meyvelerde %312, dondurulmuş sebzelerde %362, artmıştı; nüfus başına tüketim patateste %10,unda %15, tereyağında %30, taze sebzelerde %30 azaldı.[15]

Bu karmaşık sorunu incelerken Lenin'in, şu bilgece sözlerini her zaman hatırlamak gerekir: "... toplumsal yaşamla ilgili olayların son derece karmaşıklığı, her zaman, herhangi bir tezi desteklemek için istendiği kadar soyut örnek ya da veri bulmaya olanak verir...".[16]

Kuşkusuz, A.B.D. ve İngiltere'de milyonlarca işçi kulübelerde oturur ve yeterli beslenemezler. Uzun süre bir işten yoksun olan işsizlerin de çok mutsuz oldukları açıktır.

Bu konuda büyük bir uzman olan Lord Orr, 1943'te şöyle yazıyordu: "İşçi sınıfının en sefil öğeleri arasında, doğurabilir kadınların yaklaşık %50'si usa aykırı beslenme yüzünden anemilidirler. Çocuk ölümleri, verem ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan öteki hastalıklar, yetersiz beslenen yoksul nüfus arasında daha çok görülür. Çocuklar normal boyda değildirler. Yoksul nüfus arasında yetişkinlerin ortalama boyu, iyi beslenen hali vakti yerinde katmanların ortalama boyundan 4 parmak daha kısadır."[17]

Bütün bunlar doğrudur. Ama bu, İngiliz ve Amerikan işçilerinin *temel kitlesinin*, sınıfın bütününün XIX. yüzyılın sonuna göre daha kötü yaşadığı anlamına gelmez. Tüketimin yapısı, iş koşulları ve çalışmanın artan yoğunluğunda meydana gelen önemli değişiklikler nedeniyle istatistik yöntemler hiçbir şey "ifade" etmezler.

A.Katz'ın hazırladığı "Yıllık, görünür, serbest, gerçek ücret" tablosu[18] (ulaşım ve kira harcamaları dışarda tutulmuştur), bu türden hesapların tutarsızlığını gösterir:

1884-1892	100
1893-1903	90
1950-1960	98,1

1950-1960 ve 1884-1892 yıllarını karşılaştırırsak, 1950-1960 yıllarında gerçek ücretin %2 azaldığı görülecektir. Ama bu ücret, 1893-1903 ücreti ile karşılaştırıldığı zaman onun %8 arttığı görülür.

Böyle bir hesap neyi kanıtlar?

Lenin'in dediği gibi, aşırı karmaşıklıkları nedeniyle aynı olay bütünüyle farklı yorumlanabilir. Büyük kentlerin gelişmesi, işçileri, kelepir de olsa binek arabaları satın almaya zorladı. Katz, bu nedenle, Amerikan işçisinin "serbest" ücretinden, yani sadece kişisel gereksinimlerin karşılanmasına özgü ücretten bir araba satın almak için yaptığı harcamaları hesaba katmamaktadır.

Bu doğru mudur? Bir ölçüde evet, bir ölçüde hayır. Araba işe gitmeye yaradığı ölçüde, bu harcama işçinin öteki gereksinimlerini karşılama olanaklarını azaltır, gerçek ücretini düşürür.

Ama işçi arabayı, akşamları sinemaya gitmek, pazarları geziye çıkmak ya da tatillerde yolculuk etmek için de kullanır. Bunlara ilişkin harcamalar hiçbir halde işçinin gerçek ücretinden çıkarılmamalıdır.

Başka bir örnek alalım: Ekmek ve patates tüketiminde değişmeler. Yoksul ülkelerde ekmek ve patates tüketimi azaldığı zaman, bu, halkın daha kötü beslenmesi demektir. Zengin ülkelerde ise bu halkın daha iyi beslendiği anlamına gelir: İnsanlar daha çok et, sebze, meyve tüketebildikce daha az ekmek yerler.

Ya da yine, tereyağı tüketiminin azalması, margarin tüketiminin ise artması sorunu A.B.D.'de margarinin tereyağının yerini alması, beslenmede açık bir bozulma gibi görünmektedir. Ama Amerikalı hekimler (ve müşterilerinin sigorta sözleşmelerini olabildiğince uzun süre sürdürmelerinde çok büyük çıkarları olan sigorta şirketleri), hayvansal yağların tüketimine karşı güçlü bir kampanya yürütmektedirler. Tereyağı tüketimindeki azalmanın ne kadarının, margarinin tereyağından daha ucuz olmasına bağlı bulunduğu ve halkın hekimlerin öğütlerine uyarak ne ölçüde daha az tereyağı tükettiği hangi istatistikle tanıtlanabilir? Bu, beslenmede bir bozulma mı, yoksa bir iyileşme midir?

Toplumsal yaşamda eğilimler ve karşı eğilimler sürekli olarak birbirleriyle çatışırlar. Örneğin, çalışma koşulları konusunu ele alalım. Kapitalistler bu koşulların şimdi geçmiştekinden daha iyi olduğunu işçilerin artık ağır işçilik yapmadıklarını iddia ederler. Yanlıştır bu. Adale uğraşı belki de önemsizdir, ama zincirleme hareketin işin korkunç tekdüzeliğinin[19] gerektirdiği çalışma hızı nedeniyle doğan sinirsel gerginlik, dikkatin aşırı yoğunlaşması, vb. dolayısıyla, şimdi çok daha büyüktür. Buna karşılık fabrikalar, genel olarak, daha iyi aydınlatılmış, daha iyi ısıtılmıştır. İş günü daha kısadır. Kimi ülkelerde işçiler ücretli izin kullanırlar. Kapitalizm, ilk zamanlarda, çalışma koşullarının düzeltilmesiyle ilgili işçi taleplerine şiddetle karşı çıkmıştı. Şimdi kapitalistler, bu düzeltmelerin, işçilerin arzusundan ayrı olarak, emeğin verimliliğini artırdığı için bir ölçüde kendi yararlarına olduğunun farkına varmışlardır. Demek oluyor ki, bu konuda da eğilimler ve karşı eğilimler sürekli olarak çarpışmaktadır. Bilimsel bir çözümleme bu iki nesnel etkeni dikkate almayı gerektirir.

★★★

Dogmatiklerin çalışmalarının en büyük kusuru, *onların, ekonomiyi politikadan ayırmalarıdır.*

İşçi sınıfının yoksullaşmasının sürekli, yazgı gereği kaçınılmaz bir şey olduğunu iddia etmenin yalnızca yanlış bir anlayış değil, *politik bakımdan* da zararlı olduğunu düşünüyoruz. Komünistler, bir yandan, işçilerin mutlak ve sürekli yoksullaşmasının kaçınılmaz olduğunu öne sürerlerken, haklarını korumak üzere, işçi sınıfını nasıl harekete geçirebilirler? İşçi hareketi tarihinin ortaya koyduğu gibi, politik sloganlar, işçi sınıfının bütününün ekonomik talepleriyle sıkı sıkıya ilgili oldukları zaman, partisiz emekçileri harekete geçirmede güçlü bir etkendirler. Bir grev kırıcı grevci bir komünist işçiye şunları söyleyince, bu komünist işçi ona ne diyebilir: Yoksullaşmamızın kaçınılmaz olduğunu siz kendiniz söylüyorsunuz, öyleyse ben neden greve katılayım, neden bugün ekmek paramdan vazgeçeyim?

Oysa, örneğin İ. Kouzminov, daha önce anılan kitapta şöyle yazar: "Kapitalizmin çerçevesi içinde işçilerin başarıyla taçlanmış mücadelesinin bile, kapitalist birikim yasasının işleyişine engel... olamadığını unutmamak gerekir. Bu da çalışan kitlelerin durumunun iyileşmesi değil, kötüleşmesi demektir"[20]

Biz komünistler, reformistlerin, kapitalist rejimin ekonomik ve parlamenter mücadeleyle değiştirilebileceği yolundaki iddialarını, bugünkü kapitalizmin kapitalizm ile sosyalizm arasında bir orta durum haline geldiğine inandırmak isteyen kapitalizm avukatları ile reformistlerin laflarını kesin olarak reddederiz. Elbette, bir yalandır bu. Kapitalizmde, yüz yıl önce olduğu gibi bugün de, işçiler sermayenin köleleridirler. Ancak emek güçlerini satarak yaşayabilirler. Ama bu, işçilerin kölelik koşullarının sürekli olarak kötüleştiği anlamına gelmez.

Dogmatikler işçi sınıfının durumunu çözümlerken ekonomi ile politikanın birbirine sıkı sıkıya bağlılığını bütünüyle görmezden gelirler. Lenin'in, politika hakkında, ekonominin yoğun anlatımı dediğini unuturlar. Emekle sermaye arasındaki mücadelenin politik koşullarında meydana gelen değişiklikleri bilmezden gelirler; sosyalist dünyanın varlığının, sermayeyi, kapitalist ülkelerin devlet adamlarını ülkelerinin işçi sınıfına karşı tavırlarını iki

dünya sistemi arasındaki mücadele koşullarına göre ayarlama zorunda bıraktığını unuturlar. Kuşkusuz kapitalistler, geçmişte olduğu gibi, işçileri sömürme oranının en yüksek olmasına bakarlar. İşçilerin her zaman en düşük ücreti almalarını da isterler. Ama *politik türden* düşüncelerle, *bütün olarak kapitalistler sınıfının, ülkede sınıf mücadelesini fazla arttırmamakta,* işçileri komünizme itmemekte çıkarı vardır. Kendi egemenliğini tehlikeye atmaksızın aynı anda hem sosyalist kampla savaşıp, hem de başta proletaryanın (işçiler ve memurlar) halkın büyük çoğunluğunu oluşturdukları İngiltere ya da Birleşik Devletler gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde olmak üzere, kendi ülkesinin işçi sınıfına karşı mücadele edemezdi[21]. Güçlü dünya sosyalist sisteminin varlığı A.B.D., İngiltere ve öteki kapitalist ülkelerin hükümetlerini, ülkelerinin burjuvazisinin genel çıkarlarını temsil etmeye ve emekle sermaye arasındaki çatışmalara oldukça sık müdahale etmeye ve işçilerle çatışmayı, kapitalizmin genel bunalımının üçüncü evresi koşullarında, kapitalist sınıfın ortak çıkarlarının izin verdiğinden daha ileri götüren kapitalist girişimcilere *karşı* çıkmaya zorlar.

Bugün, emekle sermaye arasındaki mücadelenin koşulları, kapitalist rejimin henüz sağlam göründüğü 60 yıl öncesinin koşullarından farklıdır. Sosyalist dünya sisteminin varlığı ve sağlamlaşması, başta gelişmiş kapitalist ülkelerde olmak üzere, sermayeye karşı mücadelesinde kapitalist dünyanın işçi sınıfına yardım eder. Tekelci sermaye, iki sistemin mücadelesi koşullarında, işçileri devrim yoluna itmemek için onlarla uzlaşır.

★★★

Dogmatiklerimize siyasal bir soru sormak isterdik.

A.B.D. ve İngiltere işçilerinin, gerçek ücreti XX. yüzyılın başına göre azalmışsa, çalışma koşulları ağırlaşmış ve gittikçe ağırlaşmakta ise, Komünist partilerin, bugüne kadar, ne A.B.D., ne de İngiltere'de kitlelere büyük bir etki yapmadıkları, A.B.D.' de, işçi sınıfının reformcu kitle partisinin bile olmadığı ve büyük yapısal işsizliğe karşın, on milyonlarca işçinin, oylarını burjuva partilere verdikleri; yüzyılın başından beri proletaryanın reformcu bir partisinin bulunduğu İngiltere'de, en azından altı milyon işçi ve memurun 1959 seçimlerinde, etkin nüfusun % 90'ından çoğunun emeğiyle geçindiği bir ülkede zaferi kazanan Muhafazakâr-

lara oy verdiği nasıl açıklanır?

Burjuva propagandası, küçük burjuva ortamı ve ülkenin tarihinin işçi sınıfının siyasal tavrına yaptıkları büyük etkiyi elbette yadsımıyoruz. Ama gerçek ücret sahiden düşük, çalışma koşulları da yüzyılın başına göre daha kötü olsaydı, bu ideolojik etkenlerin büyük bir ağırlık taşıması pek olası olmazdı. Kısacası, ekonomik durum, işçi sınıfının politik tavrı üzerine, kendisine ait olmayan bir ideolojiden daha güçlü bir etki yapmalıdır.

Dogmatiklerimiz bu soruya nasıl karşılık verecekler?

★★★

Ensonu, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının mutlak ve sürekli yoksullaşması hakkındaki tezlerini tekrarlayan dogmatiklerimizin, bu ülkelerde ekonomi bilimimizin saygınlığını lekelediklerini belirtmek isteriz.

Çünkü bu ülkelerin de işçi sınıfının durumunu inceleyen, ülkelerinde işçi sınıfının durumuna ilişkin doğrudan gözlem yöntemini istatistik yöntemle birleştiren kendi Marksist araştırmacıları vardır. Bu araştırmacıların hesapları, bu ülkelerde mutlak yoksullaşmanın sürekli niteliğine ilişkin dogmatiklerimizin savlarını çürütürler.

Örnek olarak, İngiliz işçi sınıfının durumu hakkında altı İngiliz Marksist araştırmacısı (Nouvelle Revue İnternationale'in yazarları ile birlikte) tarafından hazırlanan verileri anmak gerekir. Bu yazarlar şu rakamları veriyorlar:

SANAYİDE YETİŞKİN İŞÇİLERİN GERÇEK ÜCRETİ[22]

(1850 = 100)

1980	134	1930	212
1890	166	1938	222
1900	183	1960	335
1910	169		

M. Smit - Falkner, İ. Kouzminov ve ötekilerin verdiklerinden bütünüyle farklı bir tablodur bu.

İngiliz işçileri, hiç kuşku yok, gerçek ücretteki bu artışı pahalıya öderler. Yazarların açıklamaları şöyledir: "Gerçek ücret artışının nedeni, büyük ölçüde, çalışmanın yoğunlaşması ve çoğu kez de, artan süresidir."

Bununla birlikte araştırmacılar şunu da saptarlar: "Savaştan sonra İngiliz emekçilerinin gerçek ücretindeki artış, işçi hareketi için büyük bir başarı oluşturur"[23].

1962'de, Moskova'da toplanan Marksist Ekonomistler Konferansı'na sunduğu raporunda, A. Arzumanyan aşağıdaki rakamları vermektedir:

(HAFTALIK) GERÇEK ÜCRET HAREKETİ[24]

(1938 = 100)

Yılllar	A.B.D.	İngiltere	Federal Almanya	Fransa	İtalya	Japonya
1948	89,4	101	91(4)	68	103	48,6
1958	106,8	123	132	96	121	112,8
1960	111,7	135	135		125	127,1

Doğal olarak, bu rakamlar kesin değildirler; tüketimin yapısı bir ülkeden öbürüne değiştiği için bunlar birbirleriyle karşılaştırılamaz. Ne ki, gerçek ücretin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük ölçüde artmış olması apaçık bir şeydir. Hiç kuşkusuz, çalışma da, emek gücünün değeri de artmıştır. Gerçek ücretin artması, anlaşılıyor ki, işçilerin refahının artması ile özdeş değildir; gerçek ücret refahın sadece bir etkenidir, ama doğrusu çok önemlidir[25]. Marx'ın açıkladığı gibi, çalışmanın yoğunluğu, kas ve sinire ilişkin enerji harcaması gerçek ücretten daha hızlı arttığı zaman, gerçek ücret artsa bile, mutlak yoksullaşma kuramsal olarak mümkündür. Ama bu, günümüzde de gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekten meydana gelmemektedir.

★★★

İ. Kouzminov, yıllarca direndikten sonra, en sonunda görüşünü düzeltti. 1963'te şöyle yazıyordu: "Mutlak yoksullaşma konusunda ne Marx, ne de Lenin bu sürecin değişmez olduğunu hiçbir zaman iddia etmemişlerdir... İşçilerin yaşam düzeyi önemli dalgalanmalarla karşı karşıyadır, uzunca bir dönemde olduğu gibi, kısa bir zaman dilimi içinde de yükselebilir ve düşebilir"[26].

Bu doğrudur. Tuhaf olan, İ. Kouzminov'un, daha önceki çalışmalarda kendisinin dile getirdiği yanlış düşünceler hakkında birkaç sözle olsun, özeleştirisini yapmayı gerekli görmemesidir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA İŞÇİ ARİSTOKRASİSİ

Marksizm - Leninizmin klasikleri, işçi aristokrasisinin rolünü derinliğine incelediler. Ama kapitalizmin bütün olayları gibi, bu aristokrasinin kendisi, onu oluşturan öğeler, ayrıcalıklı konumunun kaynakları bu oluşumun gelişimiyle birlikte ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok değişti.

Tekelcilik öncesi kapitalizmde işçi aristokrasisi yalnız İngiltere'de vardı. Bunun ekonomik temeli, İngiliz sermayesinin tekelci aşırı kârıydı. İngiltere, o vakit, dünyanın "yapımevi" idi ve olağan kâr kaynaklarından, yani ülke içerisinde işçi sınıfını sömürmekten başka, uçsuz bucaksız sömürge imparatorluğunu sömürmekten de büyük bir aşırı kâr sağlıyordu. Engels'in demesine göre, "ulusların en burjuvası olan bu ulus, kısaca, burjuvazinin yanında bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryanın var olmasına ulaşmak ister"[1]. Lenin ise şöyle yazıyordu: "O zaman ücretleri elverişli olan bu işçi aristokrasisi, dar ve bencil meslek grupları içinde kapalı kaldı, proletaryanın kitlesinden ayrıldı, *politik bakımdan ise liberal burjuvazinin yanında yer almaktadır*. Belki de, bugüne dek dünyada, İngiltere'de olduğu gibi, ileri işçiler arasında bunca liberalin bulunduğu bir ülke yoktur"[2]. Bu düşünce ve başka vesilelerle açıkladığı düşüncelerden, Lenin'in, işçi aristokrasisini her şeyden önce bir *politik etken*

kabul ettiği anlaşılmaktadır.

İşçi aristokrasisi, niteliği gereği işçi kitlelerinden ayrılır, burjuvazinin kampına geçer ve işçi kitleleri üzerinde karşı devrimci bir etki yapar. İşçi aristokrasisinin burjuvazinin saflarına geçişini onun ayrıcalıklı durumu belirler.

Bu olayın somut tarihsel çözümlemesi, onun, ilk önce göründüğünden çok daha karmaşık olduğunu gösterir.

Farklı durumun ve burjuvazi saflarına geçişin aşırı sömürge kârlarından daha başka nedenleri olabilir. A.B.D. ekonomik durumu bakımından, uzun süre bir sömürge ülkeydi. Ama Amerikan işçilerinin ekonomik durumu (yeni göç edenlerin durumu değil), Avrupa işçi sınıfının durumuna göre daha iyi ve şanslıydı. Gerçekten, toprak rantı olmadığından, geniş "boş" topraklar ve yıllarca ücretli çalışmadan sonra bir çiftlik sahibi olma olanağı bulunduğu için durum temelde böyleydi.

Sömürgelerde işçi aristokrasisi bundan farklıdır. Beyazların geliri ile yerli halkın geliri arasındaki farklılık (Örneğin Rodezya, Güney Afrika, vb.) metropollerdeki işçi aristokrasisinin geliri ile düz işçilerin geliri arasındaki farklılıktan çok daha büyüktür. Öte yandan Beyaz İşçilerin işlevleri de farklıdır. Bunlar yerli işçilere ideolojik etki yapmazlar. Beyaz kapitalistler bunları, siyah işçileri bastırmak amacıyla, davalarına kazanmak için parayla tutarlar.

Ayrıcalıklı işçi aristokrasisi, burjuvazinin yanında yer almakta yalnız değildir, çoğu zaman bu aristokrasiye sendikalı olmayan az çok geniş emekçi katmanları da katılır, tarımda çalışan gündelikçiler, küçük sanayide çalışan işçiler, fabrikalardaki vasıfsız işçiler, özellikle kadınlar, vb.den oluşan bu katmanların durumu eğretidir. Bunlar politik bakımdan bilinçsizdirler, örgütlenmeleri zayıftır ve her şeyden önce kiliseci partilerin etkisi altındadırlar. Seçimlerde bu partilere, yani burjuvaziye oy verirler. Bunları politik uyuşukluk halinden yalnız devrimci bir bunalım kurtarabilir.

Öte yandan, tarihsel durum ne olursa olsun, işçi aristokrasisinin, sürekli burjuvazinin saflarında olacağı yolundaki düşünce yanlış, dogmatik bir düşüncedir. İşçilerin politik tutumunun yal-

nızca onların az çok iyi durumlarına bağlı olmadığını deneyler göstermektedir. İşçiler çok uzun süre eğreti durumlarına katlanabilirler, buna alışabilirler. *Hoşnutsuzluk her şeyden önce durumun bozulmasıyla uyanır*, bu durum özellikle olayların hızla geliştiği zamanlarda görülür. İşçi aristokrasisi, ekonomik durumu sağlam, katlanılabilir oldukça burjuvazinin saflarındadır. *Ama durumu hoyratça bozulduğu zaman devrimci mücadeleye etkin olarak katılabilir.*

Örneğin, 1918-1919'da, proletarya diktatörlüğünün kurulmasından önce, Macaristan'da olan budur. Enflasyon, Macar proletaryasının durumunu hızla ve sert bir biçimde ağırlaştırmıştı. En yüksek ücretli vasıflı işçiler, bu olaya düşük ücretli işçilerden daha şiddetli tepki göstermişlerdi. Bunlar, Komünist Partiye girdiler ve burjuvazinin iktidarını devirme mücadelesinde, çoğu kez, ilk plânda bir rol oynadılar. Alman devrimci hareketinde de açıkca benzer bir durum vardı.

Bundan şu sonuç çıkmaktadır ki, işçi aristokrasisine bağlı işçi sayısını öğrenmek için yapılan çalışmalar bilimsel yönden yararlı olmalarına karşın[3], bu öğenin şu ya da bu tarihsel durumda, işçi sınıfının tümünün tavrı üzerine yaptığı etkiyle ilgili politik sorunu çözmezler.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte bu etkinin temeli değişti. Bu temel, XIX. yüzyılda, özellikle mesleki yeterliğe dayanıyordu. İşçi aristokrasisi yalnızca vasıflı işçilerden oluşmuştu. Ama bunların hepsi işçi aristokrasisine girmiyorlardı. O zaman işçi sınıfının yapısı oldukça basitti ve ustalar dışında iki bölük içeriyordu: özellikle zanaatçılar yanında görgüye dayalı üç beş yıllık bir çıraklıktan sonra mesleklerini öğrenmiş olan vasıflı işçiler ve vasıflı işçilere yardımcı olan düz işçiler. İşçi aristokrasisinin ideolojik etkisi, onun üretim içindeki rolüne bağlıydı: vasıflı işçiler grevde oldukları zaman, düz işçilerin de grev yapmaları gerekiyordu.

Makinalaşma ve özellikle zincirleme çalışma ve otomasyonun gelişmesiyle işçi sınıfının yapısı büyük ölçüde değişti. Vasıflı işçilerin sayısı görece azaldı, bir "çıraklık" geçiren işçilerin sayısı büyük ölçüde arttı, çünkü b çıraklığın süresi çok azaldı. Örneğin, Ford'da çıraklık bir günden fazla sürmüyordu. Görgü

yoluyla değil de okulda mesleksel bir eğitim gören yüksek derecede vasıflı işçiler ortaya çıktılar, bunlar ayarlama, otomatik makinaların birbirine bağlı onarım işlerini, vb. ni yapmaktadırlar. Bu işçilerle teknisyen ve mühendisler arasında çok az fark vardır.

Bu değişme A.B.D. ve İngiltere'de egemen olan durumla örneklenebilir.

İNGİLTERE'DE VASIFLI İŞÇİLER VE DÜZ İŞÇİLERİN ÜCRETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ[4]

(% olarak)

	1914	1960
Makine yapımı (haftalık tarifeler)		
tesviyeciler-bitim işçileri	184	133
tesviyeciler-tornacılar	170	119
İnşaat (saat ücretleri)		
duvarcılar	150	114
Demiryolu işçileri (haftalık tarifeler)		
makinistler	211	147

A.B.D. için veriler şunlardır:

İMALAT SANAYİİNDE 25 DALDA İŞÇİLERİN HAFTALIK ÜCRETİ[5]

(Dolar olarak)

Yıl	Vasıfsız işçiler	Vasıflı işçiler	Vasıfsız işçilerin ücretine göre vasıflı işçilerin ücretindeki aşma (% olarak)
1914	10,7	15,0	42
1948	50,0	63,5	27

Eşitlenme eğilimi burada da açıktır, ama çok yavaş kendini göstermektedir.

Belirtilen rakamlar vasıflı ve vasıfsız işçilerin ücretleri arasındaki farklılığın azalma yönünde olduğunu açıkça göstermektedir. Eski anlayışa göre, işçi aristokrasisinin mevzileri iki yönden zayıflamaktadır: bir yandan, vasıflı işçilerin sayısının görece azalması, öte yandan, ücretlerde önemsiz bir farklılık olayı vardır.

Bu eğilime karşın ücretler, A.B.D.'de, işçi bölükleri arasında hâlâ büyük ölçüde farklıdır. Resmi istatistiklere göre[6], Kasım 1962'de, işçilerin saat başına ücreti, taşıt üreten dallarda en yüksek, yani 2,98 dolardı; konfeksiyon alanında ise 1,67 dolarla, en düşüktü. Bu durum bir ölçüde, kadınların, birinci sektörde işçilerin %10'unu, ikincisinde ise %80'inden fazlasını oluşturmalarıyla açıklanır. Belirtilen rakamlar dal içinde ortalama ücreti gösterdikleri ve her dal içerisinde farklılıklar büyük olduğu için, açıktır ki, Birleşik Devletlerde en düşük ücretli işçilerin aldıklarının iki katını kazanan işçiler vardır. Eşitlenme eğilimine karşın, Birleşik Devletlerde işçi aristokrasisinin maddi temeli elbette vardır.

İngiltere'de, kadın emeğinin ücreti konusundaki ayrımcılık, bugüne dek çok güçlüdür.

İNGİLİZ SANAYİİNDE HAFTALIK ÜCRET[7]

(Şilin olarak)

	1938 (Ekim)	1948 (Ekim)	1959
21 yaşından büyük erkekler	69	138	271
18 yaşından büyük kadınlar	32,6	74,6	140

Kadınlar, günümüzde, tıpkı savaş öncesi gibi, erkeklerin ücretinin yaklaşık yarısını almaktadırlar. Kadınlar, ortalama ola-

rak, kuşkusuz, erkeklerden daha az vasıflıdırlar, ama aynı işi yaptıkları zaman bile, erkeklerden çok daha az ücret alırlar. A.B.D.'de ayrımcılık bu kadar belirgin değildir.

★★★

İşçi aristokrasisi sorununu dünya ölçeğinde incelersek, A.B.D. sanayi işçilerinin çoğunun (siyahlar, Meksikalılar, Portorikolular, vb. hariç), bütün öteki kapitalist ülkelerin işçilerine göre işçi aristokrasisi oldukları görülür. Bu, elbette, A.B.D. işçi sınıfının yoksulluğu bilmediği anlamına gelmez. Başkan Kennedy bile, 30 milyondan fazla Amerikalının yoksulluk içinde yaşadığını kabul etmişti. Bunlar temelde, Siyahlar, Meksikalı işçiler, yeni göç edenler, bütün yıl göçebelik eden evsiz barksız tarım işçileri, artık para yardımı alamayan işçiler, vb.dirler. Yine de, günümüzde işçi aristokrasisi, refah döneminde İngiltere'de olduğundan kalabalıktır.

İmalat sanayiinde ortalama saat ücreti (erkekler ve kadınlar) 1961'de[8], şöylece kendini gösteriyordu (dolar olarak):

A.B.D.	Batı Almanya	Fransa	İtalya	İngiltere (erkekler)	İngiltere (erkekler ve kadınlar)
2,32	0,72	0,45	0,40	0,95	0,80[9]

Bu rakamların, durumu, Amerikalı işçilerden yana saptırdıklarını biliyoruz. Doları resmi kurdan değiştirme, Batı Avrupa paralarının satınalma gücünü düşürür. A.B.D.'de, Batı Avrupadakinden çok daha fazla işsiz vardır. Batı Avrupalı işçiler, aile yardımı, işsizlik, sakatlık, hastalık vb. yardımlardan yararlanırlar, oysa A.B.D.'de, Amerikalı işçilerin yalnızca küçük bir bölümü bunlardan yararlanırlar. Bu durumda, Batı Avrupalı işçilerin aldıkları yardımların tutarını ücretin %50'sine kadar hesap etsek bile (bu, kuşkusuz abartmalı bir değerlendirmedir), Amerikalı işçilerin ücreti, yine de, birincilerin ücretinden 2-3 misli yüksek

olacaktır. A.B.D. ile Batı Avrupa imalat sanayiinde saat ücretinin düzeyi arasındaki farklılık, İngiltere tarihinin herhangi bir döneminde, klasik işçi aristokrasisinin ücreti ile düz işçilerinki arasında var olan farklılıktan daha yüksektir.

Kapitalist dünyanın işçi aristokrasisi olarak Amerikalı sanayi işçilerinin durumu, bunların ücretleri azgelişmiş kapitalist ülkelerin işçilerinin ücretleri ile karşılaştırıldığı zaman daha da açık bir biçimde ortaya konulur. Örneğin, A.B.D. işçileri bir hafta içinde, A.B.D.'ye komşu ülke Meksika'nın işçilerinin bir ayda, Afrikalı işçilerin ise iki ya da üç ayda kazandıkları kadar para kazanırlar.

★★★

Gelişmiş ülkelerin büyük burjuvazisi, günümüzde, işçi aristokrasisini satın almak ve beslemek için hangi kaynaklara sahiptir?

Sömürgelerin emperyalizmin egemenliğinden kurtulmasının, burjuvaziyi işçilerin bir bölümünü satın alma olanağından yoksun bıraktığı ya da hiç değilse bu olanağı azalttığı bizde sık sık öne sürülmektedir.

Biz durumun böyle olmadığını düşünüyoruz. İşçi sınıfı ile komünist partilerin yönetiminde antiemperyalist kurtuluş savaşları vermiş ve sosyalist gelişme yoluna girmiş olan, yalnızca Küba, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam, Çin gibi eski sömürge ve yarı sömürgeler emperyalist sömürüden kendilerini kurtarmışlardır. Hindistan, Pakistan, Yakın Doğu ülkeleri gibi Asyanın bütün büyük ülkelerinde, tüm Afrika kıtasında, Latin Amerika'da (Küba hariç) siyasal bağımsızlığın kazanılması, henüz yabancı sermaye erkinden ekonomik kurtuluşu getirmemiştir. Hindistandaki İngiliz sermayesiw yatırımları, bu ülkenin siyasal kurtuluşundan bu yana iki katına çıkmıştır, sonuç olarak kârlar da artmıştır. Karma kapitalist işletmeler kurulması, Dünya Bankası borçları, devlet "yardımı", vb. sonucu eski açık emperyalist egemenliğin yerini yeni sömürgecilik almıştır. Bu konuda somut rakamlar veremiyoruz, ama emperyalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerdeki *yatırımla-*

rının tutarı ile bunlardan elde ettikleri *kârlar ve aşırı kârların* şimdi, sömürgelerin kurtuluşu öncesindekinden daha büyük olduğundan hiç kuşku duyulamaz.

Yukarda işaret ettiğimiz gibi, buna, emperyalist ülkelerce ihraç edilen malların fiyatlarının yüksekliği ve azgelişmiş ülkelerin emperyalist ülkelere ihraç ettikleri malların fiyatlarının düşüklüğü yüzünden, ya da burjuva ticaret dilinde kısa ve özlü olarak ifade edildiği gibi, dış ticaret hadlerinin[10] bozulması nedeniyle emperyalistlerin azgelişmiş ülkelerle ticaretten elde ettikleri gelirlerin aşırı artışını eklemek gerekir.

Son on yıllık dönemde, ticaret hadlerinin bozulması sonunda, gelişmiş emperyalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerden ayrıca aldıkları haracı yaklaşık olarak hesap etmeye çalışalım.

TİCARET HADLERİ[11]

(1958 = 100)

	1950	1960	1962
Gelişmiş ülkeler[12]	96	103	105
Azgelişmiş ülkeler[13]	108	99	95

Emperyalist ülkelerin dış ticaret hadleri, son on yıl içinde %7 iyileşmiştir; azgelişmiş kapitalist ülkelerin mübadelcleri ise aynı dönemde %14 değer yitirmiştir.

Azgelişmiş ülkelerle ticaret, emperyalistlere ne kadar kâr sağlamaktadır? 1960'da (elimizdeki son veriler bu yılın verileridir), gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere yaptıkları satışlar 21,2 milyar dolara ulaştı.[14] Dış ticaret hadlerinin %7'lik iyileşmesi, 1,4 milyar dolar bir kazanç demektir. Aynı yıl içinde, gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkelerden 19,8 milyar dolar tutarında mal satın aldılar, Ticaret hadlerinin bozulmasının yol açtığı %14'lük kayıp

nedeniyle bu, müşteriler için 2,8 milyar dolarlık bir kazanç eder. Demek oluyor ki, yalnız 1960 yılında emperyalistlerin sağladığı kazanç 4,2 milyar dolara ulaşmıştır.

Gördüğümüz gibi, emperyalistlerin, azgelişmiş ülkelerde yatırımlardan sağladıkları gelirler, artı, dış ticaretin onlara getirdiği büyük ek kazanç işçi aristokrasisini satın almak için oldukça büyük bir tutar oluşturmaktadır.

Ama bu tutar, bugün, işçi aristokrasisinin rüşvet fonunun başlıca kaynağı olamaz. Şu karşılaştırma bunu gösterir. Örnek olarak, son derece zengin bir kapitalist ülke olan Birleşik Devletleri (Kanada dahil) alalım. 1961'de A.B.D.'nin azgelişmiş ülkelere mal ihracatı 7 milyar dolara, bu ülkelerden ithalatı ise 6,8 milyar dolara ulaştı[15]. A.B.D. ile Kanada, azgelişmiş ülkelere büyük miktarlarda gıda maddeleri ihraç ettikleri için abartmalıdır ama, tutalım ki, dış ticaret hadlerinin iyileşmesi yüzünden elde edilen kazanç yukarda hesap edilen kazançla aynı kalsın. Bu durumda, bu kazanç 1,3 milyar dolara yükselecektir. Buna azgelişmiş ülkelerde yatırımlardan sağlanan net geliri, yani 2,3 milyar doları eklemek gerekir[16]. Küçük göstermekten kaçınmak için, bu tutarları yuvarlak olarak 4 milyar dolar hesap edelim.

Yılda 4 milyar dolar, tartışmasız, büyük bir tutardır. Ama Amerikan işçi sınıfının büyük bir bölümünü işçi aristokrasisi haline getirmek için yetersizdir. Bu, aşağıdaki verilerden anlaşılır.

A.B.D.'nin özel ekonomisindeki ücret ve aylıklar toplamı, 1951'de 142 milyar dolardı[17]. Azgelişmiş ülkelerden sızdırılmış 4 milyar dolar aşırı kâr, bu tutarın ancak %3'ünü oluşturur.

A.B.D.'nin özel ekonomisinde çalışan bir işçinin (tam istihdamda) tahmin edilen yıllık geliri 1960'da 4734 dolardı[18]. Bu rakamların hayli abartmalı olduklarını çok iyi biliyoruz. Bu rakamlar yüksek ücretli memurların gelirlerini içermekte olup, ne işsizlikten doğan gelir kayıpları, ne de vergilerle diğer ödemeler, vb. düşülmüştür. Yine de açıktır ki, Amerikan burjuvazisi (Kanada burjuvazisi de içinde) azgelişmiş ülkelerden sağlanan aşırı kârı bütünüyle işçileri satın almak için harcamış olsaydı bile, bu, onun, 40 milyon işçi ve sıradan memurun ancak küçük bir bölü-

münü işçi aristokrasisi haline getirmesine olanak sağlayacaktı.

İşçi sınıfının oldukça önemli bir bölümünü satın almaya olanak veren fonların temel kaynağı, emeğin verimliliğinin hızla artması, ama emek zamanında buna denk bir azalma olmamasıdır. A.B.D. sanayiinde emeğin verimliliğinin artışı bunu açıklar.

İMALAT SANAYİİNDE BİR İŞÇİNİN SAAT BAŞINA ÜRETİMİ[19]

(1947-1949 = 100)

1947	1950	1955	1960
97,6	109,5	125,6	135,7

Demek oluyor ki, resmi istatistik emeğin verimliliğinin İkinci Dünya Savaşından sonra yaklaşık %40 arttığını göstermektedir[20]. Oysa haftalık çalışma süresi birazcık, her halde %10' dan daha az azaltılmıştır[21]. Emeğin verimliliğinin artması, karşılık olarak fiyatlarda bir düşüş getirmemiştir; tersine, "tüketim fiyatları endeksi", şimdi, 1948 endeksini %25 aşmakta ve sürekli artmaktadır.

Bütün bunlar, Amerikan sermayesinin, şimdi, 15 yıl öncesindekinden yaklaşık olarak %20-30'luk, çok daha önemli bir aşırı gelir kitlesi kazanması demektir.

Emeğin verimliliğinin hızla artması, burjuvaziye, işçi sınıfının oldukça önemli bir bölümünü satın almak için büyük bir tamamlayıcı iç fon sağlar[22]. Öte yandan bu durum, artan yapısal işsizliği, işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı şu bilinen felâketi doğurur.

Öbür gelişmiş kapitalist ülkelerde de aynı hareket gözlenir.

Emeğin verimliliği, savaş sonrasında, bütün gelişmiş sanayi ülkelerinde büyük ölçüde arttı, oysa fiili iş süresi, savaş öncesinin olağan 48 saatlik iş haftasına göre çok az azaldı.

1961 yılında, Batı Almanya'da çalışma haftası 45,3, Fransa'da 45,7, İngiltere'de 46,8, İtalya'da 48,5 saatti[23].

İngiltere'de yüzbinlerce işsiz bulunmasına karşın, en azından 1,7 milyon İngiliz işçisi, yani bu ülkedeki işçilerin %28,6'sı, 27 Nisan 1963'te son hafta içinde işçi başına haftada ortalama 8 saat süreyle fazla çalışma yapmıştır[24].

★★★

İşçi aristokrasisinin görevleri şunlardır: Kapitalist rejimi korumak, işçi sınıfının devrimci yola girmesini önlemek için bu sınıf içerisinde burjuva ideolojisini yaymak. *İşçi bürokrasisi*, bu görevin yerine getirilmesinde işçi aristokrasisini tamamlamakta ve giderek onun yerine geçmektedir. Öte yandan, işçi aristokrasisinin rolü, teknik ilerlemeler ve işçiler arasında etkinliğinin düşmesi sonucu azalmıştır

Lenin, Birinci Dünya Savaşından sonra şöyle yazdı: "Parlamenterler, gazeteciler, işçi hareketi görevlileri, ayrıcalıklı memurlar ve proletaryanın kimi bölüklerinden oluşan, kendi ulusal burjuvazisiyle *bütünleşen* tam bir toplumsal katmanın olgunlaştığı görüldü. Ulusal burjuvazi de bu katmanı değerlendirmeyi ve kendi görüşlerine "uyarlama"yı çok iyi becerdi."[25]

Günümüzde, reformcu işçi bürokrasisi daha da kalabalık ve güçlüdür. İşçi bürokrasisi her şeyden önce, genellikle yalnız bürolarda bulunup üretime katılmamasıyla aristokrasiden ayrılır. Bu bürokrasinin alt katmanlarının gelirleri işçi aristokrasisinin gelirlerini aşmaz, ama bu gelirler işçi sınıfı için afet olan sürekli işsizlik tehdidi pahasına sağlanmış değillerdir. Bu bürokrasinin daha yukarı kademelerdeki öğeleri burjuvazinin gelirine eşit yüksek bir gelire sahiptirler ve bir bujuva yaşamı sürdürürler. "Majestelerinin Muhalefeti"nin başkanı, İngiliz burjuva devletinden bir bakan aylığı alır. Amerikalı sendika başkanlarının geliri, milyoner rantiyelerin gelirleriyle aynı düzeydedir: Bu gelir, yılda 100.000 dolara ulaşır[26].

İşçi büroksasisi sayıca yüksektir. Bu bürokrasinin belli başlı bölükleri şunlardır:

1- *Sosyal demokrat partilerin bürokrasisi*: Parlamentoda milletvekilleri, gazeteciler, parti çalışanları, vb. Bunlara partinin

nüfuzuyla memurluklara giren devlet, belediyeler, vb. memurlarını da eklemek gerekir.

2- *Sendika bürokrasisi:* Bunların işçiler arasında etkisi büyüktür. İşçinin kaderi (toplu sözleşmeler çerçevesinde) genellikle bu bürokrasiye (işletmelerde bulunan burjuvazinin bürokrasisi ile işbirliği halinde) bağlıdır: İlkin kimin işine son verilecek? Kimin daha iyi bir işi olacak? İşsizlik halinde işçi ne gibi yardımlar alacak? vb. Eğer işçi parti bürokrasisinden bir kişiyle bozuşur ya da reformcu partiden ayrılırsa, bu, kendisi için hemen olumsuz sonuçlar doğurmaz. Ama eğer sendika bürokrasisinin bir üyesiyle bozuşursa zarar görebilir. Çoğu zaman, işçi, sendikadan ayrılamaz, çünkü işini kaybeder. Sendika bürokrasisi toplu sözleşmeleri imzalar; sendikalılar, çoğu kez, bunları kabul etmek zorundadırlar[27].

3- *Kooperatifler bürokrasisi.* Bu bürokrasi sayıca kalabalıktır ve sıkı sıkıya reformcu partinin bürokrasisine bağlıdır, ama işçiler üzerindeki etkisi sendika bürokrasisinin etkisinden daha azdır.

İşçi bürokrasisinin sayımını yapmak güçtür. Büyük ülkelerde, bu bürokrasi içinde onbinlerce kişi vardır. Ama gerçek, aylıklı bürokrasi yanında onlarca kat daha kalabalık parti ve sendika "militanları" bulunduğu için önemi ve etkinliği artar. Bu "militanlar", kendileri de aylıklı bürokratlar olmak isteyen, bu nedenle sendika ve parti bürokrasisinin bütün buyruklarını yerine getiren işçilerdir.

İşçi aristokrasisi ile bürokrasisinin başlıca görevi, burjuva ideolojisini yaymak, işçi sınıfı içerisinde Marksizmle, komünist ideolojiyle mücadele etmektir. İdeolojilerinin bellibaşlı öğeleri şunlardır: yasallık, her türlü yasadışı etkinliği reddetme, burjuva demokrasisi ve parlamentarizmini şirin gösterme, burjuva demokrasisinin sınıflar üstü devlet doktrini, şovenizm ve din, anti-Marksizm ve antikomünizm.

Elli yıl kadar önce, Lenin şöyle yazmıştır: *"Oportünizmin politik içeriği ile sosyal şovenizmin politik içeriği aynıdır:* sınıflar işbirliği, proletarya diktatörlüğü ve devrimci mücadeleden vazgeçme, burjuva yasallığını kayıtsız şartsız kabul etme, proletaryaya güvensizlik, burjuvaziye güven. *Sosyal şovenizm İngiliz liberal işçi politikasının, Millerand'cılık ve Bernstein'cılığın doğru-*

dan uzantısı ve en yüksek noktasıdır.

İşçi hareketinin iki temel eğilimi olan devrimci sosyalizm ile oportünist sosyalizm arasındaki mücadele 1889'dan 1914'e kadar uzanan her dönemi doldurur"[28].

Lenin, işçi sınıfı içerisinde burjuva ideolojisinin yaratıcıları olarak ne dini, ne de kiliseyi anar. Bunun nedeni, Birinci Dünya Savaşından önce sınıf mücadelesinde dinden seyrek olarak yararlanılmasıydı. Bu dönemde, burjuvazi ve reformcu işçi hareketi içerisinde hâlâ liberal ve kilise karşıtı bir akım vardı. Birinci ve hele İkinci Dünya Savaşından sonra kilise, işçileri aldatmanın başlıca araçlarından biridir. Katolik partiler kurulmuş, ya da güçlenmiştir. İngiltere'de Mcdonald, Lansbury, Henderson gibi ki-mi işçi önderleri dinsel inanç sahibi ateşli sofulardı. A.B.D.'de birçok tarikatlar, işçilerin toplumsal bilincinin gelişmesini köstek-lemeye çalışmaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşının çalkantıları biraz yatıştığı ve silikleştiği zaman, dinin ve kilisenin politika üzerindeki etkisi geriledi. Ama bu güne dek yine, Birinci Dünya Savaşı öncesindekinden çok daha güçlüdür.

İşçi bürokrasisinin köklerine gelince, bu bürokrasinin alt katmanları ile sendika başkanları işçiler arasından derlenir, oysa reformcu partiler bürokrasisinin üst çevrelerinde burjuvaziden gelen aydınlar gittikçe önemli bir rol oynarlar. İşçi Partisinin en yeni üç lideri Atlee, Gaitskell, Wilson, tıpkı, Blum, Guy Mollet, Ol-lenhauer ve ötekiler gibi, burjuva kökenlidirler. Bu durum, reformcu partiler ile burjuvazi arasında var olan sıkı bağı açıkça gösterir[29].

★★★

Burjuvazinin, işçi aristokrasisi ve bürokrasisi yardımıyla işçi sınıfını devrimci yoldan saptırmayı ne ölçüde başardığı sorusu sorulursa şöyle cevap verebiliriz: Burjuvazi, Anglo-sakson ve İskandinav ülkelerinde işçi sınıfını devrimci yoldan saptırmayı şimdilik başarmış, ama öteki kapitalist ülkelerde bunu başaramamıştır.

Şu durum iyi bilinir: A.B.D.'de, proletaryanın kendi reformcu kitle partisi bile yoktur; on milyonlarca işçi ve memur, iki

büyük burjuva partisinden birine oy verir; en az 40 yıldan beri var olmasına karşın Komünist Partinin kitlesel etkisi yoktur, baskı altındadır ve yarı yasal bir duruma sokulmuştur. Burjuvazinin hizmetinde olan sendika liderleri işçileri kandırmak, anti-Mark-sizmi ve antikomünizmi yaygınlaştırmakla görevlidirler (Kanada' da durum aynıdır).

İngiltere'de (tıpkı Avustralya ve Yeni Zelanda'da olduğu gibi) işçi sınıfının eski bir kitle partisi vardır, ama bu parti gerçekte burjuvazinin ikinci partisidir[30] ve burjuvazi, onun, kapitalist rejim için hiçbir tehlike arzetmediğini bildiğinden, ülkenin yönetimini devre devre ona teslim etmekten çekinmez. İsveç Sosyal Demokrat Partisi de İsveç'in kapitalist rejimine hiçbir zarar vermeksizin, tek başına ya da bir burjuva partisi ile ortaklaşa, en azından 25 yıldan beri hükümettedir. Bu ülkelerde komünist parti henüz önemli bir siyasal etken oluşturmaz.

Bilindiği gibi, burjuvazinin artık hükümet edemediği, proletaryanın da artık "eskisi gibi" yaşamak istemediği durumu Lenin, asıl devrimci durumun ana koşulu olarak nitelemiştir. Böyle bir durum bu ülkelerde yoktur. Hem de A.B.D. ve İngiltere'deki kitlesel işsizliğe karşın bu böyledir.

A.B.D.'de uzun süren, çetin kitlesel grevlerin patladığı doğrudur. Bu hareketler bizde, çoğu zaman, Amerikan işçi sınıfının devrimci duygularının anlatımı sayılır. Bu olayları ve somut tarihsel durumu böyle değerlendirmenin bütünüyle doğru olmadığını düşünüyoruz.

Büyük ve uzun süren grevler, devrimci dönemde, devrimci mücadelenin kızışmasının belirtisi ve de etkenidirler, işçilerin artık geçmişte olduğu gibi yaşamak istememelerinin işaretidirler. Günümüzde, Birleşik Devletlerde patlak veren büyük grevler işçilerin, fiyatların durmadan yükselmesi sonucu durumlarının kötüleşmesine karşı çıkmak ve kapitalist rejimin çerçevesinde durumlarını grev yoluyla düzeltmeye çalışmak için kendilerini yeterince güçlü gördüklerini ifade eder.

Bu grevlerin A.B.D.'de kapitalist rejim için tehlikesiz olmaları, bu grevlerin önderlerinin genellikle azgın antikomünistler ve kapitalizmin avukatları olmalarından bellidir. Kennedy yönetimi bile, birçok kez (örneğin madenciler ya da dok işçileri grevinde), anlaşmazlığa müdahale etmenin, işçilerin yanında yer al-

manın yerinde ve Amerikan büyük burjuvazisinin bütününün çıkarına olduğuna karar vermiştir. Amerikan, İngiliz, Kanadalı, Avustralyalı ve İsveçli işçilerin çoğu şimdi de "eskisi gibi" yaşamak isterken, Amerikan burjuvazisi de hâlâ eski yöntemlerle yönetme durumundadır. Bu ülkelerdeki işçi aristokrasisi ile bürokrasisi *şimdi* de burjuvazi tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirmektedirler.

Fransa ve İtalya'da durum farklıdır. Bu ülkelerde reformist işçi hareketi, komünist harekete göre zayıftır. Komünist partiler, sendikal harekete büyük bir etkide bulunurlar. Reformistler ile katoliklerin ayrı sendikalar oluşturarak işçilerin bir bölümünü ayırmayı başarmış olmalarına karşın, proletarya dayanışması, genellikle, ideolojik ayrılıklardan daha çok kendisini duyurur ve bu sendikalar, büyük grevlerde genellikle emekçilerin çoğunluğu ile işbirliği yaparlar. O halde bu koşullarda, Fransa'nın tüm işçi sınıfı tarafından fiilen desteklenen Fransız maden işçilerinin 1963'teki büyük grevinin, çıkış nedeninden başka, Birleşik Devletler'deki büyük grevlerin niteliğinden bütünüyle farklı bir siyasal nitelik taşıdıkları ortadadır.

★★★

Az önce söylenenleri özetlersek, büyük sermayenin, işçi aristokrasisi ve reformist bürokrasinin yardımıyla, en zengin kapitalist ülkelerde, işçilerin çoğunu sermaye kampında tutmak üzere, bu aristokrasiden oldukça geniş katmanları hâlâ satın alacak durumda olduğunu belirtmek gerekir. Ama bu, geçici bir olaydır. İşçi hareketinin devrimci gelişmesi, görünüşe göre, İtalya ve Fransa işçi hareketinin yolunu, yani burjuvazinin etkisini kırma yolunu izleyecektir.

KÂR ORANININ EŞİTLENMESİ İLE ORANTILI OLARAK SERMAYE TRANSFERİ SORUNU

TEKELCİ KAPİTALİZMDE KÂR ORANI

Bilindiği gibi, Marx, sermayelerin, kâr oranının ortalama orandan düşük bulunduğu dallardan, oranın daha yüksek bulunduğu dallara sürekli geçişini, üretimin çeşitli kesimleri arasında kâr oranını eşitleştirmeye yönelik bir mekanizma olarak niteler.

Marx şöyle yazar: "Ama şu bir gerçektir ki, sermaye, kâr oranı düşük bir alanı bırakır ve daha büyük bir kâr oranı bulunan alana atılır. Sermaye, bu sürekli gidiş gelişle, kâr oranının şurada düşüp, burada artmasına göre çeşitli alanlar arasında dağılma biçi-miyle arz ile talep arasında bir ilişki doğurur, bu da beraberinde ortalama kârın, üretimin çeşitli alanlarında eşitliğini getirir, değer-lerin üretim fiyatına dönüşmesinin kaynağı budur".[1]

Bu tez, bu genel biçimiyle, ekonomi politik elkitaplarında örneğin, K.Ostrovitianov'un yönetiminde yayımlanan elkitabında ve ötekilerde tekrarlanır. Bu kitapta şöyle denilmektedir: "Yüksek kâra akış içerisinde, bir daldan öbürüne sermaye transferi olur, bunun sonunda ortalama kâr oranı sağlanır..."[2]

Gerçekte, özellikle günümüzde, sermayelerin bir daldan

öbürüne geçişi, bu ilk Marksist genel formülün düşündürdüğünden çok daha karmaşık bir sorundur. Daha ilerde göreceğimiz gibi, düşüncelerini açan Marx, bu genel formülü bir ölçüde değiştirmiştir. Marx, elbette, sermayenin transferinden üretici sanayi sermayesi işlevi içinde brüt taplumsal sermayenin dağılımında meydana gelen değişimleri anlar. Sanayici bir kapitalist, ürününü bir başka kapitaliste sattığı zaman, doğallıkla *kendi* sermayesini bu alandan çeker, ama bu brüt toplumsal sermayenin dağılımında hiçbir değişme ifade etmez, bu, kâr oranının oluşmasını hiçbir biçimde etkilemez, çünkü sözkonusu sermayenin yeri, *başka* bir ka-pitaliste ait olan aynı türden bir sermaye ile doldurulur. Hisse se-netlerinin alım satımı konusunda da durum aynıdır. Bu durumda, "gerçek sermayenin kopyaları"nın alım satımı, üretim sermayesi-nin dağılımında hiçbir şey değiştirmediği için, hiçbir rol oyna-maz. Üretim sermayesi toplamı ile borç sermayenin toplamı ara-sındaki oranın değişmesi de önemsizdir.

Bir sanayi dalı ya da yalnız bir işletme borç sermayeye başvurduğu zaman, ortalama kâr oranının oluşmasından *sonra* kârlarından bir bölümünü faiz olarak ödemesi gerekir. Kâr oranı, ancak çeşitli sanayi kesimleri arasında üretim sermayesinin dağılımındaki değişiklikten etkilenir.

Sermayenin somut göçünü ele alalım. Marx'ın çözümlediği serbest rekabet kapitalizminde, sermayenin bir daldan öbürüne transferi ne bir güçlük, ne de bir sorun yaratıyordu. Bu transfer yeni bir işletmenin kurulması ya da daha önce var olan bir işletmenin genişletilmesiyle, yani para sermayenin değişmeyen sermaye (sabit ve döner) ve değişen sermaye haline gelmesiyle özdeştir. Çünkü yeni bir işletme üretimin genişlemesi ve daha önce var olan bir dala sermaye akımı demektir (son derece seyrek görülen bütünüyle yeni bir ürünün yapımına geçilmesi durumu hariç). Sermayelerin *geri çekilmesi* sözkonusu olduğunda işler çok daha karmaşıktır. Dönen sermayenin hareketi güçlük göstermez: hammaddeler ve yardımcı malzemelere başka biçim verilir, bitmiş ürünler satılır, değişen sermaye de bir başka üretim dalına yatırılabilir. Sabit sermayenin hareketi çok daha güçtür: Binalar ve motorlar; oldukça önemli ek harcamalara karşın, başka bir dalda kullamlabilirler, ama doğrudan donatım malları konusunda bu olanaksızdır. Bir dikiş makinası sadece dikiş dikmeye yarayabilir;

bir torna tezgâhı ancak maden parçalarını işlemeye yarayabilir; bir gemi ancak suda seyredebilir. Bu nedenle, sermayenin geri çekilmesi her zaman *bu sermayede az çok büyük kayıplara* bağlıdır.

Marx, doğal olarak, bu güçlükleri görmüştür. Şöyle der: "Ama tam anlamıyla her üretim alanında-sanayi, tarım, madencilik, vb. - bir alandan öbürüne sermaye transferi, özellikle var olan sabit sermaye nedeniyle büyük güçlükler gösterir".[3]

Marx'ın zamanında, bir sanayi işletmesinin toplam sermayesi içinde sabit sermayenin payı görece azdı, teknik henüz az gelişmişti ve sanayide ikinci kesimin özgül ağırlığı birincininkinden çok daha önemliydi.

Ama daha bu dönemde bile, sermayenin geri çekilmesinin fiilen olanaksız olduğu ekonomi dalları vardı. Örneğin, demiryolları, o dönemde, çok büyük yatırımları ifade ediyorlardı. Bu alanda sabit sermayenin payı, çok düşük olan sürekli dönen sermaye (hammaddelerle yardımcı gereçlerden oluşur) payına oranla çok yüksektir. Sabit sermayenin biçimi, onun ancak demiryolu ulaşımında iş görmesine olanak sağlar: Raylar, traversler, sayısız köprüler, garlar, lokomotifler ve vagonlar, hurda demir olarak kullanılabilen önemsiz bir bölüm dışında öbür üretim kesimlerinde kullanılamazlar. Gemiler için de durum aynıdır.

Çoğu zaman kapitalistlerin tek bir çıkış yolu vardır: faydasız hale gelen donatımı, lokomotifleri, vagonları ve gemileri ihraç etmek ve satış gelirini başka kesimlere yatırmak. Böylece, bu kapitalistlerin kendi ülkelerinde sermaye transferi olur, ama genelde, tüm kapitalist sistem ölçeğinde hiçbir şey değişmez: bu, sermayenin sadece coğrafi yönden yer değiştirmesi olup, bir üretim dalından öbürüne gerçek akışı demek değildir.

Günümüzde sermayelerin transferinin, Marx'ın zamanında olduğundan çok daha çetin iş olduğu kolaylıkla anlaşılır. İlk olarak teknik gelişme, gerek tek tek işletmelerde, gerekse dünya ölçeğinde sabit sermayenin payını çok büyük ölçüde arttırmıştır. İkinci olarak, daha işletmenin kuruluşu sırasında sabit sermaye bu işletmeye özgü üretime göre düzenlenir. Bir kimyasal ürünler fabrikasının binaları ve donatımı, ancak kimya sanayiinde kullanılabilir. Bir metal işleme fabrikası sadece metal üretebilir. Farklı

işlemler yapan, otomatik kumandalı, seri yapıma yönelik bir otomobil fabrikasının donatımı, eğer araba yapımında kullanılmazsa, sadece bir hurda demir yığınıdır. Çağdaş büyük işletmelerden çoğunun durumu böyledir. Sermayenin gerçek anlamda transferi, beraberinde çok ağır kayıplar getirir, bu da işletmenin iflası demektir.

Bu koşullarda, insan kendi kendine şunu sorabilir: Marx, sermaye transferini kâr oranını eşitleştirme aracı olarak kabul etmekte acaba haksız mıydı?

Hiç de haksız değildi. Bu durumda ve diyalektik yöntemine uygun olarak Marx, önce sorunun çözümünü genel biçimiyle vermekte, daha sonra bu çözümü değiştirmekte ve somutlaştırmaktadır. Marx şunu belirtir: "Genel kâr oranı yalnızca eğilim olarak, özel kâr oranlarını eşitleştirme hareketi olarak vardır. Kapitalistler arasında rekabet-rekabetin kendisi bu eşitleştirme hareketidir- burada, belli bir süre içinde kârın ortalamanın altında bulunduğu alanlardan sermayenin giderek çekilmesiyle, kârın ortalamanın üstünde olduğu alanlara ise sermayenin yine giderek katılmasıyla kendisini gösterir; *ek sermayenin bu alanlar arasında farklı oranlarda yavaş yavaş dağılmış olması* da mümkündür".[4]

Altını bizim çizdiğimiz sözcükler, kâr oranının eşitleştirmeye yönelik eğilimin uyaranı olarak sermaye transferini belirtirler. Sermayenin geri çekilmesi ağır zararlar getiren seyrek bir olaydır. Sermayenin geri çekilmesinin, işletmenin, gelecekte verimli olabileceği konusunda hiçbir umut kalmadığı zaman, yıllarca zararına çalışmanın akılcı sonucu olduğunu söylemek daha doğru olurdu.[5] Kâr oranını eşitleştirme eğilimi, *yeniden yatırılan sermayenin*, kâr oranının büyüklüğüne göre, dallar arasında farklı oran-larda yavaş yavaş dağılmasıyla açıklanır.

Bu, tekelcilik öncesi kapitalizme uygun olduğu kadar, tekelci kapitalizme de uygundur. Ama serbest rekabet kapitalizminde ek sermaye akımı serbestçe yapılırken tekelci kapitalizmde *yeni* güçlüklerle karşılaşır. Belli bir dalda daha önce var olan tekeller, üretimdeki artış tekel fiyatlarına zarar vermeyecek ve kârları artıracaksa, doğal olarak, sermaye ekleyerek işletmelerini engelsiz bir biçimde büyütebilirler. Ama karteller ya da tröstler biçiminde gruplanmış bir ya da birkaç tekelin egemen olduğu dallara

başka firmalar tarafından sermaye yatırımları çok büyük güçlüklerle karşılaşır. Tekeller, rakip yeni bir firmanın ortaya çıkmasını engellemek için çeşitli yollara başvururlar, çünkü bundan tekel fiyatları etkilenebilecektir. Lenin'in emperyalizm konusundaki yapıtları ve her zamanki uygulamalar nedeniyle, bu yöntemler okurun yabancısı değildir. Bu nedenle, bu sorun üzerinde çok kısa duracağız.

Tekellerin egemen olduğu bir dalda yeni bir girişim kurmak sözkonusu olunca karşılaşılan ilk engel, modern bir fabrika kurmak için gereken sermayenin hacmidir. Büyük bankaların desteği olmaksızın bunca parayı bir araya getirmek güçtür. Büyük bankalarla tekeller arasında var olan sıkı bağlardan ötürü, egemen mali oligarşi bu desteği genellikle reddeder. Tekellerin egemen oldukları üretim dallarında, kendi girişimleri dışında yeni şirket-lerin kurulması, ancak başka tekellerin el atmasıyla, tekeller arası mücadeleyle mümkündür.

Kimi zaman yeni yatırımlar, daha önce var olan tekellerin hammadde kaynaklarını denetlemeleri, dal budak salmış bir patent sistemiyle üretimi tekelleştirmeleri yüzünden güçleşir. Lenin'in çalışmaları bunu bize çoktan öğretmiştir.

Tekelci devlet kapitalizminin sonucu olarak devletin işe karışması yeni bir etkendir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda yeni büyük işletmeler kurulurken şu ya da bu biçimde devletin işe karışma hakkı vardır.[6]

Bundan şu sonuç çıkar: Tekellerin egemen olduğu kesimlerde sermaye akımı tekelci olmayan sermaye için güç, uygulamada hemen hemen olanaksız olduğu halde, tekeller, daha sonra yüksek tekel fiyatları saptamak ve tekelci yüksek bir kâr oranı sağlamak üzere, rakiplerini "fiyat savaşı" ile yıkarak, tekelci olmayan dallara serbestçe sermaye yatırabilirler. Bu nedenle, başka girişimlerin, tekellerin egemen oldukları dallara sermaye yatırma olanakları ile tekellerin tekelci olmayan dallara sermaye yatırma olanakları çok farklıdır.[7]

Bütün bunlar, doğal olarak şu soruyu gündeme getirir: *Bugünkü tekelci devlet kapitalizminde kâr oranını eşitleştirme eğilimi* tek kâr oranının oluşmasına *ne ölçüde* katkıda bulunur?

Bu sorunun karşılığını daha ileride vereceğiz.

★★★

Kâr oranının düşme eğilimi sorunu, sermaye transferinin sonucu olan ortalama kâr oranının oluşması eğilimi sorunundan ayrı bir sorundur.

Kuramsal olarak konuşulursa, bu eğilim elbette vardır. Değişmeyen sermayeye göre değişen sermaye payının açıkça azalmasının, kâr oranının düşme eğilimini doğurması gerekir. Bu eğilim, ne yazık ki, somut rakamlarla doğrulanamaz. Burjuva istatistiği bize, ne şu ya da bu üretim alanında iş gören brüt toplumsal sermaye miktarı, ne de el konulan artı değer miktarı, yani kâr hakkında bilgi verir. Gelir vergisini hesaplamaya yarayan istatistik verileri gerçek rakamların çok altındadır. Abartmalı amortismanlar ve başka "örtülü" yedekler oluşturma yöntemleri konusunda da durum aynıdır.

Kâr oranının düşmesi doğrudan bir yöntemle hesaplanamaz.[8]

Kâr oranının düşmesi, sayıları giderek artan kapitalistlerin kâra doğrudan doğruya katılmaktan vazgeçmeleri nedeniyle frenlenir. Bunlar, paralarını ödünç sermaye olarak değerlendirir ve tahvilat, sabit gelirli rüçhanlı hisse senetleri, vb. nin getirdiği faizler biçiminde, düşük ama kâr oranından daha güvenli bir gelirle yetinirler. Bu, faiz biçimi taşıyan bir bölümün kârların bütününden çıkarılması demektir; sanayide kullanılan sermayenin bir bölümü büyüklüğüne oranla düşük bir kâr oranından, kalan bölümü ise, görece daha yüksek bir kârdan yararlanır. Bu durumda, ödünç sermaye olmasaydı, kâr oranı düşük olur, kârın toplam kitlesi de toplam sermaye arasında düzenli bir biçimde dağılırdı.

Bunu Marx çoktan göstermişti. Şöyle yazıyordu: "Anonim şirketlerde sermaye mülkiyetinin işlevi ayrılmıştır; ... Burada (yani büyük anonim şirketlerde-E.V.) kâr, salt faiz biçimini aldığından böyle girişimler açıkça faiz getirirlerse ayakta kalabilirler, bu da genel kâr oranının düşmesini engelleyen nedenlerden biridir, çünkü değişen sermayeye göre değişmeyen sermayenin çok

büyük olduğu bu işletmeler, zorunlu olarak genel kâr oranını eş leştirmede rol oynamazlar".[9]

Tekelci kapitalizmde kârın üleşimi büyük ölçüde değişmiştir; daha ileride göstereceğimiz gibi, ortalama kâr oranı sorunu da-ha da karmaşıktır.

★★★

Tekellerin egemen oldukları dallara yönelmek üzere genel olarak sermayelerin geri çekilmesi sırasında kendilerini gösteren bu andığımız güçlükler beraberlerinde şu soruyu getirirler: Bugünkü tekelci kapitalizmde kâr oranını eşitleştirme eğilimi ne ölçüde çalışır?

Bu soruya cevap verirken şunlar gözlenir:

1- Tekellerin sağladığı kâr oranı, tekelci olmayan girişimlerce elde edilen kâr oranından yüksektir. Eğer daha yüksek bir kâr oranı sağlamasalardı, tekellerin kurulması bütünüyle anlamsız olurdu.

2- Tekelci kapitalizm, Lenin'in defalarca belirttiği gibi, ne üretim anarşisini, ne de rekabeti ortadan kaldırır. Tekelci kapitalizm, Hilferding'in tasarladığı gibi, bir süper tekelin kurulmasını da doğurmaz. Bu demektir ki, *tekelci ve tekelci olmayan girişimler arasında değişmez ve belirgin sınır yoktur.* Karteller ve tröstler kurulur ve dağılırlar. Belli bir daldaki tekel, bir yabancının türemesiyle mevzilerini yitirebilir. Teknik buluşlar, kimi zaman çeşitli girişimlerin tekelci konumlarını ortadan kaldırırlar. Kapitalist ülkelerde yayımlanan bellibaşlı gazetelerin ekonomi sayfalarının okunması, bize bu olaylar ve aynı yönde etkide bulunan başka etkenler hakkında her gün bilgiler verir. *Tekel ile tekel-dışı arasındaki, dolayısıyla tekel kâr oranı ile ortalama kâr oranı arasındaki sınır değişmez ve kesin değildir.* Bununla birlikte istisnalar vardır. Her gelişmiş kapitalist ülkede, çok büyük bir sabit sermaye ve muazzam yedeklere sahip olan bir dev işletmeler grubu vardır. En büyük tekellere ilişkin şu birkaç veriye bakalım. 1963'te, General Motors'un kârları 1.592 milyon dolardı.[10] Bu rakam, Avusturya gibi bir ülkenin ulusal gelirinin hemen hemen

yarısı demektir. Bir başka örnek verelim. American Telegraph and Telephone işletmelerini "modernleştirmek" için 1964'te 3.250 milyon dolar harcamayı tasarlamıştır.[11] Bu devler, ekonomik bunalımlardan korkmazlar. Yeni rakiplerden çekinmezler, bunların tekel kârları, ne aşırı üretim bunalımları, ne kapitalizm çerçevesinde meydana gelen siyasal çalkantılar, ne savaş, ne de enflasyonla ortadan kaldırılabilir. Bilimsel araştırma ve çok geniş bir patent sistemiyle korunan buluşları bünyelerinde topladıklarından, teknik buluşlar da durumlarını sarsamazlar. A.B.D.'de, Standard Oil, General Motors, Dupont, United States Steel, vb.. İngiltere'de Shell, Unilevers, Imperial Chemical, vb.. Batı Almanya'da I.G. Farbenindustrie, Krupp bu durumdadırlar. Gerçekten, 1929-1933 yıllarındaki şiddetli ekonomik bunalım sırasında büyük Alman bankaları ile Birleşik Devletlerde Insull, İsveç'te Krueger gibi spekülatörler iflas etmiş, ama dev tekelci sanayi işletmelerinden birisi iflas etmemiştir. Kapitalist sistem çerçevesindeki siyasal kargaşalara gelince, örneğin, Krupp konsorsiyumunun durumu genel olarak ne Birinci Guillaume, ne de İkinci Guillaume zamanında, ne Weimar Cumhuriyetinde, ne Hitler'in egemenliğinde, ne de Adenauer ya da Erhard rejiminde değişikliğe uğramıştır.

Ekonomide tekellerin özgül ağırlığına ilişkin yeterli bir istatistik çıkarmak ve tekel kârı oranlarını hesaplamak olanaksızdır. A.B.D.'ye ilişkin olan aşağıdaki rakamlar çok tahmini bir tabloyu sergilerler.[12]

(Vergiler ödenmeden, milyar dolar olarak)

Yıllar	Şirket olmayan işletmelerin kârları	Anonim Şirketlerin kârları
1929	8,6	9,6
1939	7,5	6,4
1949	22,2	26,4
1959	34,8	47,0
1960	36,0	45,0

Doların değer yitirmesini dikkate almayabiliriz, çünkü burada bizi yalnız şirket olmayan işletmelerin gelirleri ile anonim şir-ketlerin gelirleri arasındaki oran ilgilendirmektedir.

Bu rakamlar şunları gösterir (1939 yılı dışında).[13]

1- Anonim şirketlerin gelirleri, öteki girişimlerinkinden da-ha hızlı artmıştır. Bunun bir nedeni de, öteki girişimlerin sürekli anonim şirket haline gelmesidir.

2- Gelirlerin dağılımı yavaş yavaş değişmektedir: 1960 yılında bile şirket olmayan girişimler gelirlerin 4/9'unu, anonim şirketler 5/9'unu toplamışlardır. Gerçekte, anonim şirketlerin gelirlerinin görece daha yüksek olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü bu şirketler vergi ödememek için öteki girişimlerden daha kolay bir biçimde örtülü yedekler oluşturabilirler.

Hiç kuşkusuz, yine kabul edilebilir ki, *tekel kârının tamamı anonim şirketlerin gelirleri içinde toplanmıştır*. Elbette, Ford şirketi ya da Federal Almanya'da Krupp'un durumunda olduğu gibi, anonim şirket haline gelmeden önce bireysel olan tekelci işletmeler vardır. Ama böyle durumlar o kadar seyrek görülür ki, bunları dikkate almayabiliriz.

Anonim şirketlerin hepsinin tekel olmadıklarında kuşku yoktur. Birçok anonim şirket tekel değildir. Tekelci işletmelerle tekelci olmayanlar arasında kârların nasıl dağıldığını bilmiyoruz. Tekel olanla tekel olmayan arasındaki sınır sürekli değiştiği için bu türden istatistikler yoktur ve olamaz.[14]

Ne olursa olsun, yukarıda belirtilen verilerden, tekelci olmayan tipte anonim şirketlerin payının, anonim şirketlerin kârının yaklaşık % 35'ini temsil ettiği sonucu çıkar (bu değerlendirmenin çok tahmini olduğunu bir kez daha belirtiyoruz). Tekelleşme derecesinin çok yüksek bulunduğu bir ülkede tekelci işletmelerin kârları böyledir. Aşağıdaki veriler, Birleşik Devletlerdeki anonim şirketlerce 1959'da elde edilen kârlar içinde *en büyük* tekellerin payı hakkında bir fikir verir.[15]

	Milyar dolar olarak
Anonim şirketlerin tamamının kârları	47,0
En büyük 500 şirketin kârları	12,0
En büyük 100 şirketin kârları	8,2

Bu durumda, en büyük 500 şirket, tüm anonim şirketlerin kârlarının 1/4'ünü, en büyük 100 şirket ise 1/6'sını elde etmişlerdir. Her yıl *Fortune* dergisi tarafından yayımlanan liste, yalnız A.B.D. sanayiinde kârların dağılımının biraz daha somut bir tablosunu ortaya çıkarır. Buna göre, sanayi ürünleri satışlarının %57'si, en büyük 500 şirket tarafından yapılmıştır. Yine, bu gruplar sanayideki kârların %72'sini elde etmişlerdir.[16] Bunun anlamı, bu satışların büyük işletmelere, daha az önemli şirketlerce elde edilenlerden daha büyük kârlar sağladığıdır. Ama yine de bu, gerçekten yatırılan sermayeye göre hesaplanan kâr paylarının (yani kâr oranının) belli bir oranda daha yüksek olması demek değildir. Eğer satış doları başına hesaplanan yatırılan sermaye dev işletmeler için olduğu gibi, bütün öbürleri için de aynı olsaydı, durum böyle olurdu. Bununla birlikte, en büyük işletmelerde, yalnız sermayenin organik bileşiminin değil, sermaye toplamı-sabit sermaye artı dönen sermaye- ile satışların hacmi arasındaki oranın da ortalamadan daha yüksek olduğu haklı olarak düşünülebilir. Bu durumda, kâr oranı farklılığı, satışların tutarına göre, kârların farklılığı kadar büyüktür.

1960 yılında, en büyük 500 şirketin "net" sermayesi (net worth) 115 milyar doları, net kârı 11,6 milyar doları gösterdi. Bu, ortalama % 10 kâr demektir ki, bu da tartışılmaz biçimde, tekelci olmayan işletmelerce elde edilen ortalama kâr oranından daha yüksektir.

Bununla birlikte, bu % 10'u ortalama tekel kârı saymak bütünüyle yanlış olur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, tekeller arası sermaye göçü yoktur, ya da hemen hemen yoktur. Dolayısıyla, bir ortalama tekel kâr oranı oluşması eğilimi de yoktur.[17]

Fortune dergisi tarafından yayımlanan istatistiklerden de

açıkça bu sonuç çıkar. Yatırılan sermayeden elde edilen en yüksek kâr olan %43,4, satış tutarlarının 1/481'ini sağlamış olan görece önemsiz bir şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Kimi dev şirketler %10'un altında kâr elde etmişler, 500 şirketten 24'ü ise, kâr bir yana, zarar etmişlerdir. Büyük uçak sanayii şirketi Lockhead'in zararı 43 milyon dolardır.

İstatistiklerde yer alan "net sermaye" (gerçekte bu, şirketin itibari sermayesidir) tutarının hiçbir zaman gerçekten yatırılan sermayeye denk olmadığına da dikkati çekmek isteriz. Bir şirket, sermayesine göre fazla yüksek kâr beyanında bulunduğu zaman çok yüksek kâr payları dağıtmak zorundadır. Bu, ne ücret görüşmeleri bakımından, ne de sermaye vergileri konusunda uygun bir durumdur. Bu nedenle, şirketin sermayesi, yeni yatırımlar olmaksızın, eski hisse senetlerinin, itibari değeri üç dört kat daha yüksek yeni hisse senetleriyle değiştirilmesi, ya da bedava hisse senetleri çıkarılması yoluyla biçimsel olarak arttırılır. Bu yüzden, kâr oranı ve kâr payları düşük gibi görünür, ama dağıtılan kâr paylarının tutarı aynı kalır ya da artar. Bundan şu sonuç çıkar ki, itibari şirket sermayesine göre hesaplanan aynı kâr, gerçekten yatırılan sermayeye göre hesaplandığı zamankinden bütünüyle farklı bir kâr oranı verebilir.

Örneğin, Alcoa'nın tarihi gibi, dev şirketlerin mali tarihinin kuruluşlarından bu yana çözümlenmesi, gerçekten yatırılan sermayenin önemsiz, bu sermayeye göre hesaplanan kâr payının ise çok büyük olduğunu gösterir. Marx'ın çoktan tanıtladığı gibi, sermaye, bütünüyle birikmiş artı değerden oluşmuştur.

★★★

Kuramsal olarak, tekellerce elde edilen kâr iki bölümden oluşur: sermayeye göre ortalama kâr ve bu birinciden yüksek olan tekel aşırı kârı. Çeşitli ekonomik etkenlerin etkisiyle sürekli olarak değişen eğilimler sözkonusu olduğu için bu bölümlerin somut büyüklüğünü bilmiyoruz, bilemiyoruz.

Şu soru ortaya çıkıyor: Tekel aşırı kârının ekonomik niteliği, ekonomik kaynağı nedir?

Bu konuda genel olarak yapılan açıklama şöyle özetlenir: Tekeller, müşteriler aleyhine fiyatları yükselterek aşırı kâr sağladıklarından, ürettikleri mallar için keyfi olarak yüksek fiyatlar saptarlar. Bu açıklama, ancak rekabet süreçlerini incelemeye giriştiğimiz ölçüde doğrudur. Ama bu bir iddia olarak, kapitalizmde, para sabit kalmak üzere, toplam değerin fiyatlar tutarı toplamına eşit olması gerektiği yolundaki Marx'ın ekonomi teorisinin temel tezlerinden birine aykırıdır.

Tekel kârının kaynağının, temelde, emek gücünün tekellerce değerinden düşük bir fiyatla satın alınmasında, tekelci olmayan işletmelerde ödenenlerden daha düşük ücretler ödenmesinde bulunduğu yolunda oldukça sık rastlanan iddia da yine kuramsal olarak tutarsızdır. Bu, tekelci sermayenin kullandığı el emeğine *her zaman* değerinin altında ödemede bulunması demek olur. Böyle bir iddia aynı zamanda, emek gücü dahil her metanın kendi değerine satıldığı, fiyatların ise sürekli değer çevresinde salındığı yolundaki Marx'ın değer kuramının temel tezinden uzaklaşır.

Kapitalizmin, ücreti emek gücünün değerinin altına indirmek eğilimi vardır. Marx şunu yazmıştır:

"Artı değer üretimini işlerken, hep işçinin normal bir ücret aldığını, yani emek gücünün tam değerinin ödendiğini varsaydık. Ama ücretten kesinti uygulamada o kadar önemli bir rol oynar ki, bu nokta üzerinde biraz durmamız gerekir. Gerçekte, bu yöntem, emekçinin geçimi için gereken tüketim fonlarını bir dereceye kadar sermaye birikimi fonları haline getirmiştir".[18]

Marx'ın zamanında daha güçlü olan bu eğilim, bugün, azgelişmiş ülkelerde hüküm sürer. Ama gelişmiş ülkelerde şu zıt eğilimler etki gösterirler: sendikaların gücü, iki sistemin mücadelesine bakarak burjuvazinin işçi sınıfına karşı duyduğu korku, komünist partilerin etkinliği, vb.

Tekelci sermayenin, emek gücünü tekelci olmayan sermayeden daha ucuza satın aldığı yolundaki iddia şu nedenlerle uygulamada doğrulanmamıştır:

1- Bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde, küçük işletmelerin işçilerinin her zaman büyük işletmelerde iş bulmaya çalıştıkları bir gerçektir.

2- Büyük çapta tekelleşmiş dallarda işçilerin ücreti tekelleşmemiş olan dallardakinden çok daha yüksektir. Birleşik Devletler'e ilişkin birkaç örnek verelim.

RESMİ ORTALAMA HAFTALIK ÜCRET[19]

(1960, dolar olarak)

Çok tekelleşmiş dallar		Tekelleşmemiş ya da az tekelleşmiş dallar	
Otomobil endüstrisi ...	115	Konfeksiyon sanayii ..	48-69
Çelik sanayii	116	Tütün endüstrisi	53-80
İnorganik kimya sanayii	115	Marangozluk işleri	66-81

Farklılık, ikinci grupta çalışan kadınlann görece daha yüksek sayıda olmasıyla çokça ilgilidir. Ama bu dallarda erkeklerin ücreti de çok düşüktür.

İngiliz Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan tablo, işletmelerin önemine göre metal işleme sanayii işçilerinin farklılığını ortaya koyar. (fazla çalışma saatleri dikkate alınmış, işçilerin vergileri ve çeşitli ödentileri düşülmemiştir; ama bu, oranı değiştirmez.)

BÜYÜK VE KÜÇÜK İŞLETMELERDE İŞÇİLERİN ÜCRETLERİ[20]

(şilin olarak ortalama haftalık ücret)

Çalıştırılan kişi sayısına göre firma büyüklüğü	Saat ücretli işçiler			Götürü ücretli işçiler		
	Vasıflı	Yan vasıflı	Vasıfsız	Vasıflı	Yan vasıflı	Vasıfsız
25-99	313,9	264,3	242,2	328,3	295,8	253,2
100-499	335,7	379,4	243,0	340,3	301,0	262,8
500 ve daha fazla	383,3	339,0	264,8	374,0	341,0	269,1
İşletmelerin tümü için ortalama	354,3	316,6	253,8	362,2	331,5	265,9

Bütün bir hafta çalışan işçilerin bu *itibari* haftalık ücretinin, onların gerçekten aldıklarına denk olmadığını belirtmek gerekir: vergiler ve sosyal sigorta ödentileri, kronik işsizlik, vb. ücreti büyük ölçüde düşürürler. Ama bunun, işçilerin haftalık ücretinin farklılığı konusunda önemi yoktur. Çalışma, ağır sanayide, hafif sanayiden daha yoğundur. Hafif sanayide de bu kadar ağır bir çalışmayı yoğunlaştırma sistemi, yani parça başına düşük ücret nedeniyle, öldürücü bir çalışma temposu (sweating sistemi) bulunmasına karşın böyledir bu. Ücret bazen iki katı olduğundan, Amerikan tekellerinin emek gücünü değerinin altında satın almaları hemen hiç olası görünmemektedir.

Tekelci işletmelelerde emeğin verimlilik ve yoğunluk düzeyinin farklılığı işçilere ödenen ücretlerin farklılığından daha yüksekse, doğal olarak, daha yüksek bir ücrete karşın, tekellerde sömürü oranı tekelleşmemiş dallardan yüksek olabilir.

Tekelci sermayenin çok büyük olan ekonomik ve siyasal gücünden, büyük tekelci şirketlerin, işçilere, çalışma koşullarını keyfi olarak dayatabildikleri sonucu kolayca çıkarılabilir. Tekelci kapitalizmin gelişmiş ülkelerinde ücret artışları için bazen çok uzun süren dönemsel kavgaların gösterdiği gibi, durum gerçekte böyle değildir. Tekellerle sendikalar arası güçler dengesini çözümlerken şunları dikkate almak gerekir.

1- İşletme ne kadar büyük, sermayenin organik bileşimi de genel olarak ne kadar yüksek olursa, üretim giderleri içinde ücretler için yapılan harcamaların özgül ağırlığı o kadar önemsiz, ücretler konusunda çıkan bir çatışma sonucu işletmenin çalışmamasından doğan zararlar o kadar büyük olur. Bu durum, başta otomasyon olmak üzere, teknikteki ilerlemelerle daha büyük bir önem kazanır.

2- Ücret artışları için yapılan büyük ve uzun süren kavgaların siyasal bir anlamı vardır. Bu kavgalar, burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkileri gerginleştirir, sınıflar mücadelesini şiddetlendirir. Bu, soğuk savaş nedeniyle, büyük burjuvazinin politikası yönünden istenmeyen bir durumdur. Kapitalistler sınıfının genel çıkarları, çalışma koşullarını işçilere dayatmak isteyen kimi tekellerin çıkarlarıyla çatışmaya girer. Tekel kârını, tekelci işletmelerde, işçilerin daha zorlu sömürülmeleriyle açıklamak, genel

yasa olarak geçerli değildir. Bu, ancak özel durumlarda, yerli işçilerin ücretinin çok düşük bulunduğu azgelişmiş ülkelerin tekelleri için doğrudur.

Tekel aşırı kârının niteliği konusunda Marksist çözümleme, Marx'ın kârı çözümlemek için kullandığı yöntemin aynısı olan o tutarlı yöntemi gerektirir. Soyut çözümleme evresinde, bütün kapitalist ülkelerin tek bir pazar oluşturduğu, yani dış ticaretin soyutlandığı kabul edilerek, yalnızca kapitalistler ve işçilerden oluşan saf halde bir kapitalist toplumun varlığı düşünülür. Böyle bir toplumda kârın bütünü-ortalama kâr da, tekel aşırı kârı da- artı değerin değişik biçimidir. Artı değer oranları toplam kâr oranlarını belirlerler: Toplam kâr, artı değerden yüksek olamaz.

Bu kuramsal önermeden, *saf durumda bir kapitalist toplumda tekel aşırı kârının, sermayenin büyüklüğüne bağlı olmaksızın, ancak toplam artı değerin ya da toplam kârın eşitsiz bölüşümünden kaynaklanabildiği* sonucu çıkar. Başka hiçbir kaynak olamaz. Tekeller ne ölçüde ortalama oranın üzerinde bir kâr elde ederlerse, tekelleşmemiş işletmelerin kârı da bağlanan sermayenin kendilerine getirmesi gereken kârdan o ölçüde düşük olur.

Toplam kârın tekeller lehine yeniden dağılımı, doğal olarak, fiyat mekanizması yoluyla meydana gelir: Tekelleşmemiş işletmeler ürünlerini üretim fiyatlarının altında satmak zorunda kalırken, tekeller, ürünlerini üretim fiyatlarının üzerinde satabilirler. Ama artı değerin toplamı kârların toplamına eşit olduğu gibi, fiyatların toplamı da değerlerin toplamına denktir.[21]

Somut çözümleme evresinde, çağdaş kapitalist toplumda, kapitalistlerle işçiler dışında yüz milyonlarca bağımsız küçük üreticinin, yani yoksul ve orta köylülerle zanaatçıların bulunduğunu hesaba katmamız gerekir. Tekel kârının oluşmasıyla onlar da ilgilidirler. Tekellerin saptadıkları fiyatların, yani küçük üreticilerce satın alınan malların yüksek tekel fiyatları ile tekellere sattıkları ürünlerin düşük tekel fiyatlarının oranı nedeniyle, küçük üreticiler gelirlerinin bir bölümünü tekellere bırakmak zorundadırlar.

Daha da somut bir çözümleme evresinde, kapitalizmin ekonomik bölgelere göre dağılımını dikkate almak gerekir. *Tekelci sermaye, hemen bütünüyle, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da toplanmıştır.* Öbür kapitalist ülkelerde, örneğin Hin-

distan'da, Tata Konsorsiyumu gibi tekel tohumları istisnadırlar. Latin Amerika, Afrika ülkeleri, Asya'daki kapitalist ülkeler gerçekten azgelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde ekonomi yüz milyonlarca bağımsız küçük üreticiye; köylü ve zanaatçıya dayanır. Tekelci sermaye ülkeleri ile azgelişmiş ülkeler ayrımı, aynı zamanda, bir yandan tarım ülkeleri, öte yanda da sanayi ülkeleri ayrımıdır. Bugüne dek kapitalist dünyanın sanayi üretiminin yaklaşık %90'ı, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da toplanmıştır. Eşdeğer olmayan ticaret haddi yüzünden, küçük meta üreticilerinin tekellere ödedikleri haraç, *başta* azgelişmiş ülkelerden tekelci sermaye ülkelerine doğru gider. Sömürgelerin siyasal bağımsızlığa kavuşması, bugüne dek bu konuda çok az değişme sağlamıştır. Bu haraç, bir yanda hammadde ve gıda maddeleri fiyatları, öte yanda sanayi ürünleri fiyatları arasında giderek artan uyumsuzlukta kendisini gösterir.[22] Eşdeğer olmayan değişim, zengin kapitalist ülkeler için yoksul ülkeleri soyma aracı ve sanayi ülkelerinin tekelleşmemiş işletmelerinin bu kârdan bir bölümünü almalarına karşın, tekel aşırı kârının sürekli bir kaynağıdır.

Aşağıdaki durumlar, tekellerin bu kâr payının her şeyden önce kalkınma yolundaki ülkelerden kaynaklandığını gösterir.

1- Tekelci sermaye ülkelerinde bağımsız küçük üreticilerin sayısı görece pek yüksek değildir ve büyük endüstriye göre ekonomideki özgül ağırlıkları önemsizdir. İşçilerle memurlar, İngiltere'de, çalışan nüfusun %95'ini, öteki gelişmiş ülkelerde yaklaşık %80'ini temsil ederler. Bağımsız küçük üreticilerin toplam geliri, ulusal gelirin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturur. Bu nedenle, tekel aşırı kârının küçük bir bölümü, yerel küçük üreticilerden elde edilebilir.

2- Tekelci sermaye ülkelerinde, şimdi temel görevi kapitalist rejimi korumak olan devlet, küçük üreticileri ve başta onun en kalabalık katmanı olan köylüleri kapitalizm kampında tutmaya bakar; antikapitalist ideoloji ve politikanın yayılmasını önlemeye çalışır. Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, Batı Almanya gibi tekelci sermaye ülkelerinde, bu amaçla tarımsal gıda maddeleri fiyatlarını desteklemeye yönelik bir yasalar ve önlemler bütünü vardır. Bu maddelerin ithalatı sınırlanır, mali kurumlar özel olarak köylülere kredi sağlama işiyle uğraşırlar,vb. A.B.D. çiftçi-

leri, şimdi, fiyatları korumak ve üretimi sınırlandırmak için, sübvansiyon olarak yaklaşık 6 milyar dolar alırlar.[23] Bu sübvansiyonlar, özellikle, kapitalist çiftçilere verilir, ama bir bölümü de küçük üreticilere düşer, ve böylelikle bunların yıkımları ertelenir.

Azgelişmiş ülkelerde küçük üreticiler, uluslararası tekelci sermaye karşısında savunmasızdırlar. Azgelişmiş ülkelerde tekelci sermayenin yıkıcı etkisi ne olursa olsun, yine de tekelci sermayenin bunlardan aldığı haraç, tekel aşırı kârının görece düşük bir bölümünü oluşturur.

Tekelci kapitalist ülkeler, bu haracı, azgelişmiş ülkelere ihraç ettikleri sanayi ürünlerinin yüksek fiyatları ile, bu ülkelerden gelen hammadde ve gıda ürünlerinin düşük fiyatları biçiminde alırlar. Görünüşe göre biraz aşırı ise de, her iki durumda aşırı kârın dış ticaret değişimlerinin %10'u olduğunu düşünelim (Lenin, emperyalizmde dış ticaretten elde edilen kârın toplamını %10 olarak değerlendiriyordu).

1959'da, azgelişmiş kapitalist ülkelerce ihraç edilen hammaddeler, yakıtlar ve gıda maddelerinin değeri 22 milyar dolar, bunların bitmiş sanayi ürünleri ithalatı ise 16,6 milyar dolardı.[24]

Azgelişmiş ülkeler de kendi paylarına 9 milyar dolarlık gıda maddeleri, hammadde ve yakıt ithal ediyorlar, 3 milyar dolarlık da bitmiş ürün ihraç ediyorlardı.

Bu durumda, azgelişmiş ülkelerin hammadde, yakıt ve gıda maddeleri ihracatı net olarak 13 milyar dolara; sanayi ürünleri ithalatı net olarak 13,6 milyar dolara, toplam da 27 milyar dolara ulaşıyordu.[25]

Değişimlerin bir bölümü sosyalist ülkelerle, küçük bir bölümü de gelişmemiş kapitalist ülkelerle yapılmaktadır. Tekelci kapitalist ülkelerle değişimler toplam olarak yaklaşık 25 milyar dolardır ki, %10'luk orana göre aşırı kâr 2,5 milyar dolar eder. Bu tutarın bir bölümü, bu ülkelerdeki tekelci olmayan sermayeye düşer. Demek oluyor ki, azgelişmiş ülkelerle ticaretin getirdiği aşırı kâr, tekel aşırı kârının önemli, ama temelli olmayan bir öğesini oluşturur.

Azgelişmiş ülkelerde girişimleri bulunan tekellerin dördüncü ve özel bir kâr kaynağının nedeni, emek gücünün, değerinin

altında bir fiyatla satın alınması, yukarıda sözü edildiği gibi, işçilerin daha yoğun sömürülmesidir (Rodezya, Katanga, vb. de beyaz işçilerin ücretleri ile yerli işçilerin ücretleri arasındaki fark çok büyüktür). Bu, tekel kârının, emek gücünün değerinden düşük bir fiyatla satın alınmasından kaynaklanamayacağı yolunda daha önce öne sürdüğümüz görüşe aykırı değildir. O zaman söz konusu olan, genelde, emek gücünün değerine satıldığı kapitalist emek pazarıydı. Doğal olarak bu, aslında kapitalizmin bütün yasaları gibi ancak bir eğilimdir. Emek gücünün fiyatı, onun değeri çevresinde değişiklik gösterir. Somut tarihsel koşullara göre, hele yeniden üretimin devresel hareketinin etkisiyle değerin hafifçe üstünde ya da altında olabilir. Ama değer, kısacası, emek gücünün fiyatının düzenleyicisidir. Bu durumda ise *kapitalist emek pazarında* değil, tanımsal aşırı nüfus nedeniyle emek pazarındaki arzın büyük ölçüde fazla olduğu, işçilerin şu son zamanlara kadar, kendilerine, emek gücünün fiyatının, değerinden daha düşük olmaması için mücadele etmek olanağı sağlayan sendika örgütlerinin bulunmadığı ülkelerde emek gücünün satın alınması söz konusudur.

★★★

Çözümlememiz şu sonuçları verir:

1- Tekelci olsun olmasın, kapitalizmde eğilim, kâr oranını ortalama kâra eşitleştirme yönündedir. Bununla birlikte, tekellerde daha yüksek kâr oranları vardır, bunlar tekellere ilişkin bir ortalama kâr oranı oluşturma eğilimi göstermezler. Tekellerin kendi doğası gereğidir bu. Demek ki, tekelci olmayan girişimler için, sermayelerinin büyüklüğü oranında bir ortalama kâr oranını eşitleştirme sürecine katılmasaydı hiçbir şeyin değişmeyeceğini Marx çoktan söylemişti (Marx, dönemindeki demiryolları örneğini veriyordu). Böyle bir durumda ortalama kâr oranı, eşitleştirmeye katılmış olan gayrısafi toplumsal sermaye payına uygun olarak kurulurdu.

Tekellerin kârları yalnız genel kâr oranını eşitleştirmeye katılmazlar, tekelci olmayan girişimlerin kârının bir bölümünü de mal edinirler.

2- Tekel kâr ile ortalama kâr oranı arasındaki sınır çizgisi değişmez değildir. Bugün bir tekel aşırı kâr elde eden işletmeler, yarın tekelci durumlarını yitirebilir ve ortalama kâr oranı ile yetinebilirler.

3- Tekel kâr oranı ile ortalama oran arasındaki farklılığa karşın, bunların sanayideki devresel hareket içinde gelişmeleri aynı biçimdedir: Bunalım evresinde düşer, canlanma ve gelişme evrelerinde yükselirler. Tekellerin kârlarındaki değişmeler, konjonktürün elverişli olduğu sırada biriktirdikleri açık ya da gizli büyük yedekler nedeniyle örtülüdürler. Bu, onlara bunalım döneminde de normal kâr payı dağıtma olanağı sağlar.

4- Tekel aşırı kârının üç kaynağı vardır:

a) başlıcası, toplam artı değerin, her kapitalist girişimin sermayesinin büyüklüğüne göre dağılmamasıdır. Bu, tekelcilik öncesi kapitalizmin ayırt edici eğilimiydi. Tekelci kapitalizmde ise gelirlerin, tekeller lehine, tekelci olmayan kapitalist girişimler aleyhine yeniden dağılımı olayı vardır;

b) ülke içerisinde olduğu gibi, ülke sınırları dışında da, kapitalist olmayan türden bağımsız küçük üreticilerce üretilen değerin bir bölümünün sahiplenilmesi;

c) azgelişmiş ülkelerde kurulmuş ve hemen yalnızca yabancı kökenli tekellerce bu ülkelerdeki emek gücünün, değerinin altında bir fiyatla satın alınması.

Bu kaynaklardan her birinin payını tam olarak belirlemek elbette olanaksızdır; bunları çok tahmini olarak şöyle değerlendireceğiz: İlk kaynağın payı %80, tekel aşırı kârının bunun dışındaki öteki iki kaynağının payı da %20'dir.

★★★

Çözümlememizde, Stalin'in verdiği azami kâr tanımını kullanmadık. Bu tanıma yer vermemekte haklıyız. Stalin'in iddiası akla yatkın değildir. Bu iddaya göre, " bugünkü tekel kapitalizmi, genişletilmiş yeniden üretimi az çok düzenli olarak gerçekleştirmek için ortalama kârı değil, zorunlu azami kârı ister." Stalin'in,

Lenin tarafından kullanılan "tekel aşırı kârı" kavramı yerine geçir diği (bundan daha önce başka bir yapıtta söz edilmiştir[26] ve çeşitli yorumlara konu olan "azami kâr" teriminin kendisi açıklıktan yoksundur.

Azami kârı gerçekleştirme *isteği, bugünkü* kapitalizm ile sadece kapitalizm olayını ayırt eden bir şey değildir. Tıpkı Ortaçağda tefecilik eden Katolik Kilisesi piskoposları gibi, Akdenizde ticaret yapan Fenikeli tüccarlar, Romalı tefeciler, Hansa Birliği tüccarları da bugünkü tekelci burjuvazi kadar en yüksek kârı gerçekleştirmek isterlerdi. Marx'ın *Kapital*'de daha önce gösterdiği gibi, tekelcilik öncesi evrede, sermaye en çok kârı gerçekleştirmek için ne suç olursa olsun işlemeye hazırdı. "Azami kâr"ın tekelci sermayenin bütününü ilgilendirdiğini varsayarsak -Stalin'in görüşü apaçık buydu- terim daha az akla yatkındır. "Azami kârı sağlamak", Stalin'e göre, bugünkü kapitalizmin temel yasasıydı. "Azami kâr", terimin matematik anlamıyla tekelci sermayenin, kapitalist toplumda oluşan artı değerin tamamını sahiplenmesi demek olur ki, bu, kuşkusuz, bir saçmalıktır. Yukarıda daha önce gösterdiğimiz gibi, tekelci kapitalizmin en gelişmiş ülkesi olan Birleşik Devletler'de bile milyonlarca çiftçi, tüccar, fabrikatör, tekelci olmayan türden anonim şirket, sermayenin bütününün elde ettiği kârın hemen hemen yarısını sağlarlar. Bu, Lenin'in, "saf halde emperyalizm" yani yalnızca tekellerden oluşan kapitalizm olmadığına ve olamayacağına ilişkin tezine (Kievski ile polemiği içinde yer alır) bütünüyle uygundur. Biz bununla, elbette, gelişmiş kapitalist devletlerin ekonomisi ve politikasında tekelci burjuvazinin, mali oligarşinin oynadığı rolü küçümsemek istemiyoruz. "Azami kâr" terimi anlamdan yoksun olunca, Stalin'in "temel yasası" da nesnesiz hale gelir (sorunun, başka bir yapıtta çözümlediğimiz, metodolojik ve felsefi yönünü dikkate almıyoruz). Stalin'in "temel ekonomik yasa"sı, gerçekte, tekelci kapitalizme karşı öne sürülen gözalıcı bir suçlamadır, ama hiç de Marksist çözümlemenin sonucu değildir.

KAPİTALİST PAZARIN HACMİ SORUNU

Bilindiği gibi, *S.S.C.B.'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı yapıtında Stalin, yalnızca Lenin'in, emperyalizm döneminde, çürümesine karşın, "kapitalizmin, bütün olarak, dünden çok daha hızlı geliştiği" yolundaki tezinin değil, kapitalizmin genel bunalımı döneminde pazarların istikrarı hakkındaki kendi tezinin de artık geçersiz olduğunu belirtmiştir. "İkinci Dünya Savaşından doğan yeni koşullar nedeniyle", diye yazıyordu Stalin, "iki tezin de artık geçersiz olduğunu kabul etmek gerekir".

Bu yeni koşullar şunlardı: Dünya sosyalist pazarının kurulması ve pekişmesi sonunda, kapitalist pazarın coğrafi bakımdan daralması ve belli başlı kapitalist ülkelerin (A.B.D., İngiltere, Fransa) dünyadaki zenginliklere erişme olanaklarının daha azalması. "Bu ülkelerde üretim hacmi azalacağı için, bu ülkelerde üretimin artışı, daralan bir temelde meydana gelecektir." sonucu buradan kaynaklanır.

Stalin'in bu görüşünün açıklıktan uzak olduğunu belirtelim. Aynı cümle içinde, üretimin hem artmasından, hem de azalmasından söz edilmektedir.

Stalin'in, kapitalist pazarın daralması hakkındaki sözleri ekonomi yazınımızda, başka hiçbir kanıtla desteklenmeksizin, yıllarca tekrar edilmiştir; bunun yansımaları günümüze kadar gö-

rülmektedir.

Kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki gelişme dönemine göre İkinci Dünya Savaşından sonraki evrimi Stalin'i değil, Lenin'i haklı çıkarır.

Coğrafi bakımdan kapitalizmin alanının büyük ölçüde daralmasına karşın, kapitalist üretim ve üretim güçleri, genel olarak geçmiştekinden daha hızlı geliştiler; kapitalist pazar ise daralmıyor, durgunluk da yok, şimdilik genişliyor. Bu durum yalnızca kapitalizmin bütünü için geçerli değildir, Stalin'in andığı üç ülkeyi, Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa'yı da özellikle ilgilendirir.

Ama her türlü yanlış anlaşılmayı önlemek için, rakamlar vermeden önce, kullandığımız terimleri açıklamak isteriz.

Pazar deyince, alım satım işlemlerinin bütününü anlıyoruz. Bu işlemler sonunda ürünler üreticiden son tüketiciye geçerler.

Kapitalist pazardan, gerek kapitalist üretime doğrudan doğruya hizmet eden alım satım işlemlerini (değişmeyen sermaye öğeleri satın alma), gerekse kapitalist üretimden doğan malların paraya çevrilmesini anlıyoruz. Kapitalist sistemin özü olan emek gücünün satın alınması ve sömürülmesinin ayrı bir yeri vardır.

Kapitalist pazarın hacmi, genel olarak pazarın hacminden daha azdır. Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde de köylülerin, balıkçıların, zanaatçıların bir bölüm üretimi, kapitalist olmayan yerel pazarlarda doğrudan doğruya tüketiciye satılmasına karşın, bu ülkelerde bu farklılık büyük değildir. Azgelişmiş kapitalist ülkelerde, kapitalist olmayan ticaretin oldukça büyük özgül ağırlığı nedeniyle kapitalist pazarın hacmi genel pazarınkinden çok daha düşüktür.

Lenin'in, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı yapıtında gösterdiği gibi, kapitalist pazar, başta, daha önce işletmeleri tüketime dönük bulunan ya da ürünlerini kapitalist olmayan yerel pazarlara süren köylüler olmak üzere, kapitalist olmayan üreticileri kapitalist ilişkilere sürükleyerek tarih boyunca büyür. İngiltere ya da Birleşik Devletler gibi ülkelerde bu süreç hemen hemen tamamlanmıştır, öteki ülkelerde ise hâlâ devam etmektedir.

Kapitalist pazarın hacminin ölçüsü, her şeyden önce *kapitalist üretimin hacmi* olabilir. Kapitalist üretimin bir bölümü, elbette, satılmadan kalabilir. Aşırı üretim bunalımları sırasında durum her zaman böyledir. Ama birkaç devresel hareketi içine alan daha uzun bir dönem için kapitalist pazarın hacmi, her şeyden önce toplam üretim hacmi ile belirlenir.

Kapitalizmde, üretimin hacmi ile pazarınki arasında özel bir diyalektik bağlılaşım vardır. Üretimin artışı genelde pazarın hacmiyle, yani kısacası, ikinci kesim ürünlerinin (tüketim maddeleri-çev.) sürümü ile sınırlıdır. Bu sürüm ise, proletaryanın maddi durumuyla, üretimin toplumsal niteliği ve kapitalist sahiplenme arasındaki çelişkinin sonucu olan kitlelerin düşük satın alma gücüyle sınırlıdır. Öte yandan, birinci kesim üretiminin - fabrika, elektrik santralleri, vb.nin inşası, sabit sermayenin büyümesi- gelişmesi değişken sermayede geçici bir artışı gerektirir. Bu da kitlelerin satın alma gücünde bir artma, kapitalist pazarın hacminin artması demektir. Kuşkusuz, kapitalist pazarın hacminde sabit sermayenin artmasına bağlı olan böyle bir artış, Tugan Baranovski'nin iddia ettiği gibi sürekli değil geçici bir olaydır. Bir süre sonra aşırı üretim görülür.

Şimdi, İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalist pazarın daralması hakkındaki tezin yanlışlığını gösteren rakamlara gelelim.

KAPİTALİST DÜNYANIN SANAYİ ÜRETİMİ[1]

(1958 = 100)

1950	1955	1961
70	95	122

Bu rakamlar elbette kesin değildirler. Ama İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalist pazarda daralma değil, oldukça önemli bir genişleme olduğunu göstermek bakımından yeterince

açıktırlar. Çünkü üretilen mallar, öyle ya da böyle paraya çevrilmiştir. (Üreticilerin kendilerince tüketilen ya da kapitalist olmayan yerel pazarlarda satılan üretim payında meydana gelen değişikliklerin önemi yoktur. Bu pay şimdi, hiç kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşından önce olduğundan görece daha düşüktür). Mal stokları, şimdi, savaş öncesindekinden daha büyüktür. Malların bir bölümü taksitle satılmıştır. Ama kapitalist dünyanın sanayi üretimi %50' den fazla artmış olduğundan bunun önemi yoktur. Sanayi üretiminden daha düşük oranlarda olsa bile, tarımsal üretim de hatırı sayılır ölçüde artmıştır.

Demek oluyorki, Stalin'in söylemiş olduğu gibi, kapitalist üretimin hacmi ile pazarın hacminin savaş sonrasında daralması bir yana, tersine artmış olduğu açıktır.

Artan, yalnızca üretim ile pazar hacmi olmadı, 700 milyondan çok nüfusu bir araya getiren ülkelerin kapitalizmden kopmuş olmasına karşın, kapitalist ülkelerin dış ticareti de genişledi. (Sosyalist ülkelerin kapitalist dünya ülkeleri ile mübadeleleri, kapitalist dünyanın dış ticaretinin ancak küçük bir bölümünü temsil eder.)

KAPİTALİST DÜNYANIN DIŞ TİCARETİ[2]

(milyar dolar olarak)

	1948	1960	1961
İhracat			
Cari fiyatlarla	53,6	112,7	117,7
1959 fiyatlarıyla	51,8.	111,5	116,7

Savaş sonrasında ihracat hem cari fiyatlarla, hem de 1959 fiyatlarıyla en az ikiye katlanmıştır.

Uygulama, Stalin'in A.B.D., İngiltere ve Fransa'da üretim hacminin hemen azalacağı yolundaki tahminini doğrulamadı.

Böyle bir şey şimdilik olmadı. Savaş sonrasında, anılan üç ülkede üretim hacmi büyük ölçüde arttı. Üretim hacminin tümü dikkate alındığında, bu ülkeler için sanayi üretimi temel önem taşır; savaşı izleyen dönemde A.B.D.'de ve özellikle Fransa'da tarımsal üretim de hatırı sayılır ölçüde artmıştır.[3] Bundan dolayı, biz, sanayi üretimi rakamlarını vermekle yetineceğiz.

SANAYİ ÜRETİMİNİN GELİŞMESİ[4]

(1953 = 100)

Ülkeler	1938	1948	1955	1960	1962 [5]
A.B.D.	34	75	106	119	127
İngiltere	76	84	111	126	127
Fransa	72	77	117	161•	170

Bu veriler, doğal olarak, kesin değildirler. Genellikle, gerçek artışı büyütme eğilimi taşırlar. Endeks hazırlama yöntemlerinde her değişiklikten sonra elde edilen rakamlar öncekilerden yüksektir. A.B.D. endekslerinde verileri özellikle etkileyen, hızlı gelişme halindeki işletmeler kesiminin hesaba sokulmasıdır. Ama Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa'da üretim artışı o kadar büyüktür ki, bu gibi abartmalar, gelişmelerin Stalin'in tahminlerinin tersine olduğu olgusunda hiçbir değişiklik meydana getirmezler.

Yeniden kapitalist pazarın hacmi sorununa gelelim. Şimdiye dek biz bunu üretim hacminden hareketle belirliyorduk. Bütünüyle doğru bir tutumdur bu, çünkü ancak üretilen şey satılabilir. Ama pazarın hacmi, alış ve satışların bütünü olarak belirlenirse, bu hacim, ekonomilerinin yapısal özelliklerine bağlı olarak, ülkelere göre değişebilir.

Basit bir örnek alalım. Metalurji işletmeleri a tutarında kömür, b tutarında maden filizi satın alıyorlar ve ürettikleri çeliği makina yapım fabrikalarına, bu fabrikalar da makinaları tüketiciye

satıyorlar. Bu durumda alımlar ve satımlar zinciri şöyle olacaktır: a+b+(a+b+x)+(a+b+x)+y = 3a+3b+2x+y,

Burada x, çelik haline gelen kömür ve maden filizindeki değer (ya da fiyat) artışıdır;

y, çeliğin makinaya dönüşmesi sırasında değerinin (ya da fiyatının) artışıdır.

Kömürün ve maden filizinin fiyatları çeliğin fiyatına geçecek ve çelikle birlikte bir kez daha makinaların fiyatı içine girecekler dir.

Şimdi, kömür ve maden filizi çıkarımı ile uğraşan, çeliği ve makinaları üreten bağımsız işletmelerin varlığı yerine, kendi maden filizi ve kömürü, metalurji ve makina yapım fabrikaları olan bir kombina (ya da düşey tröst) olduğunu varsayalım. Bu durumda yalnız bitmiş ürün, yani makinalar satılır. 3 ya da 4 alım ve satım işlemi yerine ancak bir tek işlem, makina satışı olacaktır. Bu satışın tutarı da şöyle olacaktır: a+b+x+y.

Demek oluyor ki, düşey tröstlerin çok yaygın bulundukları bir ülkede üretim hacmi aynı olduğu halde, pazarın hacmi çok daha az olacaktır.

Kendi kendimize şunu sorabiliriz: Pazarın hacmini *tüm* alım ve satımların toplamı olarak tanımlamak doğru mudur? Bize öyle geliyor ki, bazı şeylerden sakınmak gerekir. Kapitalist dünyada çok büyük paraların konusu olan ve gerçek değer taşımayan bazı nesnelerle ilgili alım-satım işlemleri yapılır: hisse senetleri ve tahviller (itibari sermaye), araziler ve inşaat için kent arsaları, ihtira beratları, vb. Bazı durumlarda aynı mal, spekülatif amaçlarla, borsada birkaç kez satılır. Gerçekte, söz konusu olan itibari işlemlerdir: Satıcı, sattığı malın sahibi değildir, satın alana gelince, o bu mala sahip olmayı hiç düşünmez. Sadece gelecekte oluşabilecek fiyatları kestirip ona göre iş görür.

Bu itibari alım-satımların hacmi hakkında bir fikir vermek için, örneğin, A.B.D. borsalarında yapılan satışların tutarının, 1959'da, 54 milyar dolara ulaştığını söyleyelim.[6] Kendi paylarına bankalar, müşterilerine, borsadan geçmeksizin bir çok kıymet satarlar, Çiftçilerce üretilen malların satış tutarı, aynı yıl, bu tutarın yaklaşık yarısını, yani 30,6 milyar doları temsil etmiştir.[7]

Yine 1959'da, en büyük 500 sanayi işletmesinin satışları 197 milyar dolara ulaşmıştır.[8] Ticaret borsalarındaki spekülatif alım-satımları, arazi ve arsa satışlarıyla ilgili işlemleri, vb.ni dikkate alırsak, yılda 100 milyar dolar, belki de daha fazla bir miktar elde ederiz.

Ayrıca, büyük miktarlara ulaşan mallar, fabrika çıkışı ile tüketiciye ulaşmaları arasında birçok işlemlere konu olurlar.

1961'de, A.B.D.'de SATIŞLAR[9]

(milyar dolar olarak, aylık ortalama satışlar)

Sanayi	Toptan Ticaret	Perakende ticaret
30,7	12,6	18,2

Bütün bunlar, kapitalist pazarın hacminin, alım-satımların basit toplamı olarak belirlenemeyeceğini gösterir. Bu durumda, üretilen tüm malların fiyatları toplamından 2-3 kat yüksek hacimli bir pazar bulacağımız gibi, kapitalistleri en başta düşündüren satış güçlükleri de anlaşılmaz olurdu.

Bize öyle geliyor ki, kapitalist pazarın kapasitesini *mal ve hizmetlerin ilk satışlarının tutarı*, yani çiftçi, sanayici, zanaatçı satışları ile malların nakli ve inşaat için yapılan harcamaların tutarı olarak belirlemek görece daha iyidir. Bu türden veriler birçok ülkede bulunabilir.[10]

Bu durumda, üretimin hacmi ile pazarın hacmi arasındaki ilişki diyalektiktir: Üretimin artması, bir dereceye kadar pazarın hacmini genişletir; pazarın dar hacmi ise, üretim artışı için bir sınırdır.

★★★

Pazarın sınırlı hacmi eldeki istatistiklere göre her ülke için hesaplanabilen somut bir büyüklüktür.

Pazarın darlığı, üretim gücü ile malları paraya çevirme olanakları arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin iki yönü, zıt yönlerde gelişebilirler. Pazarın hacmi mutlak olarak artabilir, ama aynı zamanda, üretim gücünün artışına oranla daralabilir. Bu, pazarın hacminin artmasına karşın, paraya çevirme güçlüklerinin de artabilmesi demektir.

Bu durum sadece olası bir şey değil, gerçekte, kapitalizmin tarihinde ağır basan eğilimdir. Kapitalistler, kâr yarışında, üretim gücünü durmadan arttırırlar. Böylelikle de geçici olarak pazarın hacmini artırırlar. Ama bu, kapitalizmde, üretim gücünün artışına denk değildir, denk olamaz.

Kapitalistler, kâr yarışında yalnız üretim aygıtını arttırmakla kalmazlar; rekabet nedeniyle, her türlü aracı kullanarak maliyet fiyatını da düşürmeye çalışırlar. Tekellerin egemenliği bu durumu değiştirmez. Maliyet fiyatını düşürmek için kullanılan yöntemler son derece çeşitlidir: hammaddeler ve yakıttan daha iyi yararlanma, daha ucuz maddeler kullanma; her şeyden önce işçilerin ücretini düşürme, mümkün olduğunda "rasyonalizasyon", emeğin yoğunluğunu arttırma, üretimi otomatikleştirme, vb. Ama maliyet fiyatını azaltmak için kullanılan yöntemler, kısaca, malın içerdiği emek süresini *azaltma*, sonu devresel aşırı üretim bunalımlarına varmak üzere işçilerle memurların milli gelirdeki payını azaltma demektir.

Kapitalizm tarihinin ortaya koyduğu olgulara karşın, kapitalizmin avukatlığını yapan bilim adamları, devresel aşırı üretim bunalımlarının kapitalist rejimin özünde olmadığını, bu bunalımların genel olamayacaklarını iddia ederler; üretim derler, yeniden yaratılan değere eşit olan bir kapitalist ve işçi geliri tutarı yaratır. Bu doğrudur. Ama onlar kapitalist yeniden üretimde, gelirin işçi ve memurlara gitmesinin ya da kapitalistlerce kasaya atılmasının farklı şeyler olduğunu unuturlar, ya da kabul etmek istemezler. İşçilerle memurlar gelirlerini, tüketim maddeleri satın almak için hemen, ya da bir süre sonra tüketirler (harcarlar). Kapitalistler ise, şatafatlı bir biçimde yaşamalarına, bazen görülmemiş bir lüks içinde yüzmelerine karşın, gelirlerinin oldukça önemli bir bölümünü yeni yatırımlara, üretim aygıtını genişletme ve modernleştirmeye ayırırlar. Onları bunu yapmaya iten şey rekabettir.

Örneğin, bir gelişme yılı olarak nitelenemeyecek olan 1961'de (çünkü Birleşik Devletlerin sanayi üretimi bir önceki yıla göre ancak bir puan yüksekti ki, bu da istatistik yanlışlık payı içinde yer alır), kapitalistler yatırımlara 69 milyar dolar ayırdılar. Bu paranın 25,5 milyar doları donatımlar içindi. Tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde durum aynıdır.

Bu demektir ki, işçilerle memurların milli gelirdeki payı azalırken üretim gücü sürekli artar. İşçilerle memurlar tüketim maddelerinin bellibaşlı müşterileri olduklarından, bu maddelerin satışı ise en sonunda üretim olanaklarının gerçekleşmesini, yani kapitalist pazarın hacmini düşürdüğünden aşın üretim bunalımları kaçınılmaz olduğu gibi, üretim artışının yavaşlama eğilimi de kaçınılmazdır.

1929-1933 bunalımının bilançosunu çözümledikten sonra, 1934'te şöyle yazıyorduk: "Bunalımın ardından zorunlu olarak bir gelişme evresi gelmeyecek, bunalımın seyri çeşitli ülkelerde eşitsiz olacak ve konjonktürde zaman zaman ani bir düşüş görülecektir... Burada kapitalizmin genel bunalımına dayalı bir çöküntü görmek ve istikrarın son bulmasını "normal çöküntü" ile özdeşleştirmek büyük bir hata olur."[11]

1929'dan 1938'e kadar sanayideki devresel hareketin gelişmesi, bu tahmini doğruladı. Ama İkinci Dünya Savaşı (ve daha sonra Kore Savaşı), yol açtığı büyük yıkımlarla ve tüketimin, üretimi önemli ölçüde aşmasıyla yeniden üretimin savaş sonrası devresel hareketini köklü bir biçimde değiştirdi.[12]

Ama kapitalizmin, üretim artışının yavaşlamasına yönelik sürekli eğilimi, bugün, savaşa sahne olmamış son derece zengin kapitalist ülkelerde giderek daha açık kendisini göstermektedir.

Bu ülkelerde üretim yılda yaklaşık %2 arttı. Sözkonusu ülkelerde yıllık nüfus artışı da yaklaşık %1,5 olduğundan, nüfus başına üretim hemen hemen artmadı.

SANAYİ ÜRETİMİ ENDEKSLERİ

(1958 = 100)[13]

Yıllar	A.B.D.	Kanada	İngiltere
1956	107	100	99
1959	113	108	105
1960	116	108	112
1961	117	112	114
1962	126	121	115

Batı Almanya'da "ekonomik mucize"nin son bulmasıyla birlikte, burada da üretim artışının giderek daha açık bir yavaşlaması gözlenmektedir. Bu konuda bu küçük gelişmenin, özellikle, büyük ölçülerde artaduran silah üretimine bağlanması gerektiğini belirtelim.

Bu durumda, çok gelişmiş kapitalist ülkelerin sabit sermayesinin önemli bir bölümünden yararlanılmamaktadır.60'lı yılların başında A.B.D., Kanada ve İngiltere'de kullanılmayan potansiyel, norm olarak yılda 300 vardiya alındığında, %20-30 tahmin ediliyordu.

Bu gelişmenin bir başka sonucu, kitlesel ve kronik işsizliktir. Bu durum, çalışan nüfusun oldukça önemli bir bölümü ordu, donanma ve hava kuvvetleri saflarında olmasına karşın, Birleşik Devletler ve Kanada'da açıkça görülür. Batı Avrupa'da savaşın neden olduğu önemli zararlar, savaş sırasında doğum oranının azalması, stokları yeniden oluşturma, yeni binalar inşa etme, eskiyen sabit sermayeyi yenileme zorunluluğu nedeniyle kapitalist pazarın hacminin geçici genişlemesi, kapitalizmin, genel bunalımı dönemindeki bu temel eğilimini hafifletmişlerdir.

On sekiz yıl önce şöyle yazıyorduk: "Son 25 yıl boyunca burjuva ülkelerde bir iş arayan kimselerin bunu gerçekten bulduklan tek dönemin dünya savaşı dönemi olduğu gerçeği, bu korkunç gerçek sürüp gitmektedir. Bu, ancak milyonlarca insan

birbirini öldürdükleri, milyonlarca insan da bu katliamın araçlarını ürettikleri zaman kapitalist toplumun her işçiye bir iş verecek durumda olması demektir."[14]

O zamandan beri kapitalizmin genel bunalımı daha ağırlaştı. Üretimin toplumsal niteliği ile özel kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki gittikçe daha şiddetlenmektedir. Bunun kanıtı, pazarın hep daha büyük ölçüde darlığında, yani pazar hacminin görece yetersizliğinde, gittikçe belirgin olan üretim gücünün düşük kullanımında, kronik kitlesel işsizlikte, kapitalizmin genel istikrarsızlığındadır.

Geçmişte, kapitalist dünyada üretim artışının yavaşlamasına ilişkin temel eğilimin işleyişi, azgelişmiş ülkelerde kapitalist ilişkilerin gelişmesi nedeniyle, kapitalist pazarın genişlemesi süreci yüzünden hafiflemişti. Pazarın bu genişlemesi, şimdi, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da meydana gelmektedir. Ama bu olayın önemi azalmaktadır, çünkü emperyalizmin egemenliğinden kurtulan ve sayıları giderek artan birçok ülke, sosyalist gelişme yoluna katılmaktadır.

Kapitalist dünyadaki üretim artışının yavaşlamasına ilişkin temel eğilim, kaçınılmaz bir biçimde baskın çıkacaktır Buna hiçbir şey engel olamaz. Ne Kenndy'nin hazırladığı "planlar", ne şu ya da bu ülkede ani üretim değişiklikleri, ne de Ortak Pazar ve Batı Avrupa'nın bütünleşmesi.

★★★

Özetleyelim: J.Stalin, kapitalist pazarın daralacağını haber verirken haklı değildi. Böyle bir şey gerçekleşmedi ve elbette, ilerdeki aşırı üretim bunalımları dışında da gerçekleşmeyecek.

Stalin, şu iki farklı kavramı birbirine karıştırdı: kapitalist pazarın mutlak hacmi ile bu pazarın görece daralması. Pazarın darlığı, yani kapitalist toplumun tüketim kapasitesinin onun üretim gücüne göre geride kalması, bu pazarın görece yetersizliği, pazar hacminin mutlak olarak artışına karşın, giderek şiddetlenmektedir.

FİYATLARIN OLUŞMASI
ENFLASYON VE ALTIN SORUNLARI

Okurlarımız, Marx'ın , değer ve fiyatların oluşması hakkındaki kuramını bilirler, Ama bu kuram, çoğu zaman, dogmatik bir anlayışla, fazla dar görüşlü bir biçimde sergilenir; Marx'ın başlangıçtaki tezi ile çağımızda pazardaki somut fiyatları ayıran uzun yol yeterince açıklanmış değildir. Bu durumda, bu yolu kısaca anlatmayı yararlı görü

FİYATLARIN OLUŞUMUNUN BAŞLICA AŞAMALARI

1- *Fiyat değere denk düşer.* Bu, fiyatın, metanın içinde bulunan ve para birimleri (altın) olarak ifade edilen işçinin emek süresine denk olması demektir. Sözkonusu para da aynı miktarda emek süresini temsil eder.

Sınırlamalar.

a) Emek süresi toplumsal bakımdan gerekli olmalıdır, bunun anlamı, metanın üretimi için harcanan emek gücünün ortalama nitelikte olması gerektiğidir; kullanılan teknik, belli bir tarihsel dönemin düzeyinde olmalıdır. Teknik, ortalama toplumsal düzeye göre geri kalmışsa, metanın fiyatı onun bireysel değerinden düşüktür; bu teknik ortalama düzeyden yüksek olduğunda meta, ge-

çici olarak, kendi bireysel değerini aşan bir fiyata satılır.

b) Üretilen her kategori mal toplamı, toplumun gerçek talebine (eğilim olarak) uygun olmalıdır. Üretilen mal miktarları bu ürünlerin gerçek talebinden düşük olduğunda, fiyatlar geçici olarak değerin üstünde olacaktır; üretilen mal miktarları bu talebin üstünde olduğunda, fiyatlar değerin altına düşecektir.

c) *Para birimi altına göre istikrarlı olmalıdır.*

Fiyatların tutarı ile, satılan malların toplam değeri o zaman denk olurlar.

2- *Kapitalizmde metalar değerlerine göre satılmazlar: fiyatlar, üretim fiyatları haline gelirler.* Organik bileşimi ortalama toplumsal düzeyin altında olan sermaye tarafından üretilen mallar, rekabet nedeniyle, bireysel değerlerinden düşük fiyatlarla satılırlar; buna karşılık, organik bileşimi ortalama düzeyin üstünde olan sermaye tarafından üretilen mallar, bireysel değerlerinden yüksek fiyatlarla satılırlar. Bir ortalama kâr oranının gerçekleşmesi (eğilim olarak) her işletmede böyle sağlanır.

Fiyatlar toplamı, değerler toplamına eşit kalır.

Sanayici kapitalistlerin, tüccar kapitalistlere mallarını üretim fiyatlarından *düşük* bir fiyatla sattıklarını gözden kaçırmamak gerekir. Bu fiyatlar, ticaret sermayesinin de bir ortalama kâr sağlamasına elverecek kadar düşüktür. Böyle olmasaydı, kapitalist ticaret de olmazdı. Demek oluyor ki, değere denk fiyatlar tutarından, tüketicilere yapılan satış tutarını anlamak gerekir.

3- *Devresel hareketin etkisi.* Bunalım döneminde mallar üretim fiyatının altında, refah evresinde ise bu fiyatın üstünde satılırlar. Malların fiyatları, ancak devre ortalaması olarak üretim fiyatlarına denktir. Kısacası, fiyatların tutarı *her yıl değil, devresel ortalama olarak değerler* tutarıyla özdeştir.

4- *Pazardaki somut* fiyatlar (devresel hareketin etkisi dışında) birçok geçici etkenin etkisiyle üretim fiyatından uzaklaşırlar: belli bir anda arz ile talep arasındaki oran, politik durum, kötü ürün, vb.

Bütün bunlar, serbest rekabet kapitalizmiyle ilgilidir.

5- *Fiyat oluşumunda tekellerin etkisi.* Tekeller, mallarını

üretim fiyatlarından yüksek fiyatlara satarlar. Bu, onların başlıca aşırı kâr kaynağıdır. Fiyatlar tutarının üretim fiyatlarına yapılan satış tutarına denk olması gerektiğinden, kuramsal olarak, tekelci olmayan işletmelerin, mallarını, üretim maliyetinin altında bir fiyatla satmaları gerekirdi. Ama olaylar gerçekte başka türlü gelişir. Çalışmaları için gerek duydukları malları (hammaddeler yarı işlenmiş ürünler, makinalar, aygıtlar, hizmetler) tekellerden üretim fiyatlarından yüksek fiyatlarla satın alan tekelci olmayan işletmeler, serbest rekabet kapitalizminde olduğu gibi, ürünlerini genel olarak gerçek üretim fiyatlarından satamazlar, çünkü bu, sürekli zarar ve kaçınılmaz iflas demek olur. Bu durumda fiyat artışını bütünüyle, ya da bir ölçüde müşterilere yansıtırlar, onlar da mallarını üretim fiyatlarından yüksek fiyatlara satarlar. Farkın tümünü alıcıya yükleyebilirler mi, yükleyemezler mi, eski ortalama kâr oranını gerçekleştirebilirler mi[1] sorusunun yanıtı pazarın durumuna bağlıdır. Herhalde, birbirini izleyen her mal satışı işleminde tekelci üretim fiyatı artışının oldukça önemli bir bölümü, perakendeci ve müşteriler üzerine yıkılır.

Böylece fiyatların tutarı, altın para geçerli olsa bile, gerçekte, değerin üstünde olur.

6- Enflasyon, fiyatların oluşumunu tekeller gibi etkiler. Enflasyon büyük oranlara ulaştığı zaman, itibari para birimiyle fiyatlar, sözkonusu paranın altın oranından yüz kat yüksek olabilirler. Para birimiyle fiyatlar, bu para biriminin temsil etmekte olduğu altın miktarıyla ifade edilen fiyatlardan koparlar.

7- *Verginin fiyatların oluşumuna etkisi.* Vergi, fiyatları yükseltme eğilimi gösterir. Kapitalistler, gelir vergisini alıcılara yansıtmaya çalışırlar. Bu konuda başarılı olup olmamaları, çeşitli malların pazarının durumuna bağlıdır. Ama *kendiliğinden* alıcılara yansıtılan bir vergi vardır.Bu vergi satış vergisidir (yalnız bir takım ürünler vergiye bağlandığında, tüketiciler vergilendirilmeyen başka ürünler satın alabileceklerinden işler karmaşıklaşır). Bütün koşullar aynı kalmak üzere, fiyatların tutarı ile satış vergisi tutarı toplamının, üretim fiyatları tutarı artı tekellerin etkisiyle, fiyat düzeyinin yükselmesinden daha yukarıda olacağı açıktır.

8- *Spekülasyonun etkisi.* Kimi durumlarda, birtakım maddelerin ya da mal gruplarının fiyatlarının salt spekülatif geçici yükselişi ya da düşüşü söz konusudur.

Tekelci kapitalizm çağında, enflasyonun hemen hemen sürekli bulunduğu kapitalizmin genel bunalımı döneminde pazar fiyatlarının, fiyatın değere karşılık olduğu yolundaki Marx'ın başlangıçtaki tezinden uzaklaştığını görüyoruz.

Bununla birlikte şunu özellikle belirtmek isteriz. Fiyatların oluşmasında yukarıda belirtilen etkenlerin neden oldukları sapmalar ne olursa olsun, *değer*, yani bir birim malda bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı, *fiyatlar oranının temel düzenleyicisi olarak kalır*. Fiyatların genel düzeyi ile değer arasındaki sapma ne olursa olsun, değeri bir başka malın değerinden 10 kat yüksek olan bir mal birimi, fiyatların oluşumundaki sapmalara karşın, aşağı yukarı 10 kat daha pahalı satılacaktır. Marx'ın değer kuramı, yani bir mal biriminde bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı miktarının fiyatların oluşumuna temel olduğu yolundaki tez, her zaman geçerlidir.

Kapitalizmin genel bunalımından önce paraların istikrarı, itibari değeri aynı olan kağıt para (banknot) ile altın paranın satın alma gücünün aynı olması kuralıdı, enflasyon ise istisnaydı. Kapitalizmin genel bunalımı evresinde ve özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra istikrarlı paralar istisnadır, para "kaosu", enflasyon, devalüasyon, başarılı ya da başarısız istikrar girişimleri kural haline gelmiştir.

Üçüncü evresinde, kapitalizmin genel bunalımının derinliği, bu rejimin yalnız İkinci Dünya Savaşının bitiminden 19 yıl sonra kapitalist ülkelerin çoğunda parayı dengede tutmayı başaramamasıyla değil, aynı zamanda kapitalist ülkelerin en zengini olan Amerika Birleşik Devletlerinin, parasının istikrarı için sürekli mücadele etmek, enflasyonla savaşmak zorunda kalmasıyla da kendisini gösterir.

İstikrarlı bir para, toplumsal sermayenin normal yeniden üretiminin koşullarından biridir. İstikrarsız bir para, yeniden üretimi yolundan saptırır.

Toptan fiyat endeksleri enflasyonun ağırlığı hakkında bir fikir verir.

TOPTAN FİYATLAR ENDEKSİ[2]

(1953 = 100)

Yıllar	Tarafsız ülkeler			Yenilen ülkeler		
	İsveç	İsviçre	İspanya	Batı Almanya	Japonya[3]	İtalya
1938	38	47	16	46	-	2
1948	106 (1952)	102	57	103 (1952)	36	104
1960	111	101	152	107	101	99
1962	116	104	164	110	100	102

Yıllar	Yenen Ülkeler		Gelişmekte olan ülkeler		
	A.B.D.	İngiltere[4]	Brezilya	Arjantin	Mısır
1938	46	53	13	25	29
1948	96	102 (1952)	53	66	93
1960	109	113	399	150	118
1962	109	117	-	224	121

Bu rakamların doğruluk oranı yüksek değildir, ülkelere göre farklı biçimlerde hesaplanmışlardır. Sık sık yapılan devalüasyonlar tabloyu saptırır. Yine de şunları saptamak gerekir:

a) Savaş içinde ve savaşın bitiminden hemen sonra bütün ülkelerde fiyatlar yükselmiştir.

b) 1938 ve 1949 yılları arasında fiyat düzeyi genel olarak 2-4 kat artmıştır. İtalya'da fiyatlar 52 misline çıkmıştır.

c) 1948'den sonra fiyatların hareketi daha da eşitsiz olmuştur. Kimi ülkelerde fiyatlar istikrar bulmuş ya da hafifçe yükselmiştir. Japonya ve İspanya'da ise fiyatlar 2-3 kat daha artmıştır.

d) Dünya pazarlarında hammadde fiyatlarının düşmesine karşın, fiyatların enflasyonist yükselişi kimi azgelişmiş ülkelerde bugüne dek sürmektedir.

Fiyatlann, malların değeri değiştiği için yükseldiğini varsayalım. Bu varsayımın çürüklüğü kuramsal olarak iki yönden ispatlanabilecektir.

1- Malların değeri, yani mal birimleri içindeki emek zamanı 1938 ile 1962 arasında en az iki kat artmış. Ama bu açıkça yanlıştır. Tersine, tekniğin hızla gelişmesi nedeniyle, bu dönemde emeğin verimliliği büyük ölçüde artmıştır. Şimdi, bir birim mal içinde 1938'dekinden daha az emek zamanı vardır. Dolayısıyla fiyatların yüksek değil, düşük olması gerekirdi.

2- Fiyatların yükselmesi, kuramsal olarak, altının değerinin çok düşmesinin sonucu olabilecektir. Bu da yanlıştır. Altın çıkarımında, altın içindeki emek zamanını birkaç kat düşürebilecek teknik devrim olmamıştır.

Birleşik Devletlerde National City Bank tarafından tüketim malları fiyatları ya da geçinme endeksine dayanılarak yapılan hesaplara göre, 1950 ile 1960 arasında fiyatların yükselmesinin kapitalist dünyada yaygın bir olay olmasının nedeni, 43 kapitalist ülkede paraların satın alma gücünün yıllık düşmesidir[5].

PARANIN DEĞER KAYBININ YILLIK YÜZDESİ

(1950 ile 1960 arası)

1'den az 4 ülke (Filipinler, Seylan, Portekiz, Guatemala)

1-2 3 ülke (İsviçre, Belçika, Ekvador)

2-3 10 ülke (bunlardan bazıları şunlardır: A.B.D., Batı

Almanya, İtalya, Hindistan)

3-4 6 ülke (bazıları şunlardır: İngiltere, Japonya)

4-5 5 ülke (bazıları şunlardır: İsveç, Norveç)

5-6 5 ülke (biri Fransa)

6-10 6 ülke - hepsi de azgelişmiş ülkeler.

10-38 8 ülke- İsrail dışında hepsi azgelişmiş ülkeler.

Eşitsizlik çok büyüktür: Fiyatlar, tüm gelişmiş ülkelerde % 2-5 artmıştır. Paranın değer kaybı 1961'den 1963'e kadar aşağı yukarı aynı hızla devam etmiştir.

Yukarıda belirtilen düşüncelerin hiçbiri, çözümlediğimiz olayları açıklayamaz. Şöyle ki: fiyatların yükselmesi malların değerinin artmasından ya da altının değerinin düşmesinden kaynaklansaydı, bu yükselmenin dünya kapitalist pazarına bağlı bütün ülkelerde aşağı yukarı aynı olması gerekirdi. Gerçekte ise, fiyatlar ülkelere göre % 2-3'den % 100'e kadar artmıştır.

Açık ki, burada enflasyonist bir fiyat artışı söz konusudur. Bu, pazar fiyatlarının değerden, para birimlerinin altın oranıyla ifade edilen (itibari, ama gerçek olmayan) fiyatlarından uzaklaşması demektir.

Savaş ve savaş sonrası yıkımı koşullarında bu hiç de şaşırtıcı değildir. Gerçekten, gerçek mal talebi yıllarca arzdan çok daha güçlüydü. Kısacası, malların değerlerine satışının öncüllerinden biri-arz ve talep arasında dinamik denge- eksikti. Dolaşımdaki para miktarının artması, fiyatların yükselmesinin nedeni değil, sonucuydu.

Enflasyon sorunu, kapitalist dünyanın işçi ve memurları için çok büyük bir önem taşır. Enflasyonist olsun, olmasın, fiyatların sürekli artma süreci, şimdi birçok ülkede proletaryanın yoksullaşmasının başlıca etkenidir. Enflasyon nedeniyle, işçi sınıfı, mücadelesinin belli bir anında fiyatların yükselmesini dengeleyen ücret artışları sağlamayı başardığı zaman, sürüp giden enflasyon bu kazanımı hiçe indirir.

Burjuva ekonomistleri, fiyatların sürekli yükselmesini ücretlerin "aşırı" artışıyla açıklarlar. "Ücret ve fiyat" cehennem çemberine ilişkin sözlerini durmadan tekrar ederler. Enflasyon, işçi

sınıfının, çalışma koşullarını düzeltmeye yönelik mücadelesini güçleştirir, işçilerin her zaman saldırıda bulundukları sanılır, oysa işçiler gerçekte, çoğu zaman, enflasyonun onlara verdiği zarara karşı yalnızca kendilerini savunurlar. Burjuvazi, hayat pahalılığı ve enflasyonu işçilerin haksız ücret artışlarının doğurduğu yolundaki uydurma iddialarıyla kentlerin ve köylerin geniş küçük burjuva kitlelerini aldatmayı, onları işçi sınıfına karşı çıkarmayı çoğu zaman başarır.

Enflasyona ilişkin son derece karmaşık sorunların son on beş yılda bizde yeterince incelenmediğini, yapılanların da genelikle yüzeysel olduklarını, bu konuda meydana gelen yeni olayları dikkate almadıklarını kabul etmek gerekir.

Malların değerinin, yani bir birim malda bulunan ve belirli bir altın miktarıyla ifade edilen toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı miktarının gelişmesini doğrudan doğruya hiç gözleyemediğimiz için, enflasyonu inceleme güçleşmiştir. Gözleyebildiğimiz şey malların değeri olmadığı gibi, üretim fiyatı da değildir, rekabet ve malların değeri olmadığı gibi, üretim fiyatı da değildir, rekabet ve pazarda hüküm süren durum yüzünden üretim fiyatından sapan pazar fiyatlarıdır.[6]

Günümüzde, fiyatların yüksek düzeyinin belirleyici etkeninin enflasyon olduğunu belirtmekle birlikte, her şeyden önce fiyatların artış nedenlerinden enflasyonist olmayanları ayırmak isteriz.

Burjuva ekonomistlerinin günümüzde öne sürdükleri gibi, her fiyat yükselişi enflasyonist değildir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, sanayideki devresel hareket sırasında hemen bütün malların fiyatları, canlanma ve hele refah evresinde artar. Ama işte bu, enflasyonist bir fiyat yükselmesi değildir. Bu olay, altın paranın geçerli olduğu, emisyon bankalarının, banknotlarını altınla değiştirmeyi reddetmedikleri, altın paraların kağıt parayla birlikte, aynı satın alma gücüyle dolaşımda olduğu sırada gözlenmiştir. Devresel hareketin belirli bir evresinde fiyatların bu yükselişi, mübadelede para etkeninin değişmesinden doğmaz, bu yükseliş, malların fiyatının, değerlerini sürekli bir aşması değildir.[7]

Örneğin, kötü bir hasat sonucu, fiyatların kısa süreli yükselmesini de enflasyonist bir yükselme saymamak gerekir. Böyle durumlarda bir birim tanımsal üründe bulunan toplumsal memek miktarı geçic olarak artar. Ticaret borsalarında yapılan spekülasyonlar sonucu kimi ürün fiyatlarının sık sık yükselmesi yine pek enflasyonist olarak nitelenmez. Sadece mal fiyatlarının, altın olarak ifade edilen değerlerini az çok sürekli bir aşması enflasyonist olabilir.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, tekelci kapitalizmde mal fiyatlarının değeri sürekli aşmasına ilişkin son derece önemli bir kategori vardır. Bu aşma, enflasyonist türden değildir. Bunlar, çoğunlukla birbirini izleyen alıcılara ve sonunda tüketim malları alıcılarına yansıtılan tekel fiyatlarıdır. Tekel fiyatlarının sonucu genel bir fiyat yükselmesidir, ama bu da nitelik olarak enflasyonist bir yükseliş değildir.

Tarihsel gerçekleri inceleyelim. XX. yüzyılın başlarında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, gerçek bir altın paranın varlığına karşın, mal fiyatları bütün dünyada yükseliyordu. Bu olayın nedenleri nelerdir? bütün malların değerinin artmış olduğunu, ya da başka deyişle, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından yirmi yıl önce, bir birim malda bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarının artmış bulunduğunu varsaymak hiç de olası değildir. Kapitalizmde teknik gelişmenin, genel olarak malların değerini düşürdüğü bilinmez bir şey değildir.

Aynı şekilde, insan, altının değerinin düştüğünü, bunun da bir fiyat yükselmesine neden olduğunu sanabilir. Ama o dönemde altın çıkarımında önemli teknik gelişmeler yoktu. Ayrıca, genel olarak, daha derinde bulunan ve daha az zengin damarlardan çıkarılması gerektiğinden, altının değeri artma eğilimi gösterir.

Bu nedenle, en az yarım yüzyıl önce gözlenen fiyat yükselmesinin çözümlenmesi, bizi, bunun başlıca nedeninin tekellerce satılan malların yüksek fiyatlarında bulunduğu sonucuna götürmüştür.

Aşağıdaki düşünceler, tekel fiyatlarının, fiyatların genel yükselişine neden olduğunu göstermektedir. Petrol, kömür, metalürji, kimya, makina yapımı gibi ağır sanayi dallarında tekeller

en güçlü durumdadırlar. Bu dalların ürünleri tarım, imalat sanayii, taşımacılık, inşaat gibi öteki üretim kesimlerinin hemen tümünün maliyet fiyatına girerler. Açıktır ki, üretim araçlarının bir bölümünü (hammaddeler ve üretim aygıtları) değerden ya da üretim fiyatından daha yüksek tekel fiyatlarıyla satın alan tekelci olmayan işletmeler, mallarını değerden ya da üretim fiyatından düşük fiyatlara satsalardı ve fiyatların toplamı değerlerin toplamına eşit kalsaydı (kuramsal olarak böyle olması gerekir), bu işletmeler iflas ederlerdi. Gerçekte ise böyle olmamıştır.

Doğal olarak kapitalizmde, sermaye birikimi ve yoğunlaşması sonucu üretimin yoğunlaşması olayı her zaman vardır. Büyük tekeller, üretimin giderek artan bir bölümünü sağlarlar. Ama kapitalizmde işletmelerin mutlak sayısı o oranda azalmaz.

Çok büyük tutarlara varan tekel aşırı kârı eğer tekelci olmayan işletmelerin ortalama kârından alınmış olsaydı, bu işletmeler çoktan iflas etmiş olurlardı.

A.B.D.'DE İŞLETME SAYISI[8]

(bin olarak)

Yıllar	Daha önce var olan İşletmeler	Yeni İşletmeler	Kapanan İşletmeler
1929	3029	275	318 (1940)
1957	4471[9]	405	341

Küçük işletmelerden çoğu, kârlarından bir bölümünü tekellere bırakarak, iyi kötü iki yakalarını bir araya getirmeyi başarırlar. Ne ki, bunlar, temelde, tekellerce yükseltilen fiyatları alıcılara ödetirler.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde işletme sayısının kesin azalışının görüldüğü tek dal, tarım dalıdır. Bu ülkelerde bağımsız üreticiler kitlesel olarak yıkıma uğrarlar (tarım bunalımı hakkındaki denemeye bakın). Tekeller, çiftçilerle köylüleri iki bakımdan

çökertirler: Bir kez, üretim araçlarının (bir ölçüde de tüketim mallarını) onlara yüksek tekel fiyatlarıyla satarlar, ikinci olarak da, tarım ürünlerini düşük tekel fiyatlarıyla satın alırlar. Öte yandan tarım bunalımı, beraberinde, köylülerin kitle halinde yıkımını getirir; azgelişmiş ülkelerde yıkım eşitsiz mübadelenin sonucudur.

Emperyalizmde, bellibaşlı üretim araçlarının yüksek tekel fiyatlarıyla satılmasının -enflasyon olmadığı halde- fiyatların genel yükselişini beraberinde getirdiğini düşünüyoruz. Bu koşullarda satın aldıkları üretim araçlarını kullanan işletmeler, zarardan kaçınmak için kendi ürünlerinin fiyatlarını değerin üstüne çıkarmak zorundadırlar. Piyasada hüküm süren durum buna izin vermeyince bu işletmeler iflas ederler. Piyasada arz düşer. Bu durum, arz ve talep arasındaki oran, genellikle düşük bir kâr oranı ile yetinen bu işletmelerin, fiyatları, tekel fiyatları yüzünden hammaddelerle üretim araçlarının daha yüksek maliyetini alıcıya yükleyebilecekleri bir düzeye çıkarmalarına (bu ancak bir ölçüde olur) izin verinceye kadar devam eder.

Demek oluyor ki, tekel ürünlerinin yüksek fiyatları, etkilerini tüketim malları fiyatları üzerinde, kısacası bütün mallar üzerinde gösterir. Bu yüzden, işçilerle memurların gerçek ücreti azalmış olur. Bu gruplar ücret artışları talep ederler ve bunu grev yoluyla elde ederler. Ücretlerin yükselmesi, öteki koşullar değişmemek şartıyla, bir ölçüde, çeşitli işletmelerin ürünlerinin maliyet fiyatını arttırır. Bu da beraberinde yeni bir fiyat artışı getirir.

Tekelci olmayan işletmeler, tekel fiyatlarının zorla yükledikleri yükleri bütünüyle alıcılara aktarmayı genellikle başaramazlar. Bu nedenle, bu işletmelerin elde ettikleri kârlar, eğer tekeller olmasaydı gerçekleşebilecek olan ortalama orandan düşüktür. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, tekel aşırı kârı bir ölçüde, tekelci olmayan üreticilerin kâr kaybı pahasına elde edilir.

Böylece, yüksek tekel fiyatları, giderek artan ölçüde genel fiyat yükselişini doğururlar. Gerçekte olaylar daha da karmaşıktır. Tekeller çoğu zaman, çok düşük fiyatlar yoluyla aralarında mücadele ederler. Devletin ekonomik politikası fiyatların oluşumunu etkiler: gümrük tarifeleri, ihracat ve ithalatta sınırlamalar, dolaylı vergiler, vb.

Tekellerin genel fiyat oluşumu üzerine yaptıkları etki, yeni

ve ciddi araştırmaları gerektirir. Araştırmalar güçleşmiştir, çünkü kapitalizmin genel bunalımı döneminde fiyatların yükselmesi üzerinde tekellerin etkisi ile enflasyonun yaptığı etki birbirine karışır ve bunları birbirinden ayırt etmek güçtür. Bununla birlikte, ayrıntılı ve derin bir çözümlemenin, tekelci fiyat yükselişini tüm malların perakende fiyatlarına yayan mekanizmaya ilişkin görüşümüzü doğrulayacağına inanıyoruz.

Ensonu, genel fiyat yükselmesi, *kimi ülkelerde*, ödemeler dengesinin sürekli açık vermesiyle meydana gelebilir. Bu durumda da çoğu zaman enflasyondan söz edilir. Sözcükler üzerinde tartışmaya hiç gerek yoktur. Yine de, bu yüzden doğan fiyat artışını, bugün, ödemeler dengesi fazlası olan ülkeler dahil tüm kapitalist ülkelerde görülen genel fiyat yükselmesinden ayırt etmek gerekir. Zaten kapitalizmin mekanizması, ithal edilen ürün fiyatlarının artması, ihracatın büyümesi ve sermaye ithalatıyla ödemeler bilançosu dengesini ve eski fiyat düzeyini kendiliğinden yeniden sağlama yönüde işler.

★★★

Şimdi, sözcüğün asıl anlamıyla enflasyonun çözümlenmesine ve onun fiyat oluşumuna yaptığı etkiye geçelim. Her şeyden önce, Marksist yazında yaygın bulunan, enflasyonun, dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanması demek olduğu yolundaki Marx'ın tezinin tekrarının bizi neden doyurmadığını açıklamaya çalışacağız. Genellikle denir ki, enflasyonist fiyat yükselişi, devletin, bütçe açığını kapamak üzere, var olan fiyatlarla para dolaşımının belli hızına göre ticareti sağlamak için gerekli olacak altın para miktarının ek kâğıt para miktarını dolaşıma sokmasından ileri gelir.

Bugün enflasyonun incelenmesine girişirken, kendimizi Marx'ın verdiği bilgilerle sınırlayamayız, çünkü onun zamanından bu yana para dolaşımında büyük değişiklikler olmuştur. Marx kapitalizmi incelediği zaman birbirinden bütünüyle farklı dört bölük para vardı.

a) *Altın para:* kendi değeri olan, paranın tüm işlevlerini yerine getirebilecek güçte ayarlı para. Burada, enflasyon doğurabilir altın para fazlası olamazdı.[10]

b) *Gümüş para:* Marx'ın zamanında kimi Batı Avrupa ülkelerinde ve Birleşik Devletlerde bimetalizm vardı, yani gümüş, tıpkı altın gibi, ölçü işi görüyor ve gümüş paralar altın paralarla aynı sıfatla dolaşımda bulunuyordu. Gümüşün değeri çok düştüğü zaman, onun altın paraya karşı oranı artık yasayla saptanan orana denk olmadığından, bu, ciddi sıkıntılar doğurdu. Bu nedenle gümüş paralar, Marx'ın zamanında, ayarlı para olarak devam edemedi ve gittikçe daha az genel para işi gördü.

c) Kendi değeri olmayan, emisyon bankaları (o dönemde çoğu ülkede hâlâ emisyon ayrıcalığına sahip birçok banka vardı) tarafından ticari krediye dayanılarak dolaşıma sokulan *banknotlar*. Bunlar, dolaşımın bitmemiş evresini temsil ediyorlardı. Mal daha önce üretilmiş, ama henüz tüketilmemiştir. Hâlâ dolaşım alanında, antrepolarda, yapımlarının tamamlanması için fabrikatörlerin elinde, toptancı ve perakendeci tüccarlar elinde bulunmaktadır. Bankalar mal tüketilesiye kadar ticari senetlere dayanarak ticari krediler verirler. Ticaret senetleri emisyon bankalarınca iskonto edilir, bankalar, bu temele göre banknot ihraç ederlerdi.

Bu gerçek banknotlar, bu "kredi parası" dolaşımda bir fazlalık olamıyordu. Banknotlar kendiliğinden emisyon bankasına geri dönüyorlardı. Mal en son tüketiciye ulaştığı zaman peşin satılıyor ve para perakendeciden toptancı tüccara, sonra fabrikatöre, daha sonra senet ödemesi şeklinde bankaya, en sonunda banknotları çıkarmış olan kuruma geri dönüyordu.[11]

d) *Kağıt para,* terimin dar anlamıyla, devletin, bütçe açığını kapamak için çıkardığı para sembolleri demektir. Kâğıt para, banknottan farklı olarak, dolaşım alanını terk edemez, ancak devlet, tutarı devletin harcamalarından yüksek vergiler alarak ya da borçlanma yoluyla onu geri çekebilir.

Kâğıt para ihracı, somut koşullara göre, enflasyona yol açabilir de, açmaz da. Dolaşımda altın para ve banknot miktarı artmadığı halde malların üretimi ve dolaşımı çoğalırsa; para birimlerinin dolaşım hızı değişmez kalıp da, dolaşım için ek para miktarları gerekli olursa, devletçe kâğıt para ihracı enflasyona neden olamaz. Ama devlet, dolaşım için gereken altın ya da banknot miktarından daha çok itibari para basar ve dolaşıma sokarsa,

enflasyon kaçınılmazdır.[12]

Marx'ın,, enflasyonun, dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanması demek olduğu yolundaki tanımı, kapitalist para dolaşımının bu evresinde bütünüyle yeterliydi. Ama günümüzde bu dolaşım, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* adlı yapıtında para teorisini geliştirdiği dönemde olduğundan büyük ölçüde farklıdır.

Bu farklılıklar nelerdir?

a) *Dolaşımda artık altın para yoktur.* Altın, emisyon kurumlarının bodrum katlarında toplanmıştır. Sadece ödemeler dengesi açığını kapamak için evrensel para işi görür. Enflasyonun, satıcıların mallarını kâğıt para karşılığında satmak istemedikleri oranlara ulaştığı ülkelerde, bazen altın para dolaşımda bulunur. Altın para, özellikle azgelişmiş ülkelerde gömülenir.

b) *Gümüş, her yerde değişim aracı olmaktan çıktı.* Gümüş paralar, sadece ufak para olarak dolaşımda bulunmaktadırlar.[13]

c) Dar anlamıyla, yani devletçe çıkarılan para sembolü olarak *kağıt para* biçim açısından dolaşımdan kalkmıştır.

d) Banknotlar, bugünkü kapitalizmde başlıca dolaşım aracıdırlar. Bunların ekonomik nitelikleri çok değişmiştir. Gerçekten, banknotların bir kredi işlemi gereğince çıkarılan itibari para olup olmadıklarını anlamak artık mümkün değildir. Bu paraların çok büyük bir bölümü, kapitalist ülkelerde şu sırada dolaşımda olan para miktarının belki de yarısından fazlası, doğrudan doğruya emisyon bankalarının (bunların çoğu devlet bankalarıdır) başta bütçe açığını kapamak için devlete açtıkları çok büyük kredilere bağlı olarak çıkarılmıştır.

MERKEZ EMİSYON BANKASININ DEVLETE AÇTIĞI KREDİLER[14]

(milyar olarak)

A.B.D. (dolar)	**F.A.C. (mark)**
1954 28,6	1954 4,3
1962 35,8	1962 5,9
İngiltere (sterlin)	**İsveç (kuron)**
1954 2,1	1954 3,0
1962 2,7	1962 4,6
Fransa (frank)	
1954 9,9	
1962 10,6	

İhraç edilen paraların gerçek banknotlar olmadıkları, ama görünüşte banknot biçiminde kâğıt para oldukları açıktır.

Banknotun ekonomik niteliğindeki bu değişme, temelde İkinci Dünya Savaşı'nın sonucudur. 1929'da, bankalarc adevlete verilen krediler, Birleşik Devletlerdeki özel kredinin yalnızca % 10'unu temsil ediyorlardı; İsveç ve Alınanya'da hemen hemen yoktu ve ancak İngiltere'de özel kredilere denkti.

Öte yandan, özel banka kredisinin bir bölümü dolaylı olarak bir devlet kredisidir. Özel şirketler, devlet istikrazları (savaş istikrazları ve ötekiler) üzerine rehin kredisine başvururlar. Amerikan bankaları, A.B.D. savaş tahvillerine karşı kredi verme durumundadırlar.

e) Özellikle Birleşik Devletlerde, İngiltere'de ve Britanya dominyonlarında *çekler, ödeme aracı olarak gittikçe önemli bir rol oynarlar.* Bu çekler, çek vermiş olan kişinin bankadaki he-

sabından mahsup edilerek, kesilerek ödenir ya da kapatılırlar.

Çekler, büyük ölçüde dolaşımdaki banknotların yerini almaktadır. İngiltere ve A.B.D.'de yalnızca büyük tutarlar değil, genellikle mağazalardan yapılan birkaç dolarlık ya da birkaç sterlinlik alımlar da çekle ödenmektedir. Burjuva istatistikleri mevduatları, "deposit money" olarak banknotlarla bir tutar.[15] Bu durum, mevduatlar ile mevduat sahiplerince çekilen çeklerin şimdi para dolaşımında oynadıkları önemli rolü ortaya koyar.

Demek oluyor ki, Marx'ın verdiği enflasyon tanımı şu anlamda her zaman geçerlidir. Devletin bütçe açığı, günümüzde de başlıca enflasyon kaynağıdır.

Ama "kâğıt para", yani doğrudan doğruya devletçe çıkarılan para sembolleri artık olmadığından ve yalnızca, ekonomik özü bakımından oldukça önemli bir bölümü kâğıt para olan banknotlar dolaşımda bulunduğundan, "enflasyon, dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanmasıdır." yolunda Marx'ın verdiği bilgi bugün ek bir açıklamayı gerektirir. Bugün kâğıt paranın rolü, eski ekonomik içeriklerini yitirmiş bulunan banknotlar, banka mevduatları, kısa vadeli devlet borçlanmaları, vb. tarafından yerine getirilir.

Ekonomistlerimiz, Marx'ın tezini genellikle şu anlamda yorumlarlar: Enflasyonun *nedeni*, dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanmasıdır. Bize göre, bu doğru değildir. Enflasyonun nedenleri parasal ve teknik değil, ekonomiktir.

Marx bu soruna eğilmedi. O, devletlerin, bütçe açığını kapamak için *neden* kâğıt para çıkardıklarını açıklamaz; başka önlemler alamadıklan, ya da almak istemedikleri için mıdır? Bu, anlaşılabilir bir şeydir. Marx'ın zamanında enflasyon sorunu para *kuramının* önemli bir parçasıydı. Ama daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, enflasyon, uygulamada istisnaydı. Ancak birkaç ülkeyi etkiliyordu, etkisi ne derin, ne de uzun süreliydi.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, tüm kapitalist ülkelerde ortalığı kasıp kavuran *enflasyon* işçi sınıfının yaşam ve mücadele koşullarını değiştirerek, *özellikle onu ilgilendiren ciddi bir ekonomik ve siyasal sorun* haline geldi. Bu nedenle, bu genel enflasyonu doğu-

ran ekonomik ve politik koşulları aydınlatmak, tüm burjuva devletlerinin neden (emisyon bankalarınca verilen borçlar maskesi altında) dolaşıma büyük miktarlarda fazla para sokmak zorunda kaldıklarını açıklığa kavuşturmak gerekir.

Fiyatların yükselmesiyle kendisini gösteren enflasyon süreci ile, paranın dengede olmasından sonra bile devam eden fiyatların enflasyonist düzeyi arasında bir ayrım yapmak gerekir. Günümüz koşullarında paranın dengeye kavuşması, enflasyonist sürecin başından önce var olan fiyat düzeyine dönüş anlamına gelmez, enflasyondan önceki paranın satın alma gücünün yeniden sağlanması anlamında da gelmez. Biçimsel olarak eski altın miktarını temsil eden para birimleriyle dile gelen fiyatlarla malların değeri arasındaki sapma, paranın dengeye kavuşmasından sonra bile varlığını sürdürür. Ekonomi kendisini fiyatların bu yeni düzeyine uydurur, enflasyonist sürecin yarattığı uyumsuzluğu da bir ölçüde ancak derin bir aşırı üretim ekonomik bunalımı ortadan kaldırabilir.

★★★

Bu tezleri açıklamak için Birleşik Devletler'e verileri alıyoruz, çünkü oteki kapitalist ülkelerin çoğunda para, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devalüe edilmiş, yani çeşitli ülkelerin para biriminin altın ağırlığı resmi olarak azaltılmıştır. Bu durum, işleri içinden çıkılmaz hale sokar. Örneğin, Fransa, savaş sonrasında, Frankın Dolara karşı kurunu birkaç kez değiştirmiştir.

Bu veriler, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında A.B.D.'de enflasyonu açıklamak için enflasyonun Marksist tanımını yalnızca tekrarlamanın yetmediğini gösterir.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE SAVAŞ SONRASI ENFLASYON[16]

(yıl sonunda milyar dolar olarak)

	1937	1945	1950	1955	1961
Dolaşımdaki para	6	26	25	28	30
Bankalardaki mevduat	24	76	92	109	119
Yıllar arası dönem için ortaya çıkan bütçe açığı		200	17	11	10
Altın rezervleri	13	20	23	22	17
Sanayi üretimi endeksi (1953 = 100)	46	80	84	106	120
Toptan fiyatlar endeksi (1953 = 100)	51	62	94	101	108[17]

1937 ile 1945 arasında dolaşımdaki para (banknotlar) miktarı dört kat, mevduatlar üç kat arttı, bu dönemde bütçe açığı ise, 200 milyar dolarlık büyük bir tutara ulaştı, oysa resmi toptan fiyat endeksi ancak % 20'lik artış gösterdi. Ama bu endeks gerçek durumu yansıtmaz. Bu endeks ne savaş gereçlerini, ne de karaborsayı dikkate almaktadır. Doğru fiyat endeksi herhalde 62 olmaz, 80 ile 100 arasında yer alırdı.

1945 - 1950 döneminde tersine bir durum gözlenmektedir. Dolaşımdaki para miktarı artmamış, hatta bir milyar dolar azalmıştır; mevduatlar ancak % 20 artmıştır, resmi toptan fiyat endeksi ise % 50 yükselmiştir.

1950 ve 1961 arasında bütün faktörlerin gelişimi daha

normal oldu. Dolaşımdaki para yaklaşık % 16 arttı. Bu artış enflasyonist bir etki gösteremezdi, çünkü A.B.D. ekonomisinin belirleyici faktörü -sanayi üretimi- aynı zaman diliminde % 75'ten çok artmıştır. Ticari iş hacmi, aşağı yukarı aynı oranlarda arttı, yani dolanım hızının değişmediğini varsayarsak, para gereksinimi büyüdü. Bununla birlikte fiyat endeksi yaklaşık % 15 arttı.

1937'de başlayıp 1961'de biten bütün dönemi ele alırsak, bütçe açığının 238 milyar dolar hesaplandığı, oysa dolaşımdaki banknotların ancak 24 milyar dolar, yani bunun % 10'u tutarında arttığı görülmektedir. Bütçe açığının sadece küçük bir bölümünün banknot emisyonu ile kapatıldığı, bu itibari para artışının da enflasyonu uyandıramadığı açıktır, çünkü ticaret hacmindeki büyük artış, fiyat yükselmesine yol açmaksızın dolaşımdaki para miktarının bu artışını gerekli kılmıştı.

Bize göre bu olayı açıklayan başlıca etkenler şunlardır:

1- *Devletçe azami fiyat saptanması.* Burada sözkonusu olan, Marx'ın incelediği üretim fiyatlarına dayanan, rekabet yoluyla, fiyatların pazarda serbestçe oluşması mekanizmasını içeren, tekelcilik öncesi kapitalist ekonomide bulunmayan bütünüyle yeni bir etkendir.

Fiyatların devletçe ayarlanması, *resmi* fiyat endeksini, dolaşımdaki banknotların oldukça önemli artışına uygun olan düzeyden çok daha düşük bir düzeyde tutmuştur. Ancak 1946 yılında, fiyat ayarlaması kaldırıldığı zaman endeksler yaklaşık olarak gerçek duruma uygun bir düzeye ulaşmışlardır.

Savaşın bitişinden sonra fiyat ayarlamasının henüz kaldırılmadığı, karaborsanın Birleşik Devletlerden çok daha az bir rol oynadığı İngiltere'de fiyatların yükselmesi çok daha düzenli olmuştur.

İNGİLTERE'DE RESMİ TOPTAN FİYAT ENDEKSİ[18]

(1953 = 100)

1937	1945	1948	1950	1955	1961[19]
33	52	67	80	104	105

1949'da, Sterlinin % 30'luk devalüasyonu fiyatların oluşumunu pek etkilemedi.

2- *Savaş sırasında paranın dolanım hızı yavaşladı.* Karaborsa madrabazlarının ellerinde çok büyük paralar vardı. Resmi fiyatların üstündeki bütün işlemler, iz bırakmamak için, peşin yapılıyordu.[20] Birleşik Devletlerden uzakta bulunan Amerikan askerlerinin üzerlerinde büyük miktarlarda kâğıt paralar vardı. Banknotların bir bölümü dışarıda, paranın, Birleşik Devletlerden daha önce ve daha çok değer kaybettiği ülkelerde gömülenmişti.

Demek oluyor ki, artık Marx'ın zamanındaki gibi olmamasına karşın, dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanması olayı vardı.

★★★

İkinci Dünya Savaşı içerisinde ve sonrasındaki *genel enflasyonun gerçek nedeni,* savaş yüzünden karşı karşıya gelen kapitalist ülkelerin *ekonomisinde meydana gelen köklü değişikliklerde* yatar. Gerçekten, savaşın yürütülmesi, ulusal hasılanın hemen hemen yarısını yutar; silahlar ve öteki savaş gereçleri savaşlarda bütünüyle yok olur, milli gelir ve zenginliklerden çıkarılır; bu nedenle, savaşan ülkelerin, özellikle de savaşa sahne olanların gerçek ulusal zenginliği ve ulusal geliri azalır. Buna karşılık, devlet savaş gereçlerine üretim fiyatlarından çok daha yüksek fiyatlar ödediği için, para olarak ifade edilen itibari ulusal gelir ve ulusal zenginlik artar. *Gerçek ve itibari ulusal zenginliğin,* gerçek ve itibari ulusal gelirin bu *zıt gelişimi* savaş enflasyonunun gerçek nedenini, ekonomik temelini oluşturur; dolaşım kanallarının kâğıt parayla tıkanması ise bunun sonucudur.

Görünüşe göre, bugünkü savaş finansmanı yöntemleri ile barış zamanındaki askeri harcamalar fazlaca ek kâğıt para çıkarmaksızın büyük bütçe açığını kapamaya olanak vermektedir. Savaş nedeniyle artan fiyatlar tutarına, doğrudan doğruya ek para basılması değil, toptan ticarette para yerine kullanılan mevduatların artışı, savaş tahvilleri ve kâğıt paranın yerine geçen başka araçların basılması karşılık gelmektedir.

Bütün bu sorunlar ek bir çözümleme gerektirir. Yine de, enflasyonun gerçek nedeninin, kanalların kâğıt parayla tıkanması

olmadığı, ama İkinci Dünya Savaşı içerisinde ve savaşın bitimin den bu yana gerçek ulusal gelir ile itibari gelir arasındaki uyumsuzluk olduğu açıktır.

★★★

Enflasyon, kapitalist toplumun çeşitli sınıf ve katmanları arasında gelir dağılımını büyük ölçüde değiştirir. Bu, bilinen bir olaydır. İşçi enflasyondan zarar görür, gerçek ücreti hızla azalır, çünkü paranın değer yitirmesi ücret artışını hep geride bırakır; sabit bir gelirleri olan emekçi, memur ve emekliler daha da ciddi bir biçimde zarar görürler; rantiyeler de bazı kayıplara uğrarlar. Alacaklılar çok para kaybederler, çünkü borç, onlara, değerinden çok şey yitirmiş bir parayla ödenmiştir. Eski alışkanlık gereği, mallarını, kendilerinin satın aldıkları fiyatlara her zamanki artışları koyarak satmaya devam eden küçük tüccar ve zanaatçılar da zarar ederler. Elde ettikleri kâra karşın, topladıkları gelir, sattıkları mallardan daha azını satın almalarına izin verir.

Egemen sınıf-sanayi burjuvazisi- enflasyondan yararlanır: emek gücünü değerinden düşük bir fiyatla satın alır; hammaddeleri "bağımsız" üreticilerden üretim fiyatının altında bir fiyatla satın alır; bankalardan (en sonu, emisyon bankasından) hep yeni krediler aldığından, borçlarını değer yitirmiş parayla öder. Sanayi kapitalistleri maddi değerler satın alırlar, borçlarını ise değer yitirmiş parayla öderler. Enflasyon, yine bu nedenle kendiliğinden ipotekli borçlarından kurtulan büyük toprak sahipleri, kulaklar, taşınmaz mal sahipleri için de yararlıdır. Döviz ve mal üzerine spekülasyon yapan bankerler ve büyük madrabazlar enflasyondan özellikle yararlanırlar.

Egemen sınıflar enflasyon yoluyla zenginleştikleri için, ekonomistlerimiz, enflasyonun, burjuvazi için her zaman yararlı olduğunu oldukça sık öne sürmüşlerdir. Bu, doğru değildir.

Enflasyon, burjuvazi için, ancak gelişiminin belli bir evresine kadar yararlıdır. Ama her enflasyon, zamanla, gittikçe hızlı bir biçimde paranın değerden düşmesine yönelir. Belli bir anda, kapitalist yeniden üretimde öyle bir yıkım gerçekleşir ki, enflasyon burjuvazi için de zararlı hale gelir. O zaman, gerçek bir nicelikten niteliğe geçişle karşı karşıya kalınız.

Burjuva ekonomistlerin açıkladıkları gibi, "aşırı ve denetlenemeyen enflasyon" metaların dolaşımını bozar. Çünkü hiç kimse, yarın fiyatların daha da yükseleceğini bildiğinden, bugün ürünlerini satmak istemez. Kentle köy arasındaki ilişki altüst olur, çünkü gerek duydukları metaları kentten edinme olanağı bulamayan köylüler, kente gıda maddeleri sağlamaktan vazgeçerler, ürünlerini, gittikçe değer yitiren para karşılığı satmayı reddederler ve değiş tokuş yoluna giderler: ete karşı gömlek. İşçileri, aldıkları, hızla değerini yitiren paradan hiç hayır görmedikleri için fabrikalarda iş disiplini bozulur. Zorunlu ürünleri fabrikatörler işçilerine kendileri sağlamak ya da ücretlerin bir bölümünü, köylülerle değiştirmek üzere, ürettikleri ürünle ödemek zorunda kalırlar. Böylece kâğıt paranın rolü azalır. Kâğıt paranın yerini bir ölçüde, daha dengeli olan yabancı para, altın sikkeler, hatta doğal biçimiyle altın alır. Bütün kapitalistler paranın değer yitirmesi, vb. ne karşı kendi yerini güvenceye almak için para üstüne spekülasyon yapmak zorundadırlar.

Er ya da geç, bir an gelir ki, artık enflasyon yalnız emekçiler için değil, profesyonel spekülatörler çetesi dışında, egemen sınıflar için de elverişsiz ve zararlı hale gelir. Burjuvazi enflasyona bir son verme, parayı istikrara kavuşturma zorunluluğu ile karşılaşır.

Tarihsel deneyim bunu öğretir. Kapitalist rejim var olduğundan beri, çeşitli kapitalist ülkelerde kuşkusuz yüzden çok enflasyon olmuştur. Bu enflasyonların hepsinin arkasından stabilizasyon gelmiştir. Stabilizasyonun, kendi çıkarları için egemen sınıf - burjuvazi - tarafından gerçekleştirildiği açıktır. Kimi burjuva ülkelerin, savaşın bitiminden 15-18 yıl sonra, paralarını istikrara kavuşturmayı başaramamış olmaları, kapitalist sistemin, genel bunalımının bugünkü evresinde zayıfladığını gösterir. Kimi çok gelişmiş ülkeler, son yıllarda, (Keynes'in reçetesine göre) yavaş işleyen, düzenli bir enflasyon uygulamaktadırlar.

1963 yılının ikinci yarısında, Batı Avrupalı iki kapitalist ülke, Fransa ile İtalya, fiyatların hızlı yükselişine karşı, özellikle Fransa'da birçok malın azami fiyatlarını saptamaya kadar varan enerjik önlemler almak zorunda kaldılar. Hem de bu, iki ülkenin merkez bankalarının giderek artan altın rezervlerine karşı oldu.

Buna karşılık, zengin Birleşik Devletler, tükenen altın rezervlerini korumak amacıyla, yalnızca Batı Avrupalı merkez bankalarının Birleşik Devletlerden dolar alacaklarını altın olarak istemeyeceklerine ilişkin bu bankalarla yapılan uzun vadeli sözleşmelere bel bağlamakla kalmayıp, birinci emperyalist devlet rolünün aleyhine her çareye başvurarak, yabancı ülkelerdeki dolar harcamalarını kısma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

Genel olarak enflasyon, geçici olmasına karşın stabilizasyonla biter, ama sonuçları sürüp gider. Para biriminin satın alma gücü, para biriminin altın paritesi korunsa, yani devalüasyonsuz stabilizasyon sağlansa bile, enflasyondan öncekine göre azalır. Enflasyon uzun sürdüğü zaman, kapitalist ekonomi kendini daha yüksek fiyat düzeyine uydurur. Tekelci fiyat oluşumu, devresel hareketlerin değişimleri ve pazar fiyatlarının dalgalanmaları bu da-ha yüksek düzeyde işler. Enflasyon boyunca büyük ölçüde değişen milli gelirin dağılımı, enflasyon öncesindeki düzeye yaklaş-mak üzere yavaş yavaş yeniden düzelir. Kapitalist yeniden üre-tim, yeni fiyatlar temelinde "normal olarak" devam eder.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fiyatların yükselmesinin salt enflasyonist türden olmadığını, bir ölçüde, tekellerin işi olan aşırı fiyat yükselmesi sonucu meydana geldiğini daha önce belirttik. Bundan şu souç çıkar: Fiyatların yükselmesi eğer salt enflasyonist olsaydı, bu, görece eşit bir biçimde tüm metaları etkilerdi. Farklılıklar, yalnız metaların değerinin değişmesi oranında meydana gelebilirdi.

Tüm ürünler için aşağı yukarı eşit bir farklılık ancak metaların değerinin değişmesi sonucu yerleşebilirdi.

TON BAŞINA FİYATLAR[21]

(dolar olarak)

	1939 Ocak	1961 Aralık
1. Tekellerin ürettikleri ürünler		
Çubuk demir	34	80
Font	20,5	66
Petrol (Oklahoma)	1	3
2- Tekelleşmemiş şirketlerin ürettikleri ürünler		
Çelik	15,5	36
Domuz eti (Chicago) 100 libre	7,35	16,35
Deri (libresi sent olarak)	11,5	14,5

Ama durum bambaşkaydı. Tekellerce üretilen ürünlerin fiyatları, tekelleşmemiş üreticilerce satılan metaların fiyatlarından çok daha fazla arttı. Doların altın paritesinin değişmediği A.B.D.' de fiyatların gelişmesi buna örnek olabilir.

İlk gruptaki metaların fiyatları ortalama olarak 3'e, ikinci gruptakiler ise yaklaşık 2'ye katlandı.

Sanayi üretiminin büyük dallarında fiyatların gelişmesini karşılaştırmak aynı tabloyu ortaya koyar.

TOPTAN FİYATLAR ENDEKSİ[22]

(1957 - 1959 = 100)

	1953	1962 (Haziran)
1- Çok tekelleşmiş kesimlerden çıkan ürünler		
Yakıtlar	95,9	99,6
Metaller	83,6	100
Makineler	82,2	102,2
2- Tekelleşmemiş ya da az tekelleşmiş kesimlerden çıkan ürünler		
Çiftçi üretimi	105,9	95,3
Tekstil	102,8	100,8
Çeşitli	105,4	105,4

Bu veriler elbette kesin değildirler, ama yönelimleri bes-bellidir. Tekelci kesimin ürünleri ile tekelleşmemiş işletmelerin yaptıkları malların fiyatlarının farklı yükselişlerinin nedeni, metaların değerinde meydana gelen değişiklikler olmamıştır. Böyle de-ğişiklikler ortaya çıkarsa, bunlar, tartışılmaz bir biçimde başta teknik ilerlemenin ikinci gruptakinden çok daha hızlı geliştiği birinci mal grubuna ilişkindirler. Tekelleşmemiş dalların, tekelcilerce yükseltilen fiyatları bütünüyle alıcılara ödetemedikleri de aynı şekilde açıktır.

★★★

Yeni bir sorun ortaya çıkıyor: Kapitalist ülkelerin çoğunun yaptığı para stabilizasyonundan sonra, bugün, bir kilogram altın karşılığında aynı kalite maldan savaş öncesindekinden çok daha az elde edilmesini nasıl açıklamalı?

Büyük altın üreticisi Sovyetler Birliği için bu olayın sadece kuramsal bakımdan değil, pratik yönden de büyük bir önemi

vardır, çünkü altın, gerek duyduğu malların dışalımı için çoğu zaman evrensel para işi görür. Ama bu olayın kuramsal önemi başta gelir. Biz, eksiksiz bir yanıt verecek durumda olmamamıza karşın bu soruyu soruyoruz.

İster trampa, isterse sürü hayvanları, demir, gümüş, altın gibi bir genel eşdeğer aracılığıyla ticari işlem sözkonusu olsun, *düzen*li ürün mübadelesinin var olduğu her yer ve zamanda, ürünlerin ya da metaların değerlerine göre, yani bir birim metada bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek miktarına göre, mübadelede ya da satışta ortak eşdeğerle değişildiklerini, satıldıklarını biliyoruz.

Bugün, 1 kg altının savaş öncesindeki malların yarısı kadar bir mal miktanyla değiştirilmesinin nedenleri nelerdir?

A.B.D.'ye altın geldiği zaman, tıpkı çok gelişmiş öteki ülkelerde ve tıpkı savaş öncesinde olduğu gibi, ons başına 35 dolarla değiştirilir. Ama yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, bugünkü fiyatlarla, savaştan önce 35 dolarla sağlanabilen aynı kalite metanın ancak yarısı satın alınabilir. Şimdi, bir birim metada bulunan emek zamanının savaş öncesindekinin iki katı olduğu, kuramsal olarak, düşünülebilir. Ama bu kuşkusuz yanlıştır. 1938'den beri emeğin toplumsal üretkenliği büyük ölçüde (her halde, en azından % 35 - 50) artmıştır. Demek oluyor ki, şimdi, bir birim metada savaş öncesindekinden daha az emek zamanı vardır.

Tersine, bir kilogram altında bulunan emek zamanının, şimdi, savaş öncesi miktarın yarısı olduğu düşünülebilir. Ama bu da sözkonusu olamaz: Altın üretiminde hiçbir teknik devrim olmamıştır; 1 kilogram altın, savaş öncesindekinden her halde çok daha az değil, daha az emek zamanı da içermez.

Altının, şimdi metalara karşı değerinin altında değiştirilmesinin de, altın çıkarımının artık kârlı olmamasının da sonucu, hemen tüm metaların üretimi büyük ölçüde artarken, kapitalist dünyada altın üretiminin savaş öncesi düzeyine göre düşmesidir.

KAPİTALİST DÜNYANIN ÜRETİM ENDEKSİ[23]

(1953 = 100)

Yıllar	Temel maddeler	Sanayi
1938	77	50
1960	120	140

Sanayi üretimi hemen hemen üçe katlanmış, temel maddelerin üretimi (tarım, balıkçılık, maden sanayii, vb.) ise % 50 artmıştır. Üretimi artmayan tek madde, hemen hemen altındır.

KAPİTALİST DÜNYADA ALTIN ÜRETİMİ[24]

(bin kg olarak)

1938	1941 (en çok)	1945 (en az)	1960
993	1108	654	1044

Savaş öncesine göre, kapitalist dünyanın üretiminde altın çıkarımının payı çok azalmıştır. Altınla öteki metalar arasında bugün var olan oran nedeniyle, üretim koşullarının en kötü olduğu işletmelerde altın çıkarımının ortalama oranın altında bir kâr sağla-dığı besbellidir.

Altın hem evrensel para rolünü oynamayı sürdürdüğü, hem de, açıkça, değerinin altında değiştirilen tek meta olduğu bu garip durumu nasıl açıklamalı?

Bunun nedeni şu olabilir: İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşın bitiminden birkaç yıl sonra kapitalist ülkelerin tümünün Birleşik Devletlerle olan ticaret ve ödemeler dengesi açık veriyordu. "Dolar kıtlığı" vardı. A.B.D., kapitalist dünyanın altın rezerv-lerinin oldukça önemli bir bölümüne el koymuştu. Ödemeler dengesi sürekli açık veren ülkeler, altın rezervlerini koruyamadılar.

BİRLEŞİK DEVLETLERİN ALTIN REZERVLERİ

(yıl sonunda, milyar dolar olarak)

(Onsu 35 dolar)

1929	1938	1949 (en çok)	1955	1962
4,0	14,5	24,6	21,8	16,0

Birleşik Devletler, altını, onsu 35 dolarlık değişmez oranla alıyordu. Bu, onun yararınaydı, çünkü doların enflasyonist değer kaybı yüzünden bir kilogram altın karşılığında savaş öncesindekinden çok daha az mal veriyordu; yani açıkça, altınla değerine göre mal değişimine karşılık olacak miktardan daha az mal veriyordu.

İki olay bunu doğrular.

Şu son yıllara kadar, bir ons altın New York, Londra, Paris ve başka yerlerdeki karaborsalarda 35 dolardan değil, 40-45 dolardan satılıyordu. 1951'de, başlıca altın üreticisi olan Güney Afrika Cumhuriyeti, sanayi altını olarak üretiminin yaklaşık % 40'ını A.B.D. ve kapitalist dünyanın hemen bütün merkez bankalarının ödediği 35 dolardan çok daha yüksek bir fiyatla sattı.[25] Birleşik Devletlerde bile, yeni çıkarılan altına yasal olarak resmi fiyatın üstünde fiyat veriliyordu.

Güney Afrika Cumhuriyeti, Avustralya gibi altın üreticisi ülkeler sürekli olarak altın "fiyatı"nın arttırılmasını istemektedirler, ama A.B.D. bunu reddetmektedir.

Burjuva ekonomi yazınında şu görünüş altın ve para konusundaki gerçekliği bütünüyle gölgeliyordu. Malların evrensel değer ölçüsü altın olarak fiyatı yerine, bütün burjuva gazetelerinde, her gün, altının çeşitli paralarla ifade edilen "fiyatı"na ilişkin haberler buluyoruz. Döviz kurunu altın paritesine göre açıklamak yerine, dövizler resmen dolar ve sent olarak fiyatlandırılmaktadır.[26]

Bu merkez bankaları altın satışı yoluyla paralarının kurunu altına göre değil, dolara göre desteklemektedirler. Her şey altüst olmuştur!

Birleşik Devletler doları hiç de bir altın-para olmadığı için, bu durum daha tuhaftır. Hâlâ % 25'lik bir altın karşılığının olduğu varsayılmasına karşın, kâğıt dolarlar altınla değiştirilmezler. Kuyumcular dışında, Amerikan yurttaşları için yalnız ülke içinde değil, yabancı ülkelerde de altın tutmak yasaktır. Altın ancak, yabancı devletler ile merkez bankalarının Birleşik Devletlerinin borcunu ödemesine ilişkin istekleri üzerine bunlara verilir. Şimdi, A.B.D.'nin altın rezervleri, 1939'da, savaşın başlangıcından önceki rezervlerin altındadır. 1962 yılında, İsviçre ya da Hollanda'nın nüfus başına düşen altın rezervleri Birleşik Devletlerinkinden yüksekti.

Doların resmen yeniden altına bağlanmasına karşın, bu sırada gerçek oran yavaş yavaş yeniden kurulmaktadır.

Yeni çıkarılan altının, gittikçe daha büyük bir bölümü, onsu 35 dolarlık resmi kurdan merkez bankalarına gitmemekte, ama daha yüksek bir oranla kişilerce satın alınıp gömülenmektedir.

Uluslararası Para Fonu'nun 1961 yılı raporuna göre[27], on iki yılda (1950 başından 1961 sonuna kadar) kapitalist dünyada çıkarılan altının yarısından çoğu resmi fiyattan merkez bankalarına gitmemiş, gömülenmek ve altın eşya yapımında kullanılmak üzere kişilerce toplanmıştır. 1960'da merkez bankalarının altın rezervleri sadece 340 milyon dolar arttığı halde, kişilerin altın alımları 1035 milyon dolara ulaşmıştır. Birleşik Devletlerin, Batı Avrupalı birçok merkez bankası ile doların kurunu yapay olarak resmi düzeyde tutmayı amaçlayan kredi anlaşmaları yapmış olmasına karşın, bu kurumlar "dolar kıtlığı" döneminde stok edilen

dolarlan altınla değiştirmeye çalışmaktadırlar.

EMİSYON BANKALARININ REZERVLERİ[28]

(yıl sonunda, milyon dolar olarak)

Ülkeler		1951	1960	1962
Belçika	Altın	635	1170	1365
	Döviz	419	252	257
Fransa	Altın	597	1641	2587
	Döviz	19	429	1023
Batı Almanya	Altın	28	2971	3679
	Döviz	427	3766	2768
İtalya	Altın	333	2203	2243
	Döviz	441	876	1198
Hollanda	Altın (1952)	544	1451	1581
	Döviz	379	291	162
İsviçre	Altın	1451	2185	2667
	Döviz	193	139	205
İngiltere[29]	Altın	-	2800	-
	Döviz	-	431	-

Özellikle İsviçre, Hollanda, İtalya ve Batı Almanya'da olmak üzere, bankalar, rezervlerinin dolar yerine altından oluşması için açık bir eğilim göstermektedirler.

Devalüasyon, normal oranları sağlamanın bir başka aracıdır. Uluslararası Para Fonu'nun raporuna göre, 1962'de, 23 ülke para birimlerinin itibari altın oranını düşürmüşlerdir.

Yakın bir gelecekte, değer yasasına aykırı olarak, doların (resmi kurda) yapay bir biçimde altına eşdeğer sayılması durumunun ortadan kalkacağı şimdiden düşünülebilir. Altınla dolar arasındaki ilişkiyi değer yasasının belirlemesi, o zaman artık, şimdi

olduğu gibi, dolambaçlı yoldan olmayacaktır. *Er ya da geç doların devalüasyonu kaçınılmazdır.* Dolara aşırı değer biçilmesi ancak, Birleşik Devletler'in ekonomik gücü bütün öteki kapitalist ülkeleri dolara yüksek değer vermeye zorladıkça devam edebilir.[30]

★★★

Marksist ekonomi yazınında bugüne dek incelenmemiş olan ve yeni araştırmalar isteyen bir sorunu da ele almak isteriz. O da şudur: Bilindiği gibi, altın, genel eşdeğer ve metaların değerinin ölçüsü işi görür. Altın, küçük bir ağırlık içinde büyük bir emek zamanı içerdiği, kolayca parçalara ayrıldığı, niteliği, bütün parçalarında aynı olduğu, vb. için bu işlevi, insanlık tarihinde genel eşdeğer ve değer ölçüsü işi gören öteki metalardan daha iyi yerine getirir. Marx'ın, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nde açıkladığı gibi, altının değeri tıpkı tüm öteki malların değeri gibi değişir. Bir ons altının değeri, maden işletmelerine göre, büyük ölçüde değişir. Aynı ağırlıkta altında bulunan gerçek emek zamanı çok farklıdır. Maden filizinin çok yüksek ya da çok düşük bir altın tönörü olabilir; altın ilkel yöntemlerle ya da çok gelişmiş makinalar yardımıyla çıkarılabilir. Altın endüstrisinde madenin geliri bazen çok yüksektir. Güney Afrika'daki kimi işletmeler kâr payı olarak yatırılan sermayeyi şimdiden yüz kez ödemişlerdir; buna karşılık birçok işletme de iflas etmiş ya da sadece üretimi bırakmıştır.

Gerçekte, çıkarma giderleri, madenin çok değişen altın tönörüne değil de, hemen bütünüyle maden filizi kütlesine bağlıdır. Buna Güney Afrika örnek olabilir. 1962'de, "Geduld" madenlerinde elde edilen bir ton maden filizi 20 dwt(*) altın içerirken, "Breckpan" madenlerinde 2,7 dwt, yani birincinin tönörünün hemen hemen onda biri altın içeriyordu.[31]

Farklı bir başlangıç değeri olan altın, nasıl, hangi mekanizma yoluyla, her kilogramı bütünüyle aynı değerde olan evrensel

(*) : dwt - Denarius Weight'in kısaltması. 24 buğday ağırlığında eczacı tartısı. 1,555 gram. Çev.

para haline dönüşmektedir? Başka bir deyişle, yeniden çıkarılan altının tümünün değerini onun çıkarma değerlerinden hangisi belirlemektedir? Ya da bu soruyu başka türlü düzenlersek, altın endüstrisinde farklı maden gelirinin varlığını ve oranını belirleyen şey nedir?

Bu sorunun, fiyatı farklı gelir getiren öteki malları (örneğin buğdayı ya da madenleri) örnek alma yoluyla çözülmesi pek mümkün değildir. Bütün bu metalarda, elde edilen tüm miktarın ortak fiyatı, gerçek toplumsal talebin karşılanması için gerekli olan en kötü koşullarda üretilen "limit" birimlerin değeri ile, yani biriminde en çok emek zamanı olanla belirlenir. Konuyu basitleştirmek için, mutlak rantı hesaba katmıyoruz.

Ama evrensel para sayılan altın konusunda, toplumsal talebin karşılanması için herhangi bir miktarın gerekli olup olmadığı sorusu sorulmaz. Bu bakımdan, tüm üretimin değerini (fiyatını) belirleyecek "limit değer" yoktur; çıkarılan tüm altına gerek duyulur. Paraya çevirme sorunu yoktur, olamaz; çünkü altın evrensel eşdeğer olarak tüm öteki metalarla değiştirilir.

Sorun, altın endüstrisindeki her işletme için ayrı olarak alındığında çok basittir. Bir kg. altın çıkarımı, bir kg. altından yüksek harcama gerektirdiği zaman işletme zararına çalışır ve tasfiye edilmesi gerekir. Gider, bu büyüklükten düşük olduğu, yatırılan sermaye bir ortalama kâr oranı sağladığı zaman işletme kârlıdır. Örneğin bir kilogram altın çıkarmak için eğer yarım kilogram altın harcamak gerekirse, sözkonusu ülkenin parasıyla, doğal olarak altınla ifade edilen maden rantı oluşur.

Sorun, bireysel değerin ne olduğunu ve bu değerin de hangi ekonomik mekanizma yoluyla altının tümünün *ortak* değeri haline geldiğini bilmektir. Şu durum, bu sorunu daha da karmaşık hale getirir. İnsanın kullandığı nesnelerin hemen tümünden farklı olarak, altının yalnız küçük bir bölümü endüstriyel amaçlarla kullanılır. Her yıl çıkarılan altının büyük bir bölümü, evrensel para sıfatıyla, parasal fon olarak saklanır. Kapitalist dünyanın görünür altın rezervleri (bireylerin ellerinde tuttukları altın dışında) 1960'da, 40,5 milyar dolarlık bir tutar, yani yıllık üretimden 50 kat yüksek, rezervlere ayrılan miktardan da aşağı yukarı 100 kat yüksek bir tutar göstermiştir. Para fonlarının, çıkarılan altını yüz

yıl, hatta daha fazla bir zamandan beri sakladıkları açıktır. 100 ya da 80 yıl önce, özellikle ilkel yöntemlerle çıkarılan altının değerinin, günümüzde çıkarılan altınınkinden çok daha yüksek olduğu kuşku götürmez.

Soru şöyle ortaya çıkıyor: Günümüzde üretilen altının değeri, para fonlarında bulunan altının tümünün değerini belirler mi? Ya da altın stokunun tümünün, yeni çıkarılan altının değerini etkileyen tarihsel olarak oluşmuş bir ortalama değeri var mıdır?

Bu sorulara doyurucu cevap verememize karşın soruyoruz. Bu konuda Marksist kuramcı ve maliyecilerin araştırmaları için geniş bir alan bulunmaktadır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA YENİDEN ÜRETİMİN DEVRESEL GELİŞMESİNDE DEĞİŞMELER

Bu sorunu çözümlemek için, Marksist ekonomi bilimi şu sorulara cevap vermelidir.

1- İkinci Dünya Savaşının bitiminden bu yana geçen yirmi yıl içinde yeniden üretimin devresel gelişmesi, yeniden üretimin iki dünya savaşı arasındaki gelişiminden neden çok farklıdır? Bu farklılık, yalnızca İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında kapitalizmin temelden bozulmasının sonucu mudur, yoksa bunun baş-ka nedenleri de var mıdır?

2- Hafif iyileşmelerle kısa aralıklı küçük bunalımların birbirini izlediği A.B.D., Kanada ve bir ölçüde İngiltere'deki devre gelişimi ile, bugüne dek aşırı üretim bunalımının olmadığı (sanayi üretiminin bir önceki yılınkinden düşük bir düzeye inmesi) Fransa, Batı Almanya, İtalya gibi kıta Avrupası ülkelerinin devresel gelişimi arasındaki büyük uyumsuzluğun nedeni nedir?

Kuşkusuz, kapitalizmin tarihinde devreler hiçbir zaman Marx'ın şemasına göre gelişmemiştir. Yeniden üretimin devresel hareketinin yasaları, genel olarak tüm yasalar gibi, bilimsel soyutlamalardır; bunlar, kapitalist ekonomide etkisini gösteren çeşitli eğilimler ve karşı eğilimlerden çıkarılır. Ama kapitalist dün-

yanın iki temel parçası olan Kuzey Amerika ile Kıta Avrupası arasında yeniden üretimin tarihinde bu kadar önemli bu kadar sürekli bir sapma bugüne dek henüz hiç görülmemiştir.

3- En önemli sorun *perspektifler* sorunudur. Kapitalist rejim yaşadıkça, mmkapitalist yeniden üretim A.B.D. tipine göre mi, yoksa Batı Avrupalı kapitalist ülkelerin farklı tipine göre mi gerçekleşecektir.

★★★

Birinci ve İkinci dünya savaşı arasında üretim devresinin görece normal olduğunu okura hatırlatalım. Bu dönemde, dünya çapında, üç aşırı üretim bunalımı meydana gelmiştir. 1920-1921, 1929-1933 ve 1937-1938. İlk bunalım kısaydı ve pek derin olmadı, 1929-1933 bunalımı uzun sürdü ve kapitalizmin tarihindeki en ağır bunalım oldu; 1937-1938 bunalımı orta şiddetteydi.

Bu dönemdeki dünya sanayi üretimi endeksini verelim.

KAPİTALİST DÜNYADA SANAYİ ÜRETİMİ GENEL ENDEKSİ[1]

(1929 = 100)

yıllar		yıllar	yıllar
1913	68,2	1933	71,9
1920	66,9	1934	77,7
1929	100,0	1935	86,0
	(Bunalımdan önceki en yüksek)	1937	103,7
1932	63,8	1939	93,0
	(en az)		

Bu veriler, eksik olmalarına karşın, yeniden üretimin devresel gelişmesini açıkça göstermektedirler. Aylık veriler bir maksimum değişimi daha da güçlü ortaya koyardı. Bu rakamlardan,

1920 ile 1938 arasında üretimin % 50'den fazla, yani ortalama olarak yılda yaklaşık % 3,5 arttığı sonucu çıkar. Ama bu artışın tümü 1920-1929 döneminde meydana gelmiştir. 1929'dan 1938'e uzanan on yıllık döneme gelince, bu dönem hemen hemen hiçbir gelişme göstermez; 1929-1933 bunalımından sonra gerçek bir ilerleme olmadı[2], 1937'de en yüksek üretim düzeyi 1929' dakini sadece % 4 aştı.

İkinci Dünya Savaşının bitişinden bu yana geçen yaklaşık 20 yılı içine alan dönemin tablosu, Birinci Dünya Savaşının bitişinden sonraki benzer dönemden büyük ölçüde ayrılır. Dünya sanayi üretimi daha hızlı arttı, kapitalist dünyada devresel hareket, genel olarak, belli belirsiz görüldü, dalgalanmalar daha hafif oldu.

KAPİTALİST DÜNYA SANAYİ ÜRETİMİ ENDEKSİ[3]

(1953 = 100)

1937	1938	1946	1947	1948	1950	1952	1955	1956	1957	1958
56	51	61	68	73	84	93	112	117	121	118

1959	1960	1961	1962[4]
130	139	144	153

Savaş sonrasında sanayi üretimi en az ikiye katlandı. Yıllık ortalama üretim artışı % 5,5, yani iki dünya savaşı arasındaki dönemden yüksek oldu.

Yukarıda söylenmiş olduğu gibi, sanayi üretiminin artması, azgelişmiş ülkelerin sanayideki gelişmesinin sonucu değildi; bu artış hemen bütünüyle, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde üretimin artmasının sonucudur.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 1953 ve 1958'de dünya sanayi üretiminde ülke gruplarının göreli önemi konusunda şu rakamları verir (% olarak)[5].

Yıllar	A.B.D. ve Kanada	Batı Avrupa	Japonya	Bu ülkelerin hepsi	Kapitalist dünyanın öteki ülkeleri
1953	55,0	32,6	2,1	89,7	10,3
1958	49,5	36,3	3,5	89,3	10,7

Emperyalist ülkelerde az gelişmiş ülkelerin üretim güçlerinin gelişmesi konusunda büyük gürültüler koparıldığı bu beş yıllık dönemde kapitalist dünyanın üretmininde bu ülkelerin nispi önemi sadece % 0,4 artmıştır ki, bu rakam tartışılmaz bir biçimde istatistik hata payı içinde yer alır. Çok gelişmiş ülkelerin özgül ağırlığı, dünya sanayi üretiminde baskınlığını sürdürmektedir.

Bu dönemde dünya kapitalist üretiminin devresel hareketi genelde hafifçe duyulmuştur. 1958 bunalım yılında kapitalist dünyanın sanayi üretimi 1957 yılı düzeyine oranla yaklaşık % 3 azalmıştır. Depresyon evresi görülmez: 1959'daki üretim düzeyi bile daha önceki maksimum düzeyden çok yüksekti[6].

Öte yandan en büyük kapitalist ülkelerde gelişme, bunların ekonomilerinin savaş yüzünden bozulma derecesine, özellikle de üretim aygıtlarının (sabit sermaye, temel maddeler, vb.) durumuna göre çok eşitsizdi. Savaşla çökertilmemiş ve askeri harekâtlara sahne olmamış bulunan ülkeler, ekonomiyi yeni koşullara göre düzenleme güçlüklerini aştıktan sonra üretimlerini arttırmaya başladılar; yakılıp yıkılmış ve üretim aygıtları dağılmış olan ülkelerin ise üretimi arttırmaya başlamaları için yıllar gerekti.

Aşağıda, 1937 yılı üretim düzeyi temel alınarak, en büyük kapitalist ülkelerde sanayi üretimi rakamlarını veriyoruz.

SANAYİ ÜRETİMİ HACMİ ENDEKSİ[7]

(1953 = 100)

Yıllar	Japonya	Batı Almanya	İtalya	Fransa	A.B.D.	İngiltere	Kanada
1	2	3	4	5	6	7	8
1937[8]	80	78	63	78	46	76	43
1947	29	-	-	71	75	76	76
1948	38	40	62	81	78	83	79
1949	48	57	68	88	72	88	80
1950	55	72	79	88	84	94	85
1951	74	85	90	99	90	97	91
1952	82	92	91	103	93	94	94
1953	100	100	100	100	100	100	100
1954	108	112	109	109	93	107	98
1955	116	129	120	120	106	111	110
1956	144	139	128	133	109	112	120
1957	167	147	137	144	110	114	120
1958	168	151	142	150	102	112	120
1959	208	162	158	156	116	118	129
1960	261	180	180	174	119	126	130
1961	317	191	200	184	120	128	133
1962	345	200	206	196	122	129	141

Bu tablo şunlan göstermektedir:

a) Savaş sonrası üretimine çok düşük bir düzeyden yeniden başlayan yenilen ülkeler, bu dönemde üretimi, bunalım düşüşü olmaksızın arttırmışlardır; 1958 bunalımı sadece artış hızını hafifçe yavaşlatmıştır.

b) Bu ülkelerin sanayi üretiminin düzeyi, 1962'de, 1937'. ninkinden yaklaşık olarak üç kat yüksekti ki bu, A.B.D. ya da İngiltere'nin üretiminden üstün bir artıştır. İlerde bu olayın nedenlerine döneceğiz.

c) Bu ülkelerden farklı olarak, A.B.D.'de küçük çaplı bir-

çok bunalım görüyoruz. A.B.D. ve İngiltere'de üretim son sekiz yılda çok yavaş artmaktadır.

Bu gerçekler Marksistlerce farklı biçimde yorumlanmıştır. Kimileri, 1937-1938 bunalımından sonra başlayan devrenin İkinci Dünya Savaşı sırasında devam ettiğini ve 1946 yılındaki düzenli aşırı üretim bunalımıyla tamamlandığını öne sürmektedirler.

Bu görüşü doğru bulmuyoruz. İkinci Dünya Savaşı, her büyük kargaşa gibi[9], devrenin olağan gelişmesini kesintiye uğratmış, sivil üretimde bir düşüşle birlikte büyük ve olağanüstü bir savaş gereci talebi doğurmuş, mal arzına göre yıllar süren aşırı bir gerçek talep yaratmıştır. Kapitalist dünyanın gayrısafi ulusal hasılasının hemen hemen yarısının savaş gereksinimlerine ayrıldığı, savaş boyunca çok büyük değerlerin yok olduğu, kapitalist işletmelerin önüne çıkan sorunun malları paraya çevirme değil, hammaddeler, makinalar, üretim için gerekli işgücü sağlama sorunu olduğu böyle bir durumda aşırı üretim, aşırı üretim bunalımı ve doğal olarak yeniden üretimin devresel hareketi sözkonusu olamaz. Dünya savaşı yeniden üretimin devresel hareketini kesintiye uğratır. Bu koşullar içinde yeniden üretimin devresel gelişimi ve aşırı üretim bunalımı düpedüz olanaksızdır.

Devrenin niteliği ve başlıca işlevi, devrenin gelişimi boyunca, tüm evrelerinde aşırı üretim bunalımının öncüllerini yaratmaktır. Savaş yıllarında malların aşırı üretimi için öncüller yoktur. Bu nedenle, bir büyük savaş dönemi devre içinde düşünülemez.

Kimi ekonomistler buna karşı çıkarlar. Yeniden üretimin devresel niteliğinin kapitalizmin genel yasalarına bağlı olduğunu ve savaş sırasında da kapitalizmin olduğu gibi kaldığını öne sürerler. Bu durumda, yeniden üretimin devresel gelişimi dünya savaşı sırasında da sürer gider.

Bize göre, bu, dogmatik bir görüştür. Bu görüşte, Lenin'in, Marksizmin yaşayan ruhu dediği, somut bir durumun somut çözümlemesi yoktur. Marx'a gelince, O, kapitalizmin barışçıl ekonomisinin yasalarını dile getirmiştir. Onun döneminde de savaşlar yapılmış olmasına karşın, bu savaşlar kapitalizmin ekonomik yaşamını görece az etkilemiştir. Marx'ın sağlığında "savaş ekonomisi" yoktu.

Kimi Sovyet ekonomistleri, askeri malzeme üretimi ve çelik sanayii, demirli olmayan maden sanayii, metal işleme-kimya sanayii, vb gibi ona bağlı dallarda aşırı gelişme ve tüketim malları üreten dallarda önemli gerileme nedeniyle, yani kapitalist ekonomide savaşın yol açtığı büyük bir oransızlık nedeniyle, bir aşırı üretim bunalımının öncüllerini bizzat savaşın yarattığı yolunda görüş bildirmişlerdir. Bu, burjuva ve revizyonist kuramın bir yansımasıdır. Bu kurama göre, aşırı üretim bunalımlarının nedeni kapitalizm değildir; üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki değildir; bu çelişkinin doğurduğu kitlelerin sefaleti ve proleterleşmesi de değildir, ama üretimin çeşitli dalları arasındaki oransızlıktır.[10]

Bu tez yanlıştır. Savaş sonunda kimi sanayi dallarının potansiyeli aşırı, kimilerininki de yetersiz ise, bu, genel bir aşırı üretim bunalımı değil, savaş gereksinmeleri için çalışan kesimlerde kısmi bir bunalım doğurabilir. Gerçekte, birçok önemli dallarda, özellikle II. sektördeki dallarda talep, savaştan sonraki arza göre yüksek olmakta devam etmiştir.[11]

Savaş içinde bir aşırı üretim belirtisi olarak yorumlanabilecek tek olay, Amerikan sanayi üretimi genel endeksinin, 1944 yılında, Şubat ayındaki azami olan 244'ten (1935-1939 : 100) Temmuzda 230'a düşmesidir.[12] Ama bu düşüş, her şeyden önce, taşım araçları ve ağır silah gereksinimlerini abartma sonucu yaratılmıştır; bu nedenle tank, top, vb. üretimini içine alan mekanik sanayide ve taşım araçları sanayiinde üretim düşmüştür.

Üretimin düşmesinin devresel nitelikte olmadığını, bunun bir aşırı üretim bunalımı olmadığını şu iki olay göstermektedir: a) 1946'da, bütün kapitalist ülkelerde hâlâ genel bir sivil eşya kıtlığı vardı; silahlar ve savaş gereçleri dışında aşırı üretim yoktu; b) 1945 yılının ikinci yarısında ve 1946'da üretimin düşmesi yalnız kapitalist dünyada değil, ekonomimizin planlı ve bunalımsız niteliğine karşın bizde de meydana geldi.

Ekonomiyi yeni koşullara uydurma konusunda kapitalist ülkelerde ve bizde birçok sorun ortaktı: savaşla ilgili üretimleri durdurma; askeri birlikler, bir bölgeden tahliye edilmiş nüfus ve savaş tutsaklarından oluşan milyonlarca kişiyi çok uzak yerler taşıma zorunluluğu; her zamanki işi sanayide çalışmak olmayan

bir bölüm işgücü ile üretimin bırakılması; savaş sırasında iş görmemiş dallarda üretimin yoluna sokulması, vb. Ve bütün bu yeniden düzenleme işi bizde plana uygun biçimde gerçekleşmesine karşın, sanayi üretiminin genel düzeyi (1913 : 100) 1945'te 782'den 1946'da 652'ye geriledi, tüketim malları üretimi ise aynı dönemde, 1945'te 295'den 1946'da 335'e ilerledi.[13]

Oysa, savaşın bitiminden sonra, 1945'in ikinci yarısında, 1946'da ve bir ölçüde de 1947'de sanayi üretimi düzeyi bütün ülkelerde savaş yılları düzeyinin altındaydı. Ama bu, hiçbir biçimde devresel bir olay değil, savaş ekonomisinden barış dönemi ekonomisine geçişin doğal sonucudur. Kimi savaş fabrikalarının işleyişi yavaşlatıldı, kimileri barışçıl tüketim malları yapımı amacıyla yeniden donatıldı (bir bölümü savaş imalatını sürdürmektedir).

Sanayi, yeni bir mal çeşidi üretimi için kendisini yeniden düzenleme zorundaydı. Üretimi yeni koşullara uydurma olayı zaman istiyordu ve beraberinde üretim hacminde bir azalma getirdi. *Bu yüzden, 1947 yılının 10-11 yıl süren savaş sonrası devresinin başlangıç yılı kabul edilmesi gerekir.*

Bu bakımdan, İkinci Dünya Savaşının bitimini izleyen ilk devre Birinci Dünya Savaşının bitimini izleyen devreden büyük ölçüde ayrılır. Bilindiği gibi, o zaman bunalım savaşın bitişinden iki üç yıl sonra patlak vermişti. 1920-1921 bunalımının görece kısa sürdüğü ve çok ağır olmadığı doğrudur. Bu farklılık, Birinci Dünya Savaşının çok daha kısa sürmesinden, çok daha az gereç istemesinden, savaşa daha az ülkenin katılmasından ve İkinci Dünya Savaşındakinden çok daha az üretim gücünün yok olmasından ileri gelir. Bu yüzden, kapitalist dünyanın ekonomisi Birinci Dünya Savaşı sonrasında İkinci Dünya Savaşı sonrasına göre daha az değişikliğe uğramıştır.

Önümüze kuramsal bir soru çıkıyor: Çeşitli devrelerin süresi genel olarak neye bağlıdır?

Yeniden üretimin devresel gelişmesinin maddi temeli, sabit sermayenin genişlemesi ve yenilenmesidir. Eğer savaşlar, kötü hasatlar, vb. gibi olağan dışı durumlar hesap dışı tutulursa, devrenin süresi, sabit sermayenin yenilenmesi ve genişlemesinin derecesine ve niteliğine bağlıdır. Yeni yatırımlar ne kadar fazlaysa,

devrenin tırmanma evresinin, yani canlanma ve gelişmenin süresi de o kadar fazladır.

Devreleri çözümlemeye çalışırken, her zamanki gibi sadece yeni yatırımların tutarını hesaba katıyor ve bu yatırımların niteliğine pek dikkat etmiyoruz. Bu, doğru değildir: Aynı miktarda bir yeni yatırım, aşağıdaki çok önemli durumlar nedeniyle devrenin süresini başka türlü etkileyebilir.

1- Acaba tamamlanır tamamlanmaz pazardaki mal arzını doğrudan doğruya arttıran yapımevi ve fabrika yatırımları mı üstündürler, yoksa (diyelim ki, XIX. yüzyıl ortalarında olduğu gibi) pazardaki mal arzını yalnız dolaylı olarak arttıran yatırımlar mı (demiryolları, limanlar, yollar, banka ya da büyük mağaza yapıları, vb.) ağır basarlar? Birinci durumda bir aşırı üretim bunalımının öncüllerinin ikinci durumdakinden daha çabuk olgunlaşacakları açıktır.

2- Yeni yatırımlar ile, yapım çalışmalarının bitiminden sonra pazara sunulan metaların değeri arasındaki oran. Örneğin, bir hidroelektrik santralinin yapımı büyük yatırımları gerektirir, ama bu santral görece az miktarda yeni meta sağlar, santralin amortismanı çok yavaştır. Buna karşılık, sermayenin organik bileşimi daha düşük olan fabrika ve yapımevleri bu fabrika ve yapımevlerine yatırılan sermayelere göre pazara daha fazla meta verirler, öyle ki, meta aşırı üretimi daha çabuk meydana gelir.

3- Yeni işletmelerin kuruluş çalışmalarının süresi. Bir yandan tekniğin gelişmesi ve sermayenin yoğunlaşması ile daha büyük fabrikalar ve sanayi kompleksleri kurulmaktadır. Projelerin hazırlanması ve bu işletmelerin kurulması, bir yüzyıl önce kurulan küçük fabrikalarınkine göre çok daha fazla zaman alır. Öte yandan, günümüzde, yapım çalışmaları geçmiştekinden çok daha çabuk yürütülür.

Devrenin süresini kısaltan yeni etkenleri daha ilerde inceleyeceğiz.

SAVAŞ SONRASINDAKİ İLK DEVRENİN ÖZELLİKLERİ

Sanayideki devresel hareketlerin en az yüz yıldır düzenli olarak birbirini izlemelerine ve bunların özlerinin aynı olmasına karşın, yine de her devrenin, içinde geliştiği somut tarihsel koşullara göre özellikleri vardır.

İkinci Dünya Savaşından sonraki devrenin bellibaşlı özellikleri şunlardır: a) Savaş sonrası devresi iki dünya sisteminin var olduğu bir sırada, kesintisiz soğuk savaş koşulları içinde geçmiştir; b) emperyalizmin sömürge sistemi çöktüğü sırada kendisini göstermiştir; c) kapitalist dünya ekonomisini altüst eden ve değiştiren altı yıllık bir dünya savaşının ardından başlamıştır; d) tarafsız ülkeler, A.B.D., yenen ülkeler ve Batı Avrupalı yenilen ülkeler gibi çeşitli kapitalist ülkeler İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra bütünüyle farklı ekonomik (ve politik) koşullarda bulunduklarından devrenin gelişmesi ülkeden ülkeye çok değişmiştir; e) birkaç tarafsız ülke dışında devre, genel bir enflasyon, güçlü ve sürekli bir fiyat yükselmesi koşullarında geçmiştir. Bununla birlikte bu yükselişin büyük ölçüde ancak tekellerin işi ve gelişme evresinde her zamanki artışın sonucu olduğunu belirtelim; f) kapitalist ülkelerin çoğu devre boyunca bir, "dolar kıtlığı" duymuşlardır; g) devre, tarım bunalımının yeni bir ağırlaşması ile birlikte geçmiştir.

Bu somut olayların devrenin gelişmesine yaptıkları etkiyi kısaca çözümlemeye çalışalım.

Soğuk savaşın başlıca sonucu şu oldu: Savaşın bitişinden az sonra, başta A.B.D. olmak üzere, kapitalist ülkelerde silah üretimi geniş ölçekte yeniden başlatıldı, bu üretimin hızı tüm devre boyunca arttırıldı. Bizim hesaplarımıza göre, askeri harcamalar ulusal gelire oranla % olarak aşağıdaki gibi oldu.[14]

	1937 1938	1948 1949	1953 1954
A.B.D			
Resmi ulusal gelire göre	1,5	6,5	15,8
Gereksiz tekrarlanan tutarlardan ayıklanmış ulusal gelire göre	-	-	(yaklaşık) 22
İngiltere			
Resmi ulusal gelire göre	4,1	7,7	9,5
Gereksiz tekrarlanan tutarlardan ayıklanmış ulusal gelire göre	-	-	(yaklaşık) 12
Fransa			
Resmi ulusal gelire göre	5,9	6,1	13,3
Gereksiz tekrarlanan tutarlardan ayıklanmış ulusal gelire göre	-	-	(yaklaşık) 16

Sonraki yıllarda, ulusal gelirde savaş üretimlerinin payı daha fazla artmıştır.

Askeri harcamalarda en büyük payı silah üretimi, oluşturur, silahlar gittikçe daha karmaşık ve pahalı olurlar. Askeri teknik öyle bir hızla gelişti ki, seri üretim evresine gelindiğinde, yeni silahlar daha şimdiden demode oluyorlardı (İngiliz atom füzeleri "Blue stricke" ve "Skybolt" konusunda durum böyleydi). Bu, tekellerin, silah üreticilerinin barış zamanında bile durmadan elverişli savaş siparişleri almaları demektir. Bu durumda uluslararası gerilim ve soğuk savaş politikasının sürdürülmesi tekeller için son derece yararlıdır. Gerçekten de, sanayi üretimi içinde savaş gereçlerinin özgül ağırlığı, ulusal gelirdekinden çok daha yüksektir; savaş gereçlerinin kârlar tutarı içindeki özgül ağırlığı daha da yüksektir.

Barış zamanı yapılan savaş üretimleri, somut koşullara göre, yeniden üretim sürecini değişik biçimlerde etkilerler. Ülkede

gerçek talebin yetersizliği nedeniyle kullanılmayan üretim potansiyeli, hammadde ve el emeği fazlası varsa (kapitalizmin genel bunalımı döneminde durum genellikle böyledir)[15], savaş siparişleri bir üretim artışı doğurur, pazarın hacmini arttırır, canlanma, yükselme (ve aşırı gerilim) evresini uzatır, yani enflasyonu kışkırtarak ya da şiddetlendirerek devresel hareketin süresini uzatır. Ülkede kullanılmayan potansiyel yoksa, savaş imalatları üretim hacmini arttırmazlar, bu imalat sivil üretim aleyhine yapılır. Savaş imalatlarının hacmi ülkenin ekonomik kaynaklarının elverdiğinden yüksek ise, o zaman savaş zamanı ekonomisinin yol açtığı aşırı gerilim ve biçim bozukluğuna benzer bir durum vardır.

1948-1949 bunalımı, savaş siparişlerinin devre üzerine yaptıkları etkiyi açık bir biçimde ortaya koyar. (Bu durumda, bu bunalımın ara bunalım olmasının ya da Kore savaşının Birleşik Devletlerde gerçek bir aşırı üretim bunalımının gelişmesini engellemiş olmasının pek önemi yoktur). Bununla birlikte, Kore savaşı kuşkusuz üretimi canlandırmıştır. Böylece A.B.D.'de sanayi üretimi endeksi 1949 Temmuzunda en düşük puan olan 95'ten 1950'de 112'lik bir ortalamaya (1947-1949 : 100) çıkmıştır, yani % 18'lik bir artış olmuştur.[16] Bu veriler açıkça göstermektedir ki, kimi koşullarda savaş gereksinmeleri için ani bir üretim artışı üretimde canlanma ve gelişmeyi harekete geçirebilir.

Savaş sonrası devresinin son üç yılında İngiltere ekonomisinin durumu, savaş imalatlarının, üretimde ve pazarın hacminde genel artışa yol açamadığını gösterir. Savaş üretimleri oldukça büyük olmasına karşın, İngiltere'de toplam üretim 1955, 1956 ve 1957'de aynı düzeyde kalmıştır. Üretim potansiyeli hemen bütünüyle kullanılmış olmasına karşın, ölçüyü kaçıran savaş üretimleri payı, enflasyona ve bir parasal bunalıma yol açmıştır. Öte yanda, Batı Almanya ve Japonya'da görece daha az olan savaş harcamaları, tartışılmaz bir biçimde, bu ülkelerde yok olan potansiyelin hızla yerine konulmasını kolaylaştıran etkenlerden olmuştur, yükselme evresinde oldukça önemli bir üretim artışının nedeni budur.

Bütün bunlar, savaş imalatlarını savaş sonrasındaki ilk devrenin gelişmesini çok güçlü bir biçimde etkilediklerini gösterir. Kapitalist ekonominin tümünü dikkate alırsak, savaş üretim-

leri, yükselme ve aşırı gerilim evresini, dolayısıyla devrenin kendisini uzatabilirler. Ama bu üretim, 1957-1958 bunalımının gösterdiği gibi, aşırı üretim bunalımını önlemenin bir aracı değildir.

Savaş gereçleri sağlayarak zenginleşen tekellerin hizmetindeki basın, savaş siparişlerinin yeniden üretim üzerindeki sözde dengeleyici etkisi konusunda uydurma haberler yayar. Savaş tekniğinin hararetle gelişmesi üretim anarşisini şiddetlendirir.

Aşağıdaki veriler, A.B.D.'de belli başlı savaş gereçleri için yapılan harcamaların nasıl bir hızla değiştiklerini ortaya koyar[17]:

HARCAMALARIN YÜZDESİ

Yıllar	Gemiler	Tanklar, cephaneler	Uçaklar	Elektronik	Füzeler
1953	6,8	50,0	31,5	11,2	0,5
1961	7,8	12,4	28,2	18,0	33,6

Bu kadar ani sıçramalar ekonomiyi dengeye kavuşturmazlar, altüst ederler. Değişiklikler, genellikle A.B.D.'nin kimi kentlerinde kitlesel işsizliğe neden olmuşlardır.

Sömürge sisteminin dağılması, devresel hareketin gelişmesini her şeyden önce sermaye ihracatındaki değişmelerle etkilemiştir. Çin, Kuzey Vietnam, Kuzey Kore gibi eski sömürge ya da yarı sömürge ülkelere yapılan ihracat durmuştur. Sermaye ihracı düşünülen bir ülkenin seçiminde millileştirme tehdidi değil, ülkedeki "huzur" ve "düzen" gibi kârlı sermaye yatırımı için zorunlu koşullar, yani politik etken belirleyici hale gelmiştir. Sömürge sisteminin dağılması, bu ihracatın hacmini ve coğrafi yönünü değiştirmiştir. Bütün paraların satın alma gücünün azalması hesaba katılırsa, savaş sonrası devresi içinde özel sermaye ihracatının tutarı, 1921-1929 devresi tutarından çok düşük olmuştur. Sermaye ihracatının coğrafi yönü değişmiştir; bu ihracat, özellikle, kapitalistlerin en güvenilir buldukları Kanada, Latin Amerika ve bir ölçüde Afrika ülkelerine yapılmıştır.

Birleşik Devletler başta olmak üzere, devletçe büyük ölçüde yapılan sermaye ihracatı yeni bir öğe oluşturur, başka ülkelere ekonomik ve askeri yardım biçimini taşır.

Sermaye ihracatı ister özel kesimce, ister devletçe, isterse yardım biçiminde yapılmış olsun, devresel hareketin gelişimi bakımından hiçbir farkı yoktur.[18] Bütün bunlar, aynı anda başka mal ithalatı olmaksızın mal ihracatı yapılması demektir. Durum, olağan dış ticaretteki gibidir, yani pazarın hacminin geçici olarak genişlemesi ve öteki koşullar aynı kaldığında, sanayi devresinin süresinin uzaması olayı vardır.

Dünya sosyalist sisteminin oluşması ve sömürge sisteminin dağılmasının yol açtığı kaynak kaybı, kapitalist dünyada hammadde sıkıntısı doğurmadı. Savaş sonrası devresi içinde, kapitalist pazarda kimi temel maddelerin yetersizliği ve fiyatların çok yükselmesi, yalnız 1950 yılında Birleşik Devletler, savaş stokları oluşturmak amacıyla, hararetli bir biçimde stratejik maddeler alımına girişti̇ği zaman gözlendi. Kapitalistler, yeni teknikler sayesinde Kanada, Güney Amerika, Kara Afrika ve emperyalistlerin kendi topraklarında (Teksas, Batı Almanya ve Fransa'da petrol) hammadde kaynakları buldular ve yetersiz olan temel maddelerin yerini başkalarıyla doldurdular.

Sanayide aşırı üretim ve sanayi hammaddelerinin fiyatlarının düşmesi bunalımdan önce başladı. Bu durum, kapitalist dünyada hammadde yetersizliği hakkındaki iddiaların tutarsızlığını gösterir.

A.B.D.'DE BELLİ BAŞLI TEMEL MADDELERİN FİYATLARI[19]

	1956 En yüksek düzey	1957 Ocak	1958 Ocak
Bakır (libresi, sent olarak)	45,9	35,8	24,8
Çelik (tonu, dolar olarak)	67,0	63,0	33,0
Çinko (libresi, sent olarak)	13,5	13,5	10,0
Kalay (libresi, sent olarak)	106,5	102,2	92,2
Kauçuk (libresi, sent olarak)	37,2[1]	33,5	27,2
Deri (libresi, sent olarak)	13,5[1]	10,0	9,2

Bu tablodan anlaşıldığı gibi, kimi maddelerin (bakır, kalay, kauçuk, deri) fiyatları daha 1957'den başlayarak düşmeye başlamıştır.

İsveç ve İsviçre dışında[20], sanayileşmiş ülkelerin katıldıkları İkinci Dünya Savaşı, savaş sonrası ilk sanayi devresinin gelişimine kesin bir etkide bulunmuştur.

Savaş sırasında askeri ve sivil tüketim düzeyi, savaşın neden olduğu yıkımlar da hesaba katıldığında, üretimin düzeyini büyük ölçüde aştı. Ulusal zenginlik azaldı.[21] Mal stokları çok düştü. Askeri dallardaki sermaye dışında sabit sermaye çok yıprandı. Halkın mallara, özellikle dayanıklı tüketim maddelerine (konut, mobilya, binek otomobili, ev eşyaları) karşı talebi üretim güçlerini (işçiler, ham maddeler ve makinalar) savaş gereci yapımında kullanmak amacıyla bunların yapımının yasaklanması nedeniyle yıllarca karşılanmadı. Karaborsaya başvurmuş olan zenginlerin tüketimi dışında, şehirli nüfusun gıda maddeleri vesikayla sınırlandı. Savaşın sonunda, "barışçıl" dallarda üretim araçları ile tüketim mallarına karşı karşılanmamış büyük bir talep de birikmişti.

Bu olağanüstü talep gerçek talepti. Devlet, savaş gereçlerine yüksek fiyatlar ödüyordu. Kârlar, birikmiş amortismanlar ve stokların erimesinden kaynaklanan fonlar banka mevduatı, devlet istikrazı (her an paraya çevrilebilir) biçiminde ve kasada olmak üzere kapitalistlerin ellerinde bulunuyordu. Nüfusun en varlıklı bölümü ve hatta kimi sanayi işçileri kesimi, tüketim maddeleri kıtlığı nedeniyle gelirlerin bir bölümünü biriktirme biçiminde saklamak zorundaydılar.

Birleşik Devletlere ilişkin olarak aşağıdaki veriler, II. kesimdeki mal kıtlığı, nedeniyle, halkın, savaş içinde gelirlerini harcama olanağı bulamadığını açıkça göstermektedir.[22]

BİRLEŞİK DEVLETLER'DE BİREYSEL GELİRLERİN HARCANMAYAN BÖLÜMÜ

("personel savings", milyar dolar olarak)

1939	1942	1943	1944	1945	1947
2,9	27,8	33	36,9	28,7	4,7

Tablo yoruma gerek olmayacak kadar açıktır. Bununla bağıntılı olarak bir ölçüde de savaş enflasyonu nedeniyle para dolaşımı ve mevduatta önemli artış vardı.

DOLAŞIMDAKİ PARA MİKTARI[23]

(yıl sonunda, milyar olarak)

Yıllar	A.B.D. (Dolar)	Kanada (Dolar)	Brezilya (Krüzeros)	İngiltere (Sterlin)	İsveç (Kuron)	Fransa (Frank)	İtalya (Liret)	Japonya (Yen)
1938	5,8	0,24	3,6	0,46	1,04	112	19	2,9
1945	26,5	1,06	14,3	1,34	2,79	577	368	54,8

Demek oluyor ki, her tipten, yani sanayileşmiş ve azgelişmiş (Brezilya), savaşa katılan ve tarafsız olan bütün ülkelerde dolaşımdaki para miktarı 3-5 misli, yenilen ülkelerde (İtalya ve Japonya) yaklaşık 20 misli artmıştır.

Buna banka mevduatlarını da eklemek gerekir.

MEVDUATLAR[24]

(yıl sonunda, milyar olarak)

Yıllar	A.B.D.[25] (Dolar)	Kanada (Dolar)	Brezilya (Krüzeros)	İngiltere (Sterlin)	İsveç (Kuron)	Fransa (Frank)	İtalya (Liret)	Japonya (Yen)
1938	26	0,9	8,5	1,2	1,9	80	21	4,7
1945	76	2,5	27	3,1	3,8	436	290	36

Mevduatların artış hızı ile para dolaşımının artış hızı hemen hemen çakışmaktadır.[26] İkisi birlikte ele alındığında, savaştan sonra toplumun satın alma gücündeki büyük bir artışı gösterirler. Buna tasarruf sandıklarındaki mevduatlarla, kişilerin ve şirketlerin ellerindeki savaş istikrazı tahvillerinin artışı eklenebilir. Eğer malların fiyatları para dolaşımının, banka ve tasarruf sandıklarındaki mevduatların arttığı hızla yükselmiş olsaydı, elbette satınalma gücünde artış olmazdı. Her şeye karşın böyle bir şey olmadı.

Sanayi devresi açısından çok önemli olan ülkelerde (A.B.D., İngiltere, Kanada) fiyatlar, savaş sırasında, dolaşımdaki paradan, banka ve tasarruf sandıklarındaki mevduatlardan çok daha az artmıştır. Başka bir deyişle, karaborsa fiyatları resmi fiyatların çok üstünde olmasına karşın, *savaşın sonundaki gecikmiş talep bu ülkelerde bütünüyle gerçek talepti.* Fransa ve İtalya' da durum farklıydı, bu ülkelerde enflasyon, savaş içinde bile, büyük oranlara varmıştı.

YILLIK ORTALAMA TOPTAN FİYATLAR ENDEKSİ

(1953 = 100)

Yıllar	A.B.D.	Kanada	Brezilya	İngiltere	İsveç	Fransa	İtalya	Japonya
1938	46	46	13	31	37	4	2	0,4
1945	62	60	40	52	65	14	39	1,0

Demek ki, savaşın bitiminden sonra, kapitalist pazarın hacmi, II. kesimde olduğu gibi, I. kesimde de, başta savaş sonrası devresinin gelişimini belirleyecek biçimde, "normal", hacimden çok daha büyüktü. Kapitalistler, yenen ülkelerde savaşın bitimiyle birlikte, yenilen ülkelerde[27], birkaç yıl gecikmeyle yıpranan sabit sermayeyi çabucak yeniden oluşturmaya, onu yoğun bir biçimde büyültmeye koyuldular. Savaş sonrası devresinin canlanma ve gelişme evresinin uzun sürmesinin başlıca nedeni budur. Örnek olarak Birleşik Devletler, İngiltere ve Batı Almanya' ya ilişkin rakamları verelim.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE YENİ DONATIM HARCAMALARI[28]

(milyar dolar olarak yıllık ortalamalar)

1929 - 1938	1945 - 1949	1950 - 1954	1955	1956	1957
3,5	14,4	25,5	28,7	35,1	37,0

1957'nin ilk yarısında, sabit sermaya hâlâ gittikçe hızlanan ritimlerle arttırılmaktaydı. Doların satın alma gücünün düşmesi göz önünde tutulsa bile, sabit sermayenin artış oranları tüm savaş sonrası devresi boyunca, savaş öncesi devresinin oranlarından birkaç misli yüksek oldu.

İngiltere ve Batı Almanya'da da durum aynıydı.

İNGİLTERE'DE SABİT SERMAYE HARCAMALARI[29]

(milyon sterlin olarak)

	1938	1950	1955	1956
Cari fiyatlarla	656	1702	2855	3139
1948 fiyatlarıyla	1559	1641	2124	2243

Üretim araçları ve inşaat alanında yatırımlar Batı Almanya'da şöyle ortaya çıktı (milyar mark olarak).[30]

1938	1950 - 1955 (yıllık ortalama)	1955
7,1	27,8	39,8

Savaştan çıkarken biriken parasal kaynaklar, sabit sermayeyi arttırmaya ve savaş sonunda düzeyi çok düşük olan mal

stoklarını tamamlamaya yaradı. Örneğin, Birleşik Devletler'de sanayi, toptan ve perakende ticarette mal stokları, savaşın sonuna doğru 25 milyar dolara düşmüştü; bu stoklar devre boyunca artarak 91,3 milyar dolara ulaştı (Ağustos 1957). Aynı olay öteki sanayileşmiş ülkelerde de meydana geldi. Stokları tamamlamaya yönelik üretim, savaş sonrası devresinin canlanma ve yükselme evresinin en uzun sürmesinde büyük bir rol oynadı. Birleşik Devletler'de stoklar ancak 1957 yılının dördüncü çeyreğinde azalmaya başladı. Ama satışlar tutarına göre stokların daha hızlı artması, zaten mal bolluğu ve aşırı üretim olduğunu göstermişti.

Savaş yüzünden değil de, tersine, savaş sonrasındaki ilk yılların ek talebinin tükenmesi ve ortaya çıkan gerçek talep yetersizliği yüzünden yükselme evresini uzatan üçüncü etken, tüketim kredisinin gelecekteki gelirlere, kapitalist toplumun gelecekteki satın alma gücüne el atarak hızla artışı sonucu tüketim malları pazarının hacminin yapay olarak genişlemesidir. Bu olay özellikle A.B.D.'de meydana geldi. A.B.D.'de bu kredi biçimi 1945 sonunda 57 milyar iken, 1957 Kasım'ında 45,3 milyar dolara çıktı. Tüketim kredisinin artışı, daha küçük ölçüde de olsa, İngiltere ve öteki bazı sanayileşmiş kapitalist ülkelerde de gözlenmektedir.

Bu üç etken, yani sabit sermayeyi yenileme ve genişletmeye ilişkin çok büyük hacim (askeri harekâta sahne olmuş ülkelerde yıkılan fabrikaların, konutların, vb.nin yapımı), üretimde ve ticarette büyük mal stokları oluşturma ve toplumun gelecekteki gelirlerine mahsuben satış, savaş sonrası devresinin süresini belirlemiştir.

Bir soru: Savaş sonrasının ilk devresini kapatan 1957 - 1958 aşırı üretim bunalımı, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Japonya gibi gelişkin ülkeleri neden etkilemedi?

Bu konuda, bir ya da birçok ülkede patlak veren bir bunalımın öteki sanayileşmiş ülkelere hangi yollardan yayıldığı sorusunu ortaya atmak isteriz. Başlıca yollar şunlardır:

Bunalımın patlak verdiği ülkeler ihracatı arttırarak[31] ve ithalatı azaltarak öteki ülkeler aleyhine durumlarını düzeltmeye çalışırlar.

Şu ya da bu ülkede bunalım kapitalistlerin güvenini sarsar

ve yatırımlan azaltır.

Taşınır değerlerde bir bunalım nedeniyle kur düşmesi, bütün öteki kapitalist ülkelerin borsalanna yansır.

Para ve kredi bunalımı halinde, kısa vadeli ödünç verilen sermayenin öteki ülkelerden çekilmesi, bu ülkelerde bir para ve kredi bunalımına yol açabilir.[32]

Dolaylı yol. Kimi ülkelerde bunalım hammadde fiyatlarında büyük bir düşüşe neden olabilir ve tek cins ürün yetiştiren kimi ülkelerin sanayi ürünleri ithal etme gücünü birden azaltabilir.

Bu faktörlerin etkisi, her ülkede varolan somut koşullara göre değişir. Dış ticaret bunalımını çözme konusunda, aşın üretim bunalımını çözme konusunda dış ticaretin etkisi, büyük ihracat ve ithalat olanaklarına sahip olan ülkelerde, örneğin, İngiltere ve Belçika'da daha güçlüdür. Ama genel olarak *bunalımın iç koşulları yeni ülkelerde az çok olgunlaştığı zaman bu ülkelerde aşırı üretim bunalımı ortalığı kasıp kavurur*. Gerçekten de, ihracat kontenjanı, İngiltere'de olduğu gibi yaklaşık olarak % 25 olunca, ihracatta % 10'luk bir azalış üretimin ancak % 2,5 azalması demektir. Bu oran ülkelerin çoğunda düşüktür.

Açıktır ki, 1948 ile 1958 arasında sanayi üretiminin, savaş öncesi düzeyinin aşağı yukarı iki katına varan bir düzeye yükselmesi bu ülkelerde İkinci Dünya Savaşının ekonomik sonuçlarını henüz bütünüyle ortadan kaldırmamış, bir aşın üretim bunalımı doğurabilecek koşullan henüz yaratmamıştır.

Devrenin sonuna doğru, kapitalist dünyanın sanayi üretimi düzeyi, genelde 1937 düzeyinin iki katına çıkmış olmasına karşın, üretim düzeyi ve devrenin gelişme ritimlerine ilişkin olarak çeşitli ülkeler arasındaki uyumsuzluk hâlâ büyüktü. Kore savaşı, A.B.D.'nin (ve kimi başka ülkelerin) sanayi üretimini canlandırmamış olsaydı, yenen ülkelerle yenilen ülkelerde devrenin gelişimindeki oransızlık daha da büyük olurdu.

Savaş sonrasındaki ilk devrenin önemli bir özelliği, tüm kapitalist ülkelerde paranın enflasyonist olarak sürekli değer yitirmesiydi. Bu durum XIX. yüzyılda hiçbir devrede görülmedi. A.B.D. de içinde olmak üzere her yerde sanayi altını A.B.D. tarafından zorla kabul ettirilen fiyattan (onsu 35 dolar) yüksek fi-

yatlara satılıyordu. Bu, tüm paraların dolara göre değer yitirmesine ve her şeyden önce, A.B.D.'de bunalımın patlak vermesinden sonra bile bir ölçüde tırmanmaya devam eden fiyatların yükselmesine yol açtı. Malların değeri, yani bir birim malda bulunan emek zamanı, devre boyunca hızlı teknik gelişme nedeniyle kuşkusuz azalmış olduğuna göre, fiyatların yükselmesi, fiyatlarla malların değeri arasındaki enflasyonist kopukluğu göstermektedir.

Yıllar boyunca meydana gelen fiyat yükselmesi, gelişme (ve aşırı gerilim) evresini, dolayısıyla devrenin kendisini uzatır. Girişimciler, fiyatlarda yeni bir yükselişi hesaplayarak stoklarını arttırırlar, paraları ile birlikte ödünç aldıkları sermayelerini "maddi değerler"e dönüştürmeye çalışırlar. Fiyatlarda yeni bir artış bekleyen tüketiciler de, ancak daha sonra ihtiyaç duyacakları malları genellikle taksitle edinmekte yarışırlar. Refah evresi devam eder. Enflasyonun, savaş sonrasındaki ilk devrenin uzun sürmesinin etkenlerinden biri olduğunda hiç kuşku yoktur.

Henıen bütün kapitalist ülkeler devre boyunca bir, "dolar kıtlığı" duymuşlardır.[33] Bunun nedenleri besbellidir: Mal ithalatına karşı tekeller yararına sınırlama önlemleri, tekellerin dünya pazarında yaptıkları damping (Birleşik Devletlerin ödemeler dengesindeki önemli aktif bakiyenin nedeni budur.) A.B.D.'nin altın stoklarının öteki kapitalist ülkeler aleyhine hemen hemen kesintisiz biçimde artması. Dolar kıtlığı, birçok kapitalist ülkede, örneğin, İngiltere'de, ek bir enflasyon nedeni olmuştur.

Bu devre, hemen bütün süresince derin bir tarım bunalımıyla birlikte geçmiştir. Ancak bu durum sözkonusu devrenin özelliği değildir. Çünkü kapitalizmin genel bunalımı döneminin daha önceki devrelerinde de durum aynıydı (bu durumu bundan sonraki denemede göstereceğiz.)

SAVAŞ SONRASINDAKİ İKİNCİ DEVRENİN ÖZELLİKLERİ

Savaş sonrasındaki ikinci devre, iki sistem arasındaki mücadelenin sürmekte olduğu, sömürgelerin siyasal kurtuluş hareketinin hemen bütünüyle tamamlandığı, tarım bunalımının ağır-

laştığı sırada geçer.

İkinci devreyi birincisinden ayıran en önemli yeni öğeler şunlardır.

a) Birinci devrenin başlangıcının o kadar ayırt edici bir özelliği olan yenilen ülkelerin, sanayi üretiminin düzeyi konusundaki geriliği aşılmıştır; yeni devreye girerken bütün çok gelişmiş ülkeler 1937'ye göre aşağı yukarı eşit bir düzeydedirler.

b) A.B.D., tüm öteki kapitalist ülkeler üzerinde artık aynı ekonomik üstünlüğe sahip değildir. Birinci devrenin o kadar ayırt edici bir özelliği olan dolar kıtlığının yerini A.B.D.'nin ödemeler dengesinde büyük bir açık almıştır, sürekli bir altın göçü vardır, Birleşik Devletler, Batı Avrupalı ülkelerin mali yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. Batı Avrupa para piyasasında Amerikan tahvillerinin satışı, doların desteklenmesi için Batı Avrupa merkez bankaları ile yapılan anlaşmalar; Uluslararası Para Fonu tarafından Birleşik Devletlere verilen 500 milyon dolarlık borç, vb. gibi Birleşik Devletlere olan borçlarının Fransa ve F.A.C. tarafından vadesinden önce ödenmesi de bu amaca hizmet edecekti. Bu yardım olmasaydı, A.B.D.'den altın göçü daha da büyük boyutlarda, dolar da daha az istikrarlı olurdu. A.B.D.'nin dünya sanayi üretimi, mal ihracatı, altın rezervleri bakımından olağanüstü yüksek özgül ağırlığının ve siyasal ağırlığının İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu olan kısa süreli bir olay olduğu ortaya çıktı. Yine, A.B.D.'nin ekonomik gücünün, doğal kaynaklarla yetkin bir tekniğe dayanan çok yüksek bir emek verimliliğinin varlığına karşın, bütün dünyada kapitalist rejimin savunucusu rolünü sürekli olarak koruyabilmesi için yetersiz olduğu da ortaya çıktı.

c) Savaş sonrasındaki ilk devrenin ayırt edici özelliği olan çok gelişmiş ülkelerdeki enflasyon durdu; altına göre ve dolar olarak ifade edilen değişim kurları istikrar buldular. Bununla birlikte, bu istikrar, fiyatların özellikle de perakende fiyatların yükselişinin durması demek değildir.

TÜKETİM FİYATLARI ENDEKSİ[34]

(1958 = 100)

	Fransa	Batı Almanya	İtalya	İngiltere	A.B.D.	Japonya
1961 sonu	114	105	104	105	103	110
1962 sonu	119	109	109	110	105	118

Fiyatların yükselmesi, tekellerin ve devlet harcamalarının gittikçe daha yüksek bir bölümünü artan dolaylı vergiler, resimler, harçlar, vb. biçiminde işçilerle memurlara yükleyen tekellerin devletinin etkinliğinden ileri gelir.

d) Dünya pazarında büyük değişiklikler oldu. Savaş sonrasındaki ilk devrede ve hele savaşın bitimini izleyen ilk yıllarda, dünya pazarında Amerikan malları egemendi. Yenilen ülkeler özellikle kendi tüketimleri için üretimde bulunuyorlar ve çok az mal ihraç ediyorlardı. Savaş sonrasındaki ikinci devrede durum bambaşkadır. Dünya pazarında şiddetli bir rekabet vardır: A.B.D. ile Ortak Pazar, sınırlayıcı gümrük vergileri koyacak kadar ileri giderler. Japon elektronik eşyaları Amerikan pazarına girer. Azgelişmiş ülkelerde imal edilen pamuklular İngiltere'de bir pazar bulurlar. Her yerde dampingden yakınılır. Bütün bunlar, dünya pazarının kapasitesinin, sürekli artan üretim gücüne oranla gittikçe daraldığını gösterir.

e) Yapısal işsizlik, Birleşik Devletler, İngiltere, vb.de işçi sınıfının gittikçe büyüyen temel felaketi, büyük burjuvazinin başlıca kaygı konusudur. İnatçı bir sınıf mücadelesiyle işçi sınıfının hayat pahalılığına karşı az çok etkili bir biçimde kendisini koruyabildiği sırada, teknik ilerlemeler ve özellikle üretimin otomatik işlerliği sonucu gittikçe ağırlaşan yapısal işsizliği yalnız işçi sınıfının tümünün iş süresinde yaklaşık olarak haftada 30 saate varan köklü bir indirim geçici olarak hafifletebilirdi. Ama kapitalistler, artı değerde bu kadar büyük bir azalmayı kabul etmeye hazır değillerdir.

Federal Reserve Board'ın başkanı Martin'in, Birleşik Dev-

letler Kongresi ekonomi komisyonundaki konuşması, bu ülkenin tekelci sermayesinin temsilcilerinin ülkedeki yapısal işsizliğin hızlı ve durmamacasına yayılmasıyla ne ölçüde ilgilendiklerini göstermektedir. Martin şöyle konuşmuştur: "1962 yılında bir işi olan kişilerin sayısı 1.200.000 arttı. Bununla birlikte, ortalama işsizlik oranı, 1962'de, 1961'deki % 6,7'ye karşılık, ancak % 5,6' ya indirildi. Ayrıca, 1960 yılının ilk üç aylık dönemi başlangıcının önceki maksimuma göre sanayi üretim düzeyinin % 8'lik artışına karşın, ülkedeki işletmelerde çalışan işçilerin sayısı aynı dönemde 500.000 yani % 4 azalmıştır.[35]

Bu bankacı, milyonlarca işsizin kaderinden çok, kitlesel işsizliğin Amerikan ekonomisine, iç pazarın durumuna yapabileceği etkiden endişe duyar. Şöyle der: "Ergin yaşta nüfusun daha büyük bir artışının kaçınılmazlığıyla da karşı karşıyayız. Yıldan yıla hep daha büyük miktarda iş bulmak gerekecektir. Önceki yıllardaki ortalama olan 800.000'e karşılık, gelecek beş yıl içinde el emeği sayısının yılda yaklaşık 1.250.000 kişi artacağı düşünülmektedir. 1965'te, 18 - 24 yaşındaki yeni kuşak, zaten yıllık el emeği artışının yarısından çoğunu temsil edecektir. Bu gençler, özellikle de yeterli bir eğitim görmeyenler arasında işsizlerin yüzdesi çok yüksektir. Eğer yeni kuşağa bir iş sağlayamazsak, uzun süredir beklenen konut, araba ve öteki mal ve hizmet üretimiyle uğraşan şirketlerin talebindeki genişleme hiç gerçekleşmeyecektir.[36]

A.B.D., İngiltere ve öteki çok gelişmiş ülkelerde yeniden üretimin gelecekteki gelişiminin temel sorunlarından biri işte budur.

Savaş sonrasındaki ikinci devre birinci devrenin koşullarından çok farklı koşullarda geçmesine karşın, bu devrenin özü, yenen ya da yenilen ülkeler sözkonusu olduğunda, yine de bütünüyle aynı değildir. A.B.D., Kanada, İngiltere gibi yenen ülkelerde büyüme hızları yavaştır ve bu ülkelerde şimdiden bir bunalım meydana gelmiştir: Aslında gelişme evresinin olmayışına karşın, Birleşik Devletler'de 1960 - 1961, İngiltere'de 1962 - 1963'teki durum böyleydi.

Gördüğümüz gibi, savaş sonrasındaki ikinci devrede de

bir yandan Birleşik Devletler ve İngiltere'de, öte yandan, kapitalist büyük sanayi ülkelerinde devresel gelişmenin tipi birbirinden farklıdır.

SANAYİ ÜRETİMİ ENDEKSİ

(1958 = 100)[37]

Yıllar	Japonya	F.A.C.	Fransa	İtalya	A.B.D.	İngiltere
1959	124	107	101	111	113	105
1960	156	119	110	128	116	112
1961	186	126	116	142	117	114
1962	201	132	123	156	126	115

★★★

Geriye, kapitalist rejimde yeniden üretim devresinin gelecekte nasıl gelişeceği sorunu kalıyor.

Bize göre, tekelci kapitalizm çerçevesinde kapitalist dünyanın iki temel bölümünde yeniden üretim devresinin sürekli olarak birbirinden farklı olacağı düşünülemez. Kapitalist dünyanın bütününde, er ya da geç, tek bir devre tipi yerleşecektir.[38] Bize öyle geliyor ki, *devre, gittikçe Birleşik Devletlerin savaş sonrası gelişmesine benzeyecektir.*

Devrenin süresinin kısalma eğilimi bütünüyle usa uygundur ve kapitalist yeniden üretimin genel yasalarından kaynaklanır. Açıktır ki, kapitalizmin gelişmesiyle, devresel hareketin temeli olan üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki ağırlaşır. Daha somut olarak, sermayenin üretimi sınırsız büyütme dileği ile kapitalist toplumun tüketim gücünün dar sınırları arasındaki çelişki ağırlaşır.[39] Bu nedenle, aşırı üretim bunalımları geçmiştekinden daha sık olacak ve daha kısa aralıklarla meydana gelecektir.

100 yıl önce bile, Marx, devrelerin süresinin kısalması eğilimine işaret ediyordu. Şöyle yazıyordu: "Bugüne dek böyle bir devre genellikle 10 -11 yıla yayılıyordu. Ama bu rakamın değiş-

mez olduğunu düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Tersine, tarafımızdan ortaya konulan kapitalizmin yasaları bunun değişen bir sayı olduğunu, yavaş yavaş da kısalacağını düşünmemize olanak verirler.[40]

Kapitalizm var olduğundan beri meydana gelen bunalımların çözümlenmesi, devrelerin süresinin kısalmasına ilişkin açık bir eğilim ortaya koyar. 1825 ve 1857 arasında aşırı üretim bunalımları düzenli olarak ancak, o zaman en gelişmiş kapitalist ülke olan İngiltere'de meydana geldiğinde devrenin süresi, Marx' ın işaret ettiği gibi, on bir yıldı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında aşırı üretim bunalımları dünya çapında bir nitelik kazandıklarında dönemsellikleri şöyleydi: 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900.

Bilindiği gibi, bunalımlar ve devreler hakkındaki Marksist kurama göre, bunalım devrenin son evresidir (doğal olarak, aynı zamanda başlangıç evresi).

Bu durumda, 43 yılda (1857-1900) her biri ortalama sekiz buçuk yıl süreli beş devre meydana geldi.

XX. yüzyılın başında bunalımların dönemselliği şöyle oldu: 1907, 1914, 1920, 1929. Demek ki, 29 yılda ortalama yedi yıl süreli dört devre vardı. Birinci Dünya Savaşı engel olduğundan 1914 yılında açık bir bunalım patlaması olmadığını hatırlatmak gerekir. Bu 29 yıl boyunca dört devre olmasına karşın, açıkça ortaya çıkan yalnız üç aşın üretim bunalımı gözlenmiştir.

Karşımıza çıkan soru şudur: Devrenin süresinin kısalma eğilimi gelecekte de sürecek midir?

Bu eğilimin sürüp gideceğini ve kapitalist dünyanın bütününde devresel hareketin gittikçe savaş sonrasında A.B.D.' de gözlenmiş olan harekete benzeyeceğini, yani *derinliği az bunalımlar arasındaki sürelerin daha kısa olacağını, gerçek gelişme evrelerinin de gittikçe kısalacağını düşünüyoruz.*

Kimi Sovyet ekonomistleri, 1958 bunalımı dışında, savaş sonrasında Birleşik Devletler'de (aynı zamanda İngiltere'de) meydana gelen bütün bunalımları "ara", "kısmi", "ön" ya da "bunalım sonrası" bunalımlar olarak niteleyerek bu sorunun içinden çıkmak istemişlerdir. Bütün bu terimler Marx'ta, özellikle onun

mektuplarında bulunmaktadır. Ama gerçek devre ve bunalımlar kuramını Marx yalnız *Kapital*'de hazırlamıştır.

Biz, savaş sonrasında A.B.D.'de meydana gelen (1958 bunalımı dışında) bütün bunalımları ara bunalımlar olarak nitelemek için neden olmadığını düşünüyoruz. Gerçekte, Marx yalnızca, normal bir devre çerçevesinde meydana gelen, ama devrenin ayrılmaz parçası olmayan, bir devrede olabilip de bir başkasında olmayan olaylar olarak "gerçek olmayan" bunalımlardan söz etmiştir. Oysa, Birleşik Devletler ve İngiltere'de, az aralıklı bunalımların düzenli olarak tekrarlandığını görüyoruz. Verilen ad olayın özünü değiştirmese de, bu durumda, bunları ara bunalımlar olarak nitelendiremeyiz.

Kapitalizmin bütünü için er ya da geç yerleşecek olan tek devrenin, savaş sonrasında Birleşik Devletler ve İngiltere'de gözlediğimiz devre tipine benzeyeceğini, yani İkinci Dünya Savaşı öncesindekine göre daha kısa süreli olacağını düşünüyoruz.

Bize göre, kapitalizmin çelişkilerinin genel olarak derinleşmesi dışında, *savaş sonrasında, devrenin süresinin azalması yönünde etki gösteren yeni etkenler ortaya çıkmıştır.*

Yeniden üretimin devresel gelişmesinin maddi temelinin, sabit sermaye olduğu bilinmektedir. Daha somut bir biçimde şöyle söyleyebiliriz: Her bunalım, üretim giderlerini azaltmak amacıyla sabit sermayede kitlesel bir yenilenme ve genişlemeye yol açar, çünkü olaylara yüzeyden bakıldığında, satış güçlüklerinin nedeni her kapitaliste yüksek üretim giderleri gibi gelir. Tekelci kapitalizmde de işlerlik gösteren rekabetin yasaları, kapitalistleri, sabit sermayeyi yenilemek ve arttırmak zorunda bırakır. Bu süreç devam ettikçe, kapitalistler pazardan donatım (makinalar, aygıtlar), fabrika yapım gereçleri satın alırlar, ham madde, vb. stoklarını tamamlarlar. Bu dönemde sabit sermayenin yenilenmesi ve arttırılması, pazar hacminin genişlemesinin bir etkenidir.

Sabit sermayeyi yenileme ve büyütme tamamlandıkça durum değişir. Kapitalistler, yeni fabrikaların yapımı ve donatımı için gereken malların pazardan alımını durdururlar; aynı anda yeni işletmeler, hizmete giren yeni üretim kapasiteleri pazara ek bir mal kütlesi sürerler.

Savaş sonrasında sermayeyi yenileme ve büyütme sürecini ayırt edici yeni ve önemli etkenler vardır ve bunların başlıcaları şunlardır:

1- Yeni fabrikaların yapım çalışmalarının süresi, yeni inşaat yöntemlerinin uygulanması sayesinde savaş öncesine göre büyük ölçüde kısalmıştır.

2- Teknik gelişmeler nedeniyle hükmi yıpranma şimdi savaş öncesindekinden çok daha hızlıdır.

3- Tekelci devlet kapitalizmi koşullarında donatımın ve sabit sermayenin tümünün hızla yenilenmesi özellikle teşvik edilmiştir. Çok gelişmiş kapitalist ülkelerin hükümetleri tekellerin, amortismanlarda kullanmak üzere, kârlardan büyük paralar ayırmalarına izin verirler ki, bunların oranları gerçek yıpranmanın 2-3 mislini bulur. Örneğin, Birleşik Devletler'de, askeri açıdan önemli sayılan işletmelerde donatım beş yıl sonunda, hatta daha önce amorti edilebilir. Bu demektir ki, kapitalistler vergi yükümlülerinin kesesinden sabit sermayeyi sık sık yenileyebilirler. Devrenin süresinin kısalma nedenlerinden biri budur.

4- Gelişmiş kapitalist ülkelerde, yeni yatırımlarda, yeni fabrikalar inşa etmeye değil, daha önce var olan işletmelerin donatımlarını modernleştirmeye öncelik verilmesi. Birleşik Devletler'de yapılan harcamalar (% olarak) şöyledir:[41]

Yıllar	Yeni fabrikalar inşası için yatırımlar	Donatımı yenileme ve modernleştirme yatırımları
1959	37	63
1960	35	65

Bu, kullanılmayan bir potansiyelin varlığından kaynaklanır ve anlamı şudur: a) Belli bir yatırım tutarı ile potansiyel büyük oranlarda artış gösterir, eğer bu fonlar yeni işletmelerin kuruluşunda kullanılmış olsaydı potansiyel bu kadar artmazdı[42]; b) bu yeni yatırımlar çok daha çabuk gelir getirmeye başlarlar. Bu iki durum aşırı üretim bunalımının öncüllerinin olgunlaşmasını hızlandırır ve devrenin süresini azaltırlar.

Bu etkenler sadece A.B.D.'de değil, tüm çok gelişmiş ka-

pitalist ülkelerde de etkili olduklarından, kapitalist dünyanın bütününde devrenin süresinin daha kısalacağı tahmin edilebilir.

Karşımıza çıkan soru şu: Devrenin hangi evresi kısalır? Savaş sonrasında A.B.D.'de meydana gelen durum örnek diye alınırsa, açıktır ki, en kısa olan, her şeyden önce durgunluk evresidir. Anlaşılır bir durumdur bu. Eğer kapitalistler amortisman fonları sayesinde sabit sermayeyi yenileme ve genişletmeye girişebiliyorlarsa, depresyon evresi, yani üretimin hemen hemen durgun olduğu dönem daha kısa olacaktır.

Öte yandan, *bazan hemen hemen bütünüyle gelişme evresi de kısalmış ve gözden kaybolmuş bulunur.* Sabit sermayenin oldukça önemli bir bölümünde gittikçe yaygın olan kronik düşük kullanım yüzünden, yeni kapasitelerin az da olsa hizmete sokulması hızla aşırı üretimi doğurur. Demek oluyor ki, gelişme evresi daha kısa, gelişme de önemsiz olacaktır. Devre eğrisi geçmişte-kinden daha az eğimli olacaktır.

Yine savaş sonrası ilk döneme göre bunalımlarda ağırlaşma tahmin edilebilir. Birleşik Devletler'de savaş sonrasının bunalımları açıkça ağırlaşma eğilimi gösterir. Amerikan National City Bank'ın ekonomistleri, aylık endekslere göre A.B.D.'de aşırı üretim bunalımlarının genişliğini belirlemişlerdir. Elde edilen tablo aşağıdadır[43]:

Yıllar	Bunalımların genişliği (Üretim düşüşü %)	Yıllar	Bunalımların genişliği (Üretim düşüşü %)
1948-1949	8	1957-1958	14
1953-1954	10	1960[44]	10

Bunalımlarda ağırlaşma eğilimi açıktır.

Bunalımların getirdiği yükleri küçük kapitalist ve çiftçilere, işçi sınıfına ve özellikle azgelişmiş ülkelerle çok gelişmiş ülkeler arasında ticaret hadlerinin yeni bozuluşundan, yani hem hammadde fiyatlarının düşmesinden, hem de sanayi tekellerinin sağladığı ürünlerin yüksek fiyatlarda tutulmasından yararlanarak, azgelişmiş ülkelerin halklarına yüklemek için büyük tekellerin çaba-

larını arttıracaklan tahmin edilmelidir.

Şu iki etken, işsizlikte büyük bir artışı akla getirir: 1- Savaş yılları ile savaş sonrasındaki ilk yılların nüfus hareketi üzerindeki etkisi artık hissedilmediğinden çalışabilecek kişilerin sayısındaki artış; 2- aynı miktarda malın üretimi için gerekli işçiliğin sürekli azalması demek olan otomasyonun hızlı gelişmesi. Bu bakımdan, bürolara hızla teksir makinaları, hesap makinaları, vb. nin konulması son derece önemlidir. Bütün bunlar, işsizliğin, büro memurlarını, "beyaz yakalılar"ı etkilemesi demektir. Politik bakımdan önemlidir bu, çünkü son 100 yıl içinde sayıca çok artmış bulunan proletaryanın bu katmanı, bugün bir iş sahibi olan kişilerin % 30-40'ını oluşturur. Bu katman, daha rahat geçim durumu nedeniyle, vaktiyle işçilerden çok burjuvaziye yakın sayılırdı. Bu büyük memur ordusunun radikalleşmesi tahmin edilebilir. Bu anlayış daha şimdiden, örneğin, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkmıştır.

Büyük burjuvazi satış güçlüklerini üretim giderleri ve ücret harcamalarını kısarak aşmaya çalışacağı için sınıflar mücadelesinin keskinleşmesi beklenmelidir.

Bununla birlikte, kapitalistlerin yakın ekonomik çıkarları ile politik çıkarları arasında açık çelişki bulunduğunu hesaba katmak gerekir. Yakın ekonomik çıkarlar onları, işçi sınıfına karşı, ücretlere ve işçilerin yaşam düzeyine karşı saldırıya zorlar. Ama iki sistemin mücadelesi yüzünden, politik çıkarlar, burjuvazinin, yalnızca ekonomik çıkarlardan esinlenmesine izin vermezler. Dünya sosyalist sistemine karşı sürekli mücadele eden burjuvazinin, özellikle proletaryanın nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu ülkelerde, hele Birleşik Devletler, İngiltere ve Batı Almanya'da işçi sınıfına karşı saldırının politik sonuçlarını hesaba katması gerekir.

Ensonu, şu son zamanlarda gözlenen, devrenin bunalım evresindeki şaşırtıcı değişime araştırmacıların dikkatini çekmek isteriz. Geçmişte bunalım, genellikle bir patlamayla ortaya çıkıyordu, yani refah evresinden bunalım evresine geçiş birdenbire meydana geliyordu. Şimdi, A.B.D. ve İngiltere'de bunalımın adeta patlamakta geçiktiğini, altı aya kadar varan aylar boyunca, *varılan yüksek üretim düzeyinde yerinde sayma olduğunu* görü-

yoruz. Üretimde açık bir düşüş, bir bunalım düşüşü o zaman başlamaktadır.

Herhalde şimdi kapitalistlerce, yalnız gelişimi izleyen aşırı üretim değil, pazarın durumu da Marx'ın zamanındakinden, hatta otuz yıl öncekinden çok daha iyi bilinmektedir. Kapitalistlerin vaktiyle daha az bilgileri vardı, bu bilgiler çok gecikmeli yayımlanıyordu ve en önemlisi bunlar, hep önceki olayları kaydeden *geçmişe ilişkin* bilgilerdi.

Oysa şimdi *ileriye dönük*, bol istatistik bilgiler bulunmaktadır.

Çok gelişmiş sanayi ülkeleri, yeni siparişler, sipariş listeleri, yeni inşaat sözleşmeleri hakkında düzenli olarak (ve oldukça hızlı) bilgiler yayımlamaktadırlar; hisseli şirketlerin gelecek yıldaki yatırım niyetleri, fabrikalarda, toptan ve parekende ticarette mal stokları, vb. konularda anketler düzenlenmektedir. Birçok büyük girişim ve tekelci birliklerin kendileriyle ilgili pazarın durumunu gözlemekle görevli özel kuruluşları vardır. Bütün bu bilgiler, kapitalistlerin, pazarın durumu gerektirdiği zaman, mallarda büyük ölçüde aşırı üretimden sakınmak için üretimi zamanında kısmalarına olanak sağlar.

Tekelci sermayenin devleti de aynı yönde davranır. Ulusal gelir, ücretlerin tutarı ve devletin gelecekteki harcamaları, vb. ne ilişkin olmak üzere birkaç yıl öncesinden tahminler yayımlar. Bu tahminler hiç de kesin değildir, ama bir dereceye kadar kapitalistlerin yön tutmalarına olanak verir.

Bundan başka, durgunluk tehlikesi baş gösterince, devlet, siparişlerinin gerçekleşmesini hızlandırabilir, bunların hacmini artırabilir; toplumun satın alma gücünü arttırmak için vergileri indirebilir, vb. Elbette, devletin "karşı-bunalım" önlemlerinin önemi abartılmamalıdır, bu önlemlerin etkileri çok sınırlıdır. Devlet planlaması, bunalımsız kapitalist yeniden üretimde söz konusu olamaz. Ama devletin etkinlikleri, gelecek devrelerin bunalım evresinin süresini ve derinliğini olduğu gibi, gelişme evresinin süresini ve yoğunluğunu da azaltan öteki etkenleri biraz yoğunlaştırabilir.

Ne olursa olsun, gelecekte, şimdiye kadar yenilen sanayi

ülkelerinde gözlenmiş olana benzer, o kadar sürekli ve o kadar büyük üretim artışı beklemek için haklı bir neden yoktur. Birçok burjuva ekonomisti de bunu kabul etmektedirler. Örneğin, Uluslararası Para Fonu Direktörü Jacopson, New York'ta, genç ekonomistlere sunduğu bir raporda şöyle söylemiştir: "Yeni bir durum ortaya çıktı; bu durumun kimi özellikleri, 30'lu yılların başında meydana gelen duruma benzemektedir... Bu yılların acı deneyimini yeniden yaşayacağımız yolundaki düşünceyi savunmak niyetinde değilim; ama bu olayların bir daha olmaması için özgün önlemler almamız gerektiğini düşünüyorum."[45]

Kapitalist sistemin genel bunalımının ağırlaşması, kömür, tekstil endüstrileri, gemi tersaneleri gibi kronik bunalım halindeki sektörlerin ya da metalurji, otomobil endüstrisi gibi böyle bir bunalıma doğru giden öteki sektörlerin sayısının artmasıyla kendisini göstermektedir.

Kapitalizm için, savaş sonrasi dönemin güzel günleri geçmişte kalmıştır!

TARIMSAL BUNALIMLAR SORUNU

Kapitalist dünyadaki nüfusun yarısından çoğu tarımla uğraşır. Emekçi köylüler, kapitalizme karşı dünya çapındaki mücadelesinde proletaryanın en önemli bağlaşıklarıdır. Bu nedenle, ekonomik bir olay olan tarımsal bunalımlar sorununun büyük bir siyasal önemi vardır. Bunun anlamı, burjuva dünyasının her türlü tarımı kapitalist ilişkiler içine sürüklendikçe, köylü ekonomisinde ticari üretimin artışıyla birlikte artmaktadır.

Bununla birlikte, bu önemli sorun ülkemizde yeterince incelenmemiştir[1]. Başta tarımsal üretim, tarımsal gıda maddeleri fiyatları ve dış ticareti, son 100 yıllık dönem boyunca mülkiyetteki değişmeler ve rant oranına ilişkin istatistik verilerin toplanması ve sistemleştirilmesi olmak üzere, bilimsel çözümlemenin temeli bile yeterince hazırlanmış değildir.

Durum böyle olunca, her şeyden önce tarım, sanayiden daha karmaşık olduğu için tarımsal bunalımlar sorunu sanayideki aşırı üretim bunalımları sorunundan çok daha karmaşıktır. Çünkü:

a) Sanayi bütünüyle pazar için çalışır: Kendi ürünlerinin bizzat üreticilerce tüketimi hiçbir rol oynamaz, oysa tarımsal üretim ancak bir ölçüde pazara yöneliktir. Azgelişmiş ülkelerde tarım (plantasyonlar bir yana) daha çok ürücilerin gereksinimlerini karşılamayı amaçlar. Çok gelişmiş ülkelerde bile, işçi, memur, zanaatçı ve küçük köylülerin kendi gereksinimlerini karşılamak için sebze ve meyve üreten, domuz ve kümes hayvanları yetiştiren milyonlarca yardımcı işletmeleri vardır. Ayrıca, tarımsal üre-

timin önemli bir bölümü (ot) bu işletmelerde üretim gereksinimleri için kullanılır. Sanayide bu durum ancak dikey birliklerde görülür.

b) Sanayide, toplumsal ilişkiler az çok türdeştir: Kapitalistlere karşılık ücretli el emeği vardır. Zanaatçılar da vardır, ama gelişmiş kapitalist ülkelerde bunların özgül ağırlıkları çok azdır.

Günümüzde, tüm insanlık tarihi boyunca var olan toplumsal ilişkilerin hemen hemen tamamını tarımda buluruz. Sermayenin ülkelerinde gerçekten büyük kapitalist işletmeler, gelişme yolundaki ülkelerde kapitalist plantasyonlar bulunmaktadır; Asya, Latin Amerika ülkeleri, İspanya, İtalya'nın güneyi, vb.de her biçimiyle, yani para olarak, mal olarak ve hatta yarıcılık biçiminde; Güney Afrika'daki Portekiz sömürgelerinde yarı kölelik biçiminde toprak rantı sağlayan feodal latifundialar gibi bağımsız köylü kuruluşları vardır.

c) Tarımda (ve madencilikte), sanayide olmayan özel bir etken vardır: Genellikle uzun vadeli olarak (10 - 12 yıllık) kira sözleşmesiyle saptanan mutlak ve diferansiyel rant. Bu etken, anlatımını, rantın oranı dışında ödünç sermayenin faiz oranına da bağlı olan toprağın fiyatında bulur.

d) Sanayide üretim genel olarak süreklidir: Her gün, pazara yeni mallar sunulur. (yalnızca inşaat, gemi yapımı ve büyük makine üretimi ile eşi benzeri olmayan yapıtlar sürekli bir nitelik taşımazlar).

Tarımda üretim devresi, iklim koşulları nedeniyle yıllıktır (tropikal ülkelerde altı ya da dört aylık). Belli başlı ülkelerde yılda yalnız bir hasat alınır. Tarım yılının akışı içinde üretimi değiştirmek çok güçtür; genellikle, bu, yalnız bir afet sonucu meydana gelir.

e) Sanayi üretiminde iklim ve hava önemsizdir, oysa bunun önemi tarımda çok büyüktür. Yetiştirilecek ürünler ile en ekonomik olan ürünleri temelde iklim koşulları belirler[2]. Kurak hava, don ya da sürekli soğuk, vb. gibi kötü hava koşulları ürünün önemli bir bölümünü yok edebilir, zararına çalıştırabilir.

Tarımın bu özellikleri, tarımsal bunalımı son derece karmaşıklaştırır. Genellikle çelişkili bir yığın olay içinden belirleyici

olan ile önemsiz olanı ayırmak, temelli olan ile sadece ikincil bir olgu olanı belirlemek genellikle çok güçtür.

Birkaç örnek verelim.

Tarımsal gıda maddeleri fiyatlarının çok düşmesi, bunları pazar için üreten tüm işletmelere zarar verir. Ama gıda maddeleri kendi tüketimlerine ayrıldığı zaman, bu düşüş üreticileri pek az etkiler. Ot fiyatlarının düşmesi hayvancılığın, özellikle de domuzculuğun aşırı üretime varasıya kadar düzenli gelişmesine (buna domuz devresi adı veriliyor) neden olur.

Kapitalist ülkelerde kiralar genellikle uzun süreli kira sözleşmeleriyle saptanır. Bu nedenle, kira sözleşmesi içinde tarımsal ürünlerin fiyatının düşmesi çiftçileri yıkar, ama toprak sahiplerinin gelirlerini azaltmaz.

Bu örneklerden bol bol verebiliriz. Bu örnekler, tarımsal bunalımlar sorununun karmaşıklığını ortaya koyar.

Herhalde bu yüzden, bir bölük yazarımız en çok bilinen yolları izleyerek, tarımsal bunalımları sanayideki aşırı üretim bunalımlarına göre açıklarlar, bu bunalımları *sadece sanayi bunalımlarının sonucu* olarak yorumlarlar. Örneğin, Ekonomi Politik El-kitabı'nın ikinci baskısında şöyle denilir: "Kapitalist aşırı üretim bunalımları: Bu bunalımlar tarımda kısmi ya da genel aşırı üretime yol açarlar. Tarımdaki aşırı üretim bunalımlarına *tarımsal buna-lımlar* adı verilir."[3]

Tarımsal bunalımlar ile sanayi bunalımları arasında kuşkusuz benzerlik ve ilişkiler vardır. Kapitalizmin genel bunalımı gibi, tarımsal bunalımlar ile sanayideki aşırı üretim bunalımlarının da *ortak temeli,* kapitalizmin temel çelişkisi olan üretimin toplumsal niteliği ile özel kapitalist mülkiyet arasındaki çelişkidir. Pazara yönelik üretim, sanayi bunalımı gibi tarımsal bunalım olanağını da içerir. Tarımın ancak doğrudan üreticilerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik bulunduğu durumlarda ürün fazlalıkları olabilir, ama aşırı üretim bunalımı, tarımsal bunalım olmaz.

Tarımsal bunalımlar ile sanayi devreleri arasında hiç kuşkusuz sıkı bir bağ vardır. Tarımsal bunalımlar, sanayi devresinin gelişimini etkiler, gelişme evresini yavaşlatır, bunalımı ağırlaştırırlar. Sanayideki aşırı üretim bunalımları, sanayi için hammad-

de üretcn pamuk, keten, yün, jüt, kauçuk gibi tarım dallarında bunalıma yol açabilir. *Ama sanayi bunalımları kendi başlarına hiçbir ztaman tarımsal bunalımlar doğurmamışlardır*. Tarımsal bunalımların gerçek nedenleri başka yerdedir.

Tarımsal bunalımlar ile sanayi bunalımlarının karşılıklı etkileşiminin, kapitalizmin tarihi boyunca büyük ölçüde değiştiğini öncelikle belirtmek isteriz. Kapitalist ekonomide tarımın özgül ağırlığının henüz çok yüksek olduğu XIX. yüzyılda tarımsal bu-nalım, sanayi devresinin gelişimini geniş ölçüde etkiliyordu. XIX. yüzyılın 70'li yıllarındaki uzun sanayi bunalımı bunun çarpıcı bir tanıklığıdır. Genel olarak kapitalist ekonomide, özel olarak A.B.D., İngiltere, Batı Almanya gibi başlıca kapitalist ülkelerde tarımın görcli öneminin çok azaldığı günümüzde tarımsal bunalımın sanayi devresinin gelişimine etkisi çok daha azdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra A.B.D.'de meydana gelen derin tarım bunalımı, sanayi üretiminin savaş sonrasında büyük ölçüde gelişmesini engellememiştir.

Tersine, kapitalist ekonomide sanayinin özgül ağırlığının ve tarımsal ürünlerin sanayide işlenmesinin çok artmasıyla sanayi bunalımlarının tarımın durumu üzerine etkisi yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, bunlar genel tarımsal bunalımlar doğurmazlar. XIX. ve XX. yüzyıldaki iki tarımsal bunalım örneği üzerinde bunu tanılamaya çalışacağız.

XIX. YÜZYILDA TARIMSAL BUNALIM

XIX. yüzyılın tarımsal bunalımı, yaklaşık olarak, 1870'den 1895'e kadar sürdü[4]. Buna karşı çıkılmamıştır. Bu tarımsal bunalıma sanayi bunalımı mı yol açmıştı? Kesinlikle hayır. Başta çağdaş bir yazarın, Engels'in yaptığı açıklama bunun kanıtıdır. Engels bu açıklamayı XIX. yüzyılın 90'lı yıllarının başında, *Kapital*'in III. cildinin elyazmasına ek yazısında yapıyordu.

Her türden yüzeysel tartışmayı önlemek için, Engels'in tam metnini veriyoruz.

"Atlantikaşın buharlı gemiler ve iki Amerika ile Hindistan'daki demiryolları bütünüyle özel bölgelere Avrupa buğday pazarlarında rekabete katılma olanağı sağladılar. Bir yandan, Kuzey Amerika'daki çayırlar, Arjantin pampaları, doğanın kendisi-

nin saban için tarıma elverişli hale getirdiği, hazırladığı steplcr vardı; bu el değmemiş topraklar, gübresiz ve hatta ilkel işleme biçimleriyle yıllarca bol verim getirdiler. Öte yandan, Rusya ve Hindistan köylü topluluklarına ait topraklar vardı. Bunlar, devletin acımasız despotizminin kendilerinden zora başvurarak, çoğu zaman işkence ederek istediği vergileri ödemek için gereken parayı sağlamak üzere ürünlerinin durmadan artan bir bölümünü satmak zorundaydılar. Bu ürünler, üretim maliyetleri hesaba katılmaksızın, tüccarın verdiği fiyata satılıyordu; çünkü köylü, borcu ödemek için paraya muhtaçtı. Avrupalı çiftçi ya da köylü bu rekabete (steplerin el değmemiş toprağının rekabeti ile vergi altında ezilen Rus ve Hintli köylülerin rekabeti) karşı daha önceki gelir oranı için mücadele edemiyordu. Avrupa'da toprakların bir bölümü artık buğday üretimine ayrılamadı; her yerde rantlar düştü... İskoçya'dan İtalya'ya ve Güney Fransa'dan Doğu Prusya'ya kadar uzanan çiftçilerin gözyaşlarının nedeni budur."[5]

Gördüğümüz gibi, Engels, sanayi bunalımlarından söz etmez, tarımsal bunalımı, Amerika'nın yeni topraklarında tahıl üretiminin ithalatçı ülkelerin gerçek talebine göre hızlı ve aşırı artmasıyla, buğday taşımının kolaylaşması ve daha az masraflı olmasıyla, Rusya ile Hindistan'ın "çok düşük fiyattan ihracatı" ile açıklar.

Her türlü kuşkuyu gidermek için, 1883'te Prusya Tarım Bakanı olan, A.B.D. ve Kanada'nın tarımını yerinde inceleyen (o vakit Alman çiftçileri, Kuzey Amerika buğdayının rekabetinden çok zarar görüyorlardı) büyük burjuva araştırmacısı Profesör Sering'in yapıtından[6] alınan verileri belirtelim.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE BUĞDAY VE MISIR ÜRETİMİ[7]

(milyon akr* olarak)

	1850	1860	1870	1880	1890	1891
Buğday	100	173	254	502	449	678
Mısır	592	839	1125	1707	1650	2336

(*) Akr : yaklaşık 52 ar olan bir yer ölçüsü birimi. Ç.

Tablo, kısaca şunları ortaya koymaktadır:

a) XIX. yüzyılın ikinci yarısında Birleşik Devletler ve Kanada'da tahıl üretimi hızla artmıştır.

Elbette, ürünün iniş çıkışlarını gidermek için 5 ya da 10 yıllık ortalamaları hesaplamak gerekir; 1890 ve 1891 yıllarının gösterdiği gibi bu iniş çıkışlar çok önemlidir. Ama bu olmadan da bilanço açıktır: Buğday üretimi 40 yılda 5 - 6 kat; mısır üretimi 3 - 4 kat; artmıştır.[8] Yulaf ve arpa üretimi aynı tempoyla, keten tohumu üretimi daha da hızlı artmıştır.

b) *Üretim artışı özellikle tarlaların genişlemesi nedeniyle olmuştur*. Üretim artışının nedeni, yoğun tarım ve verim artışı değildir. Bugünkü tarım bunalımlarıyla karşılaştırmada bu nokta önemlidir.

A.B.D.'DE EKİLİ TOPRAKLARIN YÜZÖLÇÜMÜ[9]

(milyon akr olarak)

	1866	1870	1880	1890	1891
Mısır	30	38	63	75	79
Buğday	15	21	38	37	41

"Ürün" yüzölçümü doğru bir ölçü değildir, çünkü yaygın tarımda genellikle büyük olan biçilmemiş tarlaları dikkate almaz:

BUĞDAYDA ORTALAMA ÜRÜNLER[10]

(akr başına buaso)*

1870-1874	1875-1879	1880-1884	1885-1889	1890-1894
12,1	12,4	12,2	12,9	13,8

Görüldüğü gibi, ortalama verim hiç artmamakta ya da çok yavaş artmaktadır. Batı Avrupa'daki verime göre gerilik büyüktü.

(*) Buaso : 10 litrelik bir eski ölçek. Ç.

70'Lİ YILLARDA ÜRÜNLER[11]

(akr başına buaso)

İngiltere	Belçika	Almanya	Fransa	A.B.D.
29,9	27,9	19,5	17,1	12,55

A.B.D.'de buğday, üretim masrafları düşük olarak yaygın tarım yöntemiyle üretiliyordu. Marx'ın işaret ettiği gibi, ekilmemiş toprak bolluğu nedeniyle, toprak rantının ancak adı vardı. Genel olarak bu yeni topraklar kapitalist işletmelerce değil, işçisi aile üyeleri olan çiftçilerce işleniyordu. Çiftçiler, yerel tekellere ait demiryolu ortaklıkları tarafından sömürülüyorlardı. Buğday fazlası, tahıl üretiminde şiddetli bir bunalımla, genel bir tarım bunalımıyla karşı karşıya bulunan Batı Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye ihraç ediliyordu.

AMERİKA'NIN BUĞDAY VE BUĞDAYA ÇEVRİLEN UN İHRACATI[12]

(milyon buaso)

1860	1870	1880
16	52	180

Amerikan buğdayı, öteki ülkelerin buğdayını İngiliz pazarından kovdu; bu buğdayın tüketimdeki payı1851 - 1855'te % 12 iken, 1876 - 1880'de % 54'e çıktı[13]. Amerikan buğdayının rekabeti, o dönemde dünya pazarında buğday fiyatlarının düzeyini belirleyen İngiliz pazarında büyük bir fiyat düşmesine yol açtı. Tüm ülkelerde buğday fiyatları aşağı yukarı, taşıma masrafları daha az olan (üretici ülkeden İngiltere'ye) İngiliz pazarı fiyatları düzeyindeydi.

İNGİLTERE VE PRUSYA'DA BUĞDAY FİYATLARI[14]

(tonu mark olarak)

	1871–1875	1881-1885
Prusya	235	190
İngiltere	246	180

İngiliz çiftçilerinin bunalımının nedenlerini incelemek üzere kurulan Krallık Komisyonu, 1882 tarihli raporunda şunu yazıyordu:" ...İngiltere ve İskoçya'daki hemen bütün bölgelerde çiftçiler görülmemiş bir felakete uğramışlardır, ekime elverişli bulunan geniş topraklar otlak haline getirilmiştir." Hiç kuşkusuz, başta A.B.D.'den yapılan çok büyük tahıl ithalatı, çiftçilerin zaten za-yıf olan durumunu daha ağırlaştırmıştır.

Özetleyelim: XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım *bir sanayi bunalımı* tarafından yaratılmamıştır. Bu bunalımın nedenini ne Engels, ne Sering, ne de XIX. yüzyılın tarımsal bunalımını inceleyen öteki bilim adamları sanayi bunalımlarında bulmuşlardır[15].

Tarımsal bunalım boyunca, 1873, 1882 ve 1890 bunalımlarıyla biten üç sanayi devresi geçmiştir. Tarım bunalımını sanayi bunalımı doğursaydı, gelişme evresinin ona son vereceğini de düşünmek gerekirdi[16].

XIX. yüzyılın tarımsal bunalımı, kapitalizmin tarihinde benzeri olmayan bir olay oldu. Bu bunalım, kuşkusuz, kapitalizmin temel çelişkisinden, bu çelişkinin sonucu olan toplumun sınırlı satın alma gücünden, Birleşik Devletlerin bereketli topraklarında[17] ve daha sonra Amerika'nın öteki ülkelerinde tarlaların hızla genişlemesinden doğmuştu. Bu bunalım, Batı Avrupa ile A.B.D.'nin Doğusuna ilişkin bir tarımsal bunalım, her şeyden önce de tahıl ekonomisi bunalımı idi[18]. Bütün ülkeleri ve bütün tarım dallarını etkileyen dünya çapında bir tarımsal bunalım değildi.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE HAYVANCILIK

(milyon baş)

	1867	1877	1887	1897
Sığır	29	37	57	50
Domuz	34	39	43	51

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım, 90'lı yılların ortalarına doğru bitmiştir. Bu bunalım nasıl aşılmıştır?

1- Bunun nedeni, bir ölçüde, ekonomik yönden zayıf köylüler ile toprak sahiplerinin yıkımıdır; toprak rantı ile toprak kirasının düşmesidir.

2- Bir ölçüde, iç fiyatların dünya fiyatlarının üstünde olması için, Kıta Avrupasında, başta tahıl olmak üzere tarımsal gıda maddelerine gümrük vergisi konulmasıdır.

3- A.B.D.'de, 1896'dan sonra tarlaların genişlemesi olayının durmasıdır; mısır ekimi çok yavaş artmaktaydı.[19]

4- Başlıca rolü ise, geniş ölçüde gübre kullanılması ve yoğun hayvancılık, ot, sebze, meyve, sanayi bitkileri gibi tahılla ilgili olmayan dalların genişlemesiyle *Avrupa'da yoğun tarıma geçiş* oynamıştır. Bu bakımdan evrim *gelişmeci bir yol* izlemiştir. Bu durum bugünkü tarımsal bunalımı çözümlemede son derece önemlidir.

Bu dönemde hayvancılık ürünleri, sebze, meyve ve sanayi bitkileri için ek pazarlar yaratan toplumsal ve tarihsel koşullar nelerdir?

Hayvancılık ürünleri sebze ve meyve için büyük bir ek talep doğuran şey başta hızlı şehirli nüfus artışıyla birlikte sanayiin hızla gelişmesiydi. Bu dönem, dünyanın emperyalist devletler arasında kesin paylaşımı ve buna bağlı olarak Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde daha kaliteli gıda maddelerine ilişkin bir ek talep doğuran az çok kalabalık bir işçi aristokrasisi katmanının oluşması dönemiydi. Uzun sözün kısası, Lenin'in, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabında belirttiği gibi, em-

peryalist evreye geçişi dönemiyle başlamış olan, kapitalizmin ge nelleşen hızlı gelişimi, Avrupa'da tarımsal bunalımı aşmaya olanak veren başlıca etken oldu.

Bu süreçler Almanya örneği üzerinde açıklanabilir. Tarımsal bunalım yıllarında hayvancılık şöyle gelişmiştir:

HAYVANCILIK[20]

(milyon baş)

Yıllar	At	Sığır	Domuz	Koyun
1873	3,4	15,8	7,1	25
1892	4,0	17,5	12,2	13,6
1913	4,5	20,9	25,6	5,5

Yaygın işletmeciliğin ayırt edici özelliği olan büyük koyun sürüsü çok azalmış; sığır, özellikle domuz miktarı büyük ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, hayvan kalitesi iyileşmiş, hayvanın ortalama ağırlığı ve ineğin süt verimi artmıştır.

Tarım işletmeciliği daha çok yoğunlaşmıştır: 1878 -1884' te, buğdayda ortalama ürün hektar başına 15,4 kentaldi[21], 1903 - 1907'de, 19,8 kental oldu[22]. Öteki tarım ürünlerinin verimi aşağı yukarı aynı oranlarda arttı.

Bundan kazançlı çıkanlar, elbette köylüler değil, özellikle, devletten çok yönlü yardım gören Alman toprak ağalarıdır.

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım sorununu Marksist yöntemle inceleme, bu dönemin ilk kaynaklarına dayanılarak yürütülmelidir. Tarım sorunu konusunda bilinen çalışmalarında Lenin tarafından çözümlenen süreçlerin - köylülüğün farklılaşmasıyla kapitalizm için iç pazarın oluşması, tarımsal üretim araçlarının kapitalist öğelerin ellerinde toplanması, vb. - tarımsal bunalım var olsun ya da olmasın, olageldiğini belirtmek gerekir (Lenin bu yazılarını XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalımın sonunda ve XX. yüzyıldaki tarım bunalımının başında yazmıştır). Tarımsal bunalım

bu süreçleri hızlandırır, onları köy emekçileri için daha da acılı kılar.

XX. YÜZYILIN BAŞINDA TARIMSAL BUNALIMIN OLMAYIŞI

XX. yüzyıl başında, Birinci Dünya Savaşından önce, Batı Avrupa'da tarım kendisini Amerikan rekabetine uyarlamıştı. Tarımsal gıda maddeleri fiyatları artık düşmüyor, bir artış eğilimi gösteriyordu.

BORSADA TON FİYATLARI[23]

(Alman markı olarak)

	Buğday		Çavdar		Mısır	
	1904	1913	1904	1913	1904	1913
Londra	144	158	...	...	...	...
Amsterdam (Amerikan kış buğdayı)	152	163	108	131	...	...
Şikago	...	...	...	...	83	103

Hayvancılık ürünlerinin borsa fiyatları, 1904 ile 1913 yılları arasında daha da çok arttı. Londra'da sığır etinin 100 kg. fiyatı 102 marktan 119 marka çıktı. Aynı fiyat hareketi öteki Avrupa pazarlarında da gözlendi[24].

Çok önemli bir olay da şudur: Birleşik Devletler'de, buğday ve mısırda ekili alanların artışı durakladı, alınan ürünler değişmedi; iç tüketim arttığı için ihracat görece azaldı; Birleşik Devletler'de fiyatlar yükseldi.

A.B.D'DE TARLALAR[25]

(milyon akr olarak, yıllık ortalama)

	1896-1900	1909-1913
Buğday	47	48
Mısır	92	101

ÜRÜNLER

(Milyon buaso olarak)

	1896-1900	1909-1913
Buğday	710	682
Mısır	2547	2632

Çiftlikte teslim buğdayın buaso fiyatı 1896'da 0,72 dolar iken, 1909'da 0,99, 1913'te 0,80 dolara çıktı; mısırın fiyatı sırasıyla 0,21; 0,58 ve 0,68 dolardı.

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım, böylece, XX. yüzyılın başında aşılmıştı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA TARIMSAL BUNALIM

XX. yüzyıldaki tarımsal bunalım, kapitalizmin genel bunalımının başlangıcından az sonra başladı. Birleşik Devletler'de, savaş içinde hızla yükselen ve 1919'da buasosu 2,13 dolara ulaşan buğday fiyatı, 1921'de 0,9 dolara, yani 1909 düzeyinin altına düştü. Öteki tahılların durumu da aynıydı.

Fiyatların bu aşırı düşmesinin nedeni neydi? Bunun başlıca nedeni, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında denizaşırı ülkelerde ekili alanların büyük ölçüde genişlemesiydi. Bu bakım-

dan, durum, XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalıma benzemektedir. Örneğin A.B.D.'de, buğday ekili alanlar 1913'te 52 milyon akrdan, 1919'da 74 milyon akra çıktı. Ekili alanlarda genişleme Kanada'da daha da büyüktü: 1909-1913 ortalaması olarak 4 milyon hektardan, 1920-1924 ortalaması olarak 8,7 milyon hektara çıktı.

Ama XIX. yüzyıla göre tarımsal üretim artışının niteliği değişti. Ekili alanlar, A.B.D.'de, XIX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında olduğu gibi, el değmemiş toprakları kendileri tarıma açan emekçi çiftçilerce değil, özellikle girişimciler ve kapitalist çiftçilerce genişletiliyordu. Savaş sırasında birikmiş olan, tekellerin güçlenmesi nedeniyle sanayi ve taşımacılıkta zor yer bulan görece düşük ölçekli sermaye, hararetle kapitalist ülkelerin tarımına yerleşmeye çalıştı. *Bu durum, kapitalizmin genel bunalımı döneminin ayırt edici özelliğidir. XX. yüzyıldaki tarımsal bunalımın temel nedeni budur. Bu dönem boyunca çok gelişmiş kapitalist ülkelerin tarımı yavaş yavaş manüfaktür evresinden makinalı gelişme evresine, fabrika evresine geçmiştir.*

Tarımsal bunalımların nedeninin sanayideki aşırı üretim bunalımları olduğu yolundaki kuramın yandaşları, tarımsal bunalımın 1920-1921 sanayi bunalımının sonucu olduğunu öne sürmektedirler. Oysa olaylar bu iddiayı doğrulamaz. Sanayi bunalımının tarımsal gıda maddeleri fiyatlarının düşmesinden ileri gelen bir tarım bunalımı doğurması için bu ürünlerin tüketiminin büyük ölçüde azalmış olması gerekirdi. Oysa 1920-1921 bunalımı oldukça kısa süreliydi, böyle bir sonuç doğuramazdı. Bu bunalım, gerçekte hemen hemen savaşa katılmamış olan Birleşik Devletler başta olmak üzere, her şeyden önce savaşmayan ülkelere zarar verdi. Bunalım sırasında nüfus başına düşen tüketim verileri, fiyatların düşmesinin tüketimde azalmanın sonucu olmadığını açıkça ortaya koyar. Nüfus başına yıllık ortalama tüketim azalmış olmakla birlikte, bu azalmanın oranları fiyatlarda sert bir düşüşe yol açmış olamazdı.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE NÜFUS BAŞINA ORTALAMA TÜKETİM[26]

	1913	1920	1921	1922
Günlük kalori	3480	3350	3260	3460
Buğday unu (yılık libre)	206	186	177	181
Et (yıllık libre)	144	136	134	138
Yağ (yıllık libre)	37	36	36	40
Şeker (yıllık libre)	81	86	87	104
Patates (yıllık libre)	185	146	154	154

Bu istatistiklerin kesin olmadıkları bilinmektedir. Ama bunlar, tüketimdeki azalmanın (patates dışında) önemsiz olduğunu yeterince açık bir biçimde göstermektedir. Ekmek tüketiminde azalma % 10'dan az olmuş, oysa yağ ve şeker tüketimi artmıştır. Ekmek tüketimindeki küçük bir azalmanın tarımsal bunalıma yol açabilmesi hiç de olası değildir.[27]

Tarımsal bunalımların nedeninin sanayi bunalımları olduğu yolundaki kuramın yandaşlarına, tarım bunalımının gelişmesini açıklamak daha da zordur. Daha önce anılan Ekonomi Politik Elkitabı'nda şöyle denilmektedir: "Tarım, bu bunalımın (1921 - E. V.) verdiği zararlardan henüz belini doğrultmadan, 1928 yılı sonunda, Kanada, A.B.D., Brezilya ve Avustralya'da yeni bir tarım bunalımının açık belirtileri görülüyordu."[28]

Demek oluyor ki, 1921 tarım bunalımı yıl sonra son bulmuştu. Oysa bu durum, yazarların, tarımsal bunalımların sürekli niteliği konusundaki haklı iddialarına aykırıdır.

Ama biz, K. Ostrovitianov, İ. Laptev, E. Chiffrine ile tarım bunalımlarına sanayi bunalımlarının yol açtığı yolundaki kuramın öteki yandaşlarından, 1928 yılında sanayi bunalımı henüz başlamamışken, kendilerine göre, "1928 yılı sonunda" tarım

bunalımının nasıl patlayabilmiş olduğunu bize açıklamalarını isteyeceğiz.

Oysa 1929-1933 bunalımının A.B.D.'de, 1929 yılı sonbaharında, Borsa'da çöküşle başladığı ve sanayi üretiminin, kısa süreli bir yavaşlamadan sonra, 1930'un ilk aylarında yükselmeye devam ettiği iyi bilinmektedir. Bunalım bütün genişliğine, ancak 1930 yılının ikinci yarısından itibaren kavuşmuştur. Bunalım kimi kapitalist ülkelerde, örneğin, Fransa'da ancak 1931'de başlamıştır[29].

1929-1933 bunalımının kendisi daha doğmadan nasıl ve hangi ekonomik mekanizma sayesinde bir tarım bunalımı "doğurma"yı başarabilmiştir? Bunun izler tutar yeri yoktur!

Tarımsal bunalımlara sanayi bunalımlarının neden oldukları yolundaki iddia yalnızca gerçeklere aykırı değildir, Marx'ın verdiği açık bilgilere de ters düşer. Marx, XIX. yüzyıldaki tarım bunalımı hakkında yalnız bir kez düşüncesini belirtmiş, şöyle yazmıştır: "Tarımsal bunalıma gelince; bu bunalım, sanayi ve ticaret bunalımlarına ilişkin devrelerden bütünüyle bağımsız bir biçimde, toprak mülkiyeti ilişkilerinde gerçek bir devrim doğurarak zamanla şiddetlenecek, yayılacak ve yavaş yavaş doruğuna varacaktır"[30].

1928 yılının Birleşik Devletler'de yeni bir tarım bunalımının başlangıcı olduğu yolundaki iddiayı hiçbir somut olay desteklememektedir.

A.B.D. TARIMI HAKKINDA TEMEL VERİLER

(milyon dolar olarak)[31]

Yıllar	Çiftçilerin brüt geliri	Çiftçilerin parasal geliri	Çiftçilerce elde edilen fiyatlar	Çiftçilere ödenen fiyatlar
			(1910-1914 : 100)	
1928	13.550	11.072	151	155
1929	13.824	11.296	149	154

Yukarıdaki veriler, kabul edilebilir istatistik hatanın üzerinde hiçbir düzeltme istemezler. A.B.D.'de buğday tarımında ekili alanlar da 1928'de 59 milyon akrdan 1929'da 63 milyon akra çıkmıştır.

Doğal olarak, kimi ülkelerde, 1928'de durumun ağırlaştığını gösteren özel göstergeler bulunabilir. Ama bu tür özel olaylar üzerine bir kuram kurulamaz. Doğru Marksist kuram her şeyi, ya da hiç değilse en önemli ortak olayları açıklamalıdır.[32] Eski bunalım 1928'de de sürebilir, ama, yeni bir bunalıma ilişkin göstergeler çıkarılmaz.

Kapitalizmin tarihinin bugüne dek görmüş olduğu bütün bunalımların en ağırı ve en uzun süreni olan 1929-1933 sanayi bunalımı, kuşkusuz, tarımsal bunalımı çok ağırlaştırmıştır. Sanayi bunalımı tarımsal gıda maddeleri fiyatlarında aşırı bir düşüşe yol açtı.

TOPTAN FİYATLAR
(BORSADA) [33]

	1929	1932
Buğday (Kış) (Bir buaso için dolar olarak)	1,16	0,47
Mısır (Kış) (Bir buaso için dolar olarak)	0,95	0,32
Domuz eti (112 İngiliz libresi için dolar olarak)	10,42	3,89
Pamuk (1 İngiliz libresi için sent olarak)	18,50	6,36

Fiyatlardaki çok büyük düşüş, A.B.D.'de bugüne dek yürürlükte olan fiyatların devletçe garanti edilmesi sistemini başlatmıştır.

Aşağıdaki verilerin gösterdiği gibi, Birleşik Devletler'de nüfus başına tüketim büyük ölçüde azalmıştır:[34]

	1929	1935
Günlük kalori	3480	3170
Buğday unu (yıllık libre)	173	150
Patates (yıllık libre)	155	138 (1934)
Et (yıllık libre)	131	116
Yağ (yıllık libre)	45	42 (1932)

Tüketimde düşme büyüktü. Son derece ilginç olan şudur: Gıda maddeleri genel tüketiminde en düşük düzey, kitlesel ve uzun bir işsizlik sonucu, işçilerin tüm geçim araçlarını ve veresiye yiyecek sağlama olanaklarını tükettikleri 1935 yılında kaydedildi. Aynı tüketim düşüşü öteki kapitalist ülkelerde de gözlendi.

Tüketimin azalması, çiftçilerce üretilen malların fiyatlarında büyük bir düşüşe yol açtı. Çiftçi ürünlerinin müşterileri olan değirmencilik, sütçülük tekelleri, et üzerine iş gören büyük şirketler satın alma fiyatlarını çok düşürdüler. Buna karşılık sanayi tekelleri ağır bunalıma karşın, ürünlerinin fiyatlarını görece daha yüksek bir düzeyde tuttular. Fiyatlardaki oransızlık Amerikalı çiftçiler için yıkıcı oldu.

XX. YÜZYILIN TARIMSAL BUNALIMINI XIX. YÜZYILDAKİ TARIMSAL BUNALIMLA KARŞILAŞTIRMA

İki bunalımın da temelinde üretimin toplumsal niteliği ile özel kapitalist mülkiyet arasındaki çelişki bulunmasına karşın, XX. yüzyılın tarım bunalımı, XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalımdan köklü bir biçimde ayrılır. Karşılaştırmada, XX. yüzyılın bunalımını tam gelişmesi evresinde, yani 60'lı yılların başında ele aldığımızı belirtmek isteriz; ama bu bunalım daha İkinci Dünya

Savaşından önce yayılmış olan tarım bunalımıdır; bu bunalımın evrimi ancak savaş nedeniyle geçici olarak kesintiye uğramıştır.

XX. yüzyılın tarım bunalımında (İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde) aşırı üretim, XIX. yüzyılda olduğu gibi, ne ekili alanların genişlemesi[35], ne de taşımacılık tekniğinde değişme nedeniyle değil, üretimin yoğunlaşmasının, geniş ölçüde makina ve madensel gübre kullanımının sonucu olan verim artışı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, aşırı üretim *çok gelişmiş kapitalist ülkeler tarımının kapitalist bir makina üretimi dalı haline dönüşmesinden* kaynaklanır.

Belli başlı kapitalist ülkelerde buğday tarımı verimini örnek olarak veriyoruz.

BUĞDAY TARIMINDA VERİM[36]

(hektar başına kental olarak)

	Birinci Dünya savaşından önce (1912 ya da 1913)	İkinci Dünya savaşından önce (1931 - 1935)	1937	1960	1962
A.B.D	10,2	8,8	9,2	17,4	16,1
Almanya	23,6	21,2	21,7	35,6[37]	35,1[38]
Fransa	13,8	16,0	13,3 (1936)	25,0	24,4
İngiltere	21,0	23,2	20,6	35,0	40,2
Arjantin	7,8	9,4	8,2	13,3	. . .

Verilen rakamlar elbette kesin değildir (ve - % 10 sınırları içinde). Şu ya da bu yılın ürününü hava koşulları da etkiler. Ama verilen rakamların kesin olmamasına karşın, şu iki olgu açıktır:

1- Birinci Dünya Savaşından önceki son yıllardan İkinci Dünya Savaşına kadar belli başlı kapitalist ülkelerde ortalama buğday verimi aşağı yukarı aynı düzeyde gitmekteydi. Bu durumda, uzun süreli ve ağır bir bunalım olan 1929 - 1933 bunalımı

büyük bir rol oynadı.

2- 1937 yılı ile 1960-1962 arasında ortalama buğday verimi % 50-%100 artış gösterdi. Öteki ekimlerin verimi de buna uygun olarak değişti.

Özellikle A.B.D., Almanya, Fransa ve İngiltere gibi çok gelişmiş kapitalist ülkelerde tarımsal verimin tarım tarihinde benzeri görülmemiş bu artışının nedeni nedir?

Bunun nedeni makine, madensel gübre, zararlı ot temizleyicisi, vb. için kapitalist tarım işletmelerinde yapılan çok büyük yatırımlar; kısacası, kapitalist tarımın bir makinalı tarım dalı haline dönüşmesidir.

Birleşik Devletler tarımı buna örnek olabilir.[39]

Yıllar	Makina ve gereçlerin değeri (milyar dolar olarak)	Tarımda çalışan kişi başına ortalama (dolar olarak)
1910	1,4	103
1958	17,4	2020
1960	18,4	2592

Buna süt inekleri, domuz, kasaplık hayvan, yumurta tavukları gibi sabit sermayenin değerini de eklemek gerekir. Birleşik Devletler imalat sanayiinde üretim araçları olarak (binalar dışında, makineler ve donatım) yatırılan sermaye, çalışan işçi başına 1929' da 1800, 1960'da ise 3037 dolar oluyordu.

A.B.D. sanayiinde yatırım artışının tarımdakinden daha yavaş gerçekleştiği kuşku götürmez. Tarımda çalışan işçi başına hesaplanan bu yatırımlar, şimdi birçok imalat sanayii dalına yatırılan sermayeden yüksektir[40]. (Elbette, saban, biçerdöğer, ekim makineleri, vb. gibi tarım araçlarının bir bölümünün sanayideki makineler gibi bütün yıl kullanılmadıklarını dikkate almak gerekir).

Öteki çok gelişmiş ülkelerde de bu kadar büyük yatırımlar yapılmıştır, ama bu yatırımlar elbette yoksul ya da orta köylü iş-

letmelerinde değildir. Azgelişmiş ülkelerde de bu durum görülmez.

Amerikan çiftliklerinde makine parkının artması şöylece kendisini gösterir[41] (bin olarak):

Yıllar	Traktör	Kamyon	Biçerdöğer	Mısır hasadı makinası	Süt sağma aygıtlarına sahip çiftlik miktarı
1920	246	139	4	10	55
1940	1545	1047	190	110	175
1960	4770	3110	1065	780	730

Son 20 yılda Amerikan çiftliklerinde büyük makina parkı 3-7 kat artış gösterdi. Öteki çok gelişmiş ülkelerde de aynı durum görüldü. Okuru yormamak için rakam vermeyeceğiz.

A.B.D.'de tarımsal verimin artışında yapay gübre tüketiminin artmasının büyük bir rolü vardır. Yapay gübre tüketimi 1940'da 9,4 milyon ton iken, 1959'da 25 milyon tona yükseldi[42]. İkinci Dünya Savaşından sonra, Batı Avrupa'da madensel gübre tüketimi büyük ölçüde arttı. Batı Avrupa'da azotlu gübrelerin tüketimi şöylece arttı (bin ton olarak saf azot)[43]:

1954 / 1955	1960 / 1961
2167	3060

Tarımda yoğunlaşma ve tarımsal gıda maddelerinde aşırı üretim yalnız çok gelişmiş ülkelerde meydana geldi. Kalkınma yolundaki ülkelerde tarımsal gerçeçler bugüne kadar çok az iyileşme gösterdi. 1956'da Hindistan'da yapılan son sayıma göre şu rakamlar bulunuyordu:

Ağaç sabanlar (kara sabanlar) 37.000.000
Demir saban 2.000.000
Traktörler 18.000

Böylesi üretim araçlarıyla yiyecek üretimini arttırmanın ve hızla artan bir nüfusun gereksinimlerini karşılamanın olanaksız olduğu açıktır. Durum, öteki azgelişmiş ülkelerde de aynıdır.

Çok gelişmiş zengin kapitalist ülkeler ile azgelişmiş yoksul ülkeler arasında var olan ve gittikçe büyüyen farklılık, tarımsal bunalıma çok çelişkili bir biçim verir: *Çok gelişmiş ülkelerde (ve plantasyonlarda) gıda maddeleri aşırı üretimi; azgelişmiş ülkelerde yiyecek kıtlığı, eksik beslenme vardır.* XX. yüzyılın tarım bunalımı ile XIX. yüzyılın bunalımı arasındaki ikinci farklılık buradadır.

Engels'in, tarımsal bunalımın nedenlerinden biri olarak belirtmiş olduğu, azgelişmiş ülkelerden çok düşük fiyatlarla buğday ihracatı bugün yoktur. Tersine, çok gelişmiş ülkeler (Birleşik Devletler, Kanada, Fransa), gıda maddelerini, son yıllarda Hindistan, Pakistan, vb. gibi kalkınma yolundaki ülkelere göndererirler. A.B.D. bunu genellikle ekonomik "yardım" biçiminde yapar. Emperyalist ülkelerin tarımsal gıda maddeleri ambarı sayılan azgelişmiş ülkelere ilişkin eski kavram açıklanmaya muhtaçtır.

Kapitalizmin henüz var olduğu tarihsel dönemde, tarımsal bunalımın çift yönlü özelliğinin az da olsa değişmesi pek olası değildir.

Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde sermayenin giderek artan yoğunlaşması olayı vardır, bu ülkelerde tekeller hep daha güçlüdürler. Küçük sermayeler sanayi alanına girmekte gittikçe güçlük çekerler. Ya borsadan yüksek fiyatlarla menkul değerler satın alacaklar (bunun kâr oranı çok düşüktür) ya da tahvile yatırılacaklardır. Bu durumda, küçük sermayeler tarım alanına girmek için çalışmalarını sürdürecek, onu bütünüyle kapitalist bir üretim dalı haline getireceklerdir. Marx'ın, *Kapital*'de, tarımın salt kapitalist temellerde yapıldığını söyleyerek toprak rantını çözümlemeğe başladığı o varsayım, günümüzde, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçeklik haline gelmiştir.

Öte yandan, tarımsal verimi arttırmak için azgelişmiş ülkeler yalnızca gerekli sermayeden yoksun değildirler, bu sermaye olsa bile, hâlâ var olan feodal ve yarı feodal latifundialar sistemi koşullarında (örneğin Türkiye, Pakistan, Brezilya, Arjantin ve hatta İspanya ve İtalya'nın Güneyinde) onu kullanmak olanaksız

olacaktır. Köklü bir toprak reformu ve önemli yatırımlar olmaksızın bu ülkelerin tarımında halen hüküm süren durumu değiştirmek olanaksızdır.

Marx şöyle yazıyordu: "Ama kapitalist üretim sistemi başlangıcında, kendisine uygun olmayan bir toprak mülkiyeti sistemiyle karşı karşıyadır. Tarımı sermayeye bağımlı kılarak kendisine uygun biçimi yaratan yalnız kapitalist üretim sistemidir..."[44]

Azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki tarımsal rejim, tarımsal üretimi arttırmaz, bu ülkelerin hızla artan nüfusunun beslenmesine gitgide daha az olanak verir. 1953'te, "Gıda ve Tarım Örgütü" direktörü Dodd şöyle söylüyordu: "Az beslenenlerle çok beslenenler arasındaki uçurum şimdi geçmiştekinden daha derindir".[45] On yıl sonra aynı örgüt, raporunda, "çok gelişmiş ülkelerde yiyecek fazlalarının artması, artmasa bile süregiden eksik beslenme ve daha az gelişkin ülkelerde kıtlık"[46] dönemi olarak 1970'e kadar uzanan dönemin doğru bir tablosunu çizmiştir.

1963 Haziranında, Washington'da, uluslararası Beslenme Kongresinde konuşan Kennedy resmen şunu açıkladı: "Kıtlığa karşı savaş gerçekten insanlığın kurtuluşu yolunda bir savaştır... Yeryüzünde ve uzayda daha önemli savaş yoktur, çünkü yarısı aç yarısı tok bir dünyada barış ve gelişme olanaksızdır. Bizim için, diye ekliyordu Kennedy, yeryüzünde açlığın kökünü kazımak bütünüyle olanaklıdır. Gelecek yıl zafere ulaşmayı beklememeliyiz... Ama zafer bizim kuşağımızın ömrü içinde kazanılmalıdır". Ne var ki, Kennedy somut bir çözüm göstermedi. Kennedy'nin sözlerini aktaran Amerikan dergisi şunları ekler: "Açlığa karşı savaşa ilişkin bu ilginç açıklamanın arkasında şu korkunç gerçekler vardır. Bugün yaklaşık 10.000 kişi, yani geçmişte her zamankinden çok daha yüksek sayıda insan her gün açlık ya da eksik beslenme sonucu ölmektedir. Gelecek 10 yıl içinde yalnız Hindistan'da 50 milyon çocuk açlıktan ölecek. Yerkürede bulunan üç milyar kişinin yarısından çoğu hiçbir zaman doyasıya yemek yememektedir..."[47]

Bu tahminin yalnızca 1970'e kadar uzanan dönem için değil, kapitalizm var olduğu sürece geçerli olduğunu düşünüyoruz.

Azgelişmiş ülkelerdeki feodaller, yatırımlar yoluyla tarımın burjuvaca işlenmesine hem de inatçı bir biçimde direnmektedirler. Burjuva kaynaklarından alınma birkaç örnek verelim.

"Peru, XX. yüzyılda varlığını sürdüren ortaçağdaki İspanyol haciendası sisteminin klasik bir örneğidir. 160.000 Perulu (11 milyonluk nüfusun % 1,5'u ekilebilir toprakların % 76,2'sine sahiptirler. Buna karşılık 6 milyon Perulunun % 1'den daha az ekilebilir toprakları vardır.Büyük haciendalarda, sahiplerine büyük gelirler getiren pamuk gibi ihracata yönelik ekincilik yapılır. Oysa tarımsal nüfus temel gıda maddelerinden yoksundur."[48]

Bir başka dergi, tüm Latin Amerika konusunda şöyle yazar: "Toprakların % 6'sından daha azında meyvecilik yapılır... Toprak sahiplerinin % 5'inden azı ekilebilir toprakların % 70'inin sahibidirler. Bu alanlardan yalnızca dörtte biri ekilmiş ya da hayvancılığa ayrılmıştır. Bu durum, 17 Latin Amerika ülkesini gıda maddeleri ithaline zorlayan (ithalat çoğu zaman büyük ölçüde döviz çıkışına yol açar) bir yiyecek kıtlığı doğurur. Ayrıca birçok ülke halkının büyük bir bölümü sefil bir yaşam sürdürür, feodalite koşullarında yaşar... Ortalama Latin Amerikalı günde 1200 kalori alır..."[49]

Bu tarım ilişkilerinden dolayı, tarımsal üretim artışı hemen hemen olanaksızdır.

Aşağıdaki tablo, çok gelişmiş ülkelerin tersine, kalkınma yolundaki ülkelerin verimi artıramadıklarını gösterir:

BUĞDAY ÜRÜNÜ (HEKTAR BAŞINA KENTAL OLARAK)[50]

Yıllar	Hindistan	Cezayir	Arjantin
1909-1913	8,1	6,7	6,6
1923-1927	7,5	5,3	8,6
1925-1929	6,8	5,5	8,6
1929-1933	7,2	5,3	8,8
1934-1938	6,9	5,6	9,8
1948-1949/1952-1953	6,7	6,2	11,5
1958-1959	6,8	6,3	12,8
1959-1960	7,9	6,4	13,3
1960-1961	7,8	7,8	11,0

İkinci Dünya Savaşından sonra verim yalnız Arjantin'de önemli ölçüde arttı. Hindistan'da ve Cezayir'de ürün, halen Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğundan daha yüksek değildir. Hatta Hindistan'da pirinç ürünü 1914 öncesindekinden bile düşüktür; 1909-1914'te 16,5, 1961'de ise 15,2 kentaldır.

Çok gelişmiş ülkelerde eşit, hatta daha az bir yüzölçümünde, yeni yatırımlar sayesinde verimin hızla artışı, burjuva ekonomi politiğinde 150 yıldır baş tacı edilen ve kapitalist rejimde emekçilerin yoksulluğunu haklı göstermeye yarayan toprağın azalan verimliliği kuramını[51] *bütünüyle çürütür*. Savaş sonrasındaki gelişmeler tarım alanındaki ek yatırımların somut koşullara göre, önceki döneme oranla daha büyük bir ürün ve gelir artışı sağlayabilecekleri yolundaki Marx'ın tezinin bütünüyle haklı olduğunu göstermiştir.

Tarımda gelişme düz giden bir süreç değildir. Örneğin, İngiltere'de ekili alanlar İkinci Dünya Savaşı sırasında artmış, savaşın bitiminden sonra yeniden azalmıştır.

TARLA VE OTLAKLARIN ALANI[52]

(Ortalama milyon akr olarak)

	1938	1944 (en çok)	1948	1960
Tarlaların alanı	9,0	14,5	13,2	11,2
Buğday tarlaları	1,9	3,2	2,3	2,1
Otlaklar	22,7	16,4	17,9	19,6

Aşağıda üç tipik ülkeye - büyük buğday üreticileri - ilişkin verileri belirtiyoruz.[53]

Buğday tarlaları (milyon hektar olarak)				Verim (hektar başına kental)		
	1937	1960	1961	1937	1960	1961
Kanada	10,4	9,4	9,6	4,8	14,2	7,4
Avustralya	5,7	4,9	5,7	9,0	11,1	10,4
Arjantin	6,2	4,4 (1959)	4,6	8,1	13,3	...

Gelişme, çok gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gibidir: Buğday tarlalarının alanı küçülmüş, verim ise önemli ölçüde artmıştır (Kanada'da 1961 yılı kötü bir ürün yılıydı).

Demek oluyor ki *kapitalist dünyanın tümünde aşırı üretimin, XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalımda olduğu gibi, ekili alanların büyümesinden değil, ekili alanlar azalmakla birlikte, verimin artmasından ileri geldiği açıktır.*

Çok gelişmiş ülkelerde hayvancılık da büyük ölçüde gelişme gösterdi.

Şimdi artış yalnız hayvan sayısı[54] (at dışında) bakımından değildir, özellikle artış gösteren hayvancılığın üretkenliğidir: İneğin verimi, kasaplık hayvanın ağırlığı. Batı Almanya örnek gösterilebilir.

YILDA İNEK BAŞINA ORTALAMA VERİM
(Kg olarak)[55]

1937	1954 - 1959	1960	1961
2519	3068	3395	3428

Tarımdaki kapitalist evrim sanayideki kapitalist gelişmenin aynı sonuçlarını doğurur: küçük üreticilerin - küçük ve orta köylülerle çiftçiler - kovulması, büyük kapitalist işletmelerde üretimin gitgide artan yoğunlaşması.

Yine de önemli bir fark vardır. Kapitalist sanayide emeğin üretkenliğinin artışından kaynaklanan işçi sayısı azalması, bugüne kadar sanayideki üretim hacminin artmasıyla gideriliyordu. Yalnızca son yıllarda Birleşik Devletler'de üretimde çalışan işçi sayısında bir azalma eğilimi gözlenmektedir. Buna karşılık tarımda, Marx'ın da yüz yıl önce öngörmüş olduğu gibi, işçilerin kovulması mutlak ve kesindir. Marx şöyle yazıyordu: "Kapitalist üretim biçiminin niteliği, tarımsal olmayan nüfusa oranla köylü nüfusta sürekli bir azalışa yol açar... Tarımda belli bir araziyi işlemek için gerekli değişken sermaye kesin olarak azalır; bu sermaye ancak yeni topraklar ekildiği ölçüde artabilir...[56]" Oysa, kapitalist ülkelerde ekili alanların yüzölçümü artık artmamaktadır.

Tarımda iş gücünün mutlak kovuluşu en açık bir biçimde A.B.D.'de görülür. Birleşik Devletler'de tarımda çalışan kişilerin sayısı emeğin üretkenliğinin yükselmesi sonucu sürekli olarak azalmaktadır.

BİRLEŞİK DEVLETLER'DE TARIMDA ÇALIŞAN İŞ GÜCÜ[57]

(milyon kişi)

1929	1939	1949	1957	1961	1962[58]
10,5	9,6	8,0	6,2	5,5	5,2

1949'dan 1961'e kadar on iki yılda, Birleşik Devletler' de, tarımda çalışan kişilerin sayısı 2,5 milyon, yani % 30 azalmıştır. Bu, tarımda emeğin üretkenliğinin hızlı yükselmesinin sonucudur. Saat başına verim (1947 - 1949 = 100) 1929'da % 54' ten, 1961'de % 210'a çıkmış[59], yani yılda ortalama % 12 artmıştır.

Çok gelişmiş kapitalist ülkelerin tarımında sağlanan önemli gelişme, kapitalizmin olağan sonuçlarıyla ilgilidir: emekçi köylülerin kitlesel yıkımı[60] ve milyonlarca sanayi işçisinin kovulması. Öte yandan, tarımsal ürünlerin aşırı üretimi, kentlerdeki emek-

çilere hiçbir yarar sağlamamıştır, çünkü fiyatlar, burjuva devletin ve tekellerin işe karışması yüzünden düşmemektedir.

★★★

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım ile XX. yüzyılın bunalımı arasındaki temel farklılık şu noktadadır.

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım *yalnız buğday bunalımıydı ve yalnız Batı Avrupa ile Birleşik Devletlerin doğusunu etkiledi.* Kapitalizmin yükseliş koşullarında geçen bu bunalım, bu nedenle (toprak rantının düşmesi dışında) hayvancılıkta yoğun işletmecilik sayesinde aşıldı. Kentli nüfusun hızlı artışı hayvancılık ürünlerine ek bir talep doğurmuştu.

XX. yüzyılın tarım bunalımı *tarımsal üretimin bütün dallarına yayılır.* Aşırı üretim hem tüm çok gelişmiş kapitalist ülkelerin tarımını ve hayvancılığını, hem de azgelişmiş ülkelerdeki plantasyonları etkiler. Tarımsal bunalımın genel niteliği daha 30'lu yıllarda kendisini belli etmiştir; İkinci Dünya Savaşı bunalımın akışını durdurmuş, 60'lı yıllarda ise kapitalist tarımın bütün dallarında aşırı üretim tam gelişmesini göstermiştir.

Bu durum daha belirgin bir biçimde en zengin kapitalist ülke olan Birleşik Devletler'de ortaya çıkar. Aşırı üretime karşı koymak için devlet alımlara girişmiş ve şu gıda maddelerini depolamıştır: buğday, arpa, mısır, yulaf, pirinç, pamuk, tereyağı, peynir, süt (toz olarak), dört çeşit yağlı tohum, şeker ve öteki altı gıda maddesi. Devlet, 30 Haziran 1960'da 7,2 milyar dolarlık gıda maddeleri depolamıştı, bu tutarın hemen hemen yarısını buğday oluşturuyordu. 1960'da, yalnız stoklama giderleri devlete 522 milyon dolara patladı.[61]

Amerikan Devleti, on bir yıl içinde (1950 - 1960), stoklarından 13,8 milyar dolar değerinde mal çıkardı ve başta azgelişmiş ülkelere olmak üzere borç ve "yardım" biçiminde (yani olağan ticaret yoluyla değil) gönderdi.[62] Amerikan tarımsal ürün fazlaları serbest fiyatlarla dünya pazarına sürülmüş olsaydı, bunun dünya pazarı için nasıl bir yıkım olacağı kolayca düşünülebilir.

Tarımda kapitalizmin hızlı gelişmesinin sonucu olan tarımsal gıda maddeleri aşırı üretimi, Batı Avrupalı çok gelişmiş kapitalist ülkelerde de görülür.

Yakında, Ortak Pazar üyesi ülkelerin de gıda maddeleri fazlaları olacaktır.

ORTAK PAZAR ÜYESİ ÜLKELERİN GEREKSİNİMLERİNE GÖRE GIDA MADDELERİ ÜRETİMİ

(% olarak)[63]

Sebze	104	Buğday	93
Domuz eti	102	Sığır eti	92
Tereyağı	101	Yumurta	90
Patates	100	Gıda maddeleri	
Şeker	98	toplamı	87

Her şeyden önce iklim koşulları nedeniyle yetiştirilemeyen ürünlerin kıtlığı vardır: narenciye, yağlı tohumlar ve öteki tropikal ürünler.

Tarımın özgül ağırlığının görece yüksek olduğu Fransa'da, daha 1962'de, büyük ölçüde buğday fazlası vardı: 25 - 27 milyon kental buğday ihraç etmek gerekiyordu. Ürün fazlaları, hektar başına ortalama 29 kentala ulaşan sürekli verim artışının sonucudur.

Fransız tarımında olagelen süreçler, Birleşik Devletler'de gözlenenlere benzemektedir. Fransız tarımında sermaye yatırımları son on iki yıl içinde iki katına çıkmıştır. İnek sayısı 15 milyondan 20 milyona yükselmiştir. Emeğin üretkenliği yılda ortalama % 7 artmıştır. Her yıl, yaklaşık 100.000 işçi tarımı terk etmekte ve kentlere gitmektedir.[64] Köylerde kalanlar özellikle yaşlılardır. Küçük köylüler yok olmaktadır. Şu sırada küçük köylülüğün korunması için mücadele vardır. Bir hektarlık tarım arazisinin fiyatı, komşu ülke Batı Almanya'daki toprak fiyatının yalnızca üçte biridir.[65]

Tarımdaki bu gelişmenin Marx'ın tahminlerine uygun olduğunu belirtelim. "Kapitalist üretim biçimi geliştikçe, sermayenin toprakta merkezleşmesi de gelişir..."[66]

İngiltere'den farklı olarak, Birleşik devletler ve Fransa'da toprak özellikle zengin köylü ve çiftçilerin mülkiyetinde olduğu için, tarımda sermaye yatırımları kolaylaşmıştır. Bu köylü ve çiftçilerin kendileri kapitalisttirler. Toprak mülkiyeti, yatırımlar için engel oluşturmaz. Marx şöyle yazar: "toprak sahibi bizzat kapitalist, ya da kapitalist toprak sahibi ise, onun bakımından toprak mülkiyeti, sermaye yatırmak için artık bir engel değildir."[67]

İngiltere, iklimsel ve tarihsel özellikleri nedeniyle, özellikle hayvancılık yapar. Ama orada da aşırı üretim vardır. Büyük Britanya'nın tarım politikası şimdi bir bunalım içindedir. *The Economist* şöyle yazar: "Sübvansiyonlar akıllıca kullanılmış olsaydı, mal bolluğunun önlenebileceği hep düşünülmüştür. Bunu önlemenin olanaksız olduğu geçen yıl kanıtlandı. Hatta sığır ve koyun etinde bir aşırı üretim kaydedildi ve hazine, yapılmayan ödemeleri karşılamak üzere daha önce saptanan tutardan yıllık 70 milyon sterlin fazla para dökmek zorunda kaldı. Bu bir kaderdi. Çiftçilere önerilen fiyatlar bugünkü düzeyini koruduğu sürece, hangi gıda maddesinde olursa olsun, fazla ürün sağlamakta, yaklaşık bir milyon İngiliz çiftçi ve tarım işçisinin emeğinin üretkenliğinin halen yeterince yüksek olması demekti bu."[68]

Süt ürünleri aşırı üretimi, kapitalist ülkelerde gitgide büyümektedir. 1962'de, İngiltere'de, kaymağı alınmış çok miktarda süt, eski lağımlara ve akarsulara dökülmüştür. Fransız köylüleri, fiyatları yüksek düzeyde tutmak amacıyla sütü sokaklara dökmüştür, vb.

Bu, geçici bir olay değildir. Gıda ve Tarım Örgütü ile Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun ortak değerlendirmesine göre, Batı Avrupa, 1958'de, 97.000 ton süt ürünü (tereyağı olarak hesap edilmiştir) ithal etmiştir. Batı Avrupa, 1965'te 235.000 ton, 1970'te ise 424.000 ton ihracatlık fazla ürüne sahip olacaktır.[69] Kimi gelişmiş kapitalist ülkelerde et, domuz yağı, vb. ürün fazlaları vardır.

Plantasyonlardan gelen ürünler konusunda ise, bunalım en

şiddetli olarak kahve üretiminde görülmektedir. Brezilya kahvesinin fiyatı, 1957'de, çuvalı 59 dolardan, 1962'de 40 dolara inmiştir.[70] Kahve stokları iki yıllık dünya tüketimini karşılayabilecek miktarlardadır.[71] Kahve konusunda yapılan uluslararası anlaşma, bu durumda hiçbir değişiklik yapmamıştır.

Bu koşullarda, başlıca üretici olan Brezilya için kahve üretimini topluca yok etmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Bir milyar ağacın sökülmesi gerekmektedir; bu işlem devletçe finanse edilmektedir. Güçlü buldozerler birtakım plantasyonları tümüyle bozmaktadır.

★★★

XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım sırasında, buğday ve öteki tahılların fiyatları çok düşmüştü. XX. yüzyılın tarım bunalımında, başta Batı Avrupa ülkeleri ve A.B.D.'de olmak üzere, kapitalist devletin bütün gücü böyle bir fiyat düşüşünü önlemek için seferber edilmiştir. Bu, gümrük tarifelerinin arttırılması[72], ithalat sınırlaması ve bugün de uygulandığı gibi, tarımsal gıda maddelerinin fiyatlarının devletçe saptanması yoluyla sağlandı. Bu önlemler sonunda, politik etkenler işe karıştığından, fiyatlar, *malın değerinden, ya da maliyet fiyatından gittikçe uzaklaşmaktadır*. Buğdayın 1962 yılında Batı Avrupa ülkelerindeki fiyatı örnek olabilir.

BUĞDAYIN RESMİ FİYATI[73]

(tonu sterlin olarak)

F.A.C.	Fransa	İngiltere
37	27	27

F.A.C.'de buğdayın ne değeri, ne de maliyet fiyatı Fransa'dakinden daha yüksek olabilir. Bu komşu ülkede iklim koşulları ve toprak F.A.C.'dekinden daha elverişli değildir, yatırımlar ise daha düşüktür. F.A.C.'de buğday fiyatının Fransa ya da İn-

gilicre'dekinden % 36 daha yüksek olması yalnız politik nedenlerle açıklanır. Her şeyden önce bir tarım ülkesi olan Danimarka'da bile, iç pazarda, hayvansal gıda maddelerinin devletçe saptanan en az fiyatları söz konusudur.

F.A.C. konusunda ötcki tarım ürünleri için de aynı fiyat sapması vardır.

ÇİFTLİK FİYATLARI[74]

(1961/62'de, 100 kilosu mark olarak)

	F.A.C.	Fransa	İtalya	Hollanda	Belçika
Yemlik arpa	37	25	30	29	33
Şeker pancarı	7	5	6	5	5
Domuz eti	235	226	228	187	210
Süt	35	31	29	31	27
Yumurta	306	277	314	183	227

Fiyat farklılığı % 30'a ulaşır. Alman köylülerinin, dolayısıyla hükümetlerdeki partilerin, Ortak Pazar ülkelerinde 1970'den önce tarımsal gıda maddeleri fiyatlarını eşitleştirmeyi öngören plana şiddetle karşı çıkmaları anlaşılmaktadır.

Devlet fiyatları sistemi şimdi tarımsal gıda maddeleri ihracatçısı ülkelerde de vardır: Birleşik Devletler, Kanada, Arjantin, vb. 1962 yılında A.B.D. iç pazarında buğday fiyatı 60 İngiliz libresi için 2,34 dolar, ihracat fiyatı ise 1,63 - 1,73 dolardı.[75] Arjantin'de buğday, mısır, darı, yağlı bitkiler, vb.'nin fiyatlarını devlet saptamaktadır.[76]

Bu örnekler, *tarımsal bunalımın dönemselliği* ve genel olarak bunalımın gelişmesi *hakkında birtakım sonuçlar çıkarmak için fiyat hareketine dayanmanın şu anda olanaksız olduğunu* gösterirler. Bugün, artık, gıda maddelerinden çoğunun dünyada serbest fiyatları yoktur.

Savaş sonrasında tarımsal gıda maddeleri fiyatlarının oluşumu yalnız devletin müdahalesiyle değil, kimi ülkelerin parası-

nın çeşitli ölçülerde değer yitirmesiyle de bozulmuştur. Bu yüzden, parasının altın karşılığı değişmediğinden (herhalde biçimsel olarak) yalnız Birleşik Devletler'de uygulanan fiyatları veriyoruz.

BİRLEŞİK DEVLETLER'DE TARIMSAL GIDA MADDELERİ FİYATLARI ENDEKSİ[77]

(1947 - 1949 = 100)

1938	1945	1948	1951	1953	1957	1961[78]
38,3	71,6	107,3	113,4 (en çok)	97	90,9	87,9

1945 fiyatları karaborsayı dikkate almaz; 1951 yılındaki yüksek fiyatlar Kore Savaşının sonucudur. Büyük bir aşırı üretime karşın, fiyatlar 1953'ten sonra çok az düşmüştür; kapitalist çiftliklerde maliyet fiyatı 1938'dekinden çok daha düşük olmasına karşın, bu fiyatlar 1938'dekilerden 2,5 kat yüksek olmuştur.

Fiyatlarda benzeri bir gelişme F.A.C.'de de gözlenmiştir.

TARIMSAL GIDA MADDELERİNİN PERAKENDE FİYATLARI[79]

1938 - 1939	1956 - 1957	1959 - 1960
100	211	328

Bu tablonun gösterdiği gibi, fiyatlar iki katından fazla artmıştır. (Şimdi markla doların paritesi savaş öncesinin aynı, hatta markın kuru biraz daha yüksektir).

Birleşik Devletler'de ve Batı Avrupa'da fiyatların nispi istikrarı, gümrük tarifeleri dışında, çok yüksek devlet sübvansiyonları sayesinde korunmuştur. Bu ülkeler, 1962'de, tarımsal fiyatları desteklemek için şu paraları harcamışlardır:

Birleşik Devletler (1962)[80] . . . . . 6.036 milyon dolar
İngiltere . . . . . 399 milyon sterlin= 1.120 milyon dolar

F.A.C. (Federal hükümet ile federe Devletler) 6,6 milyar mark = 1.650 milyon dolar

F.A.C hükümetinin - ulusal ekonomideki bütün oranlar korunduğunda - tarımsal üretimi desteklemek için Birleşik Devlet-ler'den daha az harcama yapmadığını görüyoruz.

Bu harcamalar, ancak kapitalist çiftçilerle zengin köylülerin (İngiltere'de, kısaca, büyük toprak sahiplerinin) yararınadır. Birleşik Devletler Senatosunun bir resmi belgesinde şöyle denilir: "Fiyatları destekleme politikamızdan, temelde, çok iyi makinalaşmış iki milyon büyük çiftlik yararlanmıştır. Kalan 3,5 milyon çiftliğin üretimi o kadar önemsizdir ki, çiftçiler fiyatların yüksek tutulmasından çok az yararlanmaktadırlar."[81] 1955'te pamuk üreticilerine verilen hükümet sübvansiyonları ortalama 268 dolara ulaşmıştır. En büyük pamuk üreticisi ise 1.292.472 dolar almıştır.

Tarımsal gıda maddeleri fiyatlarını yüksek tutmak için devletin yaptığı büyük harcamalar ekonomik değil, yalnızca politik niteliktedir. Çok gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomisinde tarımın göreli önemi çok zayıftır. Birleşik Devletler'de, 1961'de[82], tarım dışı gelir 399 milyar dolar, buna karşılık tarımsal gelir 17 milyar dolardı. Başka bir deyişle, tarımdan doğan gelir, ülke nüfusunun gelirinin ancak yaklaşık % 4'üydü. Öte yandan, devletin ödemeleri tarım gelirinin üçte birini oluşturmaktadır. Öteki çok gelişmiş kapitalist ülkelerde de (Kanada ve bir ölçüde Fransa dışında) benzeri bir durum vardır.

Devlet sübvansiyonları, İngiliz çiftçilerinin gelirlerinde son derece önemli bir yer tutar. Bu durum, toprak sahiplerinin hâlâ çok büyük olan siyasal etkisi ile açıklanır. *Times* şöyle yazmaktadır: "Doğrudan doğruya fiyatları desteklemek üzere İngiliz çiftçilerine devletçe verilen paralar, 1961 - 1962'de, bu çiftçilerin yıllık net gelirinin yarısından fazlaydı. Eğer buna devletin tanıma sağladığı öteki sübvansiyon biçimleri de eklenirse, bu rakam çiftçilerin gelirinin % 83'üne ulaşır. Bunlar, ilk kez 1947 tarihli yasayla getirilen bugünkü tarımı destekleme ve çiftçilerin açığını kapatma sisteminin yararlılığını yeniden tartışmaya getiren çürütülmez rakamlardır."[83]

Tarıma sağlanan bu cömert sübvansiyonların politik nedeni bellidir. Belli bir yüksek memurlar katmanı dışında, işçilerle memurların sınıfsal çıkarlarının kapitalizmin varlığı ile nesnel çelişme halinde bulunduğu çok gelişmiş kapitalist ülkelerde, hali vakti yerinde köylülerle kapitalist çiftçiler, nüfus içinde özel mülkiyet sistemini savunan biricik kitledirler, burjuvazinin tek müttefikidirler. Bütün bu ülkelerde büyük sermayenin hükümetleri, bu nedenle, bu öğeleri desteklemek için büyük paralar harcamaktadırlar.[84]

Büyük devlet harcamaları yoluyla tarımsal fiyatları destekleme sistemi işçi sınıfına üç yönden zarar verir:

1- Hükümetlerin çiftçilere ve kapitalist köylülere akıttıkları paraların çoğu, doğrudan ve dolaylı vergiler biçiminde işçi ücretlerinden yapılan kesintilerden kaynaklanır.

2- Gıda maddelerinde aşırı üretime karşın, tarımsal fiyatların yapay olarak desteklenen yüksek düzeyi, işçilerin gıda maddelerini pahalıya satın almak zorunda kalmaları demektir. Örnek olarak A.B.D.'ye ilişkin rakamları verelim.

GIDA MADDELERİNİN TÜKETİM FİYATLARI ENDEKSİ[85]

(1947 - 1949 = 100)

1938	1948	1957	1961	1962
48,4	104,1	115,4	121	122

Aşırı üretime karşın, tüketimde fiyatlar sürekli olarak yükselmektedir ve şimdi savaş sonrasına göre iki katına çıkmıştır.[86] Tekeller burada da, kuşkusuz büyük bir rol oynamaktadırlar.

3- Kapitalist çiftçi ve köylülere sübvansiyon dağıtma sistemi tarımda makinalaşmayı hızlandırır, her yıl yüz binlerce tarım işçisini işten uzaklaştırır. Bu işçiler sanayide iş aramaya giderler ve emek pazarını etkilerler.

★★★

Az önce söylenenleri özetleyelim:

1- Tarım bunalımları devresel bunalımlar değildirler, devre devre meydana gelen bir süreç değildir bu. Tarımsal bunalımları kendi başlarına sanayi bunalımları doğurmaz. XIX. yüzyıldaki tarımsal bunalım üç sanayi devresini kapsamıştır. XX. yüzyılın bunalımı ise, İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde dünya çapında aşırı üretim olmadığı halde, tam gelişmesini göstermiştir. Ama bütün koşullar aynı kaldığında, sanayi bunalımları tarım bunalımlarını, bunlar da sanayideki aşırı üretim bunalımlarını ağırlaştırırlar.

2- XX. yüzyılın tarım bunalımı ekili alanların genişlemesinden değil, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarımına ve kapitalist plantasyonlara yapılan büyük yatırımlar sonunda tarımda verimin, hayvancılıkta üretkenliğin artmasından kaynaklanmıştır.

3- 60'lı yıllardaki gelişmesiyle, XX. yüzyılın tarım bunalımı çelişkili bir olaydır: Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde aşırı üretimle azgelişmiş kapitalist ülkelerde kaynak yetersizliği ve yarı feodal tarım rejiminin gelişmeyi engellemesinden kaynaklanan gıda maddeleri kıtlığı ile birlikte bulunmaktadır. XIX. yüzyıldaki durumun tersine, bu ülkelerin gereksinimini, gıda maddeleri bakımından, gelişmiş kapitalist ülkeler sağlamaktadır.[87]

4- Fiyatlar dünya pazarında rekabet yoluyla değil, politik nedenlerle (kapitalist rejimin tarım alanındaki savunucuları olan görece geniş bir küçük kapitalistler katmanını korumak) kapitalist ülkelerin hükümetlerince belirlenmiş olduğundan, tarımsal gıda maddeleri fiyatlarının gelişmesi (ılıman iklimli ülkelerde) tarım bunalımının gelişiminin göstergesi olmaktan çıkmıştır.

Bu söylediklerimizin sonucu şudur: Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde tarım ürünlerinde aşırı üretimin son bulması mümkün değildir, çünkü tarımda yerleşmeye istekli küçük sermayenin varlığı geçici değil, devletin tarımda kapitalist katmanı elde tutmaya yönelik yüksek fiyat politikası güçlenir ve çok gelişmiş kapitalist ülkelerdeki, toplumun, bir avuç tekelci ile kafa ve beden işçisinden oluşan büyük bir çoğunluk halinde kaçınılmaz kutuplaşması artarak sürerken, gelişme halinde bir olaydır.

Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde gıda maddeleri tüketimi

daha artabilir, çünkü ulusal gelir bölüşümü nedeniyle yeterli bir biçimde beslenmeyen oldukça önemli katmanlar vardır. Bununla birlikte, ortalama kalori, yağ ve özellikle et tüketimi bu ülkelerde daha şimdiden hekimlerce yararlı görülen miktarın üstündedir.[88] Meyve ve sebze gibi tarım bunalımı bakımından ikinci derecede önemli gıda maddelerinin tüketimi artmakta devam edecektir.

Yoksul, azgelişmiş kapitalist ülkelerde gıda maddeleri ithalatını gereksiz kılmak üzere tarımsal üretimi arttırmak kuramsal olarak mümkündür. Ama bunu uygulamada gerçekleştirmek çok güçtür. Köklü bir tarım reformu - tarım devrimi - ve tarıma büyük bir yabancı sermaye akını gerekecektir.[89] Elbette, böyle bir gelişme çok gelişmiş kapitalist ülkelerde aşırı üretimi daha arttırır.[90] A.B.D., Tarım Bakanlığının bir raporuna göre, 1961' de, 6 milyar dolarlık ürünün altıda birini ihraç etmiştir. Birleşik Devletler o yıl çok büyük bir tarım ürünleri ihracatçısıydı. Bu gıda maddeleri, Birleşik Devletlerin toplam ihracatının dörtte birini oluşturdu.[91]

İkinci Dünya Savaşından sonra tarım bunalımının gelişiminin çözümlenmesi otuz yıl önce tarafımızdan öne sürülen görüşü, özellikle *XX. yüzyılın tarım bunalımının geçici bir olay değil, kapitalizmin genel bunalımının bir parçası olduğu* görüşünü doğrular.

Karşıtlarım, Marx'ın, "sürekli bunalım olmadığı" yolundaki görüşüne başvurarak buna karşı çıkıyorlardı. Bu karşı çıkış temel bir mantık yanlışını gösterir. Eleştirmenler, tarım bunalımlarının sanayi bunalımları kadar devresel olarak tekrarlandığını haksız yere öne sürerler. Bunlar Marx'ın *devresel* bunalımlara ilişkin bir görüşüne başvurmakla bu yanlış tezi haklı göstermeye çalışmaktaydılar.

Ama hiç kimse ancak kapitalist rejimin yok olmasıyla son bulacak olan kapitalizmin genel bunalımının sürekli niteliğini yadsıyamaz. Kimse, kapitalizmin genel bunalımı döneminde üretim gücünün düşük kullanımı ile sürekli kitlesel işsizliği yadsımaz.

Öyleyse, bu düşük kullanım ne demektir? Çok gelişmiş ülkelerin sanayiinde sürekli gizli aşırı üretim demektir. Tarım ile farklılığı, sanayide aşırı üretimin bunalım evresi dışında genellikle

gizli olmasına karşılık bu alanda sürekli ve elle tutulur olmasıdır.

Bunun nedeni şudur:

Sanayide üretim dönemi görece kısadır, bu dönem teknikteki gelişmeyle gitgide kısalır. (Fabrikalar, gemiler, seri dışı makina - donatım gibi büyük yapım işleri istisna oluştururlar. Ama bunlar sipariş üzerine yapıldıklarından, bu alanda genellikle aşırı üretim yoktur.) Bu, üretimin % 10; 20 ya da 50 azalan talebe ve gereksinime uyarlanabilmesi demektir. Aşırı üretim ancak güç olarak vardır. Üretimde belli bir azalma derecesinde kâr yok olur, ama üretim büttünüyle durdurulduğu zaman bile işletmeye yatırılan sermaye varlığını sürdürür.

Tarımda üretim dönemi çok daha uzundur: Kış buğdayında yaklaşık bir yıl, ilkbahar buğdayında ise altı aya kadardır. Bu arada, üretimi kısmak çok güçtür; ancak ekili alanların bir bölümü yok edilebilir. Üretimin azalması hayvancılıkta ağır zararlara bile yol açar. Hayvan yarı yarıya beslenemez ya da inekler yarı yarıya sağılamazlar. Öte yandan, oranları çoğu zaman sözleşmeyle saptanan toprak rantı üretimi azaltmayı zorlaştırır. Ailenin işgücünü kullanan köylüler için üretimi azaltmak bu işgücünün istihdamını olanaksız kılacak, yıkım anlamına gelecektir. Başka bir deyişle, büyük sanayi işletmeleri büyük zarara uğramaksızın çalışmalarını yavaşlatabilirler, oysa tarım üreticilerinin çoğu için üretimi istemeden azaltmak yıkım demektir. Bu nedenle, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde, kapitalizmin genel bunalımı döneminde üretim gücünün kronik düşük kullanımı biçiminde sürekli gizli bir aşırı üretim, tarımda ise elle tutulur, kronik aşırı üretim, kronik tarım bunalımı vardır.

Taşkömürü sanayiinin durumu, kronik bunalımların sanayide de olabileceğini göstermektedir. Taşkömürü sanayiinde ortalığı kasıp kavuran kronik bunalımın belirtileri, çok gelişmiş kapitalist ülkelerin tarım bunalımının belirtilerine benzemektedir: büyük yatırımlarla donatımın mükemmelleşmesi, emeğin üretkenliğinin yükselmesi, çalışan işçi sayısında azalma, stoklarda artış. Farklılık şu ki, sanayi kronik aşırı üretim bunalımını tarımdan daha kolay aşabilir, çünkü çıkarımı kısıtlaması yeterlidir.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE TAŞKÖMÜRÜ SANAYİİNİN TEMEL GÖSTERGELERİ[92]

Yıllar	Üretim (milyon ton)	Ortalama işçi sayısı (bin)	Yıl sonu stokları (milyon ton)	İşçi ve vardiya başına üretim (ton olarak)[93]
1929	535	503	40	5,06
1939	395	422	45	5,19
1956	501	288	78	9,84
1959	412	179	-	12,22

Yukarıdaki tablo, 1929 ile 1959 arasında taşkömürü üretiminin % 21 azaldığını; stokların ikiye katlandığını; işçi sayısının üçte iki azaldığını; vardiya başına üretimin % 140 arttığını gösterir. Kömürün ton fiyatı 1936 - 1940'ta 1,88 dolardan 1960'ta 4,73 do-lara çıkmıştır.[94]

İngiltere, Batı Almanya ve Belçika'nın taşkömürü sana-yiinde benzeri bir süreç gelişmektedir. Çelik sanayiinde, otomobil üretiminde, vb. de de kronik bir bunalım öngörülebilir.

Kuşkusuz, tarım bunalımı ya da kömür bunalımının kronik niteliğini dogmatik bir biçimde ele almak gerekmez. Kronik bunalım, kısa süreli bir düzelmenin olanaksız olması demek değildir. "Kronik" denildiğinde, bu, *uzun süreli* bir iyileşmenin *olanaksız olması, kapitalizmin çerçevesi içinde bunalımdan kurtuluşun olmaması* anlamına gelir.

Özenli bir araştırmacı olan L. Lubochitz'in, XX. yüzyılın tarım bunalımının kronik niteliğini "kuramsal olarak" yadsımasına karşın, yazınımızda sık sık öne sürülen, tarım bunalımının 1929'dan önce aşılmış olduğu yolundaki iddialarla birlik olmadığını belirtmek ilginç olur. Gerçekte, bunalım devam etmiş, hatta İkinci Dünya Savaşı sırasında ağırlaşmıştır.

L. Mendelson, sanayi bunalımlarının etkisiyle tarımda baş gösteren geçici bunalım olayları ile uzun süreli tarım bunalımları arasında tam bir ayrım yapar.[95] Ama onda, bu bunalımların çö-

zümlemesi kuramsal ve soyuttur, ne somut olaylar, ne de rakamlar gösterir. Mendelson'un çözümlemesinin çağdaş tarım bunalımlarıyla hiçbir ilişkisi yoktur.

L. Mendelson fiyatlardaki düşüşe takılır kalır. "Tarım bunalımları kendilerini... her şeyden önce fiyatlarda sürekli bir düşüşle belli ederler"[96], der. Oysa, gıda maddeleri aşırı üretiminin olduğu ülkelerde fiyatlar şimdi düşmemektedir[97], çünkü fiyatları devlet saptamaktadır. Bu nedenle, yazarın, fiyatlardaki düşüşün üretime yaptığı etki, verimi az olan toprakların terk edilmesi, rantın düşmesi, tarım bunalımına son verme yolları hakkındaki düşünceleri dayanaksızdır.

L. Mendelson, ekonomiyi politikadan ayırdığı için yanılgıya düşer. O, iki sistemin çetin mücadelesi koşullarında, gelişmiş kapitalist ülkelerin büyük burjuvazinin güçlü bir aşırı üretimle bir arada tarımsal gıda maddeleri fiyatlarında şiddetli bir düşüşü kabul edemeyeceğini, çünkü böyle bir tutumun ancak az sayıda büyük kapitalist tarım üreticilerini yaşatarak, kulaklar ve hali vakti yerinde çiftçiler gibi hâlâ var olan kapitalizm yandaşı tek ve geniş katmanı hızla yok edeceğini görmez. L. Mendelson, bir yandan, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde tarım ürünlerinin aşırı üretimi, öte yandan, azgelişmiş ülkelerde kıtlıkla kendisini gösteren bugünün *dünya çapındaki* tarımsal bunalımın çift yönlü niteliğini görmemiştir; bugünkü kapitalist dünyanın zengin ve yoksul ülkeler halinde bölünmesinin temel belirtilerinden birini görmemiştir.

Bugünkü koşullarda tarım bunalımlarını sabit rantın yaşattığına ilişkin düşünceler de dayanıklı değildir. Dengeli fiyatlar toprak rantının istikrarı ve yükselmesi eğilimini göstermesine karşın, tarım üreticilerinin harcamalarında bütün biçimleriyle rantın (kira, ipotekli borç) göreli önemi tarımda yoğunlaşmayla birlikte azalır.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE TARIMSAL GELİR VE GİDERLER (1960)

Brüt Gelirler[98]	Üretimde genel giderler	Bu giderler içinde			Bu giderler içinde	
		Vergiler	İpotekli borç faizleri	Tarımcı olmayan mülk sahiplerine ödenen kiralar	Çiftlik sahiplerine ödenen kiralar[99]	Bu giderlerin toplamı
Milyar dolar		Milyon dolar olarak			Milyon dolar olarak	
38	16	1548	640	1031	1500	4719

Burjuva ülkelerinin istatistikleri, net toprak rantını hesaplamaya olanak vermez. Yine de aşağıdaki rakamlar bu konuda belli bir fikir verir.[100]

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere vergiler, ipotekli borç faizleri ve kiralar gibi sabit giderlerin toplamı 1960'ta 4,7 milyar dolar, yani A.B.D. çiftçilerinin giderlerinin üçte birini oluşturmuştur. Bu tutarın üçte biri de bizzat çiftçiler arasında dağıldığına göre, bu sabit giderlerin tarım bunalımının süresinde belirleyici olamayacağı açıktır. Bu sabit giderler, çok sayıda yoksul çiftçi için elbette yıkıcı olabilirler, ama bu giderler tarım bunalımı bakımından belirleyici değildirler.

L. Lubochitz şöyle yazar: "Tarım bunalımı... kapitalizmin genel bunalımı ışığında ele alınmalıdır, onun tamamlayıcı parçası olarak değil..."[101] Bu açıklama, bugünkü tarım bunalımının özünü aydınlatmakta bize hiçbir biçimde yardımcı olmaz, çünkü çağımızın tüm ekonomik ve politik süreçleri kapitalizmin genel bunalımı ışığında ele alınmalıdır. Sorun, tarımsal bunalımı kapita-

lizmin genel bunalımı "ışığında" ya da "onun tamamlayıcı parçası" olarak incelemek değildir. Soru şöyle kendisini gösterir: Bugün gözlediğimiz biçimde, tarım bunalımı *geçici devresel* bir süreç midir, yoksa bizim düşündüğümüz gibi, *devresel olmayan sürekli* (kapitalizmin yok olmasına kadar) bir olay mıdır?[102]

Bu soru elbette dogmatik bir biçimde ele alınamaz. Tıpkı "saf" üretim biçimi olmadığı gibi, tıpkı "saf" halde emperyalizm olmadığı gibi, tüm ülkelerde bütün tarım dallarının aynı anda keskin bir tarım bunalımıyla karşı karşıya bulunmaları anlamında "saf" halde tarım bunalımı da yoktur. Uzun süreli dünya savaşları, tarımsal aşırı üretim bunalımını kesintiye uğratırlar. Geniş alanlarda yapılan kimi ekimlerde kötü hasat aşırı üretim bunalımını geçici olarak hafifletebilir. (Örneğin 1961 - 1962'de Çin, 1963'te Sovyetler Birliği tarafından kapitalist pazardan yapılan büyük buğday alımları aşırı üretimi azaltmıştır. Ama burada, kötü hasadın sonucu olan, buğday aşırı üretiminin kronik niteliğini, genelde tarım bunalımını etkilemeyen bir olay, geçici bir olay söz konusudur). Tarım politikasında değişme, tarım bunalımının gelişmesini bir dereceye kadar etkileyebilir. Bu yüzden, bu bunalım, çeşitli ülkelerde ve çeşitli ürünler bakımından bazen çok şiddetli görünür, bazen belli belirsiz geçer.[103] Ama bu dalgalanmalar şu temel gerçeği değiştirmez. Gelişmiş kapitalist ülkelerde tarım ürünlerinin aşırı üretimi artmakta devam edecektir, üretimin ve toprağın kapitalist çiftçilerin ellerinde toplanması ve emekçi köylülerin yıkımı[104] sürecektir, tekellerin boyunduruğu daha da ağır biçimde kendisini duyuracaktır. Azgelişmiş burjuva ülkelerinde tarım ürünlerinin düşük üretimi ise, kapitalizmin yok olmasına kadar herhalde sürüp gidecektir.[105]

Çok gelişmiş kapitalist ülkelerde tarımsal aşırı üretim ile azgelişmiş ülkelerde yiyecek kıtlığı, bu iki grup ülke nüfuslarının farklı artış hızları nedeniyle artmaktadır.

ÇOK GELİŞMİŞ BEŞ KAPİTALİST ÜLKENİN NÜFUSU -BİRLEŞİK DEVLETLER, İNGİLTERE, FRANSA, F.A.C., İTALYA-
(milyon kişi olarak)[106]

1953	1962	Artış
350	392	42

KALKINMA YOLUNDA BEŞ ÜLKENİN NÜFUSU - HİNDİSTAN, PAKİSTAN, ENDONEZYA, BREZİLYA, MEKSİKA-
(milyon kişi olarak)[107]

1953	1962	Artış
616	760	144

On yılda, nüfus artışı yüzdesi şöyle belirmiştir: çok gelişmiş ülkelerde 12, kalkınma yolundaki ülkelerde ise 22! Oysa, bu ülkelerde tarımsal üretim artışı ancak nüfusun artış hızlarına erişmektedir.

ORTAK PAZAR EKONOMİSİ'NİN KURAMSAL SORUNLARI[1]

Ortak Pazar ve kapitalist bütünleşme planı, Batı Avrupalı en büyük tekellerin işidir. Güdülen amaçlar çeşitlidir. Daha zayıf rakipler zararına pazarı genişleterek satışları ve kârları arttırmak, sosyalist sistem ve Ortak Pazar ülkelerinin işçi sınıfıyla savaşmak için kapitalizmin güçlerini bir araya getirmek düşünülmektedir. Bu, yeni bir yeni - sömürgecilik biçimiyle eski Afrika kolonilerini ekonomik yönden sömürmeyi sürdürmeye ve pekiştirmeye, Birleşik Devletlerin ekonomik üstünlüğüne karşı Batı Avrupalı tekelci sermaye güçlerini bir araya getirmeye ilişkin bir girişimdir. Tekelci sermaye, bütün bu işleri başarmak için devletin gücünü kullanmaktadır. Ortak Pazar ve Batı Avrupa'yı bütünleştirme girişimleri, daha önce belirtmiş olduğunuz gibi, tekelci devlet kapitalizminin yeni bir aşamasıdır.

Doğal olarak, kapitalizmin tüm çelişkileri Ortak Pazar çerçevesinde varlıklarını sürdürürler. Bu eğilimler, karşılarında karşı -eğilimler bulur, Ortak Pazarın her üyesi, tekelci sermayenin ortak çıkarlarıyla yarış halinde kendi amaçları ardından koşar, bütünleşme perspektiflerini herkes kendine göre ele alır, vb.

Birleşmiş Milletler Örgütü ekonomisti G. Dell, bu çelişkili düşünce ve amaçlar yumağının oldukça iyi ve kısa bir tanımını verir: "Serbest değişim yanlısı, dış ticareti engelleyen sınırlamaları kaldırmayı düşlüyor. Korumacı, yeni bir gümrük duvarı örerek Batı Avrupayı korumayı umut ediyor. Sağ kanat, iş dünyası-

nın çıkarlarını ve ücret taleplerine karşı daha sıkı bir direnme olanağını daha iyi güvenceye bağlamak istiyor. Sol kanat, işçilerin uluslararası birliğini hayal ediyor ve evrensel kardeşlik ülküsünün yaklaşmasını düşünüyor. Federalistler, uluslarüstü yeni bir gücü ve ilerde federal bir hükümetin kurulmasını arzu ediyorlar. Konfederasyon yanlıları, bir "Yurtlar Avrupası", bir milli devletler Avrupası düşüncesine, Avrupa çapında bir bilinçlenmeye bağlıyorlar. Atlantik topluluğu yandaşları çok daha geniş bir birliğin gelişmesini düşünüyorlar.

Bir şey açık: Bütün bu hesaplar aynı anda doğru olabilirler."

Ortak Pazar ve Batı Avrupa bütünleşmesine ilişkin sorunların tümü, S.S.C.B. Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün tezleri içinde incelenmiş ve 27 Ağustos - 3 Eylül 1962'de Moskova'da toplanan uluslararası Marksist kuramcılar konferansında ayrıntılı bir tartışmaya konu olmuştur.[2]

Bu durumda, bir tek sorunu incelemekle yetiniyoruz: Ortak Pazar'ın kurulması, bütün kapitalist ülkelerde nüfusun artması ve tekniğin gelişmesinden ileri gelen artıştan fazla olarak, Batı Avrupa'nın kapitalist pazarında sürekli bir genişlemeye yol açabilir mi ve ne ölçüde yol açabilir?

Ortak Pazar propagandacıları, onun kuruluşunun Batı Avrupa'da kapitalizmin atılım yapması için yeni ve kalıcı bir çağ açtığını öne sürerler. Bunlara inanmak gerekirse, nüfusu Birleşik Devletlerin nüfusuna eşit olan Batı Avrupalı ülkeleri içinde toplayan tek bir pazar, bu ülkeleri ekonomik bakımdan olduğu gibi politik bakımdan da A.B.D. ile aynı düzeye ulaştıracatır. Bu iddialar, iç pazarın hacmi ile ekonomik gücün A.E.T. üyesi ülkelerin nüfusuna bağlı olduğuna ilişkin teze dayanmaktadır.

Bu tezin tutarsızlığını gösteren birkaç örnek verelim. Hindistan'ın nüfusu, Birleşik Devletlerinkinin iki katıdır; ama onun iç pazarının hacmi ile ekonomik gücü, A.B.D.'ninkinden çok düşüktür. 1959'da, Hindistan'ın milli geliri 128 milyar rupi (27 milyar dolar) tahmin ediliyordu.[3] Aynı yıl A.B.D.'nin milli geliri 397 milyar dolar, yani yaklaşık 15 kat yüksek ölçülmüştü. Bu ülkelerin iç pazarlarının hacimleri arasında da hemen hemen aynı oran vardır.

Milli gelir tahminlerinin kesinlikten yoksun olduğu bilinmektedir. Ama bu kadar büyük bir farklılık karşısında, bu hata payları büyük önem taşımaz. Kalkınma yolundaki Hindistan'ı en gelişmiş kapitalist ülkelerden biri olan A.B.D. ile karşılaştırmanın uygun olmadığı da öne sürülebilir. Ortak Pazar ülkeleri de, tıpkı A.B.D. gibi yüksek bir gelişme düzeyinde değiller. Bütünüyle aynı değil, ama durum budur. Asya, Afrika ve Latin Amerikalı azgelişmiş ülkelerle karşılaştırmada, Ortak Pazar Devletleri, elbette, çok gelişmiştir. Ama onları A.B.D. ile karşılaştırınca durum büyük ölçüde değişir. O zaman Ortak Pazar Devletleri, görece geri kalmış olarak görünürler.[4] Bu ülkelerde emeğin üretkenliği A.B.D.'dekinden 2 - 3 kat daha düşük, nüfus başına milli gelir ise Birleşik Devletlerinkinin yarısıdır. İç pazarın hacmi konusunda da bu ülkeler hemen hemen aynı oranda A.B.D.'den geridedirler.

Emeğin üretkenliğinin artması konusunda Birleşik Devletlerin üstünlüğü, bir ölçüde Lenin'in çalışmalarından bildiğimiz tarihsel nedenlerle açıklanır. Bu nedenler değişebilir. Ama durum nitelik yönünden açıktır. Bu nedenler Ortak Pazarın kurulmasıyla yok olmayacaklardır. Örneğin, Birleşik Devletlerin iklimi daha elverişli, başta maden rezervleri (petrol, kömür, bakır ve demirli olmayan öteki metaller) konusunda olmak üzere doğal kaynakları Ortak Pazar ülkelerininkinden çok daha boldur. A.B.D.'de ekili alanlar, Ortak Pazarı oluşturan bütün Batı Avrupa ülkelerininkinden dört kat fazladır.

Kapitalizmin gelişmesinin eşitsizliği nedeniyle, İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra çok artmış olan Birleşik Devletlerin Batı Avrupa'ya karşı üstünlüğü, son yıllarda görünür biçimde gerilemiştir. Bununla birlikte, bu üstünlük bugün de büyüktür. Batı Avrupalı kimi ülkelerin bir Ortak Pazarda birleşmesi, bu üstünlüğün doğal ve tarihsel temellerini (büyük ulusal zenginlik, teknik donanım, vb.) ortadan kaldıramaz.

Nüfus sayısı, üretim hızlarını belirleyemez. Örnek olarak Japonya'yı ele alalım. Bu ülke, İkinci Dünya Savaşı sonucunda, topraklarında 100 milyondan fazla, yani Japonya'nın da nüfusundan daha fazla bir nüfusun yaşadığı savaş öncesindeki "iç" pazarının çok önemli bir bölümünü yitirdi. Yine de 1951 ile 1961

arasında Japonya'da üretimin artış hızı başka herhangi bir kapitalist ülkedekinden daha büyük oldu.

SANAYİ ÜRETİMİ ENDEKSİ

(1953 = 100)

	1951	1961		1951	1961
Japonya	74	317	İtalya	90	200
F.A.C	85	191	İngiltere	97	128
Fransa	99	184	A.B.D.	89	120

Japonya, büyük bir pazar yitirmesine karşın, 1951 - 1961 arasında sanayi üretimini dört katına çıkarmayı başardı. Aynı dönemde, başlıca Batı Avrupa ülkeleri sanayi üretimlerini yaklaşık iki katına çıkardılar, A.B.D. ise yalnız % 33 arttırdı. Tarım konusunda ise Japonya, 1960 yılında 3,3 milyon hektarlık bir alanda, hektar başına ortalama olarak, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki 39 kentale karşılık, 48,6 kental pirinç elde etmeyi başardı.

Demek ki Batı Avrupalı kimi ülkelerin, Birleşik Devletlerinkine eşit bir nüfusu barındıran bir Ortak pazarda toplanmasının Batı Avrupa ile A.B.D.'yi gelecekte ekonomik güç bakımından eşitleştireceğine ilişkin iddialar her türlü bilimsel dayanaktan yoksundur.

Ortak Pazar avukatları sorunun çözümüne bilimsel bir tavırla yaklaşsalardı, belli sayıda Avrupa ülkesinin bir ortak pazar halinde birleşmesinin pazar hacmini nasıl iki, hatta üç katına çıkaracağını açıklamaları gerekirdi. Ama onlar böyle yapmadılar. O halde, Batı Avrupanın ekonomik yönden tam olarak birleşmesi sonunda meydana gelebilecek olan ekonomik değişmeler sorununu kuramsal olarak incelemeye çalışalım.[5] Bu, Ortak Pazar ülkelerinin ekonomik durumunu düzeltebilir mi? Bu sorunun Marksist açıdan şöyle sorulması gerekir: *Böyle bir birlik, nüfusun tüketim gücünün sürekli, daha doğrusu kalıcı, devresel olmayan bir gelişmesine yol açabilir mi?* Bu durumda genel olarak pazarın genişlemesi değil, II. kesimdeki mal talebinin artması söz konusudur. Üretimin bütününde sürekli bir gelişme sağlamak için I.

kesimin ürün pazarının genişlemesi yeterli değildir. II. kesimin ürünlerinin talebi yetersiz ise, I. kesim mallarının talebinde kaçınılmaz olarak azalma olacaktır. Kapitalist üretimde sürekli ve bunalımsız gelişme sağlanacağına, yalnız Tougan , Baranovski kuramının yandaşları inanabilirler.

Kapitalist yeniden üretimin devresel olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Canlanma ve gelişme evrelerinde sabit sermayenin (yeni fabrikaların kurulması, eski makine ve donatımların yenilenmesi) ve I. kesim ürünleri pazarının genişlemesi söz konusudur. Bu, sırası gelince II. kesimin ürünlerinin pazar hacminde geçici bir genişlemeye yol açar, çünkü daha çok işçi üretime katılır, ücretlerin tutarı, sonuç olarak da tüketim mallarının talebi artar. Ama bizi ilgilendiren, kapitalist pazarın bu devresel ve geçici genişlemesi değildir. Sorun başka noktadadır: çeşitli devletlerin iç pazarlarının birleşmesi, II. kesimin ürünlerinin talebinde kalıcı bir artış doğurabilir mi? Bu sorunu, bağlı ve ikincil çeşitli sorunları çözümlemeyi bir yana bırakarak, "saf durumda" ele almaya çalışalım. O halde, bilimsel bir soyutlama yapacağız ve şu durumları çözümleyeceğiz:

1. Çok gelişmiş iki emperyalist devletin birleşmesinin sonuçları;

2. Çok gelişmiş bir ülkeyle azgelişmiş bir ülkenin birleşmesinin sonuçları.

Böyle bir birliğin, Ortak Pazar ülkeleri için öngörüldüğü gibi, on yıl içinde değil, hemen ve geçiş devresi olmaksızın gerçekleşeceği varsayımından hareket edeceğiz.[6] Ayrıca ekonomik birleşmenin daha önce bütünüyle gerçekleştirildiği ve birleşen ülkelerin mutlak olarak aynı rekabet koşulları içinde oldukları varsayımından hareket edeceğiz. Bu koşullar, gümrük tarifelerinin bütünüyle kaldırılmasını, malların, sermayenin ve işgücünün tam olarak dolaşım serbestliğini, vergi, sosyal sigorta, ekonomik mevzuat, vb. konusunda tam eşitliği; sübvansiyonlar, ihracatta kredi garantileri, vb. gibi devletçe alınan ekonomik türden bütün önlemlerin kaldırılmasını ya da aynı düzeye getirilmesini gerektirir.

★★★

Ortaya koyduğumuz varsayıma göre, çok gelişmiş iki kapitalist ülkenin birleşmesinin ekonomik sonuçları ne olacaktır? Değişikliklerin önemsiz olacağı kesin olarak söylenebilir, çünkü kapitalizmin (emperyalizmin) nesnel ekonomik yasalarının işleyişi değişmeyecektir.

Bu nedenle, II. kesim ürünleri pazarının genellikle uzun bir dönem içinde gerçekleşenin üstünde sürekli ya da birazcık kalıcı bir genişlemesini umut etmeye yer yoktur. Birleşen ülkelerin üretim düzeyinde de sürekli bir artış olmayacaktır. Bu, elbette birtakım değişiklikler olmayacak demek değildir. Ama bunların işleyişi, birtakım eğilimlerin şiddetlenmesi, başka birtakım eğilimlerin de ha flemesiyle birlikte olacaktır.

Tekeller, geçmişte olduğu gibi, ekonomik gelişmenin belirleyici etkeni olmayı sürdüreceklerdir. Bunların ekonomik gelişmeye etkileri çelişkili olacaktır. İki ülkenin çeşitli sektörlerinde iş gören en büyük tekeller, birleşmeden doğan iç pazarın yeni bölümlerini kendi ürünleri için ele geçirmeye çalışacaklardır. Bu amaçla üretim potansiyellerini arttıracaklar ve yeni yatırımlara girişeceklerdir.[7] Bu da sadece rekabetçi mücadeleyi daha da arttıracaktır. Kapitalizmde canlanma ve gelişme evrelerinde her zaman olan şey olacak, yani I. ve II. kesim ürünleri pazarının hacmi geçici olarak genişleyecektir. Ama bu genişlemeyi meydana getiren süreçlerin kendileri sonuçta aşırı üretim bunalımının öncüllerini yaratacaklar, pazarın daralmasına yol açacaklardır. Başka bazı tekeller açık rekabetçi mücadeleye girişmeyecekler, sermayelerin iç içe geçmesi ve ülkelerinin birleşmesinden önce aralarında kurulan ekonomik ilişkiler temelinde karteller ve tröstler oluşturacaklardır. Tekellerin gücü artmış olacaktır.

Birlik koşullarında rekabetçi mücadelenin ağırlaşması bazı yapısal değişiklikler doğuracaktır. Bu değişiklikler, her şeyden önce ekonominin en zayıf kesimlerini ve tarihsel nedenlerle ya da elverişsiz ekonomik ve coğrafi durumları yüzünden maliyet fiyatları dünya pazarınınkinden daha yüksek olan malları üreten işletmeleri etkiler. Bu dallar ve işletmeler, varlıklarını ancak korumacılık sayesinde sürdürebilmekteydiler. Ülkelerin birleşmesi, onla-

n bu korumadan yoksun bırakacaktır. Aynı tür, ama maliyet fiyatı düşük mallar üreten firmalar, daha zayıf rakiplerini kovacak ve yok edecekler, onları fabrikaları kapatma, üretimlerini galiplere ucuza satma zorunda bırakacaklardır. Sermayenin merkezileşmesi daha gelişmiş olacaktır.

Üretimin coğrafi dağılımı da değişecektir. Birleşmenin sonuçlarından biri (tam rekabet serbestliği koşuluyla), üretimin yavaş yavaş üretim giderlerinin en düşük bulunduğu yerlerde toplanması olacaktır. Bu süreç çok zaman alacaktır, çünkü fabrikaların taşınması (fabrikalarda sabit sermayenin özgül ağırlığı yüksekse, binaların inşası, yeraltı tesisleri, yardımcı hatlar, yığınla ve karmaşık makineler için büyük paralar harcanmışsa) ağır zararlara yol açar. Ama en elverişli yerlerde yeni fabrikalar kurulacaktır. Kısacası, en elverişsiz koşullarda bulunan işletmeler kapanacaktır.[8] Böylece, üretim gitgide artan ölçüde koşulların en iyi olduğu bölgelere kayacaktır.

Bu değişimler iç pazarın hacmini nasıl etkileyecektir? Bu durum, her şeyden önce, emeğin toplumsal üretkenliğini arttıracaktır: Bir birim malda bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı azalacaktır. Bütün koşullar aynı olduğunda, aynı miktarda mal üretmek için daha az işçi gerekecektir. Bunun sonucunda, çalışan her işçinin gerçek ücretinin büyüklüğü bile değişmeyecek, ücretlerin toplamı azalacak ve II. kesim malları pazarının hacmi daralacaktır. Bu sonuç, Ortak Pazar avukatlarının öngördüklerine taban tabana aykırıdır.

Ortaya çıkacak durum bu mudur? Bu, büyük ölçüde, emekle sermaye arasındaki sınıf mücadelesinin perspektiflerine bağlıdır. Bugün, en gelişmiş kapitalist ülkelerde en keskin sorun, teknik gelişme nedeniyle emeğin üretkenliğindeki artışın meyvelerinin kime düşeceği, bu meyvelerin sermaye ile emek arasındaki bölüşümünün nasıl yapılacağı sorunudur. Bu sorun, iki çok gelişmiş ülkenin birleşmesinden sonra aynı keskinlikle ortaya çıkacaktır. Pazarın olası hacmi, sınıf mücadelesi içinde meydana gelecek çözüme bağlı olacaktır. İşçilerle memurlar, çok gelişmiş kapitalist ülkeler nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturmazlar mı? İşçilerle memurlara ödenen ücretler, II. kesimdeki ürün pazarının hacmini, dolayısıyla da tüm pazar hacmini belirleyici etkendir.

Kapitalistler ve başta A.B.D.'de olmak üzere, kimi ülkelerde onların avukatlığını yapan bilim adamları, şu son zamanlarda, genel olarak, milli gelirin ülkenin ekonomik gelişmesinin ölçüsü olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Bunlar, yalnız milli gelir dağılımının önemini tanımazlıktan gelmemekte, aynı zamanda, üretimi ve istihdamı sürekli arttırmanın, kapitalist dünyayı aşırı üretim bunalımlarına karşı korumanın, sosyalist dünya ile yarışmada üstün gelmenin ancak yatırımların göreli önemini sürekli arttırmakla mümkün olduğunu iddia ederek, sermayenin payının arttırılmasını istemektedirler.

Bu düşünceler bütünüyle yanlıştır. Milli gelirin bir yanda kapitalistler, öte yanda işçilerle memurlar arasında dağılımı pazarın hacmi üzerinde kesin bir etkide bulunur. İşçilerle memurlar, tüm gelirlerini genellikle tüketim malları satın almak için harcarlar; onların hayat sigortası ya da tasarruf sandıkları mevduatı biçimindeki tasarrufları, gelirlerinin ancak küçük bir bölümünü oluşturur ve sonuç olarak da tüketim mallarına harcanır. İşçilerle memurlar, dayanıklı tüketim mallarının (binek arabaları, televizyon alıcıları, konutlar vb.) taksitli satışları sisteminin yaygınlaşmasıyla, gelecekteki gelirlerine mahsuben alımlar yaparlar. Kapitalistlerin gelirlerinin büyük bölümü ise tüketim mallarına harcanmaz, biriktirilir. Bunların gelirleri arttıkça, birikime, yani kısacası, üretim araçları alımına ayırdıkları pay da büyük olur. Pazarın tümünün hacmi en sonunda II. kesim pazarının hacmine bağlı olduğundan, milli gelir dağılımının niteliği, kapitalist yeniden üretimin gelişmesine oldukça önemli bir etki yapar.

II. kesimdeki mal talebinde uygun bir artış olmaksızın sabit sermayenin sürekli büyümesinin sonu, tekellerin avukatlarının iddia ettikleri gibi, sağlam bir gelişmeye değil, işletmelerde sürekli düşük üretime, kitlesel kronik işsizliğe ve pazar sorununun ağırlaşmasına varır. Kapitalizmin sürekli gelişmesini ne yeni ve önemli yatırımlar, ne de bunların olmayışı (bu durum durgunluk doğurur) sağlayabilir. Kapitalizmin genel bunalımı çağı olan çağımızda bu tez, Marx'ın, kapitalist toplumun gelişmesinin ve onun kaçınılmaz yok oluşunun yasalarını keşfettiği ve çözümlediği yükselme döneminde olduğundan daha da doğrudur.

Demek oluyor ki, çok gelişmiş iki kapitalist ülkenin birleşmesi geçici olarak, devresel bir gelişmeye benzeyen bir üretim artışını başlatabilir. Ama bu birleşme, birleşen ülkelerin pazar hacminin sürekli bir genişlemesine neden olamaz, bu ülkelerin ekonomik durumunda sürekli bir iyileşme sağlayamaz. Tersine, rekabetçi mücadelenin keskinleşmesi, en zayıf durumdaki rakiplerin pazardan atılması, sermayenin merkezileşmesinin hızlanması, sanayi üretiminin coğrafi yönden en elverişli bölgelerde toplanması nedeniyle II. kesimde ürün talebinin azalmasına yol açan işçilik gereksinimlerini, gerçek ücretlerin tutarını düşürme, yani pazar sorunu ağırlaştırma eğiliminde olacaktır. Bu eğilim baskın olacak, bu da, denememiz içinde çözümlemesi yapılmayan sınıf mücadelesinin somut gelişmesine bağlı bulunacaktır.[9]

A. Mileykovski, öne sürdüğümüz görüşlerin doğruluğundan kuşku duymaktadır.[10] Bu, onun hakkıdır. Ama o, bu görüşleri çürütme çabasına yakışıksız yollarla başlamıştır.

Bizim soyut kuramsal düşüncemiz şöyle çürütülebilirdi: a) Bu düşüncelerin Marksizm - Leninizme aykırı olduğu, ya da akıl dışı temellere dayandığı kanıtlanmış olsaydı; b) Marksist metodolojiye dayanarak iki ya da daha fazla çok gelişmiş kapitalist ülkenin pazarlarının birleşmesinin, onun yardımıyla sürekli bir pazar genişlemesine (kapitalizmde her zaman görülen genişlemeden fazla olarak) götürdüğü ekonomik mekanizma açıkça ortaya konulmuş olsaydı. Mileykovski ise başka türlü davranmıştır. O, bir kuramsal düşünceye karşı, Alsace - Lorraine sanayiinin çok gelişmiş Rhur bölgesiyle birleşmesine ilişkin tarihsel örneği çıkarmaktadır. Somut tarihsel koşullar, söz konusu soyut kuramsal çözümlemenin öncüllerine tam olarak uygun bulunsaydı, bu yöntem doğru olurdu. Oysa durum böyle değildir.

1871'den sonra Almanya'da meydana gelen olay, tek başına iki çok gelişmiş bölgenin birleşmesi değil, bu bölgelerin, Almanya'nın sanayide pek gelişmemiş daha geniş bölümleriyle de (Bavyera, Doğu Prusya, vb.) birleşmesiydi. Almanya'nın bu bölgelerinde köylü işletmelerinin üretiminin büyük bir bölümü hâlâ kendi tüketimlerine yönelikti! Görgü tanığı olan Marx, bu dönemin Almanyası hakkında şöyle yazmıştır: "...Biz, Kıta Avrupasının tüm Batısında olduğu gibi, hem kapitalist üretimin ge-

lişmesinden, hem de bu gelişmenin eksikliğinden acı çekiyoruz."[11]

Bütün bu bölgelerin tek bir ekonomik bölge halinde birleşmesinden sonra Almanya'da pazarın genişlemesi örneğinin bizim kuramsal tezlerimizi çürütemeyeceği açıktır, çünkü somut tarihsel ilişkiler bizim öncüllerimize hiçbir biçimde uygun değildirler.

★★★

Çok gelişmiş bir ülkenin azgelişmiş bir ülke ile birleşmesinde durum farklı olacaktır. Bu durumda ve belirli koşullarda kapitalist pazar hacminde bir genişleme bir süre için mümkündür.

Azgelişmiş ülke derken, ekonomisinin özellikle tarımsal bir nitelik taşıdığı, üretim güçlerinin gelişme düzeyinin düşük bulunduğu, yani milli geliri düşük ve halkı yoksul olan bir ülkeyi düşünüyoruz.[12] Bu ülkede iç pazarın hacmi önemsizdir, çünkü üretimin pazara çıkan bölümü küçüktür. Köylüler, özellikle kendi tüketim gereksinimleri için üretimde bulunurlar.

Kapitalist pazarın genişleme olanakları bakımından bu son öğe önemlidir. Gerçekten, kapitalist pazarın oluşmasının tarihsel temeli, Marx'ın tam olarak gösterdiği gibi, kendi tüketimleri için üretim yapan üreticilerin meta üreticileri ve alıcıları haline gelmeleridir. Lenin *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı yapıtında, köylülerin, kendi gereksinimleri için üretim yapan üreticilerden meta üreticileri ve alıcıları haline geldikleri kapitalist pazarın oluşma sürecini çözümlemiştir. Lenin buna bağlı olan süreci, yani köylülerin bir yanda tarım kapitalistleri, kulaklar, öte yanda, emek güçlerini satmak zorunda olan tarım işçileri olarak ayrışma sürecini göstermiştir. Bu çözümlemeyi tekrar etmeye hiç gerek yoktur. Yalnızca, çok gelişmiş bir ülke ile azgelişmiş bir ülkenin tam tamına bu yoldan birleşmesinin azgelişmiş ülkede kapitalist bir pazarın oluşmasını hızlandıracağını belirtelim.

Gümrük tarifeleri, döviz kıtlığı, vb. engellerin ortadan kalkması, birliğin azgelişmiş bölümünde çok gelişmiş ülkeden gelen geniş bir sanayi ürünleri akınına yol açacaktır. Bu mallar, köylü üretimini ortadan kaldıracaktır. Sermaye, köylü işletme-

lerinden ürün alımlarını artıracaktır. Millileştirme tehlikesi olmadığından ve başka nedenlerle dışarı gönderilmeyen kârlar-yatırımların hızla artmasını kolaylaştıracaktır. Köylülüğün ayrışması ve artan tarımsal fazla-nüfus nedeniyle sendikalarda örgütlenmemiş ya da şöyle böyle örgütlenmiş olan ucuz bir işgücü bileşimi de kapitalist sanayiin gelişmesini hızlandıracaktır.

Böylece birleşen iki tarafta kapitalist pazarda sürekli bir genişleme olacaktır. Ama bu süreç ancak bir kez gerçekleşir. Öz tüketime yönelik ürün üreticileri kapitalist pazara yönelik meta üreticileri olunca bu süreç durur.

Çok gelişmiş bir ülkenin bir tarım ülkesiyle her birleşmesi kapitalist pazarda genişleme doğurmaz. Varsayalım ki, Yeni Zelanda gibi bir tarım ülkesi sanayide gelişmiş bir ülkeyle birleşsin. Yeni Zelanda'da tarım çok gelişmiştir ve katıksız kapitalisttir.[13] Bu ülkenin tarımsal üretimi, kapitalist dünya pazarında satışa yöneliktir. Yeni Zelanda, ekonomisinin tarımsal niteliğine karşın, çok zengindir. Nüfus başına milli geliri (yılda 1200 dolar) Batı Avrupalı çok gelişmiş sanayi ülkelerininkinden daha yüksektir. Yeni Zelanda'nın çok gelişmiş bir sanayi ülkesi ile birleşmesinin kapitalist pazarın genişlemesine yol açmayacağı bellidir. O halde olabilecek tek şey, bu sanayi ülkesinin Yeni Zelanda'daki sanayi ürünleri pazarının önemli bir bölümünü ele geçirmesidir. Bunun anlamı ise, kapitalist pazarın genişlemesi değil, sadece bu pazardaki mevzilerin yeniden dağılımıdır.

Yeni kurulan birliğin pazarının mümkün olan genişleme oranlarını toprağın büyüklüğü ile birleşen ülkeler nüfusunun belirledikleri de açık bir şeydir. Örneğin, 50 milyon nüfuslu çok gelişmiş bir ülke, 5 milyon nüfuslu azgelişmiş bir ülkeyle birleşirse, bu sonuncu ülkenin kapitalist pazarı hızla genişleyebilir. Ama pazarın bu genişlemesi, birliğin bütünü bakımından çok sınırlı olacaktır.

Yukarıdaki örnekler, politik bağımsızlıklarına karşın, ekonomik yönden hâlâ metropollere bağımlı olan eski kolonilerle "ortaklık" sonucunda, Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri kapitalist pazarının genişlemesinin boyutu hakkında bir fikir verir. Basit bir karşılaştırma, bu genişlemenin ancak önemsiz olabileceğini gösterir. Ortak Pazara üye altı ülkede 170 milyondan fazla

nüfus vardır, buna karşılık "ortak" Afrika ülkelerinin nüfusu yaklaşık 70 milyondur.[14] Öte yandan A.E.T. üyesi ülkelerde kişi başına hesaplanan pazar hacmi Afrika ülkelerininkinden çok yüksektir. Ortak Pazar ülkeleri ile "ortak" ülkelerin milli gelirlerini karşılaştırmaktan çıkarılan sonuç budur. Ortak Pazarın altı ülkesinin milli geliri 44,5 milyar sterlin olarak hesap edilmiştir.[15] Ortak Pazarın ortağı Afrika ülkelerinin milli gelir hesaplamalarını bilmiyoruz. Ama öteki azgelişmiş ülkeler ölçü olarak alınırsa, bunların yıllık ve kişi başına milli gelirleri 20 , 25 sterlini pek geçmez. Bu da, yılda toplam olarak en çok iki milyar sterlin demektir. Pazarın hacmi ile milli gelirin düzeyinin aynı olmadıklarını belirtmek gerekir.[16] Bununla birlikte, milli gelirin boyutu pazarın hacmi hakkında yaklaşık bir fikir verebilir. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonunda, "ortak" Afrika ülkelerinde pazarın hacmi üç kat artmış olsa bile[17], Avrupa Ekonomik Topluluğunun bütünü için genel artışın yetersiz olacağı yine de açıktır. Kapitalist ilişkilerin birazcık gelişmiş bulunduğu büyük ülkelerin (Hindistan, Pakistan, Endonezya, Güney Amerika ülkeleri) durumuna gelince, İngiltere katılsa bile bunların Ortak Pazara girmeleri düşünülmemiştir.

Bütün bunlar, A.E.T. üyesi ülkelerin kimi Afrika devletleri ile "bütünleşme"sinin kapitalist pazarın önemli bir genişlemesine yol açmayacağı sonucuna götürür. Politik bağımsızlığa kavuşmuş olan Afrika halklarının genel özlemi nedeniyle, emperyalizme ekonomik bağımlılıktan kendilerini kurtarmalarından söz etmesek bile, bu ülkelerin uzun süre Ortak Pazarın ekonomik uzantısı görevini yapmaları pek olası değildir. 13 milyon nüfusu ile Kongo, gittikçe daha çok Birleşik Devletler'e bağlanmaktadır.

★★★

Kapitalist pazarın genişlemesi ya da daralması sorunu, Ortak pazarın gelişme perspektifleri hakkında bir yargıda bulunmak için, doğal olarak, kesin önem taşır. Ama "bütünleşme"nin Batı Avrupalı yandaşları ve avukatları, asıl önemi bu soruna değil, her şeyden önce ihracat artışı perşpektiflerine verirler. Bu

"yapıtlar" okundukları zaman, merkantilizm döneminin kitapları izlenimini uyandırırlar. Ortak Pazarın avukatlarının bugünkü kapitalist ekonominin her türlü gelişmesinin ihracatın hacmine bağlı bulunduğuna ilişkin başlıca tezleri başka türlü değerlendirilebilir mi? Böylece, geniş ölçüde merkantilist görüşlerin doğması rastlantı değildir. Bunun nedenleri şunlardır:

a) Bugünkü kapitalizmi ayırt edici olay, genel olarak üretimin artışına, özel olarak da üretim potansiyelinin hızla artışına göre iç pazarın gelişmesinde gerilemedir. Ancak yüzeydeki olayları gören burjuvazi ve burjuva ekonomistleri için ihracat, iç pazarın darlığını aşmanın en basit yoludur. Bu darlığın şimdi bütün kapitalist ülkelerde, seyrek görülen devresel gelişme halleri dışında, tipik bir olay olduğunu bilmezler, ya da bilmek istemezler;

b) Bugünkü kapitalizmin parasal ve mali istikrarsızlığı. Genel bunalımı döneminden önce kapitalizmin ayırt edici özelliği, ülke içerisinde para biçiminde, dünya pazarında ise külçe olarak altının serbest dolaşımına dayanan "İstikrarlı" (yani altın paritesine göre değişim sırasında döviz kurlarının uzun süre değişmez oluşu) bir paraydı. Bugün ise "istikrarlı" dövizler ancak göreli bir anlamda söz konusu olabilmektedir. Yalnız çoğu azgelişmiş ülkeler değil, Birleşik Devletler, Kanada ve İngiltere gibi kimi çok gelişmiş ülkeler de paralarının değer yitirmesini önlemek için ödemeler dengelerinin durumunu sürekli olarak gözetmek zorundadırlar.

Meta ihracatının sağladığı gelirler, ödemeler dengesinin aktif bakiyesinin başlıca öğesidirler. Bu bakımdan A.B.D.'de, İngiltere'de ve hemen tüm öteki kapitalist ülkelerde ihracatı arttırmanın neden temel ekonomik politika görevi sayıldığı anlaşılır. İhracat, yalnız burjuva devletler için değil, kimi büyük kapitalist işletmeler için de büyük bir önem taşır. İhracat, bu işletmelerin çoğu zaman (meta sürümü damping biçimine büründüğü zaman bile) ek mal üretiminde bulunmalarına olanak verir. Aksi halde bu fabrikalar zararına çalışacaklardır. İhracat sübvansiyonları, devletçe kredi garantisi, vb. tekeller için tamamlayıcı kâr kaynağıdırlar.

Bütün önemine karşın, ihracatın artışı, kimi burjuva ekonomist ve politikacılarının yutturmak istediklerinin tersine, bu-

günkü kapitalizmin tüm güçlüklerini çözemez. Kimi büyük kapitalist ülkelerin ekonomisinde ihracatın rolünü çözümleyince buna iyice inanılabilir. Örneğin Batı Almanya'da pazarın hacmi (ikinci kez mal satışları dışında) aşağı yukarı şöyle olmuştur.[18]

Sanayide gaynsafi hasıla (1954 sayımına göre)	154 milyar mark
Küçük sanayide ürün satışları (1955)	37 milyar mark
Tarım ürünleri satışları (1957 - 1958)	17 milyar mark
Pazarın hacmi	208 milyar mark

İhraç edilen mallar, 1956'da[19], toplam 31 milyar mark sağlamıştır. Demek ki, ihracat, Batı Almanya'nın toplam pazar hacminin % 15'ini oluşturmuştur. Herhalde Ortak Pazarın öteki ülkelerinin ihracatı için de oran aşağı yukarı aynıdır (elimizde bu ihracata ilişkin zorunlu veriler yoktur).

Avrupa Ekonomik Topluluğunun ihracat perspektiflerine ilişkin somut bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir. Bunları bugün bilinmeyen bir çok etken belirleyecektir. Ama şu açıktır: A.E.T. ülkelerinin ihracatı % 50 artsa bile, bu, pazarın toplam hacmini ancak % 7,5 genişletecektir ki, bu da doğal olarak ne satış güçlüklerini, ne de kapitalizmin önündeki öteki ağır sorunları çözecektir.

Öte yandan, % 50'lik bir ihracat artışı, pazarın toplam hacminde % 7,5'dan az bir genişlemeye neden olur. İlkin, ihraç edilen mallar karşılığında mal alınır; başka bir deyişle, ihracatçı ülke bunların değerini dışandan almak zorundadır.[20] Bu değer daha çok başka mallar biçiminde döner, çünkü bugün hiçbir ülke ithalatını sürekli olarak altınla ödeme olanağına sahip değildir. İthal edilen bu mallar, genellikle, iç pazarda ulusal üretimin yerini alan mallardan oluşur ki, bu, doğal olarak, ulusal ürünlerin pazarının daralmasına yol açar. Örnek olarak, Batı Almanya ile A.B.D. arasında aynı türden makine ticaretine ilişkin verileri alacağız.[21]

	Batı Almanya'nın A.B.D.'den ithalatı	Batı Almanya'nın A.B.D.'ye ihracatı
	milyon mark olarak	
Araç - gereç.	129	74
Tekstil ve deri sanayileri . . makineleri	53	78
Büro makineleri	78	63
Kağıt ve basım sanayileri makineleri	21	68
Otomobil ve uçak	259	1183
Elektrikli gereçler	200	214

İthal edilen makinelerin çoğu, daha pahalı da olsa, ithalatı yapan ülkede üretilebilecektir. Bunların dışarıdan alınması, ulusal yapım aynı tip makinelerin pazarını daraltır.

Ortak Pazar ülkelerinin ihracatının beş yılda % 50, ülke içinde üretimin ise bu dönemde yaklaşık % 15 (devre boyunca yılda ortalama % 3) artacağını kabul edelim. Bu durumda, % 50' lik ithalat artışı, iç ve dış pazarın ortaklaşa % 7,5 değil, yaklaşık % 6 genişlediğini gösterecektir.

★★★

Sonuç olarak, çözümlememizin soyut, kuramsal bir nitelik taşıdığını okura bir kez daha hatırlatmak isteriz. Bu çözümleme Ortak Pazar'ın, içerisinde oluştuğu ve işlediği koşulları ele almamaktadır. Tam ekonomik birleşme varsayımımız bu birleşmenin, bu tarihsel dönemde, yani kesin yok oluşunun eşiğinde, kapitalizmin karşısına çıkan çözülmez sorunları çözemeyeceğini göstermeye amacını güder. Öte yandan, böyle bir tam ekonomik birleşme bütünüyle gerçek dışıdır. Bilindiği gibi, Ortak Pazar içerisinde

rekabet koşullarını eşitleştirme işi ancak 1970'e doğru tamamlanacaktır. Ne ki, bu durum da henüz tam ekonomik birleşmeden uzaktır.

Söz konusu tam birlik, tek bir para, tek bir bütçe, tek bir devlet anlamına gelecektir. Bu da tam siyasal "bütünleşme", topluluğa üye ülkelerin bağımsızlığının terki demektir. Biz bunu olanaksız görüyoruz. Yüzyıllardan beri bağımsız devletler olan İngiltere ya da Fransa gibi ülkelerin kendi istekleriyle bağımsızlıklarından vazgeçmeleri ve azınlıkta olacakları herhangi bir kurulun kararlarına boyun eğmeleri düşünülebilir mi? De Gaulle'ün tam politik "bütünleşme"yi değil de, içerisinde her üyenin bağımsız kalacağı "federasyon"u öğütlemesi rastlantı değildir.

Politik "bütünleşme"yi savunanlar, önerilerini iyi düşünmemişlerdir. Kuşkusuz, Ortak Pazar ülkelerinin ortak sorunları konusunda görüş veren bir "Batı Avrupa Parlamentosu" kurulabilir. Hatta Batı Avrupa ülkelerinin birtakım ortak işlerini yönetmekle görevli bir "Avrupa Hükümeti" oluşturulabilir. NATO'da olduğu gibi birleşik bir askeri komutanlık kurulabilir. Ama bütün bu önlemlerin alınması henüz tam politik bütünleşme anlamına gelmez. Örneğin, bir soru açık kalır: Ülkenin silahlı kuvvetlerini hangi kuruluş kullanacaktır?

Öte yandan, NATO'nun varlığı, De Gaulle'ün deniz kuvvetlerini ortak komutanlıktan ayırmasını, kendi vurucu gücünü kurmasını engellememiştir. Her kapitalist ülke kendi silahlı kuvvetlerine sahip oldukça, her türlü bütünleşme politikası saymaca ve geçici bir nitelik taşır.

Politik bütünleşme savunucuları ve propagandacıları, Roma Antlaşmasının 1970'den sonra "sürekli" yürürlükte olacağını ve Ortak Pazar üyesi hiçbir ülkenin artık bu antlaşmadan çekilme hakkının bulunmayacağını iddia etmektedirler. Bu bir saçmalıktır. Kendi silahlı kuvvetlerine sahip olan bağımsız bir devlet, artık elverişsiz ve kendi çıkarlarına aykırı kabul ettiği bir antlaşmaya uymaya ancak yargı yoluyla, yalnız uluslararası bir mahkemenin kararı gereğince zorlanabilir. Bu durumda, bağımsız bir devlet antlaşmayı uygulamaya ancak savaş yoluyla zorlanabilecektir. Ama Roma Antlaşmasından ayrılmaya karar veren ya da onu uygulamayı engelleyen bir devlete karşı Ortak Pazar ülkelerinin bir savaşı hiç düşünülemez.

Bu tarihsel koşullardan ayrı olarak, şu kuramsal soru ortadadır: Çok gelişmiş kapitalist ülkelerin birleşmesi, bunların pazarının her zamanki sınırları dışında, sürekli bir genişlemesine yol açar mı? Bu soruya olumlu cevap veren Marksistler, böyle bir genişlemeyi sağlayan ekonomik mekanizmayı açıkça belirtmek zorundadırlar.

KEYNES'İN KURAMLARINA KARŞI YAYGIN İLGİNİN NEDENLERİ

Burada Keynes'in kuramının tam bir eleştirisini yapmayı düşünmüyoruz; böyle bir çalışma daha önce başka ekonomistlerce yapılmıştır.[1] Bizi bir tek soru ilgilendiriyor: Kapitalist dünyada Keynes'in görüşlerinin el üstünde tutulması nasıl açıklanır? Nasıl olup da tekelci sermayenin çıkarlarını dile getiren birtakım devlet adamları, kapitalist ülkelerdeki üniversite profesörleri, hatta reformcu liderler aynı ölçüde Keynes'in yandaşları haline gelmişlerdir.

Bu olay açıkça ortaya konulmamıştır. Kennedy, yaklaşık 10 milyar dolarlık büyük bir bütçe açığı yoluyla, Keynes'in reçetelerine göre, A.B.D.'nin ekonomik gelişmesini "canlandırma"ya çalışmıştır. Hem tekelci sermayenin temsilcileri, hem de A.B.D.'deki sendika liderleri, bütçe açığına karşın, vergilerin azaltılmasını istemiş ve bunu başarmışlardır. 60'lı yılların başından beri bu finansman yöntemi kural olmuştur; dengeli bir bütçe ise seyrek görülen bir istisnadır. Büyük kapitalist ülkeler arasında giderlerin gelirleri aşmadığı bütçelere yalnız Batı Almanya ile Fransa ve Meksika ile B.A.C. sahiptirler.

Birleşik Devletlerin demokrat ve cumhuriyetçi partilerinin

temsilcileri, İngiliz muhafazakârları gibi, İşçi Partisi'nin kuramcısı Strachey ile eskiden ekonomik sorunlarda Faşist Almanya'nın başlıca uzmanı olan Schacht da Keynes'in ekonomi kuramından esinlenmektedirler.

Genellikle, bu noktada hiçbir sorun olmadığı söylenebilir. Burjuva ekonomi politik profesörleri gibi, hem kapitalistler, hem de reformcu liderler kapitalist rejimi değişmez kabul etmekte, proletarya devrimini önlemek için onu korumaya, yeni koşullara uydurmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle, onların aynı ekonomi kuramının yandaşları olmaları şaşırtıcı değildir.

Ama işler kendilerini bu kadar basit bir biçimde göstermezler. Son 50 yıl içinde yüzlerce burjuva ekonomi teorisi ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi de kapitalist rejimi korumak, koşullara uygun hale getirmek istemekteydiler. Peki, neden Keynes'in kuramı kapitalist ülkelerde kendisini kabul ettirebilmiştir?

Bu kuramın kapitalizmi çözümlemesi öteki kuramlarınkinden daha derin, daha ayrıntılı mıdır? Hiç de öyle değildir.

Keynes, kapitalist ekonominin sadece yüzeydeki görüngülerini incelemiştir. Marx'ın sözlerini bugüne taşıyarak, insan Onu burjuva toplumunun görünüşlerinin, yüzeyinin dehası diye niteleyebilir. O, burjuva ekonomi politiğinin klasiklerinde geniş ölçüde açıklanan kapitalist ekonominin *temel kategorilerine* (daha sonra Marx bunları eksiksiz bir biçimde ortaya koymuştur) hiçbir ilgi göstermez. Metâ ile paranın, değer ile artı değerin, faiz ile işletme kârının çözümlemesini yapmaz; bireysel sermaye ile toplam sosyal sermaye, vb.nin gelişme yasaları arasında hiçbir ayrım gözetmez. Ona göre her şey açıktır, her şey yüzeydedir.

Her ikisi de "nadir" olduklarına göre, sermaye "kendiliğinden" bir faiz, toprak da bir rant getirir: "Sermaye nadir olduğu için sermaye sahibi bir faiz elde edebilir; toprak nadir olduğu için de toprak sahibi bir rant alabilir."[2] Faizin ve rantın ekonomik kaynağı nedir, bunların kapitalist ekonomi içindeki yerleri nedir sorularına Keynes kulak asmaz.

Öte yandan, yüzeysel bir çözümleme yapılsa bile, faizin ve rantın kaynağını sermayenin "nadirliği" ile açıklamak yanlıştır. Bunalım dönemlerinde, büyük miktarlarda sermayeler kullanıl-

madan durur. Yine de, kimse bunları bir başkasına bedava vermez. Brezilya, Arjantin, Peru, vb.de büyük arazi sahipleri toprağı "nadirleştirmek" ve köylülerden yüksek oranda bir rant almak için uçsuz bucaksız alanların ekimini engellerler. Toprağın bu "nadirliği" hiç de doğal değildir; burjuva toplumunda yaşayan toprak tekeli tarafından yapay olarak yaratılmıştır.

Başka ekonomik kategoriler de yüzeysel bir biçimde açıklanır. Kâr, girişimcinin "emeği"nin ve yüklendiği riskin karşılığıdır. Fiyat, arz ve talebe göre mala verilen paradır. Açıklamalar, işte böylece, vülger ekonominin açıklamalarıyla aynı türdendirler.

Keynes, *kendisine özgü ekonomi kuramı kuramamıştır: yaptığı iş tipik bir seçmeciliktir.* Marx'ın Macleod hakkında söylediği söz Keynes'e uygulanabilir. "Lombardstreet'in (Londra'daki büyük bankerler sokağı) ekonomik önyargılar karmaşasını o kadar çok şatafatlı bir bilimsellik kılıfı ile allayıp pullamayı kendisine iş edinen İskoçyalı Macleod, boşinançlı merkantilistler ile çok bilmiş serbest ticaret bezirganlarının başarılı sentezini oluşturur."[3]

Keynes, burjuva ekonomi politiğinin klasiklerinin doktrinini bilerek reddeder. Anlaşılır bir şeydir bu: Klasiklerin izledikleri yol, ussal olarak Marksizme ve kapitalist üretim biçiminin geçici niteliğinin kabul edilmesine götürür. Ama o tekelci sermayenin çıkarlarının temsilcisi olduğundan bunu kabul edemez. Tekelci sermayenin "kuramsal" görüşlerinin en değişik kaynaklarına başvurur. Fiyat, kâr ve faiz hakkındaki açıklaması, aslında, Avusturya Okulunun marjinal fayda kuramından, yoksulluğun açıklaması - Malthus'da kârın haklı gösterilmesi - "vazgeçme kuramı"ndan alınmadır. Birçok durumda Keynes, merkantilizme geri döner; Silvio Gesell diye birini över ve onu Malthus ve Marx'la (aynen) bir sırada sayar.

Keynes'teki bu seçmecilik, onun, en değişik çıkarlara sahip en çeşitli çevrelerde ün kazanmasının başlıca nedenlerinden biridir: Herkes bu pılı pırtı yığınından zevkine uygun olanı seçebilir.

Keynes'in "çözümleme"sinin klasiklerin anladıkları ve biz Marksistlerin anladığımız ekonomi politikle kesinlikle hiçbir ilgisi

yoktur. Bu çözümleme, ciddiyetten uzak psikolojinin ekonomiye uygulanmasıdır.

Keynes bunu açıkça ilan eder: "Böylece, bizim en son bağımsız değişkenlerimizin kimileyin şunlardan oluştuğunu kabul edebiliriz: 1. Başta psikolojik tüketim eğilimi olmak üzere likiditeye karşı psikolojik yöneliş ve sermayenin gelecekteki yararlarının psikolojik takdirine ilişkin temelde üç psikolojik etken; 2. İşveren ile işçi arasında varılan anlaşmadan doğan ücret birliği ve 3. merkez bankasının etkinlikleriyle belirlenen para miktarı. Bu değişkenler de, yukarıda anılan etkenlerle milli geliri (ya da gelir payını) ve istihdamı belirleyeceklerdir."[4]

Görüyoruz ki, kapitalist üretim biçiminin itici gücü olan kâr anılmamıştır bile.[5]

Kapitalistlerin kâr peşinde olması ona göre ikincil bir olaydır: "İnsanın doğası riskle yoğrulmuş olmasaydı, bir fabrika, bir demiryolu hattı, bir maden işletmesi ya da bir çiftliğin kurulması ona (kâr dışında) doyum sağlamasaydı, yalnızca soğuk hesaplara dayanan yatırımlar herhalde daha seyrek olurdu."[6]

Psikoloji içine dalan Keynes gülünç duruma düşer. Şöyle yazar: "Yatırımlardan beklenenler hakkında bir değerlendirme yapmak için bu yatırımların temelde bağlı bulundukları sinirsel durumu, histeri eğilimini ve hatta sindirim güçlüğünü ve hava değişmelerine kişilerin kendiliğinden tepkisini dikkate almamız gerekir."[7]

Keynes, rekabetin her kapitalisti kâr peşinde koşmaya zorladığını; böyle yapmazsa sonunun yıkım olduğunu bütünüyle unutur.

Keynes sınıfsal çözümlemeyi kabul etmediği ve sınıfların adını bile anmadığı için[8], psikolojik çözümlemesi, ekonomi alanında sözde etkinlik gösteren soyut bir varlığa ilişkindir, psikolojik "yasa"ları ise kapitalist gerçeklik içinde hiçbir anlam taşımaz. Bunu bir örnekle göstereceğiz.

Keynes, insanın geliri arttığı zaman tüketimini arttıracağını, ama bu artışın gelir artışından daha az olacağını, çünkü gelir artışının bir bölümünün tasarrufa gideceğini ileri süren bir "yasa" kaleme alır.[9]

Toplumun çeşitli sınıflarına uygulanan bu sözde yasayı çözümlersek, onun her yerde geçerli olmadığını görürüz.

Kapitalist dünyada, doyasıya yemek yemek için yeterince para kazanmayan en az bir milyar kişi vardır. En zengin kapitalist ülke olan Birleşik Devletler'de bile gelirleri normal olarak beslenmek için gerekenden daha düşük olan kişiler milyonlarcadır.[10] Nüfusun en yoksul olan bu bölümünde ek bir gelirin, genel olarak bütünüyle tüketim için harcanacağı ve seyrek görülen haller dışında, tasarruf için hiçbir şey kalmayacağı ortadadır. Eğer tasarruf edilecek hiçbir şey yoksa, "tasarruf eğilimi" yasasının ne anlamı olabilir?

Buna karşılık, başta Birleşik Devletler ve İngiltere'de olmak üzere, çok gelişmiş ülkelerde, gelirlerindeki artışla birlikte tüketimlerini daha çok arttıran geniş bir memur ve vasıflı işçiler katmanı bulunmaktadır. Bunlar, genellikle taksitle ev, binek otomobili, mobilya, televizyon vb. gibi dayanıklı tüketim malları satın alan halk katmanları, yani gelecekteki gelirlerini harcayan öğelerdir.

Bu öğeler, gelirleri artınca, bu gelir artışından çok yüksek bir tutarda taksitli alışlarını hemen arttırırlar. Bu gelişme, ücretlerin tutarı taksitli satışların tutarıyla karşılaştırılarak, A.B.D. istatistiklerinde gözlenebilir (milyar dolar olarak)[11]:

Yıllar	İşçi ve memur ücretleri	Tasarruflar	Tüketim Kredisi
1958	249	24,4	40,8
1959	268	23,4	49,0

Bu rakamlar Keynes'in iddialarını çürütür.

Ensonu, çok gelişmiş kapitalist ülkelerde doğal olarak çok küçük olan bir katman, yüksek tekelci burjuvazi çevresinden bir katman vardır. Bu katmanın gelirleri o kadar yüksektir ki, genel olarak tüketim maddelerine harcanmakla bitmez. Yılda milyonlarca dolara ulaşan gelirler nasıl tüketim maddelerine harcanabilir?

Birkaç yıl önce Noel arifesinde, bir Amerikan büyük mağazası tarafından verilen ilan bu bakımdan dikkate değer: "Zaten her şeyi olan bir kişiye Noel armağanı olarak ne verilebilir?" Koca, karısına 45.000 dolar değerinde dört kişilik yeni ve güzel bir uçak armağan edebiliyor. Kadına gelince, o da kocasına 60.000 dolar değerinde yeni bir uçak armağan edebiliyor. Daha göz kamaştırıcı olan da şu: Koca, karısına 150.000 dolar değerinde, pırlantalarla süslü, altından bir kahve cezvesi (aynen) sunabiliyor.

Doğal olarak, bu kişilerin gelirlerindeki artış, tüketim harcamalarında bir genişleme sağlayamaz.

Keynes'in sözde genel psikolojik "yasa"sı, ancak belirli bir çevrede geçerlidir. Bu çevre de ölçülü gelirlere sahip olan rantiyeler çevresidir.

Bunun sonucu şu ki, kapitalist pazarın darlığını aşmak, özellikle işsiz güçsüz sınıfların lüks eşya tüketimini arttırmak için Keynes tarafından önerilen çözüm (yasa daha önce Malthus tarafından konulmuştur) bugünkü koşullarda anlamsızdır.[12]

Keynes'in tüm öteki psikolojik "yasa"ları da şematik ve bugünkü kapitalizme uygulandıklarında içerikten yoksundurlar.

Lüks eşya tüketiminin artmasının yararlı olmasına ilişkin iddianın saçmalığı açıktır, ama bunun kapitalist dünya için çok gerçek bir anlamı vardır: Bu iddia, silahlanma harcamaları ile tekelci sermaye için o kadar hayırlı olan savaşı haklı gösterecektir.

"Piramit inşaatı, depremler ve hatta savaşlar, zenginliği arttırmaya yarayabilirler..."[13]

Keynes'in "kuramı"nın, belki de en önemlisi olan, üçüncü yanlışı, onun, kapitalizmin sorunlarını tarihten kopuk olarak ele almasıdır. Keynes, kapitalizmin bir tarihsel evreden bir başkasına *evrimini* hiç mi hiç bilmemektedir.

O, genel olarak, kapitalizmin gelişmesinin temel tarihsel yasaları, yani sermaye birikimi ve merkezileşmesinden doğan yoğunlaşma, bunun sonucu olarak her yıl köylü, zanaatçı, tüccar, küçük sermaye sahibi gibi milyonlarca "küçük insan"ın proleterleşmeleri hakkında tek söz etmez. Yine, serbest rekabetçi kapitalizmin tekellerin egemen bulundukları bugünkü tekelci kapita-

lizme dönüşmesi konusunda hiçbir şey söylemez. Sovyetler Birliği'nin, iki sistem arasındaki mücadelenin varlığını tanımaz.

Tarihsel çözümleme olmayınca, çağdaş kapitalizmin sorunları soyut, yanlış bir biçimde incelenir[14]; özel durumlarda anlaşılmazlık vardır; soyut kuramsal açıdan doğru olarak konulan tezler, kapitalizmin gerçekte var olan koşullarına uygulandıklarında dayanaksız kalırlar. Yalnızca birkaç örnek verelim.

Kapitalizmde yüzbinlerce işçinin toprağın derinliklerinden altın çıkarmaya çalışması, sonra da bu altının Merkez Bankalarının mahzenlerine konulması hakkında Keynes birkaç kez alaylı sözler eder. Soyut bir biçimde düşünülürse, kuşkusuz, bu saçma bir şeydir. Lenin'in görüşüne göre, kapitalist toplumda altına düşecek görevi biliyoruz. Ama kapitalist toplumda altın çıkarılmının saçma bir şey olduğunu öne sürme düşüncesi hiçbir zaman Lenin'in aklına gelmezdi. Bağımsız devletlerin bulunduğu, pazar üretimi ve dünya ticaretine dayanan kapitalist rejimde *evrensel para* zorunludur. Günümüzde evrensel para olarak altının rolü sınırlanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla özellikle Uluslararası Para Fonu kurulmuş ve çok gelişmiş kapitalist ülkelerin Merkez Bankaları ile çok sayıda karşılıklı parasal yardım anlaşmaları yapılmıştır. Ama bir ülkenin ödemeler dengesi açığını (burada geçici, rastlansal bir açık söz konusu değildir) kapamak için evrensel para, yani altın aracından başka araç bugüne kadar yoktur.

Bugüne dek her ülkenin altın rezervlerinin durumuna büyük bir özen gösterilmiştir.

Altının çıkarılması ve çeşitli ülkelerce kasalarda biriktirilmesi "kendi başına" ne kadar saçma olabilirse olsun, kapitalizmde kaçınılmaz bir olaydır ve yalnız, kapitalizmin tarihsel gelişmesini olduğu kadar bugünkü kapitalizmin somut koşullarını da gözden uzak tutan, ancak gerçeklikte yeri olmayan yasalar düşleyen bir kimse, çağdaş kapitalizmde altın çıkarılmının gerekliliğinden kuşku duyabilir.

★★★

Bu temel kusurlara karşın, Keynes, burjuva ekonomi biliminde, kapitalist dünyanın ekonomi politiğinde bugüne kadar neden kendisini kabul ettirmektedir?

Keynes, başyapıtını 30'lu yılların ilk yarısında, tarihin gördüğü en büyük bunalım (1929'da başlamış olan bunalım) sırasında, bu bunalımın ardından gelen ve kapitalizmin tarihinde benzeri görülmemiş kitlesel bir işsizliğin ortalığı kasıp kavurduğu derin ve uzun durgunluk sürerken yazmıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra Marksistlerce gözlenen kapitalizmin genel bunalımını yadsımak artık mümkün değildi. Kapitalizmin ahenkli işleyişi hakkında ve kapitalizmin iç güçlerinin kendiliğinden tüm güçlüklerin üstesinden geleceğine ilişkin klasik burjuva ekonomi politiğinin artçıları tarafından düzenlenen kuramın çürük olduğu ortaya çıkmıştı.[15] Kapitalizmin hastalıklarını yadsımak artık mümkün değildi. Keynes şöyle yazar: "İçinde yaşadığımız toplumun en büyük kusuru tam istihdamı sağlamada yetersizliği, zenginlik ve gelirlerin temelsiz ve yanlış dağılımıdır."[16]

Keynes şu amaçları güdüyordu:

a) Başta kronik (süreğen) kitlesel işsizlik olmak üzere, kapitalizmin kusurlarının sistem olarak kapitalist rejimden değil, genel psikolojik yasalardan kaynaklandığını, bunun sorumluluğunun da egemen büyük burjuvaziye, tekelci sermayeye değil, toplumsal rejimden ayrı olarak, sürekli etkenlere düştüğünü göstermek;

b) Gerçekte tekelci burjuvazinin çıkarlarına yarayacak, ama dış biçimleri bakımından da reformistlerce kabul edilebilecek önlemler salık vermek.

W. Foster bunu şöyle dile getirmiştir: "Keynescilik, kapitalist ekonominin kendi genel bunalımına karşılığıdır."[17]

Keynes, sermayeyi ve burjuvaziyi kapitalizmin kusurlarından dolayı her türlü suçluluktan nasıl kurtarmaktadır?

O, ilkin, emekten kaynaklanmayan her türden gelirleri haklı gösterir. Ona göre bunların kaynağı, elbette artı değeri sahiplenmede, sömürüde değil, üretim faktörlerinin nadir oluşunda, marjinal kuram anlayışındadır. Burjuvazinin meşru olarak bir gelire hakkı vardır, çünkü sermaye "nadir"dir; toprak rantı, elbette, toprak sahibinin hakkıdır, çünkü toprak da "nadir"dir, ikraz sermayesi sahibinin, sermayesinin "likidite"sinden geçici

olarak vazgeçmesi karşılığı olarak elbette bir faize hakkı vardır (eski "vazgeçme" kuramı işte burada kendisini göstermektedir), şirketleri yöneten kapitalistler, işleri yüksek bir nitelik gerektirdiği ve işletmeye yatırılan sermaye konusuda bir riske katlandıkları için kâr alırlar. Böylece, her şey açıklanmış, her şey aklanmış olur!

Kitlesel işsizliği ve bu yüzden işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı yoksunlukları nasıl açıklamalı ve aklamalı? Keynes'in kuramının herkesin bildiği tumturaklı ifadeleri şu temel sonuçları çıkarmaya olanak verir.

Çalışan işçilerin sayısı "efektif talep"e, yani tüketim ve yeni yatırımlar için yapılan harcamalara bağlıdır. Tüketim eğilimi ile yatırım düzeyi efektif talep yetersizliği doğurursa, gerçek istihdam düzeyi, var olan gerçek ücret nedeniyle potansiyel emek arzından düşük olacaktır."[18]

Bu düşünceler doğrudur, ama işsizliği açıklamazlar.

Keynes'e göre, işveren ne kadar çok işçi alırsa, her işçinin kendisine sağladığı kâr o kadar az olduğu için ("azalan verimlilik" yasası) işsizlik vardır.[19] Yapılan işe göre ne kadar çok işçi istihdam edilirse, ücret harcamaları da o kadar yükselir ve bu durumda kâr büsbütün ortadan kalkar.

İşsizliğin ikinci nedeni, herkesin, gelirlerini tümüyle kişisel tüketim, ya da yatırım için harcamaması, bunun bir bölümünü, karşılığında belli bir faiz talep ederek ve alarak para biçiminde tutmayı yeğlemesidir. İkraz sermayesinin faizi, kapitalistin, sermayesinden elde ettiği gelir, bu sermayeye ödemek zorunda olduğu faizden düşük olduğu zaman, sermayenin işçi istihdamından vazgeçmesi demektir.

Faiz "en yüksek düzeyde psikolojik bir olay"dır.[20] Bununla birlite, "bugünkü koşullarda uzun vadeli krediler için % 2 -2,5 olarak görünen alt sınırı, bağıtlanan borç işlemlerinde komisyon giderleri ile faizin gelecekteki oranına ilişkin belirsizlik düzenler."[21]

Islah olmaz seçmeci Keynes, bu durumda marjinal fayda kuramını Knapp'ın paranın miktarı kuramıyla karıştırmaktadır.

Keynes, anlamdan yoksun çok uzun akıl yürütmelerle, ik-

az sermayesi ve faiz oranının, sermayenin verimliliğinin sınırını belirlediklerini ve böylece işsizliğin yayılmasına, istihdamın azalmasına yol açtıklarını iddia eder. Böylece, sanayi sermayesi işsizliğe karşı sorumluluğundan kurtarılmış olur.

Her iki kanıt da bütünüyle yanlıştır.

Bunalım öncesi gelişme evresinde, hemen hemen tam istihdam olduğunda ve geniş ölçüde fazla çalışma uygulandığında ücret harcamaları biraz artabilir. Aynı zamanda üretim birimi başına düşen genel giderler azalır ve - kesin bir olay - fiyatlar yükselir. Üretimin yavaşlamasına ve isdihdamın azalmasına yol açan şey, yüksek ücret harcamaları ve faiz ödemeleri nedeniyle kârın azalması değil, metaların aşırı üretimidir.

Faizin rolüne gelince, Keynes'in iddia ettiğinin tersine, kârın faizin büyüklüğüne bağlı olmadığını, faizin, kârın özel bir parçası olduğunu, faiz oranının arz ve talebin değişkeni bulunduğunu ve az çok kârın büyüklüğüne bağlı olduğunu her Marksist bilir. Bunun istisnası yalnız, ödeme aracı olarak ne pahasına olursa olsun para bulmak gerektiğinde görülen kısa süreli para ve kredi bunalımlarıdır.

Bugün, Keynes'in tezlerinin yanlışlığını istatistikler de göstermektedir. Büyük bir sermaye şirketinin bilanço çözümlemesi, ödenen faizlerin üretim giderlerinin küçük bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koyar. *Economist* dergisi tarafından üç ayda bir yayımlanan büyük İngiliz şirketlerinin bilançoları, yalnız başına yöneticilere ödenen aylıklar tutarının tahvilat borçları faizlerinden yüksek olduğunu gösterir.[22]

A.B.D.'de en büyük 500 şirkette yatırılan sermaye % 10,3 getirmiştir.[23] Görece pek yüksek olmayan krediler için ödenecek faizler, nasıl istihdamın düzeyini belirleyen bir etken olabilirler?

Amerikan sermayesinin tümü (banka ve sigorta şirketleri dışında) için de durum aynıdır. 1962 yılı için veriler şöyledir[24]:

	(Milyar dolar olarak)
Şirketlerin kaynakları	57,6
bunun içinde:	
tahvilat borçları	5,0
öteki borçlar	2,5
banka kredileri	3,0
Toplam	10,5

Bu borcun ortalama faiz oranını bilmiyoruz, ama çok yüksek olmakla birlikte % 6 olduğunu kabul edersek, faizlerin toplamı 600 milyon dolar olacaktır. 1962'de, Amerikan hisseli şirketleri (bankalar ve sigorta şirketleri dışında) yaklaşık 40 milyar dolarlık bir toplam kâr elde etmişlerdir. Bunların genel olarak ödenecek faiz yükleri olmasaydı bile, bu, kârlarını çok az etkilerdi. Oysa Keynes, kitabının birçok bölümünü faizlerin krediler üzerindeki kesin etkisini tanımlamaya ayırmaktadır.

İşsizliğin asıl nedeninin bizzat kapitalist sistem içinde, yani üretimin toplumsal niteliği ile özel kapitalist mülkiyet arasındaki çelişkide, daha somut olarak, sermayenin üretimi sınırsız büyültme eğilimi ile tüketimin dar çerçevesi[25] ya da genelde anlaşıldığı gibi, kapitalist pazarın kronik darlığı arasındaki çelişkide bulunduğu her Marksist için açık bir şeydir.

Kapitalist rejimde aşırı tarımsal nüfus biçiminde sürekli olarak ve sanayide aşırı üretim bunalımları sırasında devre devre var olan işsizlik, genel bunalım döneminde yavaş yavaş kitlesel kronik işsizlik haline dönüşür. İşsizlik üretimde rasyonalizasyon, makinalaşma ve otomasyon sonucu artar. Kronik kitlesel işsizlik, İkinci Dünya Savaşından sonra savaşın neden olduğu büyük insan kayıpları, silah altına alınmış ya da savaş gereçleri üretiminde çalıştırılmış milyonlarca erkek nedeniyle doğum oranının azalması yüzünden geçici olarak hafiflemiştir. Gelecekteki on yıllar içinde bu, kapitalizmin en çetin sorunu olacaktır. Keynes'in düşsel açıklamasının, işsizliğin gerçek nedenleriyle hiçbir ortak yanı yoktur.

Keynes, aşırı üretimin açıklaması olarak tam istihdam ile kârın azalmasını gösterdiği zaman her şeyi altüst eder. Marx şöyle yazıyordu: "Bu durumda, sermayenin birikim yolunda gevşeme ve kasılma hareketi, sırasıyla bulunan emek gücünün nispi yetersizliğini ya da bolluğunu doğurur; yoksa birinci durumda sermayeyi bol kılan, işçi nüfusun sayısının mutlak ya da nispi azalması olmadığı gibi, ikinci durumda da sermayeyi yetersiz kılan, işçi nüfusun sayısının mutlak ya da nispi artması değildir.[26]

Başta sanayi burjuvazisi olmak üzere, büyük burjuvazinin Keynes'i neden peygamber ilan ettiği çok açıktır.

Keynes, burjuva rejiminin devlet kapitalizmi önlemleriyle korunabileceğini öne sürer. "Var olan ekonomik yapıların bütünüyle yıkılmasını önlemenin tek pratik yolu, bireysel girişkenliğin iyi işlemesinin koşulu"[27] olarak devletin ekonomiye karışmasını öğütler.

Yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, kapitalizmin başlıca kusurları olan aşırı üretim bunalımlarıyla kitlesel işsizliğin sorumlusunun burjuvazi değil, işçilerin "yüksek ücreti" olduğunu iddia eder.

Burjuvazinin, Keynes'in bu kuramından nasıl yararlandığını bin örnekten biri üzerinde göstereceğiz. Rockefeller mali grubunun en büyük konsorsiyumlarından biri olan Chase Manhattan Bank'ın başkan yardımcısı W. Butler, A.B.D.'de, 1960 bunalımını şu nedenlerin doğurduğunu belirtmiştir: "Üretim birimi başına ücret harcamaları yılda yaklaşık % 2 artarak, ücretler, işçi ve saat başına verimlilikten daha hızlı artmakta devam etmiştir. Bu yüzden kârlar azalmıştır. Kâr oranının azalması, kaçınılmaz olarak, donatım ve yeni inşaat yatırımlarının azalmasına yol açar. Kâr oranını arttırmaya çalışan sanayiciler, sermayenin büyüme hızını azaltmak zorundadırlar. Bu, yalnızca elverişli kârlara olanak veren yatırımların yapılabilmesi demektir."[28]

Bu tez, hemen sözcüğü sözcüğüne Keynes'in kitabında bulunmaktadır.

Keynes'in işsizliği ortadan kaldırmak için büyük burjuvaziye verdiği öğütler, bütünüyle tekellerin çıkarlarına uygundur. Ücretleri azaltmak için, düzenli enflasyon yoluyla fiyatları yavaşça yükseltmeyi öğütler. Kapitalistlerin nominal ücreti düşürmemeleri gerektiğini, bunun, işçilerce tüketilen malların fiyatının yükselmesi sonucu ücretlerin dolaylı olarak düşmesinden daha sert bir işçi direnişiyle karşılaşacağını defalarca tekrar eder. "Günlük yaşamda işverenlerin işçilerle yapılan anlaşmaları gözden geçirerek parasal ücreti düşürme girişimleri, fiyatları yükseltme yoluyla gerçek ücreti yavaş yavaş ya da otomatik olarak düşürmekten çok daha canlı bir direniş doğuracaktır."[29]

Savaş sonrasında, birçok ülkede burjuvazi tarafından işte bu polilika uygulanmıştır.

Fiyat yükselmesinin boyutları ülkeden ülkeye değişir, ama genel eğilim aynıdır.

TÜKETİM MALLARI FİYATLARI ENDEKSİ[30]
(1953 = 100)

Yıllar	A.B.D.	İngiltere	İtalya	Fransa	F.A.C.	Hindistan	Kanada	Japonya
1948	90	77	86	70	90	91	87	63
1960	111	121	115	134	111	116	111	114

Ekonomik durumu düzeltmek için Keynes, kapitalistlere bayındırlık işlerinin açıktan finansmanını (ve fırsat düştüğünde devletin kârlı siparişlerinden yararlanma olanağını) öğütler.

Keynes, girişimcilere üretim potansiyellerini fazla arttırmamalarını salık verir: "Sermayenin marjinal etkinliğinin en azından kullanıldığı sürece psikolojik ve toplumsal koşullarca belirlenen faiz oranına eşit olması için, uzun dönem içinde kullanılan sermayenin yeterince nadir olması gerekir."[31]

Peki, sermaye fazlası nerde kullanılmalıdır?

Keynes, onu verimsiz alanda harcamayı, özel ve kamusal lüks eşya tüketimine ayırmayı öğütler. Böylelikle açık açık Malthus'un görüşlerine katılır. Üstelik, insanları, paralarını biriktirme yerine harcamaya zorlamak için parayı ara ara değiştirme gereğini öne süren Silvio Gesell'in öğütlerini uygulamayı uygun bulur. İkraz sermayesinin faiz oranı, verimli sermayenin kârlı yatırım olanaklarını azaltarak yükselecektir. Keynes, kapitalizmin bütün hastalıklarının, çok yüksek ücretler dışında, "likiditeyi arttırmak isteği", ikraz sermayesi ve yüksek faizden kaynaklandığını söyler. Böylece, doğrudan doğruya Hitlerci "verimli" sermaye ile "açgözlü" sermaye anlayışına geliriz.

Faiz oranının kapitalist ekonomi ve işsizlik üzerine yaptığı önemli etki konusunda Keynes'in bitmez tükenmez gevezeliklerinin sınıfsal anlamı nedir?

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, faiz oranı sorunu, tekelci sanayi sermayesi için çok az önem taşır: Büyük tekeller,

görece çok yüksek olmayan ikraz sermayesi kullanırlar. Yatırımları finanse etmek için özellikle kendi yedeklerine başvururlar. Maliyet fiyatı ile kârı, daha çok faiz oranından başka faktörler etkilerler. Bunlar hammadde ve yakıt fiyatları, demiryolu ve gemi taşımacılığı tarifeleri, gümrük vergileri, üretim potansiyelini kullanma düzeyi, vb. gibi faktörlerdir.

Sanayi sermayesinin banka sermayesi ile (sigorta şirketleri dahil) gitgide daha sıkı bütünleşmesi yüzünden birbirine egemen olan mali oligarşi için kârların kendilerine ait olan şirketler arasında nasıl dağıldığının gitgide daha az önem taşıdığını buna eklemek gerekir.

Ama çok gelişmiş ülkelerde, hele de yoksul kapitalist ülkelerde, sermayenin merkezileşme sürecinin yıkıma mahkum ettiği "ayakta kalamaz" yüzbinlerce küçük ve orta kapitalist işletme vardır. Bu işletmeler sürekli borçludurlar ve bankacılarla tefecilere yüksek faizler ödemek zorundadırlar. Bunların iflaslarının doğrudan nedeni, genellikle, kredileri yatırma ve faizleri vadesinde ödeme olanaksızlığıdır. İskonto oranının büyük önemi konusunda Keynes kuramının sınıfsal anlamı, küçük sermayedar, köylü ve zanaatçıların kitlesel yıkımı konusunda, genel olarak kapitalizmi, özel olarak da tekelci kapitalizmi her türlü sorumluluktan kurtarmaktır.

Bütün bunlar, tekelci sermayenin Keynes'i öteki yüzlerce vülger ekonomiste tercih etmesinin ve onu kendi bayrakları yapmasının rastlantı olmadığını gösterir.

Bu tezler hakkında her türlü idealist yorumlama olasılığını ya da başkaca yanlış yorumlamayı önlemek için özellikle şunu belirtmek isteriz: Tekelci sermaye eğer tekelci devlet kapitalizmini geliştirme, açık bütçe ve perakende fiyatları sürekli yükseltme yoluyla ücretleri dolaylı olarak düşürme politikası uyguluyorsa, bunun nedeni Keynes'in ona böyle öğüt vermesi değildir. Keynes hiç olmasaydı da tekelci sermaye bu politikayı uygulardı. İngiliz ekonomisti sadece, tekelci sermayenin politikasına sözde bilimsel bir dayanak sağlamış ve bu politikayı, demagojik yöntemlerle kapitalist toplumun öteki sınıflarına kabul ettirmeye çalışmıştır.

★★★

Bütün bunlar aklımıza bir başka soru getirmektedir: Keynes'in tek yandaşı neden tekelci sermaye değildir, neden reformcu partiler ile sendika bürokrasisi de aynı durumdadır? Reformculukla Keynes'in ittifakı, reformcularla revizyonistlerin tekelci kapitalizme ilişkin kendi kuramlarını dile getirmekten kendileri aciz oldukları halde, Marksizmi "geçersiz" ilan etmeleri olgusuna dayanır. Onlara kapitalizmi eleştiren ve reformların zorunluluğunu ilan eden (mızmız işçileri yatıştırmak içindir bu) sağlam bir burjuva kuramı gereklidir; bu eleştiri de çok ılımlı olmalı ve reformcu liderlere burjuvazi ile işbirliği etme olanağı vermelidir. Keynes'in kuramı, reformcuların bu isteklerine cevap verir.

Reformcu şefler Keynes'e ayrı bir değer verirler, çünkü o, başka yüzlerce burjuva vülger ekonomistleri ve profesörlerinden farklı olarak, Marx'ı çürütmeye, onunla tartışmaya çalışmaz, sessiz kalarak geçiştirir.[32]

Reformistlerin Marx'la tartışması şu anda onlara ne yarar sağlayacaktı? Bu tartışma, işçilerin dikkatini devrimci kurama çekecek, reformcu liderlerin durumunu daha güçleştirecek, aydınlar arasında mevkilerini yıpratacaktı. Onlar, kendi deneyimleriyle, Marksizmi kuramsal olarak çürütme konusundaki tüm çabaların başarısızlığa uğradığını bilirler. Günümüzde, insanlığın üçte birinin sermayenin boyunduruğunu kırdığı ve Marksizm - Leninizm bayrağıyla sosyalizmi kurduğu bir sırada, Marx'ın doktrininin "ütopik" olduğunu öne sürmek saçma olurdu. Reformcular, daha basit bir savunma sistemi kabul etmek zorundadırlar: Marksizmin yoksul, azgelişmiş ülkeler için belki de yerinde olduğunu, ama zengin ve çok gelişmiş kapitalist ülkelere göre olmadığını öne sürer dururlar. Marksizmle hiçbir tartışmaya girmeksizin, çok sıkı ilişkiler kurdukları Keynes'in safına geçmelerinin nedeni budur.

Sadece aşağıdaki temel öğeleri belirtelim:

a) Reformcular, tıpkı Keynes gibi, kapitalizmin en iyi toplumsal rejim biçimi olduğunu düşünürler.

b) Reformcular, kapitalizmde reform yapılması gerektiğini, bu reformların "sınıfların üstünde olan" devletçe gerçekleştirilebileceğini, devrimin zorunlu olmadığını düşünmekte Keynes'le birliktirler.

Keynes, devlet müdahalesine bağlanan kapitalizmin geleceğini şu çok karışık sözlerle betimlemektedir: "Böylece, uygulamada yalnız para yatıran kişinin (functionless investitor) artık prim almayacağı biçimde, sermaye nadir olmaktan çıkasıya kadar sermaye kitlesini arttırmaya (hiç de yapılmaz bir iş değildir bu) ve zekâyı, enerjiyi maliyeci, işletmeci ve *hoc genus omne*'lerin uzmanlığını makul bir ücret karşılığında (bunlar öylesine meslekleri bağlıdırlar ki, emekleri şimdikinden çok daha ucuza sağlanabilir) toplumun hizmetine sokacak doğrudan bir vergi sistemine yönelebiliriz."[33]

Keynes'in özelliği olan fikir bulanıklığı böylelikle ortaya çıkmıştır. Daha önce, sermayenin "nadir" olduğu için kâr getirdiğini söylemiş olduğu halde, şimdi nadir olmaktan çıktığı ve bu yüzden kâr getirmediği bir kapitalizm, yani herhalde kapitalist girişimcilerin değerlerine göre yüksek bir "ücret" aldıkları kârsız bir kapitalizm tablosu çizmektedir.

Bu saçmalık, işçileri kandırma olanağı verdiği için reformcuları çok sevindirir.

c) Keynes gibi, reformcular da devlet kapitalizmini geliştirmeyi salık verirler. Keynes şöyle der: "Bundan şu sonucu çıkarıyorum ki, eğer bu iş özel girişkenliğe bırakılırsa, cari yatırım hacmini düzenleme işi güvenlikte değildir."[34]

Bu nedenle, üretim araçlarının bir bölümünü "barışçı", yani burjuvaca toplumsallaştırmadan yana sözler eder. Keynes şu kanıda olduğunu yazar: "Gereken toplumsallaştırma önlemleri, toplumda yerleşik gelenekleri bozmaksızın, yavaş yavaş alınabilir."[35] Bu görüş, bugünkü koşullarda, büyük burjuvazinin çıkarlarına ve reformcu şeflerin propaganda gereksinimlerinin gereklerine bütünüyle uygundur.

d) Daha önce söylemiş olduğumuz gibi, Keynes, kapitalizmi toplumun sınıflara bölünmesine hiç aldırmaksızın "çözümler". Bu, sınıf mücadelesini gölgelendirmeye, onu işçilerin bilincinden silmeye çalışan reformcu liderlerin isteklerine uygun düşer.

e) Günümüzde, çok gelişmiş kapitalist ülkelerdeki reformcu liderleri asıl kaygılandıran, ücretler sorunu değil, tekniğin ge-

lişmesiyle birlikte ağırlaşarak devam eden ve gitgide memurlara, öteki ücretlilere yayılma tehlikesi taşıyan kronik kitlesel işsizlik sorunudur. Savaş sonrasında iş gününün birazcık kısaltılmasıyla birlikte emeğin üretkenliğinin hızla yükselmesi, gerek değer, gerekse mal olarak burjuvazi tarafından el konulan artı değer kitlesini çok arttırmıştır. Bu durum ona, yine de kârını azaltmaksızın, zaman zaman kimi ödünler verme ve sınıf mücadelesinin keskinleşmesini önlemek için kaçınılmaz göründüğünde, iyi örgütlenmiş sendikalara dayanan işçilerin ücretlerini arttırma olanağı sağlamıştır. Bu ödünler, fiyatların yükselmesiyle az çok hiç düzeyine indirgenmekteydi.

Ne ki, kapitalistler gibi reformcular da gitgide genişleyen kitlesel işsizlikle savaşma yolunu bilmezler. İşte bu sırada, hiç değilse görünüşte, onların imdadına Keynes yetişmektedir. Keynes, devletin önemli bir bütçe açığı yoluyla, faiz oranını düşük tutarak, vb. finanse edilen bayındırlık işleri gibi önlemlerle kapitalizmde işsizliği ortadan kaldırabileceğini iddia eder. Reformculara göre, Keynes'in en büyük "değer"i bu iddialardır.

Bu sorunu daha ayrıntılı olarak incelemeden önce bir ön uyarıda bulunmak isteriz.

Keynes'in bu sözü verişinden bu yana otuz yıl geçmiş ve burjuva devlet adamları, reformcu liderler ve burjuva profesörler onun kuramlarının etkin yandaşları olmuşlardır, ama bunlar işsizliği ortadan kaldırmayı başaramamışlardır. İşsizliğin gerçek nedenlerinin çözümlenmesi, onun gelecekte azalmayacağını (devresel dalgalanmalar hesaba katılmamıştır), *tersine, bugünkü düzeye göre büyük ölçüde artacağını* göstermektedir.

Şimdi, Keynes'in önerdiği önlemlerin içeriğini inceleyim. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, iskonto oranı üretim ve istihdam hacmine küçük bir etkide bulunur. Bayındırlık işleri ile devlet siparişlerinin istihdam artışı üzerindeki etkisine gelince bu konuda şunlar söylenebilir:

Bir kapitalist devlette eğer kullanılmamış bir sanayi potansiyeli ile işsiz bir işgücü varsa, devlet siparişleri (bayındırlık işleri) bir istihdam artışı doğurabilir. İşe giren işçilerin ellerine bir ücret geçer, tüketim maddeleri satın alırlar, bu da bu maddelerin üretiminde bir artış yaratmaya, sonra üretim araçları yapımının

artmasını kolaylaştırmaya *olanak verebilir*. Üretimin artması yeni bir istihdam artışını gerektirecektir. Bu da işsizliği azalta*bilir*. Bütün bunlar her Marksist için gün gibi açıktır.

Ama işsizilğin ortadan kalkması gerçekte gerçekleşir mi, gerçekleşirse ne ölçüde gerçekleşir? Bir çok somut koşullara bağlıdır bu: Tüketim eşyaları stokları, konjonktür "doping"i başlangıcında artan talebi karşılayabilir büyüklükte midir, üretim aygıtı ne derecede düşük kapasitede kullanılmaktadır, yani kapitalistleri ek yatırımlar yapmaya özendirmek için pazarı nereye kadar genişletmelidir? Uzun dönemde devlet harcamalarının nasıl finanse edileceklerini bilmek gerekir: Kısaca, bu harcamalar emekçilerin gelirleriyle mi (vergiler ve fiyat artışı yoluyla), yoksa kapitalistlerin ve rantiyelerin gelirleriyle mi finanse edileceklerdir? Konjonktür "dopingi"nin verebileceği sonuç konusunda, ancak bütün somut koşulları dikkate alarak bilimsel bir yargı verilebilir.

Bununla birlikte, devlet siparişleri ve istihdam artışı yoluyla yapılacak her türlü "teşvik"in ancak geçici bir başarı sağlayabileceğinde, kapitalist pazarın kapasitesinin kapitalist toplumu düzenleyen sürekli içsel yasalara bağlı olduğunda hiç kuşku yoktur.

Keynes bütün bu somut öğeleri dikkate almaz. O, şimdi bütün yandaşları tarafından kullanılan şu ünlü "çarpan"ı (bunu K katsayısı ile gösterir) keşfetmiştir. K katsayısı, "yatırımlarda artış olduğu zaman, gelirin bu artıştan K kadar yüksek bir büyüklükte artacağını gösterir."[36] Gelirlerin artmasıyla istihdam artar, işsizlik ortadan kalkar.

Genel biçimiyle bütün bunlar doğrudur. Güçlükler, genelden somuta geçilmek istendiğinde başlar. Çeşitli ülkelerde K katsayısının büyüklüğü nedir? Keynes'in en titiz "bilimsel" matematik formüllerine karşın, Keynesçilerin bu konuda hiçbir fikirleri yoktur. 1963'te, kimileri "çarpan"ı 2,5'a, kimileri ise 3,8'e eşit kabul ediyorlardı. Bunlar, Keynes'in kuramına göre, teknikteki gelişmeyle birlikte, bir iş birimi yaratmak için hep daha çok yatırım gerekeceğini söylerler. AFL - CIO'nun ekonomisti N. Goldfinder'in hesaplarına göre, her yeni iş birimi aşağıdaki yatırımları gerektirmekteydi (bin dolar olarak):[37]

1954 - 1956	11
1958 - 1960	21
1961 - 1962	40

Keynes'in kendisi ise yalnız bir örnek verir. Şöyle yazar: "...İstihdam düzeyi 5.200.000'e düşmüşken bayındırlık işlerinde 100.000 yeni işçi çalıştırılırsa, istihdamın toplamı 6.400.000'e ulaşır. Ama istihdam düzeyi daha önce 9 milyon ise, bayındırlık işlerinde çalıştırılan ek 100.000 işçi, istihdamı ancak 9.200.000'e çıkarır. Demek oluyor ki, bayındırlık işleri, yararlılığı söz götürür olsa bile, korkunç bir işsizlik bunalımında daha da haklı olabilir..."[38]

İşte bu, işsizlik çok arttığı zaman bayındırlık işlerinin genişletilmesini isteyen reformistler için parlak bir dayanaktır. Ne ki, Keynes bu olağanüstü istihdam artışının *ne zaman* ve *ne kadar süre sonunda* meydana geldiğini söylemez: altı ayda mı, yoksa on yılda mı?

Keynes'in, bayındırlık işlerinde 100.000 işçilik bir istihdam artışına ilişkin iddiasının basit bir çözümlemesi sonuç olarak bir ülkede 1.200.000 işçilik genel bir istihdam artışını gösterir. Bu ülke herhalde İngilteredir. Verdiği örneğe göre, bu ülkede istihdam düzeyi 5.200.000'e düşmüştür ve 1.200.000'den fazla işsiz vardır. Bu durumda işsizler, işi olanların % 20'sinden çoğunu oluşturmaktadırlar ki, bu da ancak sürekli aşırı üretim bunalımı olduğunda meydana gelebilir.

İki somut durumu inceleyelim.

1. Bayındırlık işleri için 100.000 işçi istihdam edilmiştir. Bu işçiler basit aletlerle çalışmakta ve ayda 15 sterlin kazanmaktadırlar. Bu para, 1936 yılı için kuşkusuz çok yüksek bir ücret demektir. Yeni işe alınan bu 100.000 işçinin aylık 1,5 milyon sterlin tutarında bir gelirleri vardır. Bu durumda K katsayısının, "çarpan"ın 1'in üstünde olmayacağını ve hemen hemen hiçbir yeni istihdam artışı sağlamayacağını öne sürüyoruz.

Neden?

Bunalım uzun sürdüğü ve işsizlik kitlesel olduğu zaman işçiler eksik beslenirler, giysilerini eskitirler, mal sahiplerine ve bakkallara borçlanırlar. Yeniden para kazandıklarında, bunu, he-

men bütünüyle gıda maddeleri, giysiler, ayakkabılar satın almak ve borçlarını ödemek için kullanırlar. Gıda maddeleri talebinin birazcık artması, var olan stoklar nedeniyle kolayca karşılanabilir. Ek işgücü istihdam etme gereksinimi duyuluncaya kadar aylar geçecek, üretim araçları üretimi alanında istihdam artışı olmasına kadar ise (kronik düşük üretim yüzünden) daha da uzun zaman gerekecektir.

2. 100.000 işçi eğer işletme ya da büyük hidroelektrik santrali, ya da örneğin denizaltı, vb.nin yapımı işinde çalıştırılırsa, durum başka türlü olur. Bu, çok kısa bir süre içinde makina endüstrisinde, tesisat yapımında, bir süre sonra da çelik üretimi ve kömür çıkarımında bir istihdam artışına yol açacaktır. Ama bu durumda bile, başlangıçtaki 100.000 kişilik bir istihdam genişlemesi sonunda 1.200.000 işçilik bir artış söz konusu olamaz.

Ama kapitalizmde işsizliği ortadan kaldırmayı vaat ederek işçileri aldatan Keynes ile reformcu şefler her türlü somut çözümlemeden kaçınırlar.[39]

Keynes o kadar can atar göründüğü tam istihdamı gerçekleştirmeyi ciddi olarak düşünmez. Şöyle yazar: "Tam ya da aşağı yukarı tam istihdam çabucak geçiveren nadir bir olaydır"[40]

Keynes, tam istihdamı işçilerin çıkarları açısından değil de sermayenin yararlanması açısından ele alır. Şöyle yazar: "Üretim, faktörleri temsil eden bir birimin marjinal kazancının en az büyüklüğe düştüğü, bu büyüklükte bu üretimi gerçekleştirmek için yeterli faktör sağlanabildiği bir düzeye eriştiği zaman istihdam tam olacaktır."[41]

Aşağıdaki örnek, Keynes'in düşüncelerinin reformcu işçi hareketinde ne kadar derin bir kök salmış olduğunu göstermektedir. 1930 yılından beri İsveç'te, reformcu sosyal demokrat partilerin en reformcusu tek başına ya da bir burjuva partisi ile ortaklaşa iktidardadır. Bu partinin politikası burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder. İsveç'te, 1938'den beri bir yasa vardır. Bu yasa gereğince, hisseli şirketlerin, kârlarının % 40'ını yedek akçe olarak ayırma hakları bulunmaktadır. Kârın bu bölümü vergiden istisnadır. Bu kârın yarısının, faizsiz olarak Riksbank'a yatırılması

gerekir. Bu mevduatlar, bunalım döneminde Çalışma Bakanlığının izniyle işsizliği azaltmak için kullanılabilirler.[42]

İsveçli reformcular Keynes'e bağlılıklarıyla övünürler. Fabian Derneğinin 1963 Mayısında çıkan bir broşüründe, İsveç Belediye İşçileri Sendikasının Genel Sekreteri olan yazar, İsveç Sosyal Demokrat Partisinin, daha Keynes'in *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi* yapıtının çıkmasından önce "Keynesçi bir politika izlediğini" belirtir.[43]

★★★

Kapitalist ülkelerin üniversitelerinde Keynes'in görüşlerinin neden egemen olduklarını söylemeye hiç gerek yoktur. Tekelci sermayenin çıkarlarından söz edilmese bile, Keynes, yalnız yüzeysel olayları ele aldığı ve burjuva profesörlerini, Marx'ın olduğu kadar burjuva kapitalist ekonomisinin klasiklerinin de gerekli gördükleri, kapitalizmin *özüne ilişkin* kategorileri inceleme zorunluluğundan kurtardığı için onların baştacıdır. Onlar Keynes'i, pek karışık biçimlerde açıklanan ve hiçbir anlamı olmayan iddialarını bilimsel bir görünüşe büründürdüğü, gereksiz yinelemeye "bilimsel" keşifler gibi gösterilen matematik bir biçim verdiği, ikircil ve kaypak olduğu ve burjuva profesörlere kısır tartışmalara ilişkin değişik "bilimsel" yorum olanakları sunduğu için severler. *Çağdaş burjuva ekonomi biliminde Keynesçiliğin egemenliği burjuva ideolojisinin bayağılaşmasının işaretidir.*

Keynes'in "bilimsel" anlayışına ilişkin sadece birkaç örnek verelim.

Bir işsizin ne olduğu sorusuna herhalde çok yalın bir biçimde cevap verilebilir. İşsiz, bir iş bulamayan ve o ülke için geçerli bir ücret alamayan kimsedir.

Keynes bunu "bilimsel olarak" şu terimlerle ifade eder: "Parasal ücrete oranla işçilerce tüketilen ürünlerin fiyatlarında hafif bir yükselme nedeniyle var olan parasal ücret karşılığı çalışmaya hazır olan işçileri toplam işgücü arzı ve aynı ücretle toplam işgücü talebi var olan istihdam hacminden yüksek olduğu zaman insanlar irade dışı işsizdirler."[44]

Başka bir örnek: Kapitalizmde bireysel tüketim oranlarının her şeyden önce ücretlerin ve kârların toplamına bağlı bulunduğuna ilişkin basit ve herkesçe bilinen gerçeği, Keynes "bilimsel olarak" şu terimlerle açıklar: "Öteki etkenlerin de değişiklik yapabilmelerine karşın (bunu unutmamak gerek), ücret birimleri olarak ifade edilen toplam gelir, genel olarak, tüketime ilişkin toplam talep fonksiyonunun bağlı bulunacağı başlıca değişken büyüklüktür."[45]

Kapitalizmin ancak ek bir kâr umduğu zaman ek işgücü istihdam ettiğine ilişkin beylik düşünceyi Keynes şöyle düzenler: "Toplam talep fonksiyonu uygun miktarda bir ürün satışından beklenen gelire göre, istihdamın çeşitli varsayımsal düzeylerinin ilişkisini dile getirir; efektif talep, toplam talep fonksiyonunun bir anlatımıdır, arz koşullarına uygun olarak düşünülen toplam talep fonksiyonu ise, girişimcinin en çok kâr sağlamayı umabildiği istihdam düzeyine karşılık düşer."[46]

Bu anlaşılmazlık ve bu "bilimsel" belirsizlik, profesörlere, kendi "bilim"lerinin gösterisini sunma olanağı verir. Keynes'in de "buğdayın faiz oranı", "bakırın faiz oranı" gibi görünüşte "bilimsel" ne gevezelikleri vardır. Bunlar, Marx'ın dediği gibi tipik saçmalıklardır.

Karmakarışık anlatım biçimi, çoğu zaman Keynes'in kuramının sınıfsal niteliğini gözlerden saklamayı amaçlar. Keynes, enflasyonun tam istihdamdan kaynaklandığını, yani enflasyonun sorumlularının işçiler olduğunu iddia eder. Ama Keynes bunu bu kadar kaba biçimde söylemez, günümüzde bunu, enflasyonun, ücretlerin yüksek olmasından ileri geldiğini söyleyen kapitalistler yaparlar. Keynes çok daha "zeki"dir. Şöyle yazar: "Efektif talebin daha sonraki artışı artık üretimde bir artış sağlamadığı, tersine, efektif talebin artışıyla doğrudan doğruya orantılı olarak, bir birim masraf artışı içinde bütünüyle gücünü yitirdiği zaman, tam anlamıyla enflasyon denilebilecek bir duruma varırız."[47]

Keynes'in seçmeciliği,bay profesörler için bir keşif alanıdır. Bay profesörler, orda, geçmişteki kuramlardan alıntılar bulur ve Keynesçiliğin tarihsel kaynaklarını pekâlâ kendilerininmiş gibi sunabilirler.

Kapitalizmi "daha ustalıkla" savunmakta ve hatta onu eleştirmekte Keynes onlara yardım eder. Bu profesörler, kapitalizmde emekçiler yoksulluk içinde yaşadıkları için, Keynes'le birlikte üzüntülerini dile getirebilirler. Ama aynı anda, onunla birlikte bu yoksulluğun sömürüden değil, milli gelirin çok eşitsiz dağılımından ileri geldiğini, başka bir deyişle kapitalizmden değil, başka nedenlerden kaynaklandığını söyleyebilirler: "Binlerce yıllık aralıksız bireysel tasarruftan sonra birikmiş sermaye bakımından dünya hâlâ bu kadar yoksulsa, bunun nedeni... vaktiyle toprak mülkiyetinin, günümüzde ise paranın likiditesine tanınan yüksek primdir."[48]

Öte yandan, Keynes gelir ve mülkiyet dağılımındaki eşitsizliği haklı gösterir. Şöyle yazar: "... Büyük ölçüdeki gelir ve servet eşitsizliğinin toplumsal ve psikolojik birtakım gerekçeleri olduğunu düşünüyorum..."[49] Ama gelir dağılımındaki eşitsizliğin çok fazla olduğunu da söyler. Böylece, bay profesörler, Keynes'i, gerektiğinde, küçük burjuvaların "radikal" yaklaşımıyla yorumlayabilirler.

Sonuç olarak, Keynes'in bazen çok karışık olan matematik formüllerinin (bu formüllerle o, "bilimsel" olduğu sanısını uyandırmak ister), kapitalizmin ekonomisini tanıtmaya hiçbir biçimde yardımcı olmadığına dikkat çekmek isteriz. Bu sadece, böyle yapılmasa da bildiğimiz bir şeyin matematik biçimidir. Örneğin, onun ilk formülünü, "arz fonksiyonu"[50] adını verdiği şeyi çözümleyelim.

Kapitalist, bir kâr elde etmeyi umar (Keynes bunu Z harfiyle gösterir). Amacına ulaşmak için işçi istihdam eder. İşçiler de (süreci doğal ya da parasal biçimiyle düşündüğümüze göre) bir miktar ürün ya da değer ve artı değer üretirler. Keynes gerçekleştirilen üretimi O ile gösterir. Bütün koşullar eşitse, ek işgücü istihdamı üretimde buna uygun bir genişleme demektir. Keynes, bu çok basit bağlantıyı şu matematik formülle açıklar: P (arz eğrisi) şöyle belirlenir.:

$$P = \frac{Zr}{Or} = \frac{\phi r\,(N_2)}{Yr\,(Nr)}$$

Bunun, üretim kitlesinin (belirli bir kâr sağlandığında) çalıştırılan işçi sayısına bağlı olduğundan başka hiçbir anlamı yoktur. Bu ise, formül olmadan da, her normal insanın pekâlâ anladığı bir şeydir.

Keynes'in görünüşte "bilimsel" öteki matematik formülleri de kapitalizme ilişkin bilgilerimize bir şey katmazlar.

★★★

Özetleyelim. Keynes'in ün kazanmasının nedeni kapitalizmi savunması değil, onun, sözde bilimsel, sınıflar üstü akıl yürütmeleri ile, kapitalizm konusundaki zararsız eleştirisinin bu savunmayı örtbas etmesidir. Keynes'in ün kazanması, düşüncelerinin derinliğiyle değil, yüzeysel niteliği ile; fikirlerinin yeniliğiyle değil, seçmeciliğiyle açıklanır.

Onun ünlenmesi, tekelci sermayenin, kapitalizmi kaçınılmaz yok oluşa götüren o çözümsüz çelişkilere daha iyi cevap bulamadığını gösterir. *Keynes'in kuramlarının egemen olması, tekelci kapitalizmin ideolojik iflasını ortaya koyar.*

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ HAKKINDA

Dünya tarihi hakkında kısa bir deneme olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde, Marx şöyle yazar: "Ana çizgileriyle Asya, antik, feodal ve çağdaş burjuva üretim biçimleri, toplumsal ve ekonomik oluşumun gelişme dönemleri olarak nitelendirilebilirler."[1]

Marx'ın Asya üretim biçimine, daha yeni üretim biçimlerininkine benzer bir tarihsel anlam verdiği açıktır.

Ne ki, Asya üretim biçimi kavramı Marksist yazınımızda görünmez olmuştur. Ne ekonomi politik elkitaplarında, ne de Marksizm - Leninizm kitaplarında sözü edilmektedir. 51 ciltlik büyük Sovyet Ansiklopedisinde "Asya üretim biçimi" maddesi yoktur. Marksist doktrinin bu önemli sorununun gerek öğrenciler karşısında, gerekse yazında ele alınmaması nedenlerine ilişkin hiçbir açıklama yapılmamıştır. Sorun, düpedüz suskunlukla geçiştirilmektedir, kapatılmış ve ihmal edilmiştir.

Marx'ın bu tezinin terk edilmesi şu iki durumda haklı olabilirdi:

a) Bu tez, Marx'ın rastgele yaptığı bir açıklama olsaydı ve örtülü bir biçimde bundan kendisi vazgeçerek, bu teze sonradan dönmemiş bulunsaydı. İleride göreceğimiz gibi, Asya üretim biçimi konusunda durum böyle değildir.

b) Marx'ın bu düşüncesinin yanlış olduğu ortaya çıkmış olsaydı. Marx yanılmaz bir kişi değildi. Yanılmaz olduğuna ilişkin her türlü iddiayı öfkeyle kendisi yalanlardı. Henüz kapita-

lizmin önünde yükselerek giden bütün bir gelişme dönemi varken, işçi hareketi ise ancak ilk adımlarını atmaktayken, kapitalizmin tarihsel bakımdan geçici niteliğini, yüz yıldan uzun bir süre önce dâhilere yakışır bir kavrayışla belirlemiştir. Onun, Avrupa'nın sanayide gelişmiş ülkelerinde, kapitalizmin aynı anda yıkılmasına ilişkin varsayımı ile bu yıkılışın tarihleri doğrulanmamıştır.

Ama o, çok seyrek olarak yanılmıştır: Yukarıda anılan örnekler gelişmenin gelecekteki özellikleriyle ilgilidirler, tamamlanmış olayların çözümlemesiyle ilgili değildirler. Bugünkü bilimsel düşüncemizin, dünya görüşümüzün oluşumunda Marx'ın doktrininin oynadığı son derece önemli rol, Marx'ın yanıldığı hallerin nadir olması, onun tezlerinden birinden ancak uzman Marksistlerce yapılan titiz bir çözümlemeden sonra vazgeçilebilmesini gerektirir. Oysa, daha sonra göstereceğimiz gibi, böyle bir şey olmamıştır.

Adet olduğu üzere, Marx'ın Asya üretim biçimi hakkındaki kuramının neden dikkat çekmediğini öğrenci gençliğe mutlaka açıklamak gerekirdi. Öğrenci ve dinleyiciler Marksizm - Leninizm profesörlerine Asya üretim biçimi hakkındaki tezi neden sessizce geçiştirdiklerini sorduklarında, profesörlerin onlara ne cevap verdiklerini bilmiyoruz. Herhalde, Komünist Enternasyonaldeki bir doğu - bilimcinin otuz yıl önce bana dediğini söylüyorlardır: "Marx, Asya üretim biçimi derken feodalizmin Asyaya özgü bir çeşidini düşünmekteydi". Ona öfkeyle, Marx'ın fikirlerini ifade etmeyi çok iyi bildiğini, Asya üretim biçimi teriminden, eğer feodalizmin bir çeşidini anlamış olsaydı, bunu kesin bir biçimde belirtmiş olacağını söyledim.

Öte yandan, insanlığın "tarihsel dönemleri"nin art arda gelişini sıralarken, Marx; Asya, antik, feodal ve çağdaş burjuva dönemlerini anar. Asya üretim biçimini feodalizmin bir "çeşidi" kabul etmiş olsaydı, dönemlerin art arda geliş sırası farklı olurdu: antik, feodal, Asya üretim biçimleri. Marx'ın başka yerlerde yaptığı açıklamalara bakarak, Asya üretim biçiminin tarihsel yerini kölelik döneminden önce saptadığı sonucuna varılabilir.

Şimdi sorunun aslını inceleyelim.

Marx, Asya üretim biçiminin bütün öteki biçimlerden te-

melden farklı olduğu düşüncesini birkaç kez açıklamıştır.

Marx (Engels gibi), bilimsel çalışmalarının başlangıcından itibaren ve hatta ölümüne kadar Asya üretim biçiminin özellikleriyle ilgilenmiştir. Yapıtlarından bu sorunla ilgili bütün bölümleri anmak niyetinde değiliz, çok yer alır bu. Ayrıca asıl metinlerden koparılan alıntılar, Marx'ın düşüncesi hakkında çoğu zaman yanlış bir fikir verirler. Asya üretim biçimi kavramının onun ekonomik doktrininin ayrılmaz parçası olduğunu göstermek için yaşamının çeşitli dönemlerinde yazılan yapıtlarından alınma alıntıları kullanacağız.

1857. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde şöyle denilmektedir: "Demek oluyor ki, burjuva ekonomi politiği feodal, antik ve doğu toplumlarını kavrama gücüne ancak burjuva toplumunun özeleştirisi başladığı zaman erişmiştir[2].

Aşağıdaki örneklerin gösterdiği gibi, Marx'ın çeşitli nedenlerle, bazen Asya toplumu, bazen doğu toplumu ifadesini kullandığını belirtelim.

Marx, 1853'te, şöyle yazar: "İklim ve özellikle Sahra'dan Arabistan, İran, Hindistan ve Tataristan'a, Asyanın en yüksek yaylalarına kadar uzanan geniş çölümsü alanların varlığı olmak üzere, coğrafya koşulları, kanallar ve doğu tarımının temeli olan öteki su şebekeleri yardımıyla yapay sulamayı gündeme getirmişlerdir. Suyu tutumlu bir biçimde ve ortaklaşa kullanma konusundaki bu temel zorunluluk... hükümetin merkezci müdahalesini... gerektirmiştir. Bütün Asya yönetimlerine düşen ekonomik görevin, yani bayındırlık işlerini gerçekleştirme görevinin kaynağı budur..."[3]

Marx, daha sonra vaktiyle gelişmiş bölgeler olan Mısır, Yemen, İran ve Hindistan'da geniş alanların, bugün çölümsü yerler olduklarını, çünkü yönetimlerin kamusal sulama işini düzenleme görevlerini yapmadıklarını söyler.

Marx'ın bu düşüncelerinden çok açık bir biçimde şu sonuçlar çıkar:

1- "Asya üretim biçimi" kavramı *coğrafi anlamda anlaşılamaz*, çünkü Afrika'daki geniş bölgeler de bu kavram içine girer. Bu nedenle o, "Asya toplumu" teriminden başka, zaman zaman "Doğu toplumu" terimini kullanır.

2- *Marx, Asya üretim biçimi kavramı içine bütün Asyayı değil,* sadece tarımsal üretim için yağışların yetersiz bulunduğu bölgeleri almıştır. Bu durumda Çinbilim uzmanlarımızın yaptıkları gibi, sadece Çindeki koşulları dikkate alarak, Asya üretim biçimi sorununu çözmeye çalışmanın hiçbir anlamı olamaz. Gerçekten, Çin'in çoğu bölgelerinde, hele de verimi arttırmak üzere sulamanın gerekli olması için nüfus yoğunluğunun bu kadar büyük de olmadığı geçmişte, sulamasız tarım yapmak için yeterince yağış vardır.

Marx, Engels'in *Anti - Dühring*'te yaptığı gibi, *Kapital*'i yazdığı onyıllar içinde, yavaş yavaş yeniden Asya ekonomisinin özellikleri sorununa döner. Birkaç örnek verelim.

"Asya'da toprak rantı temel vergi öğesini oluşturur ve aynî olarak ödenir. Durağan üretim ilişkilerine dayanan rantın bu biçimi, dolayısıyla eski üretim biçimini devam ettirir."[4]

Marx, Kapital'in 3. cildindeki şu teze birkaç kez yeniden döner.

"...Burada, doğrudan üreticinin kendi üretim araçları vardır... Tarlasını bağımsız olarak işler, kırsal ev sanayii de buna bağlıdır... Bu koşullarda, onları, asalaten toprak sahibi hesabına iş yapmaya zorlamak için, ne türden olursa olsun, ekonomi dışı nedenler gerekir... Doğrudan üreticilerin özel toprak sahipleriyle değil de, mülk sahibinin aynı zamanda hükümdar bulunduğu, Asya'da olduğu gibi, doğrudan doğruya devletle ilişkisi varsa, rant vergiyle aynı olur, daha doğrusu o zaman, toprak rantının bu biçiminden ayrı vergi olmaz... Burada en büyük toprak sahibi devlettir, egemenlik de toprak mülkiyetinin ulusal ölçekte merkezileşmesinden ibarettir. Buna karşılık, toprağın hem özel, hem de kamusal zilyetliği ve yararlanma hakkı bulunmasına karşın, bu durumda, özel toprak mülkiyeti yoktur."[5]

Marx, Asya'daki koşulları ayrıntılı olarak inceler, angarya olarak ödenen rantı çözümler. Özellikle Hindistan'daki ekonomi dışı baskıyı belirtir.

Bu inceleme Asya üretim biçiminin ayrı bir biçim olduğunu açıkça ortaya koyar.

Hem Marx, hem de Engels, Asya üretim biçimine yapıtla-

rında defalarca yer verirler. Engels *Anti - Dühring*'te şöyle yazar: "İran'da ve Hindistan'da ortaya çıkıveren ya da batmakta olan despotik iktidarların sayısı ne olursa olsun, her biri, her şeyden önce, vadileri sulama işinin kendi işleri olduğunu, bu iş yapılmaksızın orada tarımın mümkün olmadığını çok iyi bilmiştir".[6]

Engels, eskiden Asya'da feodal üretim biçiminin var olmasını kesinlikle yadsır: "Doğuda, fethettikleri ülkelere bir tür tarımsal feodalizmi ilk olarak sokanlar Türkler olmuştur."[7] Bu tezi pekiştirmek için şu gerçeği belirtir: "Devletin ya da komünün kendiliğinden mülk sahibi bulunduğu bütün Doğu'da, dillerde toprak sahibi sözü bile yoktur. B. Dühring bu konuda, Hindistan'da toprak sahibi kimdir sorusuna karşılık bulmak için kafa patlatan İngiliz hukukçularının bilgisine başvurabilir."[8]

Marx ve Engels'in yapıtlarından başka alıntılar vermeye hiç gerek yoktur: Marx'ın ölümüne kadar aralarındaki yazışma, onların, çeşitli gelişme biçimleri ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarıyla ne kadar ilgilendiklerini gösterir. Buna karşılık hiçbir yerde, onların, Asya üretim biçimine ilişkin tezin haklılığından kuşku duymalarının en ufak belirtisini göremeyiz.[9]

Lenin Asya üretim biçimi kavramını yadsımış mıdır? Hiçbir zaman. Onun yapıtlarında böyle bir şey görmüyoruz. Tersine, o, Asya üretim biçiminin varlığını kabul etmekteydi.

İlk yapıtlarından biri olan *"Halkın Dostları" Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Mücadele Ederler* adlı yapıtta, Lenin, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünden, anılan bölümü alır ve bütünüyle aynı görüşte olduğunu söyler[10]. Daha sonra yazdığı "Karl Marx"[11] makalesinde de durum aynıdır. Üstelik Lenin, Asya üretim biçiminin Rusya'da bile var olabileceğini gözden uzak tutmazdı. Daha önce "Moskova Rusyası"nda var olduğu için toprağı millileştirmenin geri bir adım olacağını düşünen Plekhanov'la yaptığı tartışmada Lenin şöyle yazıyordu: "Moskova Rusyası'nda toprak ne derece millileştirilmiş olursa olsun (ya da Moskova Rusyasında toprak millileştirilmiş olsa bile), bunun ekonomik temeli *Asya üretim biçimi* idi... Rusya'da... XX. yüzyılda, herhalde egemen olan *kapitalist üretim*

*biçimi*dir... O (Plekhanov - E. V.), Asya üretim biçimine dayanan millileştirmeyi, kapitalist üretim biçimine dayanan millileştirmeyle birbirine karıştırmıştır. Düşünüşünün dayanakları Moskova Rusyası'nın yani Asya Üretim biçiminin ihyasını ortaya koymaktadır ki, kapitalizm döneminde bu bütünüyle saçmadır."[12]

Asya üretim biçiminin karşıtları, Lenin'in sözlerini Marx'ın tezinin yadsınması gibi yorumlamak istemişlerdir. Bu, açık bir hatadır. Lenin, üretim biçimi olarak Asya üretim biçimini hiçbir şekilde yadsımaz; sadece bu üretim biçiminin Moskova Rusyası'nda varlığı konusunda kuşku besler (Moskova Rusyası'nda, Asya üretim biçiminin temel öğesi - geniş ölçüde devletçe yapılan sulama - bulunmadığı için bunda da haklıdır).

En sonu, elimizde, Marx ve Engels'in yazışmalarından çıkardığı özetlerde yer alan ve yenilerde yayımlanan Lenin'in kenar notları var: "doğu rejiminin 'anahtarı' toprağın özel mülkiyetinin olmayışıdır." "Toprağın tümü devlet başkanının mülkiyetindedir."[13]

"Asya rejimlerinin temeli, kapalı, kendi yağıyla kavrulan (doğal ekonomi) - Asya köyleri - merkezi hükümetin kamusal işleri (bayındırlık işleri - Yayımcı Notu -)".[14]

★★★

Asya üretim biçiminin yadsınması, bunun "feodalizmin Asya çeşidi" haline gelmesi, 1930 - 1931'de, Tiflis ve Leningrad'da yapılan tartışmalardan kaynaklanır. Ama bu tartışmalar açık ve kesin bir biçimde yapılmamıştır. Tiflis görüşmeleri kararlarında şöyle denilir: "Tarihleri boyunca, Asya ülkelerinin özgünlüğü çok büyüktür. Bu özgünlük, bir bakıma özel bir feodalizm yapısı doğurur ki, bu Asya üretim biçimi diye adlandırılabilir."[15]

Leningrad tartışmasında, M. Godes'in resmi kapanış konuşmasında da benzer bir ifade buluyoruz: "...Doğuda, bir Asya üretim biçiminden değil, özel bir feodalizmden söz etmeyi yeğliyoruz."[16]

Çok canlı olan bu büyük tartışmanın, bilim yönünden kısır olduğu anlaşılmıştır. Amaç, belli bir üretim biçimini yalnızca "Asya üretim biçimi" ya da "feodalizmin Asya türü" diye nitelendirmek ise, bu, bilimsel yönden boşuna gürültü koparmak demektir. Adlandırma, sorunun özünü hiç değiştirmez.

Bu tartışmada dile getirilen düşünceler karmaşasını açmaya çalışalım. Gerçek Marksistlerin Marx'a besledikleri tüm saygıya karşın, onun yapıtını hiçbir zaman bir dogma olarak düşünmediklerini bir kez daha belirtmek isteriz. Yeni gerçekler Marx'ın tezlerinde değişiklik yapmayı gerektirdiğinde, bu, Marksizmin özüne bütünüyle uygundur. Ama bu değişiklikler sağlam kanıtlara dayanmalıdır.

Asya üretim biçiminin yadsınması, birbirinden farklı şu iki nedenle haklı olurdu:

a) Kuramsal açıdan: Marx'ın, feodalizm dahil tüm öteki kapitalizm öncesi üretim biçimlerinden ayrılan bağımsız bir olay olarak Asya üretim biçimini kendisinden çıkarmış olduğu bir doğu ülkesinin toplumsal özellikleri yetersiz bulunmuş olsaydı.

b) Tarihsel gerçek açısından: insan toplumunun tarihinde Marx'ın, Asya üretim biçimi olarak niteledigi koşullarda yaşamış olan bir halkın bulunmadığı kanıtlanmış olsaydı.

Tartışma sırasında sık sık tekrarlanan şu, Marx ve Engels' in, söylediklerinden başka bir şey düşünmüş oldukları, kendi kuramlarını yeterince dile getirmemiş bulundukları yolundaki iddia ya da anıştırma kesinlikle kabul edilemez.

Bizce dar bir Doğu uzmanları çevresinde yapılan tartışmaya katılanlar, kuramsal bir sorunu çözmek için yeterince ehil değildiler. Tartışmalarda, temelde Doğu uzmanları, Çinbilimciler ve özellikle tarihçiler temsil ediliyorlardı. Tartışmaya, tanınmış ve işini bilen hiçbir Marksist filozof ya da ekonomist katılmamıştır. Doğu uzmanlarının somut bir tarihsel sorunu çözüme bağlamak için yeterince ehil olup olmadıklarını bilmiyoruz, ama bu konuda bir takım kuşkularımız vardır[17].

Bize göre bu yanılgı, temelde, katılanlardan çoğunun Marx'ı bol bol andıkları halde, Marksist diyalektik yöntemi anlamamalarından ileri gelmektedir.

Asya üretim biçiminin varlığına karşı çıkan belli başlı kişilerden biri olan G. Doubrovski'nin kitabını[18] örnek olarak gösterebiliriz.

Doubrovski, "yürekli" bir insandır. Marx'ın, üretim biçimleri hakkındaki kuramını baştan aşağı yeniden gözden geçirmiştir. O, Marx'ın, "toplumsal ve ekonomik yapının gelişme dönemleri" diye nitelediği üretim biçimlerinden sadece şu ikisini alıkoyar: antik (kölecl) ve kapitalist üretim biçimi. Genel olarak, Asya üretim biçimini yadsır; ona göre feodalite, feodal üretim biçimi kadar "servaj" biçimini de içerir; özel bir üretim biçimi olarak "küçük üreticiler ekonomisi"ni getirir, sosyalizm içinde ise şu üç üretim biçimini ilan eder: "Proletarya diktatörlüğü ekonomisi demek olan geçiş dönemi ekonomisi", "sosyalist ekonomi" ve "dünya komünizmi dönemi ekonomisi."[19] Hepsi on yapı ve üretim biçimidir. Lenin'in açıklamasını anlamadığından ya da yorumlayamadığından, Marx'ın, önceki oluşumları değil, sadece kapitalist üretim biçimini kavradığını söyler.

Bütün bu saçmalıklar tarihçilerce haklı olarak reddedilmiştir. Ne kadar az olursa olsun, tarihi bilen biri Avrupa'da feodalizm ile "servaj"ın bir ölçüde sırayla birbirini izleyerek, sıkıca birbirine karıştıklarını da bilir.

Marx şöyle yazar: "Toprak rantının... egemen biçimi ürün olarak rant ise de, bu az çok her zaman, eski biçimin kalıntılarıyla, yani doğrudan doğruya işgücü olarak, angarya olarak verilecek rantla birlikte bulunur. Toprak sahibinin özel bir kişi ya da devlet olmasının fazla önemi yoktur."[20]

Doubrovski, "küçük meta üreticileri ekonomisi" konusunda Marx'tan alıntı yapar, ama bu alıntıdan, açıkça, bu ekonominin, dünya tarihinin en değişik dönemlerinde, antikite'de olduğu gibi, kapitalizmde de var olduğu sonucu çıkar. Yani bu ekonomi, en değişik üretim biçimleri içerisinde bulunduğu için özel bir üretim biçimi oluşturamaz.

Doubrovski'nin tezleri reddedilmiştir, ama geçersiz düşüncesinin temelleri eleştirilmemiştir. Bu temeller, diyalektiğin hiç kavranmamasıdır. Ona göre A, her zaman A, B de her zaman B'dir. Bir açıdan incelenen olayın A, başka bir açıdan incelenenin

isc B olduğunu anlayamaz. Buharin'in diyalektiğini açıklamaya çalışırken Lenin'in cam konusunda verdiği o eşsiz örnek, her halde Doubrovski'yi etkilememiştir. Başka bir örnek verebiliriz. Altın, her zaman altındır. Ama altın çıkarımında maden filizi; metalürjide metal; kimyada, bir element; kuyumcular için bir ham-madde; cimri için zenginliğin simgesi; piyasa ekonomisinde değer ölçüsü; kapitalizmde evrensel para; emisyon bankası için çı-karılan banknotların karşılığıdır. O, her zaman hem aynı altındır, hem de aynı şey demek değildir.

Doubrovski'deki hata, onun, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözündeki o çok ünlü bölümü doğru anlamayışından, bu bölümü diyalektik olmayan bir biçimde kavramasından kaynaklanır. Bu bölümde şöyle denilir: "Toplumun maddi üretim güçleri, gelişmelerinin belli bir evresinde, o zamana kadar içinde hareket ettikleri var olan üretim ilişkileri ile ya da bunun hukuksal anlatımı demek olan mülkiyet ilişkileri ile çelişkiye düşerler."[21]

Çeşitli yönleriyle düşünüldüklerinde, üretim ilişkileri ile mülkiyet ilişkilerinin aynı şey oldukları her Marksist için açık bir durumdur.

Marx'ın bu düşüncesi, E. Yolk ve Asya üretim biçiminin kimi başka karşıtları gibi, Doubrovski tarafından da tam bir diyalektik anlayışsızlıkla yorumlanır. "Hukuksal", idcolojik üstyapıyla ilgilidir: bu nedenle, derler, mülkiyet ilişkileri ekonomik temelin ayrılmaz parçası değildirler, üretim ilişkileriyle ortak hiçbir yönleri yoktur. Doubrovski şunu ileri sürer: "Üretim ilişkilerinin, özellikle de toprak ilişkilerinin bir ekonomik temel değil, üstyapı olayları oldukları bütünüyle açıktır..."[22]

Kitabında bunu defalarca tekrarlar. İki farklı şeyin birlik olabildiklerini, üretim ilişkileri ile mülkiyet ilişkilerinin bir tek ve aynı şey olduklarını anlayamayan Doubrovski şöyle yazar: "Alıntılar, Marx ve Engels'in, üretim tarzını belirleyenlerin mülkiyet biçimleri olmadıklarına, tersine, bunların kendilerinin tarz ve üretim ilişkileri tarafından belirlendiklerine ilişkin temel tezlerini hiçbir bakımdan değiştirmezler."[23] Dahası şöyle söyler: "...Hiçbir Marksist, üretim biçimini mülkiyet biçimiyle açıklama düşüncesine kapılmamıştır..."[24]

Böylesine büyük yanılgı olur şey değildir! Önce, tek bir bütün oluşturan şeyi ayırmakta, sonra da iki terimin birbiriyle ortak yönleri olmadığını söylemektedir.

Marx şöyle yazar: "Her toplumsal yapının en derin sırrını, gizli temelini, her zaman, üretim araçları sahibi ile düz üretici arasındaki doğrudan ilişki (bu ilişkinin çeşitli yönleri, doğal olarak, iş yöntemlerinin belli bir gelişme derecesine, dolayısıyla belli bir üretim gücü derecesine denk düşer) içinde aramak gerekir..."[25]

Bu, üretim biçimini ve onunla tek bir bütün oluşturan mülkiyet ilişkilerini üretim güçlerinin gelişiminin belirlemesi demektir. Kapitalizm öncesi toplumsal oluşumlarda, mülkiyet ilişkileri, egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini belirlemekteydiler.

Marx şöyle der: "...Doğrudan üreticinin kendi geçim araçlarını üretmek için gereken üretim araçları ile iş araçlarının "sahibi" bulunduğu her yapıda üretim ilişkisinin aynı anda, zorunlu olarak bir efendi - uşak ilişkisi olarak görüneceği açıktır..."[26]

Demek oluyor ki, üretim güçleri, mülkiyet ilişkileri, efendi - uşak ilişkileri Marx'a göre, üretim biçimi içinde diyalektik olarak birleşmişlerdir.

Bunu en basit yöntemle açıklamaya çalışalım. Normal düşünen herkes için şunların açık şeyler olması gerekir:

Toprak ve su *Devletin mülkiyeti*'nde değil de, doğrudan maddi malların üreticisinin mülkiyetinde olsaydı, Asya üretim biçimi olmazdı.

Maddi malların üreticilerinin üretim araçları dışında, *köleciler mülkiyeti* olmasaydı, antik üretim biçimi olmazdı.

Toprakta *feodal mülkiyet* olmasaydı, maddi malların doğrudan üreticileri de bu mülkiyete bağımlı köylüler (serfler) olmasaydı, feodal üretim biçimi olmazdı.

Üretim araçlarının *kapitalist mülkiyeti* olmasaydı, işçiler de bu mülkiyetten yoksun bulunmasaydı, kapitalist üretim biçimi olmazdı.

Sosyalist üretim biçiminin doğuşunu kendi gözleriyle gördükleri için, Doubrovski, Yolk ve ötekilerin yanlışı daha da tuhaf bir şeydir. Sosyalist üretim biçimini başlatmak için, tek ba-

şına, burjuvazinin siyasal iktidarını devirmenin yetmediğini, burjuvazinin üretim araçları biçimindeki mülkiyetine el koymak ve bunları özel mülkiyetten toplumsal mülkiyete dönüştürmek gerektiğini görmeliydiler. Mülkiyet biçiminin, üretim tarzıyla hiçbir ilişkisi olmadığını iddia etmek için sağduyudan bütünüyle yoksun olmak gerekir!

"Üretim biçimi" kategorisiyle ilgili bazı temel tezlere açıklık getirmek isteriz.

1) "Üretim biçimi" deyimi, toplumsal üretimin temel özelliklerinin belirtilişi ve sentezi olan bir *bilimsel soyutlama*dır. Gerçekte hiçbir zaman saf durumda var olmamışlardır. "Biz yalnızca ayırt edici özellikleri belirteceğiz: Jeolojik dönemler için olduğu gibi, tarihsel dönemler için de keskin ayrım çizgisi yoktur."[27]

2) *Üretim biçimleri değişmez değildirler. Tarihsel gelişme boyunca sürekli değişime uğrarlar.* Bunun başlıca nedeni, üretim güçlerinin gelişmesidir. Bu gelişme belli bir aşamada var olan üretim biçiminin temellerini çökertir, bu üretim biçimi içinde, sonunda egemen olan gelecekteki üretim biçiminin tohumlarını yaratır[28]. Asya biçimlerinin, özellikle de bu ekonominin Hintli biçimlerinin, elbette mutlak olmayan direngenliğini, Marx, işte bu aralıksız değişimlere karşıt olarak gösteriyordu.

Başta zor olmak üzere, üretim güçlerinin gelişmesinden başka faktörler de belirli bir rol oynarlar. Roma İmparatorluğunun Cermen kabilelerince istila edilmesi kölelik rejiminden feodal rejime geçişi hızlandırmıştır: Avrupalı kolonlar Amerika'da, köle emeğine dayanan, yeni, kapitalist bir ekonomi kurmuşlardır; İngilizlerce Hindistan'ın fethi Hindistan'daki ekonomik rejimi çökertmiş ya da yıkılmasını hızlandırmıştır, vb.

Kapitalizmin ayırt edici bölünmesi olan, toplumun, bir yanda para ve mal sahipleri, öte yanda işçiler olmak üzere bölünmesi konusunda Marx şöyle yazar: "Bu durum, elbette, kaynağını, eski toplumsal üretim kalıplarının *bir dizi yıkımından* alan tarihsel bir hazırlık gelişmesinin sonucu, çok sayıda ekonomik devrimin ürünüdür."[29]

Ama bu sürekli tarihsel değişmeler, diyalektik olarak tarihsel birlikle, mantıksal bir gelişimle birbirine karışırlar. Bu birlik

ve bu gelişme içinde egemen olan her yeni üretim biçimi, eski üretim biçiminin oluşturduğu üretim güçlerinden hareketle işe başlama zorundadır.

Kısacası, yalnız bütün dünya ölçüsünde değil, bir tek ülke içinde bile, egemen üretim biçiminden başka, eski biçimin kalıntıları ve daha sonra egemen olacak biçimin tohumları varlığını sürdürürler.

"Burjuva toplumu, tarihin en gelişmiş, en değişik üretim yapısıdır. Bu nedenle, bu toplumun ilişkilerini dile getiren kategoriler, hem onun yapısını anlamaya, hem de zamanı dolmuş tüm toplumsal kalıpların üretim yapısı ile ilişkilerini kavramaya olanak verirler. Çünkü bu toplumsal kalıpların artıkları ve parçaları, kısmen, hâlâ varlığını sürdüren kalıntıları ardından sürüklemeye devam ederek, kısmen de, vaktiyle ancak belirti durumunda olanı tam değerine kadar geliştirerek burjuva toplumun yapılanmasına hizmet etmişlerdir."[30]

Bu durum, bugünkü tekelci kapitalizm dönemini de ilgilendirir. Kara Afrika halklarından çoğunun sömürge bağımlılığından kurtulmasından sonra, çoğu durumda, hemen hiçbir değişiklik olmaksızın, eski kabile rejiminin korunduğu görülmüştür. Köylülerce birlikte işletilen komün otlağı ve ormanı biçimindeki Cermen komününün eski toprak mülkiyeti kalıntıları, Almanya'nın güneyinde, Avusturya ve İsviçre'de korunmuştur. Devletin, Rodezya maden ocaklarında çalışmaya yolladığı işçileri zorla "istihdam ettiği" Portekiz sömürgelerinde, olsa olsa kılık değiştirmiş bir kölelik vardır. Suudi Arabistan'da kölelik, resmen, ancak 6 Kasım 1962'de kaldırılmıştır. Gerçekte, bugüne dek sürmektedir. Kimi toprak sahiplerinin 500 köyü bulunan Türkiye'nin doğusunda, hemen hemen klasik bir feodalizm vardır. İtalya'nın güneyinde, feodalizmin güçlü kalıntıları durumunu korumuştur. Ülkenin kuzeyinde ise, eksiksiz bir biçimde, tekelci kapitalizm gelişmiştir. İtalya'nın sınırlı topraklarına karşın, durum budur.

"Saf durum"da üretim biçimi yoktur, hiçbir zaman var olmamıştır; hepsi sürekli değişime uğrarlar. Egemen üretim biçiminden başka, her zaman, eski biçimlerin kalıntıları ile gelecekteki üretim biçiminin tohumları vardır (sosyalizm ayrı).

3) Üretim biçimi ne olursa olsun, *karşıt sınıfların var ol-*

duğu bütün toplumlar, maddi malların doğrudan üreticisinin sömürülmesine dayanırlar. Marx, toplumun bir bölümünün üretim araçları tekelini elinde tuttuğu her yerde, düz emekçinin isteyerek, ya da zorla, üretim araçları sahipleri için geçim araçları üretmek zorunda olduğunu söyler.

Asya üretim biçiminde temel üretim faktörü olan toprağın sahibi devlet olmasına karşın, bu biçimde de durum böyledir. Marx, şöyle söyler: "Bu güzel köylü topluluklarının zararsız görünüşlerine karşın, her zaman, Doğu despotizminin sağlam bir temeli olduklarını unutmamalıyız. Bu küçük toplulukların, o yüzkarası kastlar ve kölelik markasını taşıdıklarını unutmamalıyız..."[31]

4) Karşıt sınıfların bulunduğu bütün toplumlarda, sürekli sınıf mücadelesi vardır.

5) Tüm kapitalizm öncesi üretim biçimleri, özellikle, doğrudan üretici ile üretim araçlarının sahibi olan sömürücünün kendi gereksinimlerini karşılamak için üretime dayanır; üretimin küçük bir bölümü ticari biçim alır. Bu konuda, genel olarak, üretim güçlerinin düşük gelişme düzeyinden başka, kaba yük taşımaya elverişli kara taşıma araçlarının olmaması da büyük bir rol oynamaktaydı. Tek taşıma araçları yük hayvanlarıydı. Mallar, büyük miktarlarda, ancak ırmak ya da deniz yoluyla taşınabiliyordu; ama burada da, gemilerin küçük boyutları ve mekanik motor olmaması yüzünden yük sınırlıydı. Gemilerin, ırmaklar boyunca, insanlar ya da hayvanlarca çekilmesi gerekiyordu.

Özetleyelim. Üretim biçimleri, tarihsel planda, hiçbir zaman saf durumda olmamışlardır, sürekli değişmelere uğrarlar ve egemen üretim biçimi ile gerek eski biçimin kalıntıları, gerekse gelecekteki biçimin tohumları birlikte bulunurlar; çeşitli üretim biçimlerinin kimi ortak özellikleri vardır; örneğin karşıt sınıfların bulunduğu her toplum sömürüye dayanır, sürekli bir sınıf mücadelesine sahne olur; tüm kapitalizm öncesi üretim biçimleri, öz gereksinimlerin karşılanmasına yönelik üretime dayalıdır; günümüzde Asya üretim biçimi hiçbir yerde egemen değildir. Bütün bunlar, Doğu uzmanlarına, Asya üretim biçiminin feodalizmin bir çeşidi olduğu yolundaki görüşü destekleyen kanıtlar sunma olanağı vermiştir. Ama bu, bize göre, Marx'ın görüşlerini

boşuna ve uydurma bir biçimde düzeltme demektir.

★★★

Asya (doğu) üretim biçimini, Marx'ın anladığı gibi, bilimsel soyutlama olarak, saf halde tasarlar ve Batı Avrupa'da var olan klasik feodalizmle karşılaştırırsak, ayrı üstyapılara sahip olan, ayrı *iki üretim biçimi*nin sözkonusu olduğu açıkça görülür.

Asya üretim biçiminde son derece önemli bir üretim aracı olan toprak *devletin mülkü*dür. Klasik feodalizmde ise, *toprağa sahip olanların, yani feodallerin mülküdür*. Hiçbir toprak bölünmez, miras olarak büyük oğula kalır (toprağın intifa (yararlanma) hakkı verilen ve halef olmaması durumunda Kral soyuna geçen bir Krallık yurtluğu sayılmasının pek önemi yoktu).

Marx'a göre, yeterli yağışın olmadığı çölümsü bölgelerde var olan Asya üretim biçiminde, halk, pek geniş olmayan sulanmış topraklarda toplanmıştı. İşgücü kıtlığı yoktu. Sulu toprak çok değerliydi. Çin'de alan ölçüsü olan mu'nun sadece 1/16 hektar olması anlamlıdır. Bu nedenle, çok eski zamanlardan beri, sahibin adı belirtilerek toprakların sayımına girişiliyordu.

Klasik feodalizmde yeterli miktarda toprak vardır, ama işgücü kıtlığı da vardır.

Bu nedenle, köylüleri ve hayvanları ele geçirmek için komşu topraklara karşı yağma seferleri düzenleniyor ve ele geçirilen köylüler ve hayvanlar, fatihin topraklarına yerleştiriliyorlardı.

Ortaçağ belgeleri, toprağın ve işgücünün değerlendirilmesindeki farklılığı tam olarak göz önüne sererler[32]. Feodal mülkler başka ellere geçtiğinde, mülkün genişliği ancak yaklaşık olarak tanımlanmaktadır: Irmaktan falanca dağa kadar, yoldan ormana kadar, vb.

Buna karşılık, devredilen işgücü, sadece sayısal büyüklüğü bakımından değil, mesleği bakımından da kılı kırk yararcasına sayılmaktadır; Örneğin, iki demirci, iki araba ustası, üç fıçıcı, vb. Bilindiği gibi, Rusya'da XX. yüzyılın ilk yarısında bir toprak sahibinin servetinden söz edildiği zaman, sadece toprağın kaç des-

yatin olduğu değil, sahip olduğu serf sayısı da açıkça belirtilirdi.

*Asya üretim biçimi*nde, devlet, doğrudan üretici tarafından sağlanan artı - ürünün (vergi biçiminde toprak rantı) ilk mutlak sahibidir. Tüm sömürücü katmanları, başkasının emeğinden kaynaklanan gelirlerini devlet aracılığıyla alırlar.[33]

Feodalizmde toprağın sahibi, rantı, angarya ve ürün olarak alan doğrudan sömürücüdür. Uygulamada, devletin onunla ortak hiçbir şeyi yoktur.

Asya üretim biçiminde devlet, halk için yaşamsal değerde bir görev yapar: sulama tesislerini kurar ve düzene sokar. Bu işler, ancak geniş alanlarda düzenlenebilir, bunlar yapılmadan, bu kurak bölgelerde tarımsal üretim olanaksızdır. Görevden alınabilir memurlarla despotik iktidarın güçlü merkezleşmesinin nedeni budur. Devlet, kötü mahsul yıllarına karşı koymak için gıda maddeleri yedekleri oluşturur. Yakub'un, Firavun'a, gelecek yedi kötü mahsul yılı için yedi iyi mahsul yılı boyunca gıda maddelerini ambarlamasını öğütlemesine ilişkin ünlü Kutsal Kitap efsanesi, Kutsal Kitabın yazıldığı dönemde, Mısır'da, Asya üretim biçiminin varlığını söz götürmez bir biçimde yansıtır.

Klasik feodalizmde, devletin hemen hemen bütün görevlerini bizzat senyör yerine getirir, devletin ise hiçbir ekonomik rolü yoktur. Senyör, tüm sömürücü bölüklerinin temsilcisidir: silahlı adamlarıyla köylüleri baskı altında tutar, adaleti sağlar, para cezası verebilir, hapsedebilir, ölüme mahkûm edebilir ve cezaları infaz edebilir. Her senyör, malikânesinin efendisidir. Kral, "Primus inter pares" yani eşitler arasında birincidir. Almanya, Polonya, Macaristan gibi kimi ülkelerde, Kral ya da İmparator (kimi dönemlerde) feodaller tarafından seçilir. Kralın gücü ancak kendi malikânesinde geçerlidir, daha ileri gitmez. En büyük senyör kral olunca, zaman zaman kendisinden daha zayıf senyörleri kendi egemenliği altına alırdı. Ama bu yalnızca bir istisnaydı.[34]

Tek bir devletten söz etmek ne kadar doğruysa, feodal devlet hiçbir ekonomik, idari ya da adli görev yapmıyordu. Bütün bunlar, tek tek senyörlerin yetkisine giriyordu. Savaşın yürütülmesi bile, gerçekte senyörün işiydi. Devletin ordusu, kendi bayrakları altında dövüşen feodallerin birliklerinin toplamıydı. Kral savaş ilan edebilirdi, ama feodaller ona asker vermeyebilir-

lerdi. Bu askerler gelmişse savaş başlıyor, yoksa savaş olmuyordu.

Görülüyor ki, *Asya üretim biçiminin özü, feodal üretim biçimininkinden köklü bir biçimde farklıdır:* Marx'ın sınıflandırmasını reddetmek ve Asya üretim biçimini feodalizmin bir çeşidi olarak nitelendirmek için hiçbir neden yoktur.

★★★

Tartışmanın konusu, tarihte Asya üretim biçiminin varlığı değil de, onun bağımsız bir üretim biçimi mi, yoksa feodalizmin Asya çeşidi mi sayılacağı ise, Asya üretim biçiminin gerçekten var olup olmadığını anlamak üzere geniş tarihsel incelemelere girişmeye hiç gerek yoktur.

Bununla birlikte, bu biçimin var olduğundan kuşku duyanlar için iki önemli gerçeği belirtmek isteriz.

a) Afrika ve Asya'nın bir çok çölümsü bölgelerinde, kumlar altında kalmış kentler keşfedilmiştir ve arkeologlar böyle kentlerden başkalarını da bulmaktadırlar. Sulama tesisleri olmaksızın, yani sulama şebekeleri kuran ve düzenleyen güçlü bir siyasal iktidar, yani Asya üretim biçimi olmaksızın, çölün ortasında, kentler, büyük tapınaklar, piramitler, vb. (bu, o dönemdeki üretim güçlerinin düşük gelişme düzeyi nedeniyle, kalabalık bir nüfustan söz etmeye olanak verir) nasıl ortaya çıkabilirdi?

b) Daha önce belirttiğimiz gibi, doğu dilleri "toprak sahibi" sözünü bilmezler. Dil, tarihin ürünü, bir halkın tüm tarihinin sonucudur. Doğuda, Asya üretim biçimi değil de, feodalizm ve toprak sahipleri var olsaydı, orda bu sözün bulunmayısı nasıl açıklanabilirdi?

Asya üretim biçiminin varlığını belgelerle kanıtlamak çok daha güçtür. Geçip gitmiş çok uzun zamandan beri o döneme ilişkin kaynakların yetersizliği bilim adamlarının görüşlerini büyük değişikliklere uğratır. Akademi üyesi V. Strouve'nin görüşleri buna kanıttır. Strouve, 1928'de, Asya üretim biçiminin var olmadığını söylemekteydi. 1931'de ise Asya üretim biçiminin antik çağda, Mısır'da, uzun süre yaşamış olduğunu ispatlıyordu.

Strouve şunu söylüyordu: "Her türlü... belgeyi titizlikle inceledikten sonra, feodalizm adını veremeyeceğimiz özel bir biçimin Mısır'da yaşamış olduğu sonucuna... vardım... Sulama şebekesi çalışmaları... yönetici sömürgen öğeler oluştukları zaman bile, bu ilkel topluluğu korumuşlardır... Sulamayı sürdürmek için zorunlu bayındırlık işlerini yapmak, ancak bu topluluğu koruyarak mümkün olmuştur... Asya üretim biçiminin ayırt edici özelliği, kamusal sulama işlerinin zorunluluğu nedeniyle, topluluğun dağılmaması, yapay olarak sürdürülmesidir ve bu topluluğun en son zamanlara, Ptolemee çağına kadar varlığını sür-dürmesi ilginçtir."[35]

Suyun Mısır'da taşıdığı büyük önemi şu sözleri doğrular: "Mısır köylüsü, der Strouve, toprağın sahibi olmakla birlikte, suyun sahibi değildi, sadece kullanırdı onu. Mısır'da kullanılan şu deyime bakın bir kere: birine bağımlı olunduğunu belirtmek için söylenir: Ben, filancanın suyundayım, falancanın kanalındayım."[36]

V. Strouve bunların sonucunu kısaca şu cümlede verir: "Mısır'da Asya üretim biçiminin ne zamana kadar yaşadığı bana sorulursa, bunun Roma dönemine kadar olduğunu tahmin ederim. Roma' nın egemenliği, o zamana kadar yaşamış olan yapıdan başka bir yapı getirip yerleştirmiştir."[37]

V. Strouve, daha sonra, Mısır'da, Asya üretim biçiminin değil, köleci biçimin yaşamış olduğunu söylemiştir.

Çin konusunda benzer bir durum saptanmaktadır. O zaman hararetle tartışılan, Çin'de Asya üretim biçiminin varlığı sorunu hakkında, biz, ne olursa olsun, bir fikir öne sürmekten kaçınıyoruz. Çünkü, tartışmaya katılanların çoğu gibi, bu konuda yargıda bulunmak için yeterince yetkili değiliz.

Çin, çok büyük bir ülkedir; nüfusu yalnız Çinlilerden değil, daha düşük bir gelişme düzeyindeki başka birtakım halklardan da oluşmuştur. Binlerce yıllık tarihi vardır, bu binlerce yıl içinde, sınıf savaşları, hükümet darbeleri, istilalar, vb. olmuştur. Bu nedenle, sürekli değişimlere uğrayan, başka üretim biçimleriyle dağılan ve birbirine karışan üretim biçimlerini incelemek, bu durum karşısında çok daha güçtür.

Bu güçlüklere dört bin yıldan beri var olan ve yazımı bugünkünden çok daha karmaşık olan hiyerogliflerin doğru yorumlanmasının güçlüğü de eklenmektedir. Çok eski hiyerogliflerin yorumunda, Çinli bilginler arasında büyük görüş ayrılıkları vardır.

Bir hiyeroglifin farklı yorumu, bir temel gerçeği kavramada ayrılıklara neden olur: Çin'de feodal rejim ya da başka bir toplumsal yapı ne zaman ve nerede var olmuştur?

Biz, Asya ve feodal üretim biçimlerinin farklı iki üretim biçimi olduğunu ve geçmişte, bunlardan birincisinin de yaşamış olduğunu düşünüyoruz.

★★★

Aradan otuz yıl geçtikten sonra, şimdi bile, Asya üretim biçiminin feodalizmin bir çeşidi olup olmadığı konusunda tartışmadan söz ediyoruz; bu üretim biçiminin varlığının inkâr edildiği ve Marx'ın tezinin gerçeğe aykırı bir biçimde yorumlandığı bu inatçı tutumu anlamıyor insan. Tüm komünist partileri tarafından üç yıl önce kabul edilen Komünist Enternasyonal'in programının Asya üretim biçimi kalıntılarının bulunduğu ülkeleri belirtmesine karşın durum böyle.[38]

Bu sorunun, Çin konusunda bilimsel ve politik - stratejik önemi vardı. Asya üretim biçiminin karşıtları, 20'li yıllarda Çin'in toplumsal rejiminin feodal olduğunu kabul etmeyen herkesi (ve bizzat beni) politik düşmanları olarak görüyorlardı. Böylelikle, önemli sorunları açıklığa kavuşturma olanağından yoksun kalıyorlardı.

Asya üretim biçiminin karşıtlarının kanıtlamalarını ayrıntılı olarak çözümlemek zaman yitirmek olur. Onlar, Marx'ın diyalektik yöntemini anlamadıkları gibi, onun, her türlü genellemenin, somut olayların önceden ayrıntılı olarak bilinmesine ve çözümlenmesine dayanması gerektiği yolundaki sürekli uyarısını da dikkate almadıklarından, bütünden kopuk ve iyi kavranmamış alıntılara dayanan kanıtlamaları Marx'ın, kötü bir Marksist olduğunu, Marksizmi de anlamadığını gösterir.

Örneğin, tartışmaya katılanlardan biri olan E. Yolk, "Asya" üretim biçimi teorisinin... toplumun Marksist - Leninist teorisinin ilkelerine aykırı olduğunu" öne sürüyordu[39]. Oysa bilindiği gibi, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde Marx, Asya üretim biçimine, insanlığın gelişme evrelcri olarak antik, feodal ve kapitalist üretim biçimlerinin önemine eşit bir önem verir.

Bu, bir tartışma saldırısı değildir. Yolk aynı şeyi *Marksizmin Bayrağı Altında* dergisinde de tekrarlamıştır: "... özel "Asya" üretim biçimi görüşü, aslında anti - Marksist bir sistem oluşturur..."[40] Tartışmada yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "Asya üretim biçimi... kuramsal olarak tutarsızdır, çünkü Marksist - Leninist doktrinin sınıflar ve devlet hakkındaki ilkelerine aykırıdır."

Bu, Marx'ın kendi teorisini anlamadığını söylemek demektir.

Bu, Marx'la açıkça alay etmek demekti ve Yolk, birazcık olsun bu gerçeği yumuşatmak için, Marx'ın, Asya üretim biçimi kavramından başka şey anladığını öne sürüyordu ki, bu da daha iyi bir şcy söylemek değildi!

Asya üretim biçimi karşıtları adına, baş raportör olan M. Godes, daha ölçülü göründü. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözündeki Marx'ın görüşü konusunda şöyle konuştu: "...Tüm metin ve bütün içinde önsözün anlamı, burada, rastlantıya bağlı bir formül olduğunu kabule ilişkin her türlü olasılığı ortadan kaldırır. Bu formülde yer alan her üretim biçimi, kendine özgü bir toplumsal yapıyı temsil etmiştir ve ötekiler arasında belirli ve özellikle Marx tarafından konulan sıraya göre bir yer kaplar...

...Marx, bazı çalışmalarında Asya üretim biçimini özgün bir toplumsal oluşum olarak kabul etmişse, artık tartışmayı bitirmek gerekir. İnsan, Asya üretim biçimi teorisini kabul etmese bile, Marx'ın çürütülemez görüşlerini bilmezlikten gelemez."[41]

Her Marksist bu görüşe katılabilir. Ama bu doğru tezden yola çıkan Godes, nasıl olur da, yine de Asya üretim biçimini inkâr etmeye varabilir? Godes, Marx'ın zamanında, Doğu ülkelerine ilişkin birçok gerçeğin henüz bilinmediğini, Morgan'ın

araştırmalarını görmeyen Marx'ın da Asya üretim biçimini bir çalışma varsayımı olarak verdiğini öne sürmekteydi. "Marx'ın kafasında... bir yandan, bir ilkel ilişkiler düşüncesi, öte yandan da, antik toplumun rejimi ve keskin sınıf farklılaşması konusunda kavramlar vardı; tarihsel süreci kavrayışındaki boşluk, Marx'ı, eksik olan öğeyi araştırma zorunda bıraktı."[42]

Godes'in tezleri bütün yönleriyle ele alındığında, öteki Asya üretim biçimi karşıtlarının görüşünden çok az farklılık gösterir. O da, "Asya üretim biçiminin feodalizmden başka bir şey olmadığı" sonucuna varmıştır. Başlıca gerekçesi, Doubrovski'nin gerekçesinin aynısıdır: sömürülenler ve sömürücüler bakımından koşulların özdeşliği. Bize öyle geliyor ki, bu sorunun yanıtı yukarıda, Asya ve feodal üretim biçimlerinin karşılaştırılması sırasında verilmiştir.

Demek oluyor ki, Asya üretim biçiminin karşıtları, Marx'ın yanıldığını söylemekte birliktirler. Ama bunun açıklamasını Godes, Marx'ın gerçekleri yeterince bilmediğinde, Doubrovski, Marx'ın sadece kapitalist üretim biçimini kavrayıp, feodal üretim biçimini kavrayamadığında; Yolk ise, bizzat Marx'ın kurucusu olduğu Marksizmi anlamadığında görmekteydi. Hem de bütün bunlar, Marx'ın yapıtlarından alınan alıntılar yardımıyla kanıtlanıyordu.

Geçmişte Asya üretim biçiminin varlığının yadsınması, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* adlı yapıtında, bu biçimin adını bile anmayan Stalin tarafından kesin olarak onaylanmıştır.

Soru şuna indirgenmektedir: Yeni araştırmalar, Marx'ın "varsayım"ının yanlışlığını göstermiş midir, göstermemiş midir? Asya üretim biçimi herhangi bir yerde var olmuş mudur? Biz, bu sorunu *kesin olarak* çözmek için yeterince yetkili değiliz.

Ciddi Marksist bilim adamları, filozoflar, ekonomistler ve tarihçiler için sorunu yeniden incelemeye başlama ve kanımızca, Marx ve Engels'in üretim biçimleri konusundaki doğru teorisini yeniden saygınlığına kavuşturma zamanının geldiğini sanıyoruz.

DİPNOTLARI

GİRİŞ

1. K. Marx ve F. Engels, Bütün eserleri, c. 4, s. 281 (Rusça)
2. K. Marx ve F. Engels, Gotha ve Erfurt Proğramlarının Eleştirisi, Editions Sociales, Paris 1950, s. 81.
3. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.4, s.207.

MARKSİZM VE KAPİTALİZMİN TEMEL EKONOMİK YASASI SORUNU

1. F. Engels, Doğanın Diyalektiği, Editions Sociales, Paris 1955, s. 272.
2. Yaklaşık 150 yıl önce, filozof Bolszano bunu iyice kavramıştır. O henüz keşfedilmemiş doğa yasalarını "kendinde gerçek" diye niteliyordu.
3. B. Kouznetsov, Einstein, S.S.C.B. Bilimler Akademisi yayınları, 1963, s. 70 (Rusça).
4. Kölelerin emeğine dayanan antik dünyada ve feodalitede sömürü apaçıktı, görüngü ve öz birbiriyle çakışıyordu. Yalnız istisnai hallerde, mal pazar için üretildiği zaman, görünenle gerçek arasında belli bir ayrım vardı. Bu nedenle, bu oluşumların ekonomi politiği, kapitalizmin ekonomi politiğinden temelli olarak ayrılır.
5. K. Marx, Kapital, Kitap III, c.I, Editions Sociales, Paris 1957, s. 322.
6. F. Engels, Doğanın Diyalektiği, s. 213.
7. F. Engels, Doğanın Diyalektiği, s. 69.
8. S.S.C.B. Komünist (Bolşevik) Partisi Tarihi Özeti, Yabanci Dillerde Yayınlar, Moskova 1953, s. 146.
9. V. Lenin, Bütün Eserleri, c. 29, s. 227.
10. K. Marx, Kapital, Kitap I, c. I, s.18.
11. "Mikro dünya"da, yani atom fiziği alanında "belirginlik".
12. F. Engels, Anti-Dühring, Editions Sociales, Paris 1956, s.179.
13. K. Marx, Kapital, Kitap I, c.I, s.18 (Altını biz çizdik. -E.V.).
14. K. Marx, Kapital Kitap III, c. I, s.247 (Altını biz çizdik. -E.V.).
15. age, s.251.
16. age, s.259.
17. K. Marx, Kapital, Kitap I, c. III, s.87.

18. Böylelikle, yalnız Le Verrier'nin hesaplaması sonucu yeni bir gezegen keşfedildi. Öznel idealizm yanlıları, bu yoldan yeni olgular ve yeni yasalar keşfetme olanağının kendi görüşlerinin doğruluğunu kanıtladığını düşündüler. Oysa, deneye dayanmayan matematiğin nesnesiz, akıl almaz olduğu düşüncesi gerçek dışıdır. *Doğanın Diyalektiği*'nde Engels, bir kademede, gerçek dünyanın çeşitli soyut yasalarının ondan ayrıldıklarını ve tıpkı bağımsız bir şey, dışardan gelen ve dünyanın bunlara göre düzenleneceği yasalar gibi ona karşı koyduklarını söyler. Bunun sonu dine, bilinemezciliğe, felsefede idealizme varır.
19. F. Engels, *Anti - Dühring*, s. 179.
20. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c.12, s. 714, Rusça. (Altını biz çizdik. -E.V.).
21. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.I, s.58.
22. age, s.75.
23. K. Marx, *Kapital* Kitap I, c.II, s.48.
24. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.III, s.11.
25. age, c.II, s.23.
26. age, c.III, s.39.
27. Olağanüstü durumlarda tarımsal gıda maddelerinin sürekli fazla üretildiği ülkelerde böyle bir kötüleşme olmayabilir.
28. J. Stalin, *S.S.C.B.'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, Yabancı Dillerde Yayınlar, Moskova 1952, s. 8 (Altını biz çizdik. E.V.)
29. Stalin daha ötede "toplumun çökmekte olan güçlerinin direnmesi"ni belirtir. *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm* adlı yapıtında da haklı olarak şöyle yazar: "... üretim ilişkileri, çok uzun süre üretim güçlerinin gelişmesinin gerisinde kalamaz."
30. K. Marx ve F. Engels, İki Ciltte Seçme Eserler, c.I, Editions du Progres, Moskova 1964, s.377.
31. age, s.22 (Altını biz çizdik. -E.V.).
32. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.I, s.231.
33. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.II, s.59 (Altını biz çizdik. -E.V.)
34. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c.12, s.724 (Rusça)
35. Doğa bilimcilerinde oldukça sık olarak şu deyime rastlanır: "Bu yasa bunu gerektirir". Ama burada sadece bir kısaltma söz konusudur; bu deyimin tam anlamı şudur: Bu yasanın doğru işlemesi için, örneğin, hava sıcaklığı ya da basıncının değişmemesi gerekir; hava basıncının değişmesi görüngüyü değiştirir.

36. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c.12, s.711 (Rusça)
37. K. Marx, *Kapital* Kitap I, c.I, s. 29.
38. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. III, s.202.
39. F. Engels, *Anti-Dühring*, s.203.
40. Doğal olarak, bu tanıma başka önemli süreçleri, örneğin, üretimin ticari nitcliğini ekleyebilirdik; ya da tarımı yoksullaştırmış olurduk; ama, devresel bunalımları bu tanıma sokmayabilirdik. Ama burda önemli olan, ilkesel değil, eğitsel bir sorundur.

BURJUVA DEVLET SORUNU

1. K. Marx ve F. Engels. Qeuvres choisies endeux volumes (İki Ciltte Seçme Yapıtlar), c.I, s.343, 345.
2. age, s. 338 (Altını biz çizdik. -E.V.).
3. age, s.345.
4. age, s.347.
5. Bkz. Asya üretim biçimi hakkındaki deneme.
6. Yalnız tarım ürünlerine ilişkin yüksek oranlı gümrük vergileri ile bu ürünlerin ithalatını izne bağlama sistemi, özel olarak junkerlerin çıkarına göre düzenlenmişti.
7. Batı Almanya'da, bütünüyle gerçeğe yakın görünen şu hikaye anlatılır. Hitler'in eski dışişleri bakanı Neurzth, sağlık nedeniyle, savaş suçlularının kapatıldıkları hapishaneden salıverilince, Adenzuer ile Dışişleri Bakanlığına bir "nezaket ziyareti" yapmış Bakanlıkta kendisine Almanya'yı çok değişmiş bulup bulmadığı sorulunca, Neurzth şöyle cevap vermiş: "Aslında pek fazla değişmemiş, yalnız Führer çok yaşlanmış."
8. Bkz. Federal Reserve Bulletin, Ağustos 1962, s. 1048 Mayıs 1963, s.700.
9. Bkz. E. Varga'nın "İkinci Dünya Savaşı Sonucu Kapitalist Ekonomide Meydana Gelen Değişmeler" adlı kitabı hakkında tartışma. *Dünya Ekonomisi ve Dünya Politikası* dergisi eki, Kasım 1947 (Rusça yayım)
10. Amerikalı kimi sendika liderlerinin yıllık geliri 100.000 dolara ulaşır. Bu, 2 milyon dolarlık bir sermayede % 9'luk bir gelire eşittir. Bu sendika liderleri, doğal olarak, kapitalizmin en yavuz savunucusudurlar. Bunu anlamak için Amerikan sendikaları merkez organında çıkan Meany'nin yazılarını okumak yeterlidir. Uluslararası dok işçileri sendikasının gazetesinin daha 9 Ekim 1962'de, yani

Kennnedy' nin Küba'nın ablukasını resmen ilan etmesinden 15 gün önce, üyelerinden Küba limanlarına giden gemileri boykot etmelerini istemesi anlamlıdır.

11. Kategorilerin karıştırılması olarak nitelediği bu yanlışı eski Yunan filozofu bile kınıyordu.
12. Bkz. New York Times, 25.1.1948.

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİNİN SORUNLARI

1. Bkz. S. Daline, *Tekelci Askeri Devlet Kapitalizmi,* S.S.C.B. Bilimler Akademisi yayınları, 1961; 1. Pevzner, *Japonya'nın Tekelci Devlet Kapitalizmi* S.S.C.B. Bilimler Akademisi yayınları, 1961; E. Khmelnistkaya, *Batı Almanya'da Tekelci Kapitalizm,* Uluslararası İlişkiler Enstitüsü yayınları, 1959.
2. V. Lenin, Bütün Eserleri Paris-Moskova, c. 24, s. 413.
3. E. Varga, *XX. Yüzyılın Kapitalizmi,* Editions du Progres, Moskova 1964, s. 98.
4. Somut durumda kimi tamamlayıcı öğeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Çeşitli dallardaki tekellerin kendilerine özgü çıkarları vardır. Hepsi, kendi işçilerinin ücretlerini olabildiğince düşük düzeyde tutmak isterler. Zorunlu olmayan, ama geniş kitlelere yönelik tüketim malları (örneğin silindir sayısı az binek arabaları, radyo ve televizyon alıcıları, vb.) üreten tekellerin, kendi yönlerinden, öteki tekellerde çalışan işçilerin efektif talebinin artmasında çıkarları vardır.
5. Çeşitli sanayi dallarından işletmeleri içine alan tekellerin kurulmasıyla, işin içine mali sermayenin karışmasıyla, vb. çelişkiler hafifler, ama ortadan kalkmaz.
6. Bkz. The Times, 15.3.1963.
7. *Ekonomi Politik,* el kitabı, 2. baskı, Gospolitizdat 1955, s. 266. 1960'da el kitabının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir üçüncü baskısı çıktı. Bu baskı 250. sayfada yer alan tanımı düzeltir. Ama "Devlet aygıtının tekellere bağımlılığı" hakkındaki Stalin'in görüşü değiştirilmemiştir.
8. A.B.D.'de, muhalefet partisi seçimlerde iktidar partisini alttettiği zaman, çok sayıda memur işten çıkarılır, bunların yeri yeni iktidar partisinin yandaşlarıyla doldurulur. Batı Avrupa'da bu durum görülmez.

9. Değişip duran kabinelere göre yönetim aygıtının rolü çok büyüktür. İngiltere Başbakanı Lloyd George bir gün şöyle demiştir: "Hep hükümetin kararlarından söz ediliyor. Oysa, bu kararların % 95'i yönetim aygıtınca, geri kalan % 5'i de bu aygıtın önerisi üzerine hükümetçe alınmıştır."
10. A.B.D.'de, tekeller iki partinin seçim kampanyalarını finanse ederek çıkarlarını sağlarlar; tekelci burjuvazinin bir bölümünün temsilcileri bir partiye, öbür bölümünün temsilcileri rakip partiye bağlıdırlar. Johnson yönetiminde en önemli iki makam, Savaş Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı Cumhuriyetçilerce doldurulmuştur.
11. 18 Mayıs 1962 tarihli *Times'da* yayımlanan parlamento görüşmeleri tutanağından alınmıştır. Bu parlamento görüşmelerinden birkaç ay sonra, ölen İşçi Partisi Lideri Gaitskell'in, bir konuşmada, İşçi Partisi seçimlerde kazanırsa, İmperial Chemical İndustry'yi millileştirmeyeceğini söylemesi anlamlıdır.
12. V Lenin, Bütün Eserleri, Paris- Moskova c.23, s.293.
13. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.26, s.172.
14. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı*, Editions en Langues, Moskova 1961, s.30.
15. La Nouvelle Revue İnternationale, 1960 n.4, s.68.
16. Bkz. Deutsches Wirtscaftsinstitut, Biricht n.14, 1962, s.290-291.
17. Grev kırıcılarını meşrulaştıran bu yasalar, işverenlere, işçileri, toplu sözleşmelerle öngörülen koşullardan daha kötü koşullarda çalıştırma hakkını tanımaktadırlar. Kısaca, bu "evin efendisi"nin sınırsız gücü anlayışı demektir.
18. Bkz. *The New Republic*, 28.5.1962, s.16.
19. Bkz. *The Economist*, 21.4.1962, s.250.
20. *Newsweek*, 16.7.1962, s.11 (Altını biz çizdik -E.V.)
21. *The Economist*, 4.8.1962, s.144.
22. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.25, s.390.
23. İngiliz kömür endüstrisinin gelişmesini gösteren veriler şöyle:

	1938	1951	1960
Kömür çıkarımı (milyon ton)	227	223	194
Maden işçisi Sayısı (bin)	782	699	602
İşçi ve vardiya başına üretim (ton)	3,0	3,2	4,0

(United Kingdom Annual Abstract of Statistics, 1961, s.135, 138). On yılda, maden işçilerinin sayısı 100.000 azalmış, ama emeğin üretkenliği % 25 artmıştır.

24. Resmi istatistiklere göre *(United Kingdom Annual Abstract of Statistics,*1961, s.256-157) 1951'den 1961'e kadar devletin kömür endüstrisi için yaptığı harcamalar, gelirleri 534 milyon sterlin aşmıştır. Bu tutarın zararın toplamı olup olmadığı bilinmiyor.
25. Bkz. *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar.* Başvuru kitabı, M. 1962 (Rusça yayın)
26. C.E.C.A. Yönetim merkezinin verilerine göre, altı üye ülkenin kömür ve metalürji (çelik) endüstrilerindeki yatırımları 1961'de 1,5 milyar dolara ulaşmıştır.
27. NATO içindeki anlaşmazlıkların kökeninde, temelde, son derece önemli bir silah olan atom silahının A.B.D.'nin tekelinde olması vardır. Bu durumda, savaş ve barış sorunlarına Birleşik Devletler karar vermektedir. A.B.D., Nato'lu dostlarının baskısına karşın, bu tekelden vazgeçmek istememektedir.
28. Bu olay, en açık bir biçimde, İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesi konusunda bu ülkede olagelen mücadelede ortaya çıkar. Tekelci sermaye Ortak Pazar'a katılma yanlısıdır; büyük toprak sahipleri, çiftçiler ve işçilerin çoğunluğu karşıdırlar.
29. 1962 yazında, Batı Avrupa ülkelerinde bir gezi vesilesiyle Londra'da yapılan bir basın toplantısında, Eisenhower, Ortak Pazar konusunda açıkça şunu söylemiştir: "Bu saldırgan komünist emperyalizme karşı (yani Sosyalist Ülkeler Topluluğuna karşı) hür dünyanın birleşmesi çerçevesinde ele alınması gereken çok önemli bir sorundur".
30. Bkz. *The Times,* 7.6.1962. 1963'te A.B.D. ile Ortak Pazar Ülkeleri arasında "mektup savaşı" patladı.
31. *Neue Zürcher Zeitung.* 7.7.1963.
32. *The Times,* 23.11.1961.
33. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı* s.31.

EMPERYALİST DEVLETLER ARASI ÇELİŞKİLER VE SAVAŞ

1. *S.B.K.P.'nin XX. Kongresi.* Tutanak, c.II Gospolitizdat, 1956 s.414 (Altını biz çizdik. E.V.)
2. V. Lenin, Bütün Eserleri Paris-Moskova, c.31, s.168. (Altını biz

çizdik. E.V.)

3. Truman, açıkça, Almanya kadar S.S.C.B.'yi de zayıf düşürecek bir politika öğütlemiştir.
4. J. Stalin, *S.S.C.B.'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, Yabancı Dillerde yayınlar, Moskova 1952, s.38.
5. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1961, s.486. (Resmi kurdan biz dolara çevirdik.)
6. J. Stalin, *S.S.C.B.'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, s.39.
7. Bkz. Simon Kuznets, *Capital in the American Economy. Hs Formation and Financing*. Princeton, Univ. Press, 1961.

SÖMÜRGELER HALKLARININ ULUSAL KURTULUŞ MÜCADALESİNDE BURJUVAZİNİN ROLÜ SORUNU

1. Sömürgelerin kurtuluşunun ancak proletarya ile Komünist Parti'nin öncülüğünde mümkün olduğu yolundaki görüş ülkemizde öylesine yerleşmişti ki, Hindistan'ın dominyon olmasından sonra bile sık sık, Hindistan'da "aslında hiçbir şeyin değişmediği", İngiltere'nin sömürgesi olarak kaldığı öne sürülür.
2. Endonezya'da köylüler, bugüne kadar ürünün yarısını toprak sahibine bırakmak zorundadırlar.
3. İtalyan Partisi delegelerinin karara oy vermemeleri anlamlıdır. Graziadei, örneğin, "komünistler antiemperyalist harekete yardım etmekle görevlidirler." cümlesinde açıkça reformist değişikler önerdi, o, bunun yerine "etkin ilgi gösterme"yi koymak istiyordu. Serrati şu "goşist" gerekçe ile karara oy vermedi: Komünistler hiçbir burjuva harekete yardım edemezler. (Bkz. Komintern'in 11. kongresi, Partizdat, M. 1934, s.98-61, 490-596, Rusça yayın)
4. Yalnızca eski kolonilerin sanayi burjuvazisini "ulusal" diye nitelemek, bize göre, pek uygun değildir, çünkü bununla bütün öteki katmanların böyle olmadıkları izlenimi yaratılmaktadır ki, bu hiç de doğru değildir.
5. Bizde, Hindistan'da bir "tekelci kapitalizm" olduğu öne sürüldü. Bu iddia doğru değildir: Örneğin, Tata'nınkiler gibi *kimi* büyük işletmelerin varlığı henüz bir tekelci sermayenin, hele bir "tekelci kapitalizm'in olması anlamına gelmez. Ama Hindistan'ın ekonomisi kapitalist yolda gelişirse, bu ülke, kapitalist ekonomide güçlü bir devlet sektörüne karşın, bir tekelci kapitalizm ülkesi olabilir.

6. Bu arada, örneğin, Komintern'in VI. kongresinin sömürge ve yarı sömürge ülkelerde devrimci hareket hakkındaki tezleri, aydınların genellikle "ulusal burjuvazinin tümünün nesnel çıkarlarının" en kararlı temsilcileri olduklarını, bunların "içinden çıktıkları toplumsal" katmanlar çoğu zaman toprak mülkiyetine sıkı sıkıya bağlı bulundukları için genel olarak köylülerin çıkarlarını yansıtmadıklarını dile getirirler. *(Komintern'in VI. kongresi*, steno tutanakları, fasikül 6, M-L. 1929, s.139).
7. Japon emperyalistleri "Asya Asyalılarındır." sloganı ardına gizlenmektedirler.
8. New Stasmen and Nation, 26.5.1956, s.589.
9. Kapitalist rejim ile makinalaşmanın, kapitalizm öncesi toplumsal rejimi Avrupa'dakinin benzeri olmasına karşın, neden dünyanın öteki bölümlerinde değil de Avrupa'da geliştiği sorununun Marksist bir incelemesinin yapılması çok iyi olacaktır.
10. Komintern'in VI. Kongresi tezlerinde yer alan kimi belirlemeleri kesin olarak aşılmış, bunların yeni koşullarda yanlış oldukları ortaya çıkmıştır. Şöyle denilmektedir: "Ulusal burjuvazinin emperyalizme karşı mücadelede bir güç olarak değeri yoktur... Bu burjuvazi, devrimci hareketin gelişmesini engeller." *(Komintern'in VI. Kongresi*, steno tutanaklı, fasikül 7, s.141)

    Hindistan, Seylan, Mısır ve Kuzey Afrika'da son on yılın deneyiminden sonra, bu tez hiç de doğru sayılamaz. Bu nedenle, "burjuvazinin partilerine karşı mücadelede doğru bir taktiğin:... bunların resmen ulusal-reformist karakterlerini kuvvetle açığa vurmak olduğu" yolundaki siyasal sonuç da yanlıştır. Yine, Kuo-min-tang gibi, sömürgeler burjuvazisinin yavaş yavaş karşı-devrim safına geçeceği yolundaki tahminin de yanlışlığı ortaya çıkmıştır.
11. Feodal ilişkilerin yıkılmasının en canlı biçimde yürütüldüğü B.A.C.'de bile bir özel mülk sahibi 200 feddana, şimdi ise 100 feddana kadar toprağa sahip olabiliyordu ki, bu, sulu tarım nedeniyle, tartışılmaz bir biçimde büyük kapitalist ekonomisinin varlığını sağlamaktadır.

PROLETARYANIN NİSPİ YOKSULLAŞMASI SORUNU

1. K. Marx ve F. Engels, iki Ciltte Seçme Yapıtlar, c.I, s.92.
2. Öbür bölümü, tekelci olmayan işletmelerin kârlarından alınan pay-

dan oluşur. (İlerde görülecektir.)

3. *Historical Statistics Of The United States*, 2. baskı, Washington 1960, s.125-126; Statistical Abstract Of The United States, 1961, s.334; 1962 için: Federal Reserve Bulletin, Mayıs 1963, s.698 (1947-1949=100 temeline göre hesabı biz yaptık).
4. Bkz. 1. Kouzminov, *Kapitalist Rejimde Çalışanların Yoksullaşması*, M. 1960, s.19. Yazar ne kullandığı kaynakları, ne de hasaplama yöntemini belirtir. Kouzminov, bütün sanayiin mi, yoksa sadece imalat sanayiinin mi söz konusu olduğunu belirtmeksizin "sanayi" de kârlarla ücretler arasındaki oranın konu edildiğini belirtir. Yazarın verdiği rakamlar, bu nedenle, denetlenemez, okur da bu konuda söylenen söze inanmak zorundadır.
5. Bkz. A. Katz, *Emperyalist Dönemde Birleşik Devletler Proletaryasının Durumu*, S.S.C.B. Bilimler Akademesi Yayınları, 1962, s.92,97.
6. Böyle bir istatistik uyarlamasının bir örneğini verelim. A. Katz, kitabında (s.48), A.B.D.'de stokların hızlı artışını tanıtlamak için hareket noktası olarak, ağır, aşırı üretim bunalımından dört yıl sonra stokların olağandışı azaldığı 1933 yılını alır. Bilimsel bakımdan, doğru olmak için devrenin ortalama düzeyini almak gerekirdi.
7. E. Varga, *Komintern'in VI. ve VII. Kongreleri Arasında Ekonomi ve Politika* 1928-1934, Partizdat 1935, s.188.
8. *Statistical Abstract of The United States*, 1961, s.777.
9. A. Katz, *Emperyalist Dönemde A.B.D. Proletaryasının Durumu*, s.62, 70, 77.
10. Bu arada şunu belirtelim: Böyle bir varsayım, Marx'ın, sermayenin işgücünü tüm öteki metalar gibi, yaklaşık olarak değerine satın aldığı yolundaki kuramının temel esprisine aykırıdır.

MUTLAK YOKSULLAŞMA SORUNU

1. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.I, s. 18-19.
2. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.4, s.240.
3. Bkz. Carolina Maria de Jesus, *Beyond All Pity*, Londra 1962 (Portekizceden çeviri)
4. Age, s.189.
5. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.6, s.43.
6. Age, s.60-61.

7. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı, s.11.
8. Bkz. İ. Kouzminov, *Kapitalizmde Çalışanların Yoksullaşması*, s.26 (Rusça yayın)
9. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.III, s.87.
10. K. Marx ve F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, s.81.
11. Gerçek ücretin birinci yıl % 0,5 azaldığını ve yılda % 0,1 artarak azalmaya devam ettiğini varsayarsak, ücret, 28 yıl sonra, artık başlangıçtaki büyüklüğünün yarısını temsil etmeyecektir.
12. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c.III, s.45.
13. A. Katz, *Emperyalist dönemde A.B.D. Proletaryasının Durumu*, s.168, (Altını biz çizdik. -E.V.)
14. Burjuva ülkelerin istatistik kurumları, devre devre geçinme endeksini tüketimin yapısındaki değişmelere "uydurarak" bu güçlüğü aşmaya çalışırlar. Ama bu iş, hesapları daha da karıştırmaktan başka bir sonuç vermez ve genellikle işçilerin durumunu gerçekte olduğundan daha iyi göstermeyi amaçlar.
15. Bkz. *The Economist*, 19.1.1963, *National Food Situation* göz önünde tutularak hesaplanmıştır. A.B.D. Tarım Bakanlığı.
16. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.22, s.206.
17. G.B. Orr, *Food and the People*, Londra 1943, s. 20, Lord Orr, işçilerin (köylüler gibi) şimdikinden çok daha basit gıdalarla beslendikleri 250 yıl önce, günümüzde beslenmeleri daha özenli olan kentlilerin tükettiklerinden daha çok vitamin, demir ve kalsiyum aldıklarına dikkat çeker. Ama bu durum gerçek ücretlerinin azalmasının sonucu değildir, alışkanlıklar değişmiştir.
18. Bkz. A. Katz, *Emperyalist Dönemde A.B.D. Proletaryasının Durumu*, s.230.
19. Örneğin, kavşaksız ve tek yönlü otoyollarda araba kullanmanın tekdüzeliği yüzünden, sürücülerin öbür yollardakinden daha çok yorulduklarını deneyler göstermiştir.
20. İ. Kauzminov, *Kapitalizmde Çalışanların Yoksullaştırılması*, s.27.
21. Alman ve İtalyan faşizminin tarihi burjuvazi için, bu gibi kararsızlıklara karşı olabildiğince uyarı işini görür.
22. La Nouville Revue İnternationale, 1963, n.8, s.63.
23. Age, s.63.
24. Bkz. *Bugünkü Kapitalizm ve İşçi Sınıfının Sorunları*, Praque, s.59.

25. A. Arzanmanian özellikle şunu belirtmiştir. (s.60): "işçilerin yaşam düzeyinin üst sınırı, işgücünün değeri tarafından belirlenir. "Bu, ne bütünüyle doğru, ne de bütünüyle açıktır. Marx'a göre, ücret (yani işgücü değerinin ödentisi her metanınki gibi değişir; emek pazarındaki durum ve sınıf mücadelesindeki güçler dengesine göre, değerinin altında ya da üstünde olabilir; bu durumda, işçi sınıfının örgütlülüğü ve savaşkanlığı önemli bir etkendir.
26. La Vie İnternationale, 1963, no.10, s.58.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA İŞÇİ ARİSTOKRASİSİ

1. F. Engels'in K. Marx'a 7 Ekim 1858 tarihli mektubu.
2. V. Lenin, Bütün Eserleri, c.19, s.332, Rusça yayım. (Altını biz çizdik. E.V.)
3. İngiliz bilim adamları, İngiliz işçi sınıfının yapısını şöyle göstermektedirler. (% olarak): İşçi aristokrasisi (yüksek nitelikli işçiler) yaklaşık 15, orta düzeyde nitelikli işçiler... yaklaşık 45-50, niteliksiz ve düz işçiler... yaklaşık 35-40 (L. Tornton ve J. Teinh, *İngiliz İşçi Hareketinin Tarihi*, M. 1959, s. 199-200).
4. Bkz. *The Economist*, 23.4.1960 s. 363.
5. Bkz. *Historical Statistics of the United States*. 2. Baskı, s.94. (daha yeni veriler yoktur. Yüzdeleri biz hesapladık. -E.V.)
6. *Federal Reserve Bulletin*, Aralık 1962, s.1687 (Buresu of Labor Statistics).
7. Bkz. *United Kingdom Annual Abstract of Statistics*, 1938-1948 s.116; 1961, s.128.
8. Bkz. Birleşmiş Milletler Örgütü verileri. *(Monthly Bulletin of Statistics*, Ocak 1963, s.116 (Resmi kurdan dolar olarak hesabı biz yaptık.)
9. Bizim tahminimiz.
10. Ticaret hadleri ihracat fiyatları endeksinin ithalat fiyatları endeksine bölünmesine eşittir.
11. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics*, Ocak 1962, s.11.
12. Birleşmiş Milletler Örgütünün sınıflandırmasına göre: A.B.D., Kanada, Batı Avrupa Ülkeleri, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika. Bu sınıflandırma bütünüyle doğru değildir. İspanya ile Portekiz Batı Avrupa ülkeleridirler, ama çok gelişmiş ülkeler arasında sayılamazlar.

13. Bütün öteki kapitalist ülkeler.
14. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics,* Ağustos 1962, s.18.
15. Bkz. Monthly Bulletin of Statistics, Mart 1963, s.16.
16. Bkz. *Statistical Abstract of The United States,* 1961, s. 865 (1960 için)
17. Bkz. Statistical Abstract of The United States, 1961, s.303. (1960 için)
18. Bkz. *Statistical Abstract Of The United States,* 1961, s. 323.
19. Bkz. *Statistical Abstract Of The United States,* 1961, s. 217. 1960 tarım dışı üretim dalları.
20. Doğal olarak, bu istatistik açıklıktan uzaktır. Memurları, zanaatçıları, vb. içine alır. Üretimde çalışan işçilerin emeğinin üretkenliğinde tartışmasız bir biçimde daha çok artış olduğu kuşkusuzdur. Öte yandan emeğin üretkenliğinin artmasından doğan genel yansıma biraz düşüktür. Çünkü daha karmaşık ve daha pahalı makinaların kullanılması nedeniyle amortismanlar artmıştır.
21. Haftalık çalışma süresine ilişkin Amerikan İstatistikleri, bütün hafta çalışan işçilerin bir haftalık çalışma saatleri miktarını değil, işletmenin çalışma saatleri ortalamasını, yani işçinin (tam, eksik çalışmasını yansıtan ya da işletmenin kapalı bulunmasını dikkate alan) ortalama çalışma süresini verir. Bu nedenle, istatistikler, bunalım yıllarında, çalışma süresinde oldukça önemli bir azalma gösterirler.
22. Emeğin üretkenliğinin artması nedeniyle, Amerikan burjuvazisinin sağladığı kazanç kesin olarak gösterilemez. Ama aşağıdaki rakamlar bu konuda bir fikir verir.
    A.B.D.'nin Milli geliri, işçilerle memurların gelirleri düşülmüştür. (Milyar dolar olarak)

1947	1955	1961
70	107	126

Şirket kârları ise:

23,6	43,0	45,5

(Survey Of Current Business, Temmuz 1962, s. 6-7)

23. Bkz. *Monthly Bulletin Of Statistics,* Şubat 1963, s.11.
24. Çalışma Bakanlığı verileri, *The Times,* 8.6.1963. Bu hafta boyunca sadece 98.700 işçi gündelik çalışmayı eksik yapmıştır.
25. Bkz. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c.21, s.256.
26. 1963 yılı Şubat ayı içinde New Jersey Devleti Kamyon Sürücüleri Sendikası, başkanı A. Provensano'nun ücretini 50.000 dolar arttırmaya karar verdi. Başkanın geliri bu artışla yılda 113.000 dolara ulaşacaktı. Ama Provensano bunu reddetmeyi uygun buldu. (*The Times,* 16.2.1963; 21.2.1963)
27. İngiltere'de, işyeri temsilcileri (Shopstewards) bazen sendika bürokrasisinin otoritesine karşı çıkarlar.
28. V. Lenin, Bütün Eserleri, Paris-Moskova, c. 22, s. 119-120.
29. Bu, sendika liderlerinin burjuvaziye hizmet etmekte daha az gayretli olduklarını göstermez. İngiliz burjuvazisi, bu güne kadar, büyük devlet adamı olarak Bevin'e övgüler düzer. İngiliz burjuvazisi, Gaitskell'in ölümünden sonra, işçi partisinin lideri olarak Wilson'un değil, sendikacı Brown'ın adaylığını öğütlemiştir.
30. İşçi Partisi milletvekili Jey'in, yenilerde, birçok seçmen, adı işçi partisi olan bir partiye oy vermekten rahatsız olduğu için bu adı bırakmayı önermesi burjuva ruhuyla dolup taşan bu parti için anlamlıdır.

KÂR ORANINI EŞİTLEŞTİRME İLE ORANTILI OLARAK SERMAYE TRANSFERİ SORUNU

TEKELCİ KAPİTALİZMDE KÂR ORANI

1. K. Marx, *Kapital,* Kitap III, c.I, s.210.
2. *Ekonomi Politik,* elkitabı, 4. baskı, Gospolitizdat. 1962, s. 154.
3. K. Marx, *Kapital,* Kitap III, c. I, s. 222.
4. K. Marx, *Kapital,* kitap III, c. II, s. 32,. (Altını biz çizdik. -E.V.)
5. İngiltere'de, İkinci Dünya Savaşından sonra, birçok küçük demiryolu hattı, otomobil ulaştırmasının rekabeti nedeniyle artık kârlı olmadığı için ortadan kaldırılmıştır.
6. Geniş halk kitlelerini, fiyatları yükselten tekellere karşı "ciddi önlem ve yasalar" ilan etme zorunda bırakır. Ama Amerikalı tekeller bundan fazla rahatsız olmazlar. Batılı işgal devletlerince ilan edilen "kartelleri kaldırma" önlemlerinden rahatsız olmayan Batı Alman

tekellerinin durumu da aynıdır.

7. Şu son zamanlarda görece yeni bir olay, tekellerin etkinliğini "çeşitlendirme" olayı gözlenmektedir. Tekeller, temel ürünlerinin sürümü için pazarın darlığı ve üretim gücünün düşük kullanımı nedeniyle, biriken sermayeyi, genellikle, birtakım yeni imalat işletmeleri edinmek, ya da tersine, hammaddeler sağlamak, ambalaj gereçleri üretmek, ticari sermayenin aracılığı olmaksızın ürünleri perakendecilere doğrudan satmak ya da kendi perakende satış ağlarını kurmak, vb. için kullanmaktadırlar.

   Bu "çeşitlendirme" tekellere, sermayenin çeşitli üretim dalları arasında dağılımında belli bir hareket özgürlüğü sağlar, şu ya da bu ürünün imalatının durmasından doğan zararları azaltır... Ama bu ilgili tekelin, sabit sermayenin bir üretim dalından öbürüne transferinden doğan zararlarını önlemez.

   "Çeşitlendirme"ye karşı bir eğilim de gözlenmektedir: Amerikan otomobil tekelleri, yüzlerce üstenci tarafından imal edilen parçaları monte etmekle yetinerek, başka işletmelerden (bu işletmeler mali bakımdan genellikle kendilerine bağlıdırlar) parça satmamaktadırlar.

8. Birinci Dünya Savaşından önce de kâr oranının düşmesini dolaylı olarak göstermeye çalıştık. Kapitalistlerin, fonlarını, bir kâr getiren sanayi sermayesi olarak kullanmaları ve örneğin, İngiliz istikrazları ya da Fransız gelir senetleri gibi garantili sabit faizli devlet tahvillerine yatırmaları arasında seçim yaptıkları gerçeğinden hareket ediyorduk. Kâr oranının düşmesi uzun süre devam ederse, öteki koşullar aynı olmak üzere, sabit gelirli devlet tahvillerinin kurlarının yükselmesi gerekirdi. Bu gerçekleşmedi. Bu, kâr oranının Birinci Dünya Savaşından önce düşmemiş olduğunu gösterir. "İspatlar" demiyoruz. Çünkü birçok faktör dikkate alınmamıştır. Sayısız enflasyonlar ve para tedbirleri nedeniyle İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde dolaylı yöntem uygulanamaz.

9. K. Marx, *Kapital*, Kitap III, c. II, s. 120-103. Marx, başka yer-de, özel tip işletme olarak demiryollarını özellikle belirtir. Demiryollarına yatırılan sermaye kâr oranını eşitleştirme olayına katılmaz.

10. Bkz. *The Times*, 28.1.1964.

11. Bkz. *The Times*, 12.2.1964.

12. Bkz. *United States, Ecomomic Report Of The President*, 1961, s. 138.

13. 30'lu yıllarda, büyük bunalım ve uzayan durgunluk sırasında, çiftçi, zanaatçı, tüccar, avukat, hekim gibi hisseli şirket olmayan işletme sahiplerinin gelirleri bu şirketlerinkinden daha az azaldı. Bu dönemde hisseli şirketlerin birçoğu tekelci konumlarını yitirmiştir..
14. A.B.D.'de 50 milyon dolar ve daha fazla toplumsal sermayeli bütün şirketlerin tekel olduklarını kabul edersek (bu varsayım, herhalde gerçeğe yakındır.), 1959 yılı için şu rakamları verebiliriz. (milyon dolar olarak)

    Tüm hisseli şirketlerin kârları 38
    50 milyon dolar ve daha fazla
    sermayeli şirketlerin kârları 24
    (Statistical Abstract of the united
    States, 1961, s. 487-488)

    Hisseli şirketler tarafından 1959'da elde edilen kâr rakamı, 47 milyar dolar (başkanın raporuna göre) ile 38 milyarlık rakam (Statistical Abstract'a göre) arasındaki büyük fark bu kaynağın "vergilendirilebilir kârları" belirtmesiyle açıklanır. Bu, hisseli sermaye gelirlerinin 1/5'inin *resmen* vergi dışı bırakıldığını gösterir. Gerçekte, vergilendirilmeyen kâr payı daha da büyüktür.
15. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 482.
16. Bkz. Fortune, Temmuz 1961, s. 167.
17. Bu rakamlar aynı zamanda işçilerin karşı karşıya bulundukları korkunç sömürüyü gösterir. En büyük 500 şirketin toplam 11,6 milyar dolarlık kârı 9.778.511 işçi ve memurun emeğinin ürünüdür. Bu durumda bunlardan her biri yılda 1250 dolar kâr sağlamıştır. Daha ilerde göstereceğimiz gibi, kârın bir bölümü tekelci olmayan işletmelerde üretilen artıdeğere elkonulmasından doğar. Öte yandan yukarda anılan işgücü rakamları artıdeğer üretmeyen milyonlarca memuru da içine almaktadır.
18. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. III, s. 40.
19. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 220-222.
20. *The Economist*, 1.6.1963, s. 922.
21. Tekeller (genel olarak tekelci sermaye), zaman zaman, sermayenin merkezileşmesi yoluyla, birleşme yoluyla yuttukları mali güçlük çeken zayıf tekelleri "iyileştirme" yoluyla zenginleşirler. Ama zaman zaman olanı bu *sermaye edinimi, sürekli olarak* elde edilen tekel aşırı kârının ayrılmaz parçası değildir.
22. 1960'da fiyat indeksi şöyleydi:

1953 = 100

	İhracat	İthalat
Gelişmiş kapitalist ülkeler	100	96
Gelişmekte olan ülkeler	94	99

Gelişmekte olan ülkeler bakımından ticaret hadleri: 7 yılda % 9 bozulmuştur. (*Monthly Bulletin Of Statistics*, Nisan 1961, s. 8-9.

23. Bkz. *Tarımsal Bunalımlar Sorunu* başlıklı deneme.
24. Bkz. Monthly Bulletin of Statistical, Mart 1961, s. 16-17.
25. İstatistikler çok doğru olmadıklarından, bu rakamlar yuvarlak olarak alınmışlardır: Yüklerin denizde yön değiştirmeleri vb. ihracat istatistikleri yansıtmaz.
26. Bkz. E. Varga. *İkinci Dünya Savaşından sonra Emperyalizmin Ekonomik ve Politik Temel Sorunları*. 2. Baskı, Gospolitizdat, 1957, s. 23.

KAPİTALİST PAZARIN HACMİ SORUNU

1. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics*, Haziran 1963, s. 8.
2. Bkz. *Statistical Yearbook of The United Nations*, 1962, s. 466.
3. Bkz. Tarım Bunalımı konusundaki deneme.
4. Bkz. Statistical Yaerbook of the United Nations, 1961, s. 72 içinde.
5. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics*, Temmuz, 1963, s. 18 içinde (1953 = 100 olmak üzere hesabı biz yaptık. E.V.)
6. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 460.
7. Bkz. age., s.622.
8. Age, s. 482.
9. Bkz. *Survey of Current Business*, Eylül 1962 s. 5 ..
10. Batı Almanya'ya ilişkin veriler için Ortak Pazarın kuramsal sorunları başlıklı sonraki denemeye bakınız.
11. E. Varga, *Dünya Ekonomik Bunalımında Yeni Olaylar*, M. 1934, s. 113.
12. Bkz. *İkinci Dünya Savaşından Sonra Kapitalist Yeniden Üretimin Devresel Gelişmesinde Değişmeler* adlı deneme.
13. Bkz. *Survey of Current Business*, National İncome Number, Temmuz

1962, s. 6.

14. E. Varga, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Kapitalist Ekonomide Değişmeler*, Gospolitizdat, 1946, s.319.

FİYATLARIN OLUŞMASI, ENFLASYON VE ALTIN SORUNLARI

1. Bkz. *Kâr oranını eşitleştirme ile orantılı olarak sermaye transferi sorunu* başlıklı deneme. *Tekelci kapitalizmde kâr oranı.*
2. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1948, s. 408 içinde. 1961, s. 474 içinde: *Monthly Bulletin of Statistics*, Haziran 1963, s. 118 içinde (1953 = 100 temelinde hesabı biz yaptık. -E.V.)
3. Daha önceki veriler yoktur.
4. İşlenmiş ürünler.
5. Bkz. *National City, Bank Monthly Letter*, Mayıs 1961, s.59.
6. Çoğu zaman gerçek pazar fiyatları da değil, resmi fiyatlardır. Satılan metaların gerçek fiyatları çok yüksek ya da çok düşük olabilir. Bu, çeşitli etkenlere bağlıdır.
7. Refah evresinde metaların değeri, devrenin öteki evrelerindekinden herhalde daha yüksektir. Çünkü bu evrede üretim sürecine uzun süre işsiz kalmış ve vasıflarını bir ölçüde yitirmiş olan işçiler, ya da deneysiz yeni işçiler katılırlar. Bu nedenle, metanın değerini belirleyen bir birim metadaki toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı, öbür koşullar aynı kaldığında, refah evresinde, kapitalist işletmelerin, büyük bir yedek işsiz ordusunun varlığı nedeniyle, yalnızca en nitelikli ve en deneyli işçileri çalıştırma olanağına sahip bulundukları bunalım ve durgunluk evresindekinden açıkçe daha yüksektir. Bu değer yükselmesini istatistiklerle somut olarak tanıtlamak mümkün değildir. Çünkü teknikteki gelişmeler de, özellikle canlanma evresinde inşa edilen yeni fabrikaların hizmete girdiği refah evresinde, bir birim metada bulunan toplumsal bakımdan gerekli emek zamanını sürekli azaltırlar.
8. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, 2. Baskı, s. 570-571.
9. Bunlardan 4.067.000'i ücretli çalıştırılırlar.
10. Bu, altın fazlasının *hiçbir zaman* fiyatlarda aşırı artış yaratmayacağı anlamına gelmez. Kapitalizm tarihi, iki "fiyat devrimi" göstermiştir: Amerika'nın keşfinden sonra, XVI. yüzyılda ve Amerika ile Avustralya'da zengin altın yataklarının keşfiyle birlikte XIX. yüz-

yıl ortasında. Büyük miktarda değeri düşük altın dolaşıma sokulduğu, meta üretimi ise o oranda artmadığı için fiyatlar çok yükselmiştir.

11. Bu söylenenden şu sonuç çıkar: Gerçek banka paralarının istikrarı "altın karşılığı" oranlarına *bağlı değildir.* XIX. yüzyıl sonunda, örneğin, Avusturya-Macaristan monarşisinin parası gibi, çeşitli ülkelerin paraları altın yedekleri olmaksızın istikrarlıydılar.
12. Bundan, "paranın miktarı" kuramının, yani dolaşımdaki para miktarı değişince her zaman fiyatların değiştiği yolundaki iddianın yanlış olduğu sonucu çıkar; dolaşımda altın para ya da gerçek banka paraları miktarının artması fiyatları yükseltmez.
13. Başta Etyopya'da olmak üzere, Afrika'nın kuzey doğusunda gümüş paralar, Marce Therese "kaler"leri genellikle pars olarak kullanılır, ama bu istisnanın büyük bir önemi yoktur.
14. Bkz. İnternational Financial Statistics, Nisan 1963, s. 112, 116, 230, 256, 260.
15. Özellikle Birleşmiş Milletler Örgütünün resmi yayınları böyledir. Demek oluyor ki, uluslararası kuruluşun verilerinden "deposit money" in kapitalist ülkelerin çoğunda, hemen hemen A.B.D.'de olduğu gibi, banka parasının yarısından çoğunu temsil ettiği sonucu çıkmaktadır.
16. Bkz. *Historical Statistics of the United States,* 2. baskı, s. 647, 649, 711; *Statistical Yaerbook of the United Nations,* 1956, s. 452, 484, 490; 1961, s. 72; *Monthly Bulletin of Statistics,* Mayıs 1962, s. 126; Haziran 1963, s. 22, 128.
17. 1958 = 100 temelinden 1953 = 100 temeline çevirme hesabını biz yaptık. Tablodaki bütün rakamlar yuvarlak milyar olarak gösterilmiştir.
18. Bkz. *Statistical Yaerbook,* 1956, s. 460; *Monthly Bulletin of Statistics* Haziran 1963, s. 118 içinde.
19. 1958=100 temelinden 1953=100 temeline çevirmek üzere hesabı biz yaptık.
20. Savaş içinde özellikle dolaşımdaki büyük kupür miktarı artmıştır.
21. Bkz. *Morgan Guaranty Trust Survey,* Ocak 1962, s. 10-11.
22. Bkz. Federal Reserve Bulletin, Ağustos 1962, s. 1052.
23. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations,* 1961, s.59.
24. age. 1957, s.174; 1961, s. 153. Savaş içinde çıkarımın çok düşmesi herhalde iş gücü kıtlığı ile açıklanır.

25. Bkz. E. Varga, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Emperyalizmin Temel Ekonomik ve Politik Sorunları*, s. 66-67.
26. Birleşmiş Milletler Örgütünün bütün yayınları bu yöntemi uygularlar.
27. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 21.10.1962.
28. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1961, s. 521 içinde; *Monthly Bulletin of Statistics*, Haziran 1963, s.171 içinde.
29. Öteki yılların rakamları yoktur.
30. Günümüzde durumun ne ölçüde saptırıldığı şundan bellidir ki, yeni basılanlar da içinde olmak üzere (bu durumda nadirlik yoktur) altın sikkelerin, altın tönörlerine göre önemli bir acyoları vardır, çünkü altın para daha kolay biriktirilebilir. 100 İsviçre Franklık altın sikkenin (1925'te basılmış %) 957; İngiliz altın lirasının % 20; 10 dolarlık sikkenin % 30; 1915'de basılan yeni Avusturya sikkelerinin % 7 acyoları vardır. (Neue Zürcher Zeitung, 26.10.1962)
31. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 27.10.1962.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA YENİDEN ÜRETİMİN DEVRESEL GELİŞMESİNDE DEĞİŞMELER

1. Bkz. *Mirovoie Khoziaistvo* (Dünya Ekonomisi), 1938/1939 yıllığı, sotsquiz, M. 1939, s. 362.
2. Savaş hazırlıklarının yeniden üretimin gelişmesini değiştirdiği Almanya hariç.
3. Birleşmiş Milletler Örgütünün verileri. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1955, s.115; 1961, s. 60; *Monthly Bulletin of Statistics* Mayıs 1962, s. 6; Haziran 1963, s.6.
4. Hesabı biz yaptık. Temel: 1958=100.
5. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1961 s. 62 içinde; *Monthly Bulletin of Statistics*, Şubat 1963, s. 12-14.
6. Aylık rakamlara göre fark biraz daha büyüktür.
7. Birleşmiş Milletler Örgütünün verileri. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1955, s. 117 içinde; 1961, s. 71 içinde; *Monthly Bulletin of Statistics*, Mayıs 1962, s. 16 içinde; Haziran 1963, s. 16 içinde; 1962 yılını, 1958=100 temelinden biz hesapladık.
8. 1938, bir bünalım yılı, 1939 ise, bir ölçüde savaş yılı olduğu için karşılaştırmada 1937'yi temel aldık.
9. Kore savaşı gibi görece sınırlı bir savaş bile, stratejik hammadde

stoklarının oluşması, savaş harcamalarında büyük artış, fiyatların yükselmesi bakımlarından savaş sonrası devresinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

10. Bu kuram, klasik İngiliz Ekonomi Politiğinin, her metanın ücreti, kârı ve rantı temsil ettiği yolundaki doktrininden hareket eder. Bu, daha malın üretiminde bile, bir genel aşırı üretim bunalımı olanaksız olacak biçimde, onun paraya çevrilmesini sağlayan satınalma gücünün yaratılması demektir.

    Bu kuram yanlıştır. Marx da bu kuramı çürütmüştür. Ama kuram bu güne dek varlığını sürdürmüştür. En büyük Amerikan bankalarından biri olan Guaranty Trust'ın organında şunları okuruz: "Üretilen her ürünün ya da yapılan hizmetin parasal değerini oluşturan her bölüm birinin gelir ya da satın alma gücüdür... Mallar satılmamışsa bunun nedeni satınalma gücünün yetersizliği değil, bu gücün alıcılarca kullanılmamasıdır. *(The Morgan Guaranty Trust Survey,* Ocak 1959, s.3).

11. Sermayenin organik bileşiminin öteki kapitalist ülkelerdekinden çok daha yüksek olduğu A.B.D.'de bile, II. kesimin özgül ağırlığı I. kesimindekinden düşük değildir. 1957 yılında, dayanıklı olan ve olmayan kullanım malları satışlarının toplamı, her biri yaklaşık 170 milyar dolar olmak üzere birbirinin aynıydı. *(Survey of Current Business,* Şubat 1958, s. S-3). Dayanıklı kullanım malları arasında arabalar, mobilyalar gibi tüketim malları yer almaktadır. Öte yandan, daha çok üretim gereçleri olan kömür ve petrol, Amerikan istatistiklerinde dayanıklı olmayan kullanım malları arasında sayılırlar. Bu dayanıklı olan ve olmayan mallar ayrımı genelde, az çok I. ve II. kesim ayrımına denk düşer.
12. Bkz. *Statistical Abstract of the United States,* 1944-1945 s.796.
13. Bkz. *1960'da S.S.C.B. Ulusal Ekonomisi,* İstatistik yıllığı s. 219 (Rusça yayın).
14. Bkz. E. Varga, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Emperyalizmin Temel Ekonomik ve Politik Sorunları.* s. 42.
15. Amerikan fabrikalarının kullanılmayan üretim potansiyeli (% olarak)

1954	1955	1956	1957	1958
16	8	14	22	20

(Megrow - Hill'in XII. Bülteni verileri).

Yılda 300 vardiya tam istihdam göstergesi sayıldığı için, gerçekte, kullanılmayan sabit sermaye çok daha büyüktü.

16. *Federal Reserve Bulletin*'in çeşitli sayılarına göre.
17. Bkz. *The Economist*, 13.10.1962, s. 144.
18. Sermaye ihracı ile yardımlar arasında doğal olarak yalnız devrenin gelişmesi açısından farklılık yoktur. Gerçekte, ve kimi Sovyet ekonomistlerinin iddialarına karşın, yardımlar sermaye ihracı değildirler, çünkü Marx'ın tanımına göre, sermayenin özü olan şey - kendi kendisini artturan değer- yardımların ayırıcı özelliği değildir.
19. Bkz. *The Morgan Guaranty Trust Survey*, Ocak 1958, s. 12-13; Şubat 1958, s. 12-13.
20. Savaş boyunca Avrupalı tarafsız ülkelerin ekonomisi de çok çarpıtıldı. Başta Almanya olmak üzere, savaşan ülkeler, bu ülkelerden yüksek fiyatlarla her türlü mal satın aldılar.
21. Amerikalı ekonomistlerin hesaplarına göre, savaş içinde yıkıma uğramayan ve Avrupa ülkelerinden daha az süreyle savaşa katılan Birleşik Devletler'de bile ulusal zenginlik (devletinki hariç) 1945'te (1949 fiyatlarıyla) 1929'daki ulusal zenginliği aşmıyordu (S. Kuznetz ve R. Goldsmith. *Income and Wealth of the United States*, Cambridge 1952, s. 327-328.
22. Bkz. *United States Economic Report of the President*, 1961, s. 145.
23. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1956, s. 484.
24. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1954, s. 484.
25. *Federal Reserve Bulletin* daha da yüksek rakamlar verir. Bu farklılık, herhalde, rakamların bankalar arası mevduatlarla devlet mevduatlarını da kavramalarından doğmaktadır..
26. O dönemde İtalya'da enflasyon çoktan artmıştı. Japonya'da ise, dolaşımdaki para artışı, mevduat artışından yüksekti.
27. Tarafsız ülkelerle savaşa fiilen katılmamış olan azgelişmiş ülkeler savaş sonuna doğru sabit sermaye kıtlığıyla karşılaştılar, çünkü savaşan sanayi ülkeleri savaş içinde onlara üretim araçları veremiyordu.
28. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1951, s. 444; 1956, s. 498; 1961, s. 492.
29. Bkz. *United Kingdom Annual Abstract of Statistics*, 1956, s. 249; 1957, s. 252. - "Gross fixed capital formation".
30. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*,

1957, s. 561.

31. 1957 yılında A.B.D. dış ticaret dengesi aktif artığının birden artmasını örnek olarak verebiliriz: Aktif artığı 1955'te 2.9 milyar dolardan 1956'da 4,7 milyar dolara, 1957'de ise 6,5 milyar dolara çıktı. (Silah ihracatı hesap dışıdır.) *(Statistical Abstract of the United States,* 1961, s. 865.)
32. 1931'de, Almanya'da, kısa vadeli Amerikan kredilerinin kaldırılmasından doğan büyük bankaların iflasını örnek olarak verelim.
33. Büyük altın üreticisi olan ülkeler, A.B.D.'ye büyük ölçüde stratejik hammadde ihraç eden ülkeler, kaynağı kuşkulu sermayeler için sığınak olan İsviçre (Alman faşistleri, tüm ülkelerin spekülatörleri servetlerini İsviçre bankalarına yatırarak kurtarırlar. Bu bankalar "banka sırrını" titizlikle gözetirler) bunun dışındadırlar.
34. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics,* Nisan 1963, s. 146 içinde.
35. Bkz. *Federal Reserve Bulletin,* Şubat 1963, s. 123.
36. age., s. 128.
37. Birleşmiş Milletler Örgütü verileri. *Monthly Bulletin of Statistics,* Haziran 1963, s. 18 içinde.
38. Elbette bunu dogmatik bir biçimde anlamamak gerekir. Kimi ülkelerde sapmalar her zaman olmuştur ve olacaktır.
39. Toplumun tüketim gücü, tüketim malları için harcanan tutar, yani v+m-a'dır (burada a birikimi ifade eder). Bu, c+v+m olan toplumun efektif talebinden daha azdır (c elbette yalnız değişmeyen sermayenin yıpranan bölümüdür). Ama kısacası, bütün üretim tüketim malları üretme amacıyla yapıldığı için toplumun tüketim gücü, sermayenin üretimi sınırsız arttırma eğilimi ile tüketimin dar sınırları arasındaki çelişkinin belirleyici etkenidir. Lenin'in gösterdiği gibi, Tougan-Baranovski'nin kuramının temelinde tüketim gücü ile efektif talep arasındaki farkın bilinmemesi vardır.
40. K. Marx, *Kapital,* bu satırlar, Marx'ın Kapital'in fransızca çevirisinde yaptığı bir eklemedir.
41. Bkz. *Business Week,* 30.4.1960, s. 28.
42. Savaş öncesinde Almanya sanayiinin ayrıntılı bir çözümlemesi (onarımlar konusunda) donatımın ortalama olarak sanayi işletmelerinin değerinin ancak % 45'ini temsil ettiğini göstermiştir.
43. Bkz. *First National City Bank Monthly Letter* Mart, 1960.
44. *Federal Reserve Bulletin*'ın verileri temel alınmıştır.
45. The Times, 20.2.1963.

TARIMSAL BUNALIMLAR SORUNU

1. L. Loubochitz'in kitabı *(Marksist Leninist Tarım Bunalımları Kuramı Sorunları,* Gospolitizdat, 1949) tarımsal bunalımları çözümlemeye ilişkin ciddi bir Marksist Leninist çalışmadır. Ama bu yapıt, XX. yüzyılın tarım bunalımının kesin olarak biçimlendiği İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemi kavramadığı için aşılmıştır. Ayrıca, yazar, tarımsal bunalımlar ile benzerlikler kurmaktan kendisini alamaz. Örneğin, 35. sayfada şöyle yazar: "Tıpkı sanayi bunalımları gibi, uzun süreli tarım bunalımları da yalnız kapitalist çelişkilerin patlamaları değil, aynı zamanda şiddetle düzleşmeleridirler. Bundan çıkan sonuç şudur: "... bunalımlar ne süreklidirler, ne de o yönde kroniktirler, aşılabilirler..." Bu, ancak dayanaksız bir iddiadır. Birinci Dünya Savaşından sonra ve bugüne kadar (İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrasının ilk yılları dönemi dışında) tarım bunalımı aşılmamıştır, bu bunalım şimdi daha ağırdır ve geçmişteki herhangi bir zamandakinden daha çok sayıda tarım dalını etkiler.
2. Çağdaş teknik sayesinde, her bitkiyi herhangi bir iklimde yetiştirmek mümkündür. Ama bu verimli olmaz.
3. *Ekonomi Politik,* elkitabı, 2. Baskı, Moskova 1955, s. 224. Bu görüşü önceleri I. Laptev, yenilerde ise *İkinci Dünya Savaşından sonra A.B.D.'nin Tarımı* (S.S.C.B. Bilimler Akademisi yayınları, 1956) adlı yapıtında E. Chiffrine öne sürmüşlerdi.
4. Tarımsal bunalımın başlangıç ve bitiş tarihlerini tam olarak saptamak güçtür. Çünkü başlıca tarımsal gıda maddeleri yıldan yıla üretilir. Sanayide olduğu gibi üretimde aylık veriler yoktur. Fiyatlar ise, hasada, spekülasyona, ürünün cinsine, yani gıda maddesi ya da sanayi hammaddesi vb. olup olmadığına bağlı olarak tarımsal gıda maddelerine göre farklı olarak oluşabilir.
5. K. Marx, *Kapital,* Kitap III, c. III, s. 113.
6. Bkz. M. Sering, *Die Landwirtscaftliche Konkurenz Nord Amerikas in Gegenwart und Zukunft,* Leipzig 1887.
7. Bkz. B. Sering, age, s. 730 içinde; *Historical Statistics of the United States,* Washington 1949, s. 106, Mısır'a ilişkin veriler bir önceki yılın verileridir. (Bir buğday buasosu= 27,2 kg, bir mısır buasosu = 25,4 kg.)
8. Ne yazık ki, büyük üretici ve A.B.D.'nin buğday ihracatçısı olarak kendisini gösteren Kanada konusunda elimizde bu veriler yoktur.

9. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, s. 106.
10. Bkz. M. Sering, age, s. 737; 1885-1894. Hesabımız, Historical Statistics of the United States'in verilerine göredir.
11. Bkz. M. Sering, age, s. 472. Fransa konusunda veriler herhalde düşük tutulmuştur.
12. Bkz. M. Sering, *Die Landwirtschaftliche Konkurenz Nord Amerikas in Gegenwarth und Zukunft*, s. 739.
13. Buna Birleşik Devletlerde kıtalararası demiryolu hatlarının inşası ve deniz yoluyla taşımacılığın gelişmesi katkıda bulunmuştur.
14. Bkz. M. Sering, *Die Landwirtschaftliche Konkurenz Nord Amerikas in Gegenwart und Zukunft*, s. 555.
15. Sering, gerçekten, 1873 bunalımının etkisinden söz eder. Ama bu bütünüyle farklı bir anlamdadır. 1873 bunalımı, Birleşik Devletlerin doğusundaki sanayi işgücünü Batı tarımı lehine serbest bıraktığı için bu bunalım içindeki büyük işsizliğin tahıl üretiminin genişlemesini kolaylaştırdığını yazıyordu. (s. 532)
16. Sabit bir rantın varlığı, köylü işgücünü kendi işletmeleri dışında kullanma olanaksızlığı, vb. gibi birtakım etkenler doğal olarak tarım bunalımlarının uzun sürme eğilimini doğururlar.
17. Doğal olarak, yeryüzünde benzeri bir olayın tekrarını mutlak bir biçimde reddetmemek gerekir. Alman coğrafyacısı Humboldh'un düşüncesine göre, eğer ekilmiş arazileri istila eden zararlı otların aşırı artışı önlenebilseydi, Amazon vadisi yüz yıl önce bile 500 milyon insanı besleyebilirdi. Sahanın sulanması (modern teknik nedeniyle bu hiç de saçma değildir) büyük bir etki yaratabilir. Ama bunlar şu an için gerçekleşemeyecek olanaklardır.
18. A.B.D.'de hayvancılık tarımdan çok daha yavaş gelişmiştir.
19. Bkz. *Historical Statistics of the United States*. s. 106.
20. Bkz. *Statistiches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1944, s. 51-53.
21. Bkz. M. Sering, age, s. 742.
22. Bkz. *Statistiches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1914, s.44.
23. Bkz. *Statistiches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1914, İnternationale ubersichten, s. 23.
24. age. Fiyat yükselmesi enflasyonist değildi: O zaman Batı Avrupa'da altın standardı vardı.
25. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, s. 106. (yıllık ortalamayı biz hesapladık).
26. Bkz. *Historical Statistics of the United States*. Birinci baskı s. 52-54.

27. Tüketimin sınıfsal niteliği, et, yağ, şeker gibi yüksek gelirli kişilerce satın alınan ürünlerin tüketiminde değil, her şeyden önce azalan un (ekmek) ve patates tüketiminden açıkça ortaya çıkar; gerçekte tüketim, kalori miktarı olarak azalmamıştır.
28. E. Chiffrine, daha önce anılan kitapta, bu kaynağa gönderme yapmadan bu parçayı sözcüğü sözcüğüne tekrarlar.
29. Bkz. 1848'den 1935'e Kadar Dünya Ekonomik Bunalımları, c. 1, Sotsekguiz, 1937 (Rusça yayın).
30. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c. 27, s. 94 (Rusça yayın)
31. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, Birinci Baskı, s. 99
32. Aşağıdaki gerçekler, özellikle tarımda, olayların ne kadar karmaşık ve çelişmeli olduklarını gösterir. 1929'da A.B.D.'de bir buaso mısırın fiyatı 80 sentti; 1932'de 32 sente düştü. Mısır ekim alanı ise 1929'da 97,8 milyon akr iken 1933'de 106 milyon akr'a yükseldi. Sanayi bunalımına karşın 1932'de, mısır tarlaları en geniş, hasat ise o dönem için bir rekordu.
33. Bkz. *The Morgan Guaranty Trust Survey*, Aralık 1963, s. 10.
34. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, Birinci Baskı, s. 52-54.
35. Birleşik Devletler ve Kanada'da ekili alanlar ancak İkinci Dünya savaşının bitiminden sonraki ilk yıllarda genişledi, Batı Avrupa tarımı ise kararsız bir durumdaydı.
36. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1914. İnternationale Ubersichten, 1938; İnternationale Ubersichten; *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1962; *Monthly Bulletin of Agricultural Economics and statistics* (FAO), 1962, çeşitli sayılar; 1963, Birinci sayı.

    Başlıca ürün olarak buğday tüm tahıl üretimini temsil edebilir. Bilindiği gibi, Marx, toprak rantının çözümlenmesinde bu yöntemi kullanmıştır.
37. Batı Almanya.
38. *Wirtschaft und Statistik*, onuncu sayı, 1962, s. 604-605.
39. Resmi veriler: *Agricultural Statistics of the United States*, 1959, s. 443, 451; 1960, s. 448; *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 215, 628; *United States İncome and Output*, Washington 1958, s. 196.
40. Bkz. Rosswell Garst, Amerikalı ünlü tarım kapitalisti, başka rakamlar verir: tarım işçisi başına 30.000 dolar, sanayi işçisi başına

15.000 dolar sermaye (*US News and World Report*, 2.4.1962, s. 78). Ama Garst, herhalde buna toprak fiyatı ile konutların değerini de eklemektedir ki, bu yanlıştır.

41. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, 2. Baskı, s. 284-285; *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 639.
42. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 636.
43. Bkz. *Deutschs Wirtschaftsinstitut*, 1963, 8 Heft, s. 12.
44. K. Marx, *Kapital*, kitap III, ç. III, s. 9.
45. *Daily Worker*, 14.11.1953.
46. *The Times*, 5.5.1962.
47. *Newsweek*, 17.6.1963, s. 31.
48. *Newsweek*, 28.5.1962, s. 43.
49. *US News and World Report*, 21.8.1961, s. 54.
50. Bkz. *Uluslararası Tarım İstatistikleri Yıllığı*, 1928/29, 1931/32, 1939/40; *International Yearbook of Agricultural Statistics*, 1933/34 *United Nations*, FAO, *Yearbook*, 1961.
51. Azalan verim kuramı o kadar yayılmıştı ki, gençliğimizde biz de bu yanlışa düştük.
52. Bkz. *United Kingdom Annual Abstract of Statistics*, 1938-1948, s. 171; 1961, s. 169.
53. Bkz. *Statistische Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1938. İnternationale Ubersichten, s. 44. *Statistische Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1961; Internationale Ubersichten s. 46. 1962.
54. İngiltere'de, 1950 ile 1960 arasında artış, resmi istatistiklere göre şöyleydi (milyon olarak):

    Sığır 10,6'dan 11,8'e
    Domuz 3'ten 5,7'ye
    Koyun 20,4'ten 27,9'a

55. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, 1938, s. 125; *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1961, s. 183; 1962,, s. 195.
56. K. Marx, *Kapital*, Kitap III, c. III, s. 28-29.
57. Bkz. *Historical Statistics of the United States*, 2. Baskı, s. 70,
58. Bkz. *Federal Reserve Bulletin*, Mayıs 1963, s. 700; *Survey of Current Business*, Aralık 1962, s. 27. Başta işgücü kullanmayan işletmeciler (self-employed) temizlenmişlerdi; bunların sayısı, 1950 ile 1962 arasında, 4,3 milyondan 2,6 milyona düştü.
59. Bkz. *United States, Report of the President*, 1962, s. 293.

60. Birleşik Devletler ile Ortak Pazar ülkelerinin devlet adamları, yeterli sermayesi olmayan köylülerin temizlenmesini uygun bulurlar. Örneğin, 1964 başında, Ortak Pazar ülkeleri Tarım Bakanları toplantısı sonunda yayımlanan bildiri şöyle der: "Bakanlar, yaşayabilir tarım işletmeleri kurma zorunluluğunu kabul ederler... Ayakta kalamayacak işletmeleri ekonomik bakımdan sağlıklı az sayıda işletmelere dönüştürme eğilimi, çiftçinin gelirlerini yükseltmeye yönelik önemli bir adım sayılır" (*Neue Zürcher Zeitung*, 29.2.1964).
61. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 363.
62. age. s. 632.
63. Bkz. *The Times*, 3.2.1963.
64. Bkz. "Araştırmalar ve Konjonktür". *Neue Zürcher Zeitung*. 29.8.1962.
65. Bkz. *The Economist*, 1.9.1962, s. 775.
66. K. Marx, *Kapital*, Kitap III, c. III, s. 80.
67. age. s. 136.
68. *The Economist*, 6.10.1962, s. 20.
69. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 11.12.1962.
70. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 19.12.1962.
71. Bkz. *The Times*, 28.9.1962.
72. Sanayi bunalımının etkisiyle tarım bunalımının çok ağırlaştığı 1929-1934'te, buğdayın tonunda gümrük tarifeleri Almanya'da 5 Marktan 25 Marka, İtalya'da 11 Liretten 75 Lirete, Fransa'da 35 Franktan 80 Franka çıkarıldı.
73. Uluslararası Buğday Kurulu verileri. *The Economist*, 31.3.1962, s. 1214.
74. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 16.2.1964.
75. Bkz. *Monthly Bulletin of Statistics*, Haziran 1963, s. 132.
76. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 11.9.1962.
77. Bkz. *Historical Statistics of the Unided States*, 2. Baskı, s. 117.
78. Bkz. *Federal Reserve Bulletin*,. Kasım 1962, s. 1504. (Hesabı, 1957-1959 = 100 temelinden hareketle yaptık).
79. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1961, s. 465.
80. Bkz. *Federal Reserve Bulletin*, Kasım 1962, s. 1479.
81. United States, 83. Kongre, 2. Dönem, Belge No. 292.
82. Bkz. *Federal Reserve Bulletin*, Kasım 1962, s. 1507.

83. Bkz. *The Times*, 27.2.1963.
84. İngiltere'nin Ortak Pazar üyeliği için yapılan görüşmelerde, bu sorunun siyasal anlamı açıkça görülmüştür. İngiliz tekelci sermayesi üyeliği engellemedi. İngiliz ekonomisinin pek önemli olmayan tarım öğesi sorununa gelince, İngiltere uzlaşmaya yanaşmadı. Bunda başlıca rolü, elbette, İngiliz lordlarının yararlandıkları toprak rantı oynadı.
85. Bkz. *Historical Statisctics of the United States*, 2. Baskı, s. 125; *Federal Reserve Bulletin*, Kasım 1962, s. 1504; Mayıs 1963, s. 704 (hesabı 1957-1959 = 100 temelinden hareketle yaptık).
86. İngiltere'de, gıda maddeleri perakende fiyatları resmi endeksi 1956 Ocak ayında 100 iken, 1961 Haziranında 111,4'e çıktı. *(United Kingdom Annual Abstract of Statistics*, 1961, s. 303).
87. Çok gelişmiş bütün kapitalist ülkeler arasında yalnız İngiltere hâlâ büyük bir gıda maddeleri ithalatçısıdır.
88. Müşterilerinin daha uzun yaşamalarıyla son derece ilgili bulunan Amerikalı büyük sigorta şirketlerinin istatistikleri, ağırlıkları normalden fazla olan kişilerin, ağırlıkları normal ya da normalden az olan kişilerden, ortalama olarak 5-6 yıl daha az yaşadıklarını gösterir. Bu sigorta şirketleri, daha az yemeğe özendirmek için, hekimlerini dönem dönem müşterilerinin evlerine gönderirler.
89. Sosyalist ülkeler, yatırımları yeniden dağıtma yoluyla, gerekli gördüklerinde tarımın gelişmesi için gereken kaynakları ayırabilirler.
90. Son on yıl içinde, Birleşik Devletler tarım ürünlerini hemen yalnız az gelişmiş ülkelere ihraç etmiştir.
91. Bkz. *Neue Zürcher Zeitung*, 1.2.1963.
92. Bkz. *Historical Statistcs of the United States*, 2. Baskı, s. 356 içinde; *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 725.

    Gelişmenin özünü karıştırmamak için savaş yıllarını dikkate almıyoruz; sadeleştirmek amacıyla, bugün, kömür üretiminin ancak % 6'sını temsil eden antrasiti de hesaba katmıyoruz.
93. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 725.
94. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 713.
95. *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler*, 1958, n. 7, s. 45 (Rusça)
96. Bu, İkinci Dünya Savaşından önce doğruydu. 1929 ile 1933 arasında tarım ürünlerinin fiyat endeksi Birleşik Devletler'de 138'den 63'e

(1909-1914 = 100); Almanya'da 137'den 93'e (1913 = 100) düştü. Ama fiyatların bu düşüşüne herşeyden önce bu yıllardaki ağır sanayi bunalımı yol açtı.

97. Tarımsal aşırı üretimin merkezi olan Birleşik Devletler'de tarım ürünleri fiyat endeksi şöyleydi (1910-1914 = 100):

1946	1951	1957
236	302	235

(Historical Statistics of the United States, 2. Baskı, s. 283). 1951'deki fiyat yükselmesi Kore Savaşıyla ilgilidir.

98. 3 milyar dolardan fazla olan devlet sübvansiyonları içindedir.

99. Bkz. *United States Agricultural Statistics*, 1960, s. 492.

100. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 629.

101. L. Lubochitz, *Marksist Leninist Tarım Bunalımları Kuramı Sorunları*, s. 228. (Rusça).

102. L. Lubochitz tarım bunalımının son bulması (s. 327) ve 1937'de yeniden ağırlaşmasından (s. 329) değil, 1924-1926 ve 1935-1937 dönemlerinde "hafifleme"sinden söz eder.

103. S.B.K.P.nin yeni programı, tarım bunalımlarından, devresel nitelikleri anlamında değil, bizim de düşündüğümüz gibi, açıkça bu anlamda söz eder.

104. Fransa'da tarımsal üretimin hızla genişlemesine karşın, 1955'ten bu yana her yıl 100.000 kişi köyden ayrıldı. 1955 sayımına göre 380.000 işletmeciden her birinin 2 hektardan az toprağı vardı. İşletmelerin üçte ikisi 55 yaşından yukarı kişilerce işletiliyordu. Gençler sanayide çalışmaya gittiler. *(The Economist*, 1.9.1962, s. 775)

105. 1963'te, N. Tsagolov'un yönetiminde yayımlanan *Ekonomi Politik Ders Kitabı*'nda tarım bunalımına ilişkin olarak L. Mendelson'daki aynı yorum yanlışı vardır. Bu yanlış, bugünkü tarım bunalımının temel ve aşılmaz öğesi olan zengin ülkelerdeki aşırı üretim ile azgelişmiş ülkelerdeki kronik gıda maddeleri kıtlığı arasında temelli farkın anlaşılmamasıdır (Bkz. *Ekonomi Politik Ders Kitabı*, s. 508-510, Rusça)

106. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1957, s. 23 içinde; *Monthly Bulletin of Statistics*, Ocak 1964, s.1 içinde.

107. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1957, s. 23 içinde; *Monthly Bulletin of Statistics*, Ocak 1964, s. 1 içinde.

1. Bu deneme, ilk biçimiyle, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler* dergisinde yayımlandı. 1962, n. 10 (Rusça).
2. Bkz. *Çağdaş Kapitalizmin Sorunları ve İşçi Sınıfı*, "Barış ve Sosyalizm" yayınları, Prague 1963.
3. Bkz. Monthly Bulletin of Statistics, Mayıs 1962, s. 150-151.
4. Karşılaştırmaya esas olarak Lenin'in, toplumsal rejimin gelişmeci niteliğini belirmekte temel kabul ettiği öğe olan emeğin üretkenlik düzeyi alınırsa.
5. Böyle bir varsayım doğal olarak gerçek dışıdır. Ortak Pazar tam bir ekonomik birlik olmaktan uzaktır. Ve böyle bir birliğin bir gün gerçekleşebileceği de çok kuşkuludur. Ama bu varsayım, soyut bir çözümleme için pekâlâ kabul edilebilir bir şeydir.
6. On yıllık bir geçiş dönemi ile birliğe bağlı bulunanla, yeniden üretimin devresel gelişimi, borsada bir çöküş, politik olaylar, vb. gibi öteki etkenlerin sonucu olanı belirlemek güçtür. Bu son yıllardaki üretim artışı F.A.C.'de, Ortak Pazar'a atfedilir. Ama Ortak Pazar'ın karşıtları da, 1962'de, F.A.C.'de ekonomik durumun kötüleşmesini aynı şekilde ona atfedebiliyorlar.
7. Bütün öteki koşullar aynı olduğunda, büyük yatırımların gerçekleşme süresi ve hacimleri, birliğin gerçekleşeceği konjonktür devresinin evresine bağlı olacaktır. Refah evresinde yeni ve büyük yatırımlara girişmek güç olacaktır; çünkü fazladan işgücü ve gereç bulunmayacaktır. Birlik, bunalım evresinde olursa kapitalistler yatırım yapmakta acele etmeyeceklerdir. En elverişli evre canlanma evresidir.
8. İşletmelerin kapanması somut bir durumda, kuşkusuz, elverişsiz coğrafi konumlarının sonucu olmakla kalmaz, örneğin, modası geçmiş donatım, mali entrikalar, vb. gibi öteki etkenlerin de sonucu olabilir.
9. Yalnızca bir tek açıklama yapmak isteriz. Batılı gerici sendika liderleri komünizme karşı düşmanlıklarını ve kapitalizme bağlılıklarını durmadan belirtmektedirler. Sosyalizmin en aşağılık düşmanı, sosyalist dünyaya karşı savaşın gayretkeş bir kışkırtıcısı olan AFL-CIO başkanı George Meany de, tıpkı aynı soydan öteki sendika liderleri gibi, kapitalist ülkelerde sendikaların kazandıkları başarıların sadece işçi hareketinin güçlenmesinden, işçilerin çıkar-

larını korumak için mücadele kararlılığından değil, aynı zamanda sosyalist dünyanın varlığından kaynaklandığını görmemekte ya da görmek istememektedir. A.B.D. politikacılarını, gerek Cumhuriyetçi Nixon'u, gerekse Demokrat Kennedy'yi, kapitalizmin bütününü gözeterek en azgın tekelleri bir dereceye kadar gemlemek için zaman zaman iş uyuşmazlıklarına müdahale etmeye zorlayan işte bu sosyalist dünya korkusudur; işçiler arasında komünist düşüncelerin daha da yaygınlaşması korkusudur. Sosyalist dünya, kapitalist ülkelerin işçi sınıfının çıkarlarının güçlü bir savunucusudur.

10. Bkz. *Çağdaş Kapitalizmin Sorunları ve İşçi Sınıfı*, s. 155. (Rusça)
11. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. I, s. 18.
12. Bu, elbette, bu ülkelerde zengin kişiler bulunmadığı anlamına gelmez. Örneğin, İran, Türkiye, Pakistan, Brezilya, vb. gibi yoksul ülkelerde geniş feodal mülkler vardır. Azgelişmiş ülkelerde, genellikle yağmalamadan kaynaklanan büyük kapitalist servetler vardır. Kuo-min-tang Çininde Tchang Kai-Chek kliğinin "bürokratik sermaye"si, Latin Amerika diktatörlerinin yabancı bankalara yatırdıkları servetler, vb. böyle oluşmuştur.
13. 1960 yılında, Yeni Zelanda'nın ihracatının % 95'ini tarım ürünleri oluşturdu. İhracatın % 85'ini yalnız başına dört madde; yün, et, tereyağı ve peynir sağladı.
14. Bkz. *Deutsche Wirtschaftsinstitut*, Bericht n. 13, 1963, s. 238.
15. Bkz. *Barclay's Bank Letter*, 16.3.1962, s. 1.
16. Metalar yeniden satıldıkları için, pazarın hacmi milli gelirden daha büyüktür. 1961'de, A.B.D.'de, "sanayi ve ticaret kesimi satışları" 738 milyar dolarken "gayrisafi milli hasıla" 449 milyar dolardı. *(Survey of Current Business*, Mayıs 1962,, s. 7, S. 4). Batı Almanya için bu konudaki rakamlar şöyleydi: satışlar (İhracat ve tarım ürünleri satışları dahil)- 675 milyar (1960), gayrisafi milli hasıla (1959)-281 milyar mark *(Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1961).
17. Bu ülkelerden kimilerinde kapitalist tarım işletmeleri önemli bir rol oynadıkları için böyle bir artış kuşkuludur. Ayrıca, ülkelerin genişliği nedeniyle iç pazarın genişlemesi, yol yapımı ve taşıma araçları için çok büyük harcamaları gerektirir. "Ortak" ülkelerin nüfus yoğunluğunun çok düşük olması yüzünden bu işler pek kârlı olmaz.
18. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*,

1961, s. 168, 243, 252.

19. Karşılaştırma için genel olarak elimizde satış verileri bulunan yıllara en uygun olan 1956 yılı rakamlarını seçtik. Son yıllarda ihracat büyük ölçüde arttı: 1961'de, 51 milyar marka ulaştı. Ama sanayi üretiminin hacmi de arttı: 1955'te 129'dan, 1961'de, 191'e çıktı (1953=100). Böylece, iç ve dış pazarlarda metaların paraya çevrilmesi arasındaki oran yenilerde değişti.
20. Metaların dışarıda yatırım için ihraç edilmesi halleri dışında.
21. Bkz. *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, 1961, s. 310-311.

KEYNES'İN KURAMLARINA KARŞI YAYGIN İLGİNİN NEDENLERİ

1. W. Foster, J. Bloumine, A, Trachtenberg ve ötekilerin çalışmalarına bakınız.
2. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, Dış Yazın Yayınları, 1949, s. 362 (Rusça). Daha önceki "kuramsal" yapıtı olan Para Kitabı'nda açıkladığı birtakım tezlerden yine kendisi vazgeçtiği için Keynes'in bu başyapıtını ileride çok anacağız.
3. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. I, s. 74.
4. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 239-240.
5. Ensonu, iş işten geçtikten sonra, kârı, girişimci kârı biçiminde kuramına sokmak zorunda kaldı.
6. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 142.
7. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 154.
8. Keynes'te yalnız bir kez "tasarruf yapan sınıflar" deyişi saptanır. (age. s. 119), bu da insanı sadece güldürür.
9. Bkz. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 28.
10. FAO'nun üçüncü raporu, "Birleşik Devletlerdeki ailelerin dörtte birinin, FAO'nun öngördüğü normlardan daha az kalori aldıkları"nı belirtir. (The Economist, 29.6.1963, s. 1348).
11. Bkz. United States. Economic Report of the President, 1961, s. 141, 145, 180. Bu rakamlarda kesinlik olmamakla birlikte, bizim tanıtlamamız bakımından yeterince kesindir.
12. Keynes, Malthus'un Ricardo'ya yazdığı mektubu anar. Malthus bu mektubunda "...Büyük arazi sahipleri ile kapitalistlerin verimsiz tüketiminin artmasının, üretim güdülerinin azaldığı bir durumu düzeltmek için uygun bir araç olamayacağı nasıl söylenebilir" diye

yazan Ricardo ile aynı görüşte olduğunu açıklar (J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 350).

13. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 124.
14. Keynes'in, bugünkü kapitalizmin tekelci niteliğini bütünüyle bilmezlikten gelmesi anlamlıdır. "Tekel" terimi bile Keynes'in başyapıtında ancak bir kez yer alır, o da Keynes'in "tekel fiyatı" ndan söz açtığı zamandır.
15. Keynes vülger ekonomistleri, bu arada Marx'ın nitelediği gibi "vülger Say"i, bütünüyle keyfi bir biçimde ekonomi politiğin klasikleri arasına alır. Keynes, başta kapitalizmin birçok yönlerini açıklığa kavuşturan Ricardo olmak üzere, gerçek klasiklerin kapitalizmin ahenkli işleyiş kuramlarını eleştirerek, onları gözden düşürmek ister.
16. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 359.
17. Political Affairs, Ocak 1948, s. 47.
18. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 29.
19. age. s. 17.
20. age. s. 194.
21. age. s. 210-211.
22. Bilançoların bu fasılları, kısa vadeli banka kredileri için ödenen faizleri içermez. Ama bunların tutarları büyük olamaz.
23. Bkz. *Statistical Abstract of the United States*, 1961, s. 482.
24. Bkz. *Survey of Current Business*, Mayıs 1963, s. 10. Faizsiz günlük krediler dikkate alınmamıştır.
25. Bu çelişki o kadar açıktır ki, Keynes'in kendisi de bunun farkına varır. Pek bulanık terimlerle şöyle der: "Yatırımları artırarak dengeyi sağlarken, bugün, aynı zamanda, yarın bu dengeyi sağlamak için güçlükleri de arttırırız". (J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 100).
26. K. Marx, *Kapital*, Kitap, I, c. III, s. 61.
27. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 367.
28. *US News and World Report*, 19.9.1960, s. 68.
29. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 255-256.
30. Bkz. *Statistical Yearbook of the United Nations*, 1961, s. 480 içinde. *Monthly Bulletin of Statistics*, Haziran 1963, s. 144 içinde. Enflasyon oranı yüksek olan ülkelere ilişkin verileri belirtmiyoruz.
31. Bkz. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 209.

32. Keynes, başyapıtında Marx'ı kısaca üç kez anar. Onu şarlatan Gesell ile karşılaştırır: "Gesell'in yönteminden geleceğe miras olarak, Marx'ınkinden daha çok şey kalacağını düşünüyorum" diye yazar. Çalışmalarından birinde Marx'ın "cansıkıcı" olduğunu belirtir. Keynes, Marx'ın kuramını hiç anlamamış, anlamak da istememiştir. (J. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra 1939, s. 355).
33. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 363.
34. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 310.
35. age. s. 365.
36. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 110.
37. Bkz. *The New Republic*, 25.5.1963, s. 14.
38. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 122.
39. Üretimdeki ek genişlemenin çalışan işçi sayısı ve işsizlik oranıyla değil, yeniden yatırılan sermayenin büyüklüğüyle belirlendiği her Marksist için açık bir şeydir.
40. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 242-243.
41. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 295-296.
42. Bkz. *The Economist*, 15.6.1963, s. 1175.
43. *Labour Monthly*, Mayıs 1963, s. 321.
44. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 14.
45. age. s. 90.
46. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 52.
47. age. s. 296.
48. J. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, s. 235.
49. age. s. 360.
50. age. s. 42.

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ HAKKINDA

1. K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Editions Sociales, Paris 1957, s. 5.
2. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c. 12, s. 732 (Rusça).
3. K. Marx ve F. Engels, Sömürgecilik Üstüne Yazılar, Yabancı dillerde yayınlar, Moskova 1963, s. 37-38.
4. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. I, s. 145-146.
5. K. Marx, *Kapital*, Kitap III, c. III, s. 171-172.
6. F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 212.
7. age. s. 209.

8. F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 209. Doğu dilleri konusunda uzman olan Akademi üyesi N. Konrad, Engels'in görüşünün doğru olup olmadığına ilişkin soruma olumlu cevap verdi.
9. Geçmişte Asya üretim biçiminin varlığını kabul eden görüşe karşı çıkanlardan biri, bu terimin *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünden başka Marx ve Engels'in öteki yapıtlarında artık kullanılmamış olması nedeniyle, Marx ve Engels'in herhalde ondan vazgeçmiş olduklarını söyledi. İşte bu, Marksizmle hiç ilgisi olmayan bir ukalalık gösterisidir. Marx, bakış açısına göre, aynı kavram için çeşitli terimler kullanmıştır. *Kapital*'de şu deyimleri buluruz: "kapitalist üretim biçimi", "kapitalizm", "kapitalist toplum", "kapitalist toplumsal rejim", vb., bunların hepsi de aynı şeydir.
10. Bkz. V. Lenin, Bütün Eserleri, c. I, s. 153.
11. Bkz. V. Lenin, Bütün Eserleri, c. 21, s. 50-51.
12. V. Lenin, Bütün Eserleri, c. 10, s. 303 (Rusça).
13. V. Lenin, "K. Marx ve F. Engels'in Mektupları"ndan özetler, 1844-1883, Gospolitizdat, 1959, s. 260.
14. age. s. 263.
15. Asya Üretim Biçimi Hakkında, Editions Zakkniga, 1930, s. 14.
16. Marksist Doğu Uzmanları Derneği, *Asya Üretim Biçimi Üstüne Tartışmalar*, M. L. Sotsekguiz, 1931, s. 170.
17. Tartışmalar özellikle şu soru etrafında geçti: Asya üretim biçimi Çin'de yaşamış mıdır ve bu biçimin izleri kalmış mıdır? Ne ki, Asya üretim biçiminin belli başlı karşıtlarından birçoğu Çince bilmiyor, dolayısıyla hiyeroglifleri çözemiyorlardı.
18. Bkz. G. Doubrovski, *Feodalizmin, Servajın ve Ticari Sermayenin, "Asya" Üretim Biçiminin Özü Sorunu Üstüne*, M. 1929.
19. Bkz. G. Doubrovski, age., M, 1929, s. 17-19.
20. K. Marx, *Kapital*, Kitap III, c. III, s. 175.
21. K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 4.
22. G. Doubrovski, *Feodalizmin, Servajın ve Ticari Sermayenin, "Asya" Üretim Biçiminin Özü Sorunu Üstüne*, s. 27.
23. age. s. 142.
24. age. s, 143.
25. K. marx, *Kapital*, Kitap III, c. III, s. 172.
26. age. s. 171.
27. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. II, s. 58.

28. Sosyalist üretim biçimi istisnadır: Kapitalist rejim içinde ancak sosyalist ilişkilere geçişin öncülleri olgunlaşır, ama kapitalizm çerçevesinde sosyalist üretimin kendisi olanaksızdır.
29. K. Marx, *Kapital*, Kitap I, c. I, s. 172 (Altını biz çizdik. -E. V.).
30. K. Marx ve F. Engels, Bütün Eserleri, c. 12, s. 731 (Rusça).
31. K. Marx ve F. Engels, *Sömürgecilik Üstüne Yazılar*, s. 41-42.
32. Gençliğimde tarih okurken, Macaristan'da Ortaçağa ilişkin belgeler hakkında bilgi edindim.
33. Müneccim, din adamı, vb. gibi maddi üretime katılmayan Hindistan tarım topluluğunun önemli kişileri istisnadır. Ama bunların gelirleri köylü ya da zanaatçınınkinden yüksek değildir.
34. Ancak feodalitenin dağılma döneminde burjuvazi doğup üçüncü sınıf olarak ortaya çıktığı, ateşli silahlar ve piyade, savaşlarda feodal süvariye baskın çıktığı zaman, Avrupa'da bu güçlere dayanan "mutlak monarşi"ler kurulabilmiştir.
35. Asya Üretim Biçimi Üstüne Tartışmalar, s. 96.
36. age. s. 97.
37. age. s. 99 (Altını biz çizdik. -E. V.).
38. Asya üretim biçiminin varlığının en şiddetli karşıtları, kendilerini haklı göstermek için, terimin program metninde tırnak içinde yer alması olgusuna başvururlar. Onlara göre, bu onun yadsınması demektir. Ama programı yapanlar onun kalıntılarına belli bir önem vermiyor idiyseler onu programda genel olarak anmak neden gerekecekti. Tırnak, kuşkulu olanlara verilen bir ödündü.
39. Asya Üretim Biçimi Üstüne Tartışmalar, s. 68.
40. Marksizm Sancağı Altında, 1931, n. 3, s. 133.
41. Asya Üretim Biçimi Üstüne Tartışmalar, s. 21-22.
42. age. s. 24.

Ünlü bir Sovyet ekonomisti olan Evguéni Varga Macar asıllıdır. 1874'te Budapeşte'de doğdu. 1919'da Bela Kun hükümetinde Maliye Halk Komiseri idi. Bu hükümetin devrilmesinden sonra, 1920'de Sovyetler Birliğine göç etti. Ekonomik bunalımlar konusunda uzman olan Varga **Kapitalist Ekonomide Değişmeler** adlı yapıtında (1946), Birleşik Devletler'de kesin bir bunalım öngören kimi Sovyet ekonomistlerinin görüşlerini eleştirdi. Elinizdeki denemelerden de anlaşılacağı gibi Stalin ile de temelli görüş ayrılıkları vardı. Bu nedenle 1949'dan sonra bir süre Macaristan'da kaldı. Stalin'in ölümü üzerine SSCB'ne döndü. 1963 yılında Lenin ödülünü alan Varga, 1964 'te Moskova'da öldü.

Kapitalizmin Ekonomi Politiği Üstüne Denemeler Varga'nın son yazılarından oluşuyor. Kitapta 16 deneme var. Bu denemeler okunurken ünlü ekonmistin kapitalist ekonominin gelişimini nerdeyse son günlerine kadar titizlikle izlediği fark edilecektir. Baştan sona somut durumun somut çözümlemesinin yüceltildiği bu kitabın birincil özelliği dogmatizme ve revizyonizme karşı kararlı bir mücadeleciliktir.

ŞAFAK Ofset ve Tipo Matbaacılık
Tel: 229 57 84 - 230 02 37
ANKARA-1988

K.D.V. DAHİL